

Azərbaycan Respublikasının
Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi

ALMAS İLDIRIM

BOĞULMAYAN
BİR SƏS

Könlümə tək Kəbə yaptım səni mən,
Sənsiz neylim qürbət eldə günü mən,
Sənsiz neylim Allahı mən, dini mən,
Azərbaycan, mənim tacım, taxtım oy!..
Oyanmazmı kor olası baxtım oy?!

Almas İldırım. Gənclik illəri

Almas İldırımın 100 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı

2007-ci ildə müasir Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən biri, istiqlal şairi Almas İldırımın (İldırım Əbdülməhəmməd oğlu Almaszadənin) anadan olmasının 100 illiyi tamam olur.

Almas İldırımın yaradıcılığı Azərbaycan mühacirət poeziyasının bənzərsiz səhifələrindən birini təşkil edir. Şairin milli azadlıq və müstəqillik uğrunda mübarizəyə həsr olunmuş əsərlərində xalqımızın ağırlı tarixi taleyi, vətən məhəbbəti və qərblilik mövzusu dolğun bədii əksini tapmışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında özünəməxsus xidmətləri olan Almas İldırımın 100 illik yubileyinin layiqincə keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə **qərara alıram**:

1. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası ilə birlikdə, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin təklifləri nəzərə alınmaqla, Almas İldırımın 100 illik yubileyinə həsr olunmuş tədbirlər planı hazırlayıb həyata keçirsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 16 aprel 2007-ci il

ALMAS İLDIRIM

BOĞULMAYAN
BİR SƏS

“AVRASİYA PRESS”

BAKI

2007

894.3611-dc22

AZE

Almas İldırım. Boğulmayan bir səs. Akademik Bəkir Nəbiyevin ön sözü ilə. Bakı, “Avrasiya press”, 2007, 392 səh.

Bu kitaba XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, çətin həyat və yaradıcılıq yolu keçmiş Almas İldırımın 1920-ci illərdən ömrünün sonuna, 1952-ci ilə qədər Azərbaycanda, Dağıstanda, Türkmənistanda və Türkiyədə qələmə aldığı bütün poetik əsərləri və topladığı bayatıları daxil edilmişdir. Tərtib zamanı şairin Türkiyədə çap olunmuş kitabları, tədqiqatçı Maarif Teymurun hazırladığı “Qara dastan”, Hacı Hacıyevin “Şair Almas İldırım”, Almas İldırım “Seçilmiş əsərləri”, Türkiyəli tədqiqatçı Ənvər Arasın “Xəzərdən-Xəzərə Almas İldırım” nəşrləri nəzərdən keçirilmiş, dəqiqləşdirmələr aparılmışdır. Kitab geniş oxucu auditoriyası üçün nəzərdə tutulmuşdur və Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən çap olunur.

ISBN 978-9952-421-96-5

© “AVRASİYA PRESS”, 2007

Mən artıq nə yazım yurduma dair,
Düşmən zəhər saçır, dostlar gizlənir.
Bilməm öz yurdunu sevən bir şair
Neçin də bir cani kimi izlənir?

Gizli yol kəsmədim, qaçaq olmadım,
Sakit bir həyatı pozmadım mən ki,
Heç kimə qanlı bir bıçaq olmadım,
Heç bir qətlə fərman yazmadım mən ki...

Bəs neçin qəribəm bu doğma eldə,
Məhbəsmi dörd yanım, mən ki, boğuldum...
Məlun bir zamanda, məhkum bir ildə,
Allahım, mən neçin şair doğuldum?..

Oyandı könlündə coşqun bir dilək

KİTABDAKILAR

ALMAS İLDIRIMIN
YARADICILIQ YOLU (*Bəkir Nəbiyev*) 13

**ALLAHIM, MƏN NEÇİN
ŞAİR DOĞULDUM?..**
(*Azərbaycanda yazdığı şeirlər*)

Yanvar (ocak)	139
Ananın qızına	142
Arximed və mən	143
Mənim incim	144
Bir el aşığının dedikləri	145
Birləşən iki nəhr	147
Buludlar	148
Dağlar	149
Dağlara vida	150
Durnacıq	151
Durnalar	152
Düşməne	153
Əlvida, Bakı!	154
Günah kimdədir?	156
Hindistanda fırtına	162
Hindli qız	165
Qaldı	166
İştə bizim ellərə	166
Mayıs	167
Mayıs gözəlinə	168
Mən də ağlamıram	169
Müstəmləkə olmuş şərqə	170
Nəriman	171

Neçin?..	172
O mənimdir əzəldən	173
O gözələ	174
Orda ki, Sen çağlar	176
Ömrüm xarab oldu hey...	178
Qərbə	179
Şərqə	180
Yarımqıq qalmış şeir...	181
Yarın	182

VƏTƏNSİZMİ ÖLƏCƏYƏM?..

(Mühacirətdə yazdığı şeirlər)

Allah naminə	185
Ərzi-hal	187
Mən	189
Böyük şəhidimizə	190
Səlimxan	191
Dağlar səslənirkən	202
Dağlardan xatirələr	204
Ləzgi ellərində	206
“Potyomkin”	207
Şərqi əsirləri	208
Xoliqan	210
Adət bataqlığında	212
Boğulmayan bir səs	220
Dağıstan qızı	222
Parisə xitab	237
Şəhvət qurbanları	238
Tamara	245
Krım da axşamlar	246
Gicginə	248
Acı günlər	260
Amudərya	264
“Pravda vostoka”ya	266
Çadra kurbanı	267
Çiçəklənsin	270
Kopet dağlar	271

Qorkiyə	272
Saraylar yıxılırkən	273
Yaralı olmasaydı	274
Azərin duası	275
Bir parça	276
İran qızı	277

AZƏRBAYCAN MƏNİM

BAXTSIZ ANAM OY!..

(Türkiyə şeirləri)

A dağlar-I	281
A dağlar-II	282
A dost	283
Arazla dərdləşmə	284
Atlantik şərqisi	286
Bakı	287
Batan günəş	288
Mən kiməm-I	289
Mən kiməm-II	290
Mənim protestom	291
Mənim yolum	293
Burax, atım şahlana	294
Bilmə içimdəkini	295
Bilməm ki....	296
Bir gün	297
Bir gün gələcək	298
Bir gündə ölən əkizlər	302
Bir səs gəlir uzaqdan	304
Dönük qardaş	305
Əfsunlu yalan	307
Əsir azərbaycanım	308
Qərib quşuma	310
Gənclərə ümidim var	311
Gölcüklə həsbi-hal	312
Qürbət məktubları	313
Qürbətdə	315
Hanı?	316

İlərləyən Elazığa	317
Qafqaz	318
Qafqaz dağlarına	319
Qalx, sevgilim	320
Qara dastan	321
"Qızıl kölələr" dünyasına	323
Qurbanın ola bilsəm	324
Quzğun üçün	326
Küsdüyüm bahar	327
Lənət şairliyimə	328
Moskva	329
Müqəddəs ixtilal	330
Muradı keçərkən	331
Nə olurdu...	333
Neyləyim	334
O qərib vətən üçün	335
O müəbbət vətənimdir	337
Oxu mənə özümdən	338
Ona	339
Orda bir cənnət var	340
Orda bir ölkə vardır	341
Ölməkmi, yaşamaqmi?	342
Sılaya varacağam	343
Susun	344
Şikayət	345
Tunceli dağlarına	346
Uzaqdakı soydaşlara çağırış	347
Üstünə	348
Yaban şərqişi	349
Yarınkı dünya	350
İgidlərə səsleniş	351
Yurd həsrəti	354

AXŞAMLAR, AY AXŞAMLAR...

(A.İldırımın topladığı bayatılar)

Bayatılar	357
-----------	-----

ALMAS İLDIRIMIN YARADICILIQ YOLU

Almas İldırım (1907-1952) Azərbaycan mühacirət poeziyasının ən görkəmli nümayəndələrindən biri, tale yazısının dəhşətləri etibari ilə bəlkə də birincisidir. Canından artıq sevdiyi Azərbaycandan didərgin salınan, özünün də, ailəsinin də başına olmazın faciələr gələn, əcəli yetənə qədər dəfələrlə ölümlə pəncələşən, vətən həsrətilə qovrulan ürəyinin bütün odunu, alovunu şeirlərinə köçürən A.İldırımın həyat və yaradıcılıq yolu çox ibrətamizdir.

Təzəcə ali məktəbə daxil olub orada ayın-şayın təhsil alan iyirmi yaşlı gənc ikən A.İldırım o vaxt çox dəbdə olan ifadə ilə desək, "ictimai vəziyyətilə əlaqədar olaraq" universitetin Şərq fakültəsindən qovulmuş, bəzi şeirlərinin Türkiyədə nəşr olunması səbəbindən amansız mənəvi təzyiqlərə məruz qalmışdır. Siyasi cəhətdən etibarsız sayılan A.İldırım əvvəlcə Dağıstana, sonra Türkmənistana sürgün edilmişdir. Sürgündə də yaradıcılıq fəallığını davam etdirən, qələmi, ictimai və pedaqoji fəaliyyətilə adamlar arasında rəğbət duyğuları oyadan şairin təqibi daha da güclənir, dövrü mətbuat səhifələrində əleyhinə çox kəskin ruhlu məqalələr dərc olunur. "Köhnə müsavətçilər"la yaxınlığı, Hüseyn Cavidə və Əhməd Cavada ehtiramı onun başına

yeni oyunlar açır. Artıq təqiblərdən bezmiş A.İldırımı həbs, güllələnmək, ən yaxşı halda isə ömürlük Sibir sürgünü, "buzlu cəhənnəm" təhlükəsi gözləyir...

H.Cavidin, Ə.Cavadın, M.Müşfiqin, S.Hüseynin faciəsini sanki irəlicədən gören A.İldırım arvadı və körpə oğlu ilə xaricə (İrana) qaçır. Sərhəddə tutulur, olmazın əzablara məruz qalır, azad edildikdən sonra bir qədər Məşhəddə, Tehrandə və Təbrizdə dolaşır, Türkiyəyə gedir. O yeddi il qütbətdə yaşayır və orada vətən həsrətilə həmişə nəmli olan gözlərini əbədi yumur. A.İldırımın ən yaxşı əsərləri zaman keçdikcə öz mənə və əhəmiyyətini itirmir, əksinə, ona çağdaşlarımızın mənəvi ehtiyacı daha da artır. Şairin irsinin bu keyfiyyətini düzgün qiymətləndirən Azərbaycan Kültür Dərnəyinin Mərkəz Yönetim Kurulu (Ankara) "İgidlərə səsləniş" kitabına verdiyi ön sözdə bu sətirləri yazmaqda tamamilə haqlıdır: "Bu kitabı nəşr etməklə Almas İldırımla Azərbaycan türk gəncliyi arasında sarsılmaz bağları daha da möhkəmlətmək, gəncliyimizi də onun kimi... milli davada şərəfli yerini almağa çağırmaq... gəncliyin mücadilə əzmini coşdurmaq istədik". Doğrudan da, vaxtilə vətəndəki Milli hökumətin zorla yıxdığını, qırmızı işğal altında qalmış el-obanın talan edildiyini gören A.İldırım susmayıb böyük millətsevlərlik örnəyi olduğu kimi, həyatdan vaxtsız getdiyinə baxmayaraq, bu gün də Azərbaycan türk gəncliyinə öz vətənpərvər ruhlu əsərlərilə təsir göstərmək iqtidarındadır.

A.İldırımın Azərbaycan, Dağıstan, Türkmənistan, İran və Türkiyədə dövrü mətbuatda, kitablarında, toplularda və şəxsi kolleksiyalarda səpələnmiş bütün əsərlərini, sənəti və şəxsiyyəti barədə yazılmış məqalələri, söylənmiş xatirələri toplayıb sistemə salmaq, bu zəmində də şairin nakam həyatının salnaməsini tərtib etmək, yaradıcılıq irsinin konkret mərhələlər üzrə təhlilini vermək, sənətkarlıq xüsusiyyətlərini araşdırmaq, nəhayət, onun Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının inkişafında rolunu müəyyənləşdirmək ədəbiyyatşünaslıq elminin ən vacib problemlərindən biridir.

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA QÜRBƏT LİRİKASI

Almas İldırımın əsərlərinin məzmunu, fikri, bədii yükü o qədər sanballıdır ki, onun mənsub olduğu və son illərə qədər bizdə adı dilə gətirilməyən Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı haqqında, xüsusən də onun məhsuldar qolu olan qürbət lirikası haqqında müxtəsər bir icmal verməyi zəruri sayıram.

Qəribliyin Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatında bir munislik, doğmalıq statusu var. Taleyin amansız zərbələrinə məruz qalan qəribin müşküllərini açmağa, yarasına məlhəm qoymağa, yasında dərdinə şərik olmağa xalq təbiətin özünü yardıma çağırır:

Əzizim, ulu dağlar,
Çeşməli, sulu dağlar,
Burda bir qərib ölmüş,
Göy kişnər, bulud ağlar.

Qəribin acı taleyi, yası əslində həmişə minlərlə qəlbidağlının yaralarını göynətmiş, bütün eşidib-bilənlərin yasına çevrilmişdir. "Göy kişnər, bulud ağlar" misrasında qəribin faciəsinə tək-tək adamların yox, bütün bağıryanıqların şərik çıxmasının timsalı kimi göy gurultusu, ildırım, yağış folkloru məxsus bir incəliklə canlandırılıb, təsbit edilmişdir. Burada təbiət hadisələrinin timsalında bəxtiçərə qəribə canı yanan adamın dinamik portreti yaradılmışdır. Əzizinin başına fəlakət gəldiyini eşidən insanın ilkin reaksiyası, vay-şivəni bu bayatıda göy gurultusu ilə, onun ah-naləsindən qopan ürək yanğısı ildırımla, nəhayət, axıtdığı göz yaşları dolmuş buludların sıxılıb, öz yükünü boşaltması ilə necə də ustalıqla bağlanmışdır!

Xatırladılan bayatı da belə bir fikri bir daha təsdiq edir ki, Azərbaycan lirikasının əlvan mövzular, zəngin motivlər, fikir və duyğular aləmində qiymətli nə varsa, öz başlanğıcını şifahi xalq ədəbiyyatının heç zaman solmaq bilməyən incə mənalar xəzinəsindən götürdüyü kimi, qürbət lirikasının ən uğurlu nümunələri də ilk növbədə elə folklorumuzda sabitləşmiş, əsrlər boyu neçə-neçə qəribi ovundurmuş, onların hicran yarasına mənəvi məlhəm olmuşdur. Ən geniş yayıl-

mış məhəbbət dastanlarımızdan birinin qəhrəmanı öz butasına qovuşmaq üçün vətənindən uzaqlarda, yeddi il davam edən qəribliyin ağır məşəqqətini o qədər çəkmişdir ki, xalq əsl adı Rəsul olan bu qəhrəmanı Aşıq Qərib xüsusi ismi ilə təsbit etmiş, qürbət lirikasının bir sıra qiymətli nümunələrini də bu ölməz haqq aşığının şərəfli adı və şöhrəti ilə bağlamışdır. Ümumiyyətlə, Azərbaycan poeziyasında bu mövzuda yazılmış əsərlərin təkəcə öz məzmunu ilə deyil, vəzni, ahəngi, bir sıra digər şəkli xüsusiyyətləri ilə də xalq ədəbiyyatımızla səsleşməsi tamamilə təbiidir.

Qəriblik poeziyasını yaradanların təkyələndiyi əsas duyğu, əlbəttə, vətənpərvərlikdir.

Edəmən tərک, Füzuli, səri-kuyin yarın,
Vətənimdir, vətənimdir, vətənimdir, vətənim!

– deyən böyük şairin əsərlərində bənzərsiz inikasını tapmış hicran yanğısı da güman edirik ki, vaxtilə onun Azərbaycandan köçmüş babalarının sinəsindən qopan qəriblik ah-naləsindən qiğilcım almışdır. Bizim qürbət lirikamızın təşəkkülündə Kərbəla faciəsi ətrafında orta əsrlərdən üzü bəri yaradılan klassik əsərlərin, xüsusən mərsiyələrin, şəksiz, müəyyən rolu vardır.

Məlum olduğu kimi, 680-cı ildə Məhəmməd peyğəmbərin nəvəsi, Həzrət Əlinin oğlu İmam Hüseyn özünün ən yaxın adamlarından 70 nəfərlə birlikdə Məkkədən uzaqlarda, qəriliblədə, Kərbəlanın susuz çöllərində, Yezidin adamları tərəfindən amansızcasına qətlə yetirilmişdi. Füzulidən, Xətəidən ta Qumru, Dəxil, Raci, Dilsuz kimi XX əsr şairlərinə qədər, poeziyamızın bir sıra görkəmli nümayəndələrinin əsərlərində bu faciə qəriblik motivləri ilə süslənərək özünün təsirli ifadəsini tapmışdır; Ağa Mövsüm Nəsehin

Kimsən, ey Kərbübələdə boyanan qanə, qərib?
Dilivün virdi dönüb naləvü əfqanə, qərib?

– beytində olduğu kimi. Əsrimizin ən qüdrətli mərsiyəxanlarından Dilsuzun “Qərib” rədifli növhəsi həmin mövzunun daha incə cizgilərlə işlənməsinə yaxşı bir nümunədir:

Tutmuş cahanı naleyi-va qürbətə qərib,
Guya gəlibdü naləyə bir binəva qərib.

Bilməm nə şurdur ki, tutub əhli-ələmi,
Məclis qərib, növhə qərib, həm əza qərib?

Bilməm nədir cəzası bu qürbətdə ölməyin,
Həm ənbiya qərib olub, həm övliya qərib.

* * *

Qəriblik poeziyasını yaradanların başına nə gəlibsə, hamısı onların haqqsevərliyindən, vətənpərvərliyindən gəlib. Bu, təkcə Azərbaycan şeirində deyil, Bayronun timsalında ingilis ədəbiyyatında, Şevçenkonun timsalında Ukrayna ədəbiyyatında, Musa Cəlilin məşhur "Moabit dəftəri" silsiləsinin timsalında isə tatar ədəbiyyatında da məhz belə olmuşdur. XVIII əsrin Azərbaycan lirikasının orijinal nümayəndələrindən biri kimi tanınan Mustafa ağa Arifin də taleyi elə bunu təsdiq edir. Fəridun bəy Köçərlinin yazdığına görə, Rusiya dövləti "bu tərəfləri" (yəni Mustafa ağa Arifin yurdu Qazaxı) zəbt etdikdən sonra yerli əhalini qorxu içində saxlamaq məqsədilə el-obada böyük nüfuz sahibi olan bəzi görkəmli simaları Rusiyanın içərilərinə sürgün etmiş, bir növ onları əmanət saxlamışdı ki, həmyerliləri itaətkarlıqdan boyun qaçırsalar, onları qətlə yetirsin. Bu günahsız qurbanlardan biri də ömrünün ən tərəvətli illərini Qazan və Xarkov quberniyalarında nəzarət altında keçirən şair Mustafa ağa Arif olmuşdur. "Ağlaram" rədifli qoşması şairin faciəsini təsəvvür etmək üçün çox qiymətli material verir:

Nome yazdım yare badi-səbadan,
Dər-di-dilim izhar etdim havadan,
Düşmüşəm avarə eldən-obadan,
İtirmişəm xanımınlar, ağlaram!

Görüm dönsün belə dövran, zamanlar,
Tərk eləyib bağlarını bağbanlar,
Xəzan dəyib, solub gülü-reyhanlar,
Sarılıbdır gülüstanlar, ağlaram!

Sərçəşməli, nilufərli bulaqlar,
Süsənli, sünbüllü, laləli dağlar,
Dumanlı, çiskinli, qarlı yaylaqlar,
Hanı bizim o meydanlar, ağılaram!

...Bülbülümü qaçırmışam əlimdən,
Ayrılmışam gülşənimdən, gülümdən,
Cüda düşüb ulusumdan, elimdən,
İtirmişəm dudmanlar, ağılaram!

Bu dəmlərdə getmək əgər olmasa,
Vətən sarı əzmi-səfər olmasa,
Arifə bir yaxşı xəbər olmasa,
Gör eylərəm nə tufanlar, ağılaram!

Təqribən 160 il əvvəl qələmə alınmış bu şerin son dərəcə sadə, aydın, rəvan və ahəngdar dilinin incəliklərindən bəhs etməyi bir tərəfə qoyuram. Vətən təbiətinin adı tərkib hissələri qərib şairin gözündə qədr-qiyməti birə min artan elə rəmzlərə çevrilib ki, onların hər biri yurd, el-oba bərabəri kimi sənətkara gəl-gəl deyir, vətənin əlçatmazlığı, ünyetməzliyi isə onda incə, kövrək duyğular oyadır. Şair könlü daha böyük qüvvə ilə tüğyan edir, özünün bəlkə də sonuncu hicran nəğməsini lap ucadan oxuyur. Gücü yalnız ah-naləyə çatan şair vətənə qovuşmayacağı təqdirdə daha çox və yəqin ki, hönkürtü ilə ağılamaqla yenə tufan edəcəyini bildirir. Məlumat üçün onu da deyim ki, vətənin vüsəlinə yetmək haqqında arzuları yanıb kül olan Arifin zərif ürəyi onun daxili aləmində qopan belə tufanlardan axırıncısına tab gətirə bilməmiş və şair elə qəriblikdəcə gözlərini bu dünyaya əbədlilik yummuşdur.

Saqqalının ağaran vaxtında Qasım bəy Zakiri elindən-obasından, tərnanlar oylağı Qarabağın cana dərman ab-havasından ayırıb, küçələrində dəli küləklərin qum sovurduğu o zamankı əyalət şəhəri Bakıya sürgün etdirən, ona qürbət lirikamızın qiymətli nümunələrindən olan məşhur "Durnalar" qoşmasını yazdıran da şairin haqsevərliyi, çar məmurlarını ifşa edən satiraları olmuşdu. "Yüz təşnələbi qəhr olasan, xadimi-dövlət verməz bir içim su sənə, ta

almaya dərya!" deyə zalım dövlət məmurlarına, rüşvətxor hakimlərə cəsərlə meydan oxuyan şairin rübabından beləcə həzin, mükəddər qürbət tərəneləri ucalmışdı:

Bir zaman havada qanad saxlayın,
Nizam ilə gedən qoşa durnalar.
Qatarlaşıb nə diyardan gəlırsız,
Qaqqıldışa-qaqqıldışa, durnalar?

...Diyari-qürbətdə müddətdi varam,
Gecə-gündüz canan deyib ağılaram.
Mən də sizin kimi qəribü-zaram,
Eyləməyin məndən haşa, durnalar!

Cüdayi vətən olmaq, sürgünlərdə, yesirlikdə ömür sürmək bizim də əsrimizin birinci çərəyindən başlayaraq bir çox Azərbaycan şairlərinin alın yazısı olub. XX əsrin əvvəllərində öz yaradıcılığı ilə Azərbaycan poeziyasının romantik qolunun başında duran Məhəmməd Hadi uzaq ellərdə sürgün həyatı keçirən, qürbət poeziyamıza öz töhfəsini verən sənətkarlardan biridir. Qürbət illəri şairin onsuz da fərəhsiz keçən ömrünün kitabında ən kədərli səhifələri təşkil edir. Hadi 1910-cu ilin baharından etibarən İstanbula gedərək, orada irtica əleyhinə fəal çıxışlar edir. Bunun üstündə polis onu "Rusiyadan göndərilmiş" təxribatçı kimi o zamankı Osmanlı imperiyasının ucqarlarından hesab olunan Salonikə sürgün etmişdi. (İndi bu şəhər Yunanstanın ərazisindədir). Özünə uyğun bir iş tapmayan şair bazarlıqdan qayıdan qadınların ağır zənbillərini onların evlərinə daşayıb, bir parça çörək üçün qəpik-quruş qazanmağa məcbur olmuşdu... Balkan müharibələri (1912-1913) nəticəsində Salonik Yunanıstana birləşdirilmişdir. Abdulla Şaiqin xatirələrindən öyrənirik ki, bu dəfə yunan polisi Hadidən "Türkiyənin casusu" kimi şübhələnilir. O, qəlbi xalq, bəşər sədəfi üçün döyünən bir Azərbaycan şairi olduğuna heç kəsi inandıra bilmir. Hadini limandan yola düşən bir gəmiyə mindirib, Yunanıstandan xaric edirlər. Gəmidə şairin həyatına qəsd olunur. Onu Mərmərə dənizinə atıb, boğmaq istəyirlər. Bir təsadüf

nəticəsində xilas olan Hadi güc-bəla ilə əvvəlcə İstanbula, oradan da Batuma və nəhayət Bakıya gəlib çıxır...

Maraqlıdır ki, Hadinin irəliki və sonrakı illərin hər birində yaranmış onlarca şəri bizə gəlib çatdığı halda, Birinci dünya müharibəsi ərəfəsindəki mühacirət illərinə dair barmaqla sayılacaq qədər az şəri var. 1912-ci ildə yazdığı əsərlərindən isə bircəciyi də elm aləminə məlum deyil. Bundan belə nəticə çıxarmaq olar ki, məsələn, Salonikdə Egey dənizinin sahili döyəcəyən dalğalarını seyr edən tənha şair Bakının Xəzər sahillərini, doğma Azərbaycanı xatırlamamış, onun qəmküsar qəlbi dünyanın ağır dərdlərindən qövr etməmiş, gah incə, lətif, gah qəzəbli və üsyankar rübabı dillənməmiş və o, şeir yazmamışdır? Əlbəttə, yox! Qərib ellərdə, təhlükəli, üzücü yollarda başına gələn məşəqqətlərdən onun özünün qurtuluşu bir möcüzə təsiri bağışlayır. Yəqin ki, digər müxəlləfatı kimi şairin o illərə dair şeir dəftərləri də itib-batmışdır...

1914-cü ilin sonlarından Hadinin qürbət həyatının ikinci dövrü başlanır. O, dünya müharibəsində Rusiya tərəfindən iştirak etmək üçün təşkil olunmuş müsəlman diviziyasının tərkibində Azərbaycanı tərk edir. Üç il ərzində Avropada, Karpat dağlarının ətəklərində, Polşada, Qaliça, Lemberq vilayətlərində olur. Vuruşlardan imkan tapanda şeirlər yazır. Bu əsərlərində də Hadi öz yaradıcılığının ümumi mövzularına sadıqdır. Yəni, şair istedadının bütün qüdrətini səfərbərliyə alaraq, müharibə lövhələrinin onda yaratdığı duyğular əsasında yenə də bəşəriyyətin dərd və sitəmlərindən, azadlıq arzularından yazır. "Meydani-hərb xatirələrimdən", "Ulduzlu bir gecədə müharibə tamaşası...", "Qış günlərində odu fəğanlar" və s. şeirləri buna misaldır. Bu əsərlərdə vətəndən uzaqlarda baş verən dəhşətli hadisələrə, bəşəriyyətin faciəsinə romantik münasibət əsas yer tutur. Lakin müharibədə keçən üç ildə Azərbaycan həmişə Hadinin ürəyinin başında, gözlərinin qabağında olmuşdur:

Karpatın dağları nigahımda,
Dursa-dursun da pişgahımda –
Könlümün gözləri sənə baxıyor,
Dodağım mədhini sənə oxuyor.

Karpat üstündəyəm, fəqət üzümü,
Könlümü, ruhumu, iki gözümü
Daima döndərib də səmtinə mən,
Oluram sacidin, a şanlı vətən!

Bu şerin adı "Qürbət ellərdə yadı-vətən"dir. Uzaq bir ölkənin dağ zirvələrindən ölüm-itimlə özü arasında məsafənin gözlə-qaş arasındakı qədər yaxın olduğu bir məqamda vətən şair üçün həqiqətən də əlçatmaz bir məkandır. Lakin bu acı həqiqət lirik qəhrəmanın vətənpərvərlik duyğularını nəinki üstələyə bilmir, bəlkə qat-qat şiddətləndirir. Onun qəlbindən keçən müqəddəs duyğuların gözəl misralara çevrilməsini təmin edir. Bu şeri oxuyanda bir daha aydın göründüyü kimi, qürbət əsil vətən övladı olan Hadinin vətənpərvərlik duyğularını daha da büllurlaşdırmış, daha da fəallaşdırmışdır:

Qürbət ellər, əgərçi oldu yerim,
Sənə aid bütün düşüncələrim.
Ey məni bəsləyən cəmənzarım,
Ey xəyali-rəfiqi-əfkarım.
Sən yuvam, laneyi-həyatımsan,
Bağizari-tərənnümatımsan.
Məni şair doğan anam səndə,
Əbədiyyət məzarı sinəndə.
Çox uzaq olsa da, bu tən səndən,
Könlüm ayrılmayır, vətən, səndən.
Dustlər səndə, səndə yaranım,
Ey mənim aşiyani-zışanım.

Şairlər bəzən öz vətənlərində, hətta doğmaları arasında belə bir növ qəribliyə düşür və bu qəribliş duyğusunu şeirlərində elə təsirli ifadə edirlər ki, oxucu onların dərдинə şərik olmaya bilmir. M.V.Vidadinin "Qərib öldüm, bıkəs öldüm, yad öldüm" ovqatını ifadə edən məşhur şeri yəqin ki, çoxlarının yadındadır. M.Ə.Sabirin 1910-cu ildə yazdığı və sonralar ilk misrasına uyğun olaraq "Yaşadıqca xərəbə Şirvanda" adı altında nəşr olunan şerində də belə bir misra var:

Mənə zindan kəsildi öz vətənim.

Ədəbiyyatımızın tarixindən və bu görkəmli sənətkarın tərcümeyi-halından yaxşı məlumdur ki, Sabir heç vaxt tutulub zindana salınmamışdır. Ətrafında baş verən ədalətsizliklər, xalqın başına gətirilmiş böyük bəlalər və şəxsən özünə qarşı mühitində yol verilən haqsızlıqlar onu “Yaşadıqca xərabə Şirvanda” şerini yazmağa, vətəni zindanla müqayisəyə vadar etmişdi. Amma sən demə ən dəhşətli hələ qabaqda imiş. Sabirin vəfatından 15-20 il sonra vətən artıq sözün məcazi yox, həqiqi mənasında özünün bir sıra ən istedadlı övladları üçün zindana çevriləcəkmiş. Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra daşnakların əlilə xalqımızın bağrından qoparılıb, zindana salınan və burada güllələnən görkəmli Azərbaycan ziyalılarından biri, bəlkə də birincisi ədəbiyyatımızın tarixinə dair dörd hissədən ibarət ilk fundamental tədqiqatın müəllifi, ədəbiyyatşünaslıq elmimizin mənəvi atası, Sabirin özünün haqqında ilk, gözəl, xeyirxah məqalələri yazmış peşəkar tənqidçi, böyük maarifçi Fəridun bəy Köçərli (1863-1920) olmuşdu. 1930-cu illərdə isə bütün şüurlu həyatını xalqa, vətənə, onun tərəqqi və istiqlal ideyalarına təmənnasız xidmətə həsr edən Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq, Seyid Hüseyn, Yusif Vəzir Çəmən-zəminli, Salman Mümtaz kimi nadir alim və sənətkarlar, eləcə də sayı hələ dəqiq müəyyən edilməmiş müəllimlər, mühəndislər, həkimlər, hərbiçilər, sadə peşə adamları öz doğma yurdunda zindanlar küncünə atılmış, “xalq düşməni” kimi dəhşətli bir möhürlə damğalanmış, güllələnmiş, yaxud Şimalın, Sibirin, Uzaq Şərqi buzlaqlarında həlak olmuşdular. Beləcə təqib edilən, həbs və sürgün olunan yaradıcı ziyallar arasında 1940-cı illərin ortalarından etibarən Cənubi Azərbaycandan, İranın digər vilayətlərindən gəlib Şimalda sığınacaq tapmış pənahəndələr də az deyildir. Şahliq rejiminin dəhşətlərindən baş götürüb gəlmiş Məhəmməd Biriya, Qulamhüseyn Bəydili, İsmayıl Şəms və başqaları bu sıradandır. Cənublu qardaşlarımızın əksə-

riyyəti 1946-cı ildə irticanın əlilə demokratik hökumət məhv edildikdən, onun fəallarına divan tutulduqdan sonra Arazi adlayıb, bu tərəfə gəlmişdilər. Təqribən yarım əsrdir ki, onlar burada, Şimali Azərbaycanda həyatımızın hər cür mürəkkəbliklərinə baxmayaraq, onun şirinini də, şirindən qat-qat artıq olan hər cür acısını da bizimlə bölüşərək, yaşayıb-yaradırlar. Həmin sənətkarların arasında on illərin ayrılığından sonra yurdunun, ata-anasının, qardaş və bacılarının üzünə həsrət qalmış gözlərini burada əbədi yumanlar da var.

Balaş Azəroğlu, Əlu Tudə, Aşıq Hüseyn Cavan, İbrahim Zakir, Mədinə Gülgün, Hökumə Bülluri, İsmayıl Cəfərpur, Söhrab Tahir və başqalarından ibarət məşhur Cənubi Azərbaycan şairlərinin Təbrizdən, Ərdəbildən, Xoydan, Mərənddən didərgin düşüb, mühacirətdə yazdıqları şeir və poemalar, bu əsərlərdəki vətən həsrəti, qürbət sızıltıları xüsusi və geniş tədqiqatların mövzudur.

Azərbaycan üçün bu deyilənlər heç də təzə, yaxud təsadüfi hadisə deyildir. Rövşənfikirlərimiz XX əsrdə baş vermiş qlobal hadisələr və regiondakı tarixi faciələrlə əlaqədar dəfələrlə belə kütləvi təqiblərə məruz qalmış, xilas olmaq məqsədilə son çıxış yolu kimi mühacirətə üz qoymuşdular. Rusiyada burjuva demokratik inqilabının məğlubiyətindən sonrakı irtica illərində gedənlər, 1920-ci ilin aprelindəki keşməkeş zamanı Azərbaycanı tərk edənlər, 1930-cu illərin fəlakətləri vaxtı NKVD-nin əlindən baş götürüb qaçanlar, faşizmə qarşı müharibədə əsir alınması ucbatından vətən torpağına qədəm basması yasaq edildiyi üçün qələbədən sonra xaricdə qalanlar, şahlıq rejiminin təqibindən tərk-i vətən olanlar, yaxud onların övladları, nəvə-nəticələri bu gün Azərbaycandan uzaqlarda, Asiya, Afrika, Avropa, Amerika hətta Avstariya qitələrində mühacirətdə yaşayırlar. Nankor qonşumuzdan fərqli olaraq heç vaxt özgə torpağına göz dikməyən, həmişə öz ocağına, əslinə, kökünə bağlılığı ilə seçilən mühacir həmvətənlərimiz xaricdə məskun olmağa məcbur edilmiş, taleyin amansız olaylarında qırılanı qırılmış, iflasa uğrayanları arxasız,

imkansız, tavanasız qalmış, hadisələrin mürəkkəb burulğanlarından az-çox salamat çıxanların da çöhrəsi həmişə qəm buludlu, gözləri vətən həsrətli olmuşdur. Qovuşmaq imkanlarının lap itib-batdığı vaxtlarda da mühacirlərin, xüsusən də vətənpərvər yaradıcı ziyalıların gələcəyə inamı itməmiş, onlar öz dillərini qoruyub saxlamaqla yanaşı, düşdükləri müxtəlif ölkələrdəki xalqların da dillərini öyrənmiş, pənah apardıqları yerlərdə ictimaiyyətə qaynayıb-qarışmış, oxuyub müxtəlif ixtisaslara yiyələnmiş, əlləşib-vuruşub özlərinə güzaran düzəltmiş, xüsusi qabiliyyəti, istedadı olanlar isə elmi, texniki, bədii yaradıcılıqla məşğul olmuş, ictimai fəaliyyətə qoşulmuş, on illər boyu canfəşanlıqla ucaldılan "dəmir pərdə"nin arxasında da olsa, vətən və onun taleyi ilə mənəvi əlaqələrini heç bir zaman üzməmişlər.

Böyük bir qismi yaradıcılıq fəaliyyətini bu gün də davam etdirən Azərbaycan mühacirlərinin (yaxud onların övladlarının, nəsilələrinin) çox geniş, maraqlı, sanballı ədəbi, elmi, publisist irsi mövcuddur. Onların tək-tük nümunələri hələ indi-indi imkan düşdükcə Tehrandan və Təbrizdən, İstanbuldan və Ankaradan, Parisdən və Berlindən tapılan, gəlib əlimizə çatan kitabları, jurnal və qəzet kəsikləri, şəxsi arxivlərindən yarpaqlar, hədiyyə göndərilən ayrı-ayrı əsərləri mühacirətdəki sənətkarlarımızın çox böyük yaradıcılıq imkanlarından xəbər verməkdədir.

Bu müəlliflərin arasında Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd Ağaoğlu, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Əlimərdan bəy Topçubaşı, Almas İldırım, Ceyhun Hacıbəyli, Məhəmməd Sadiq Aran, Məhəmməd Ağaoğlu, Hüseyn Camal Yanar, Teymur Atəşli, Musa Eyyub Zəyəm, Nağı Şeyxzamanlı, İbrahim Arslan, Əli Azərtəkin və onlarca digər simalar vardır. Beləliklə də, Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı, xüsusən də onun fəal qolu olan qürbət lirikası zəngin bir xəzinə olub, xalqımızın mənəvi aləmini tamlığı və əlvanlığı ilə mükəmməl öyrənmək baxımından çox qiymətlidir və uzunmüddətli ardıcıl toplama və elmi-tədqiqat işinə möhtacdır.

ALMAS İLDIRIM YARADICILIĞININ TƏDQIQI VƏ ƏSƏRLƏRİNİN NƏŞRİ

Taleyi etibarlı ilə özünə bənzəyən yüzlərcə digər Azərbaycan ziyalı kimi, A.İldırımın da yaradıcılığı qəsdən ən azı yarım əsr ədəbi ictimaiyyətin və oxucuların diqqətindən kənarında saxlanmışdır. Keçmiş Sovetlər İttifaqını tərk etməzdən əvvəl yazdığı əsərlərin heç biri bu müddətdə təkrar nəşr edilməmiş, şairin Türkiyədə buraxılan əsərlərindən isə məlum səbəblər üzündən burada demək olar ki, heç kəsin xəbəri olmamışdır. Ali təhsil almaq, işə düzəlmək və xüsusən partiya sıralarına daxil olmaq məqsədilə doldurulan məcburi anketlərdə vətəndaşın “xarici ölkələrlə əlaqəsi” barədə məlumat verməyin o zaman əzizləri İranda, Türkiyədə yaşayan on minlərlə azərbaycanlı üçün “siratül-müstəqim” kimi dəhşətli bir sınaq olduğu bizim hamımızın yaxşı yadındadır. Xüsusilə, İran və Türkiyə ilə nəinki yazışmaq, orada çıxan ədəbi nəşrləri almaq, hətta bu ölkələrin radiolarına qulaq asmaq üstündə adamlar təqib olunur və cəzalandırılırdılar. Bütün bunlara görə də oxucu və ədəbiyyat həvəskarlarının elə bir nəslə yetişmişdi ki, Azərbaycan ədəbiyyatında A.İldırım adlı bir şairin varlığından tamamilə xəbərsiz qalmışdı.

Belə olduğu üçün də uzun müddət şairin taleyi, əsərləri elmi-tədqiqat işindən kənarında qalmış, “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”nin üçüncü cildində (1957), “Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi”nin birinci cildində (1967), ali və orta məktəb dərsliklərində ondan bəhs edilməmiş, qəzet və jurnallarda haqqında yazılmamışdır. Təbiidir ki, A.İldırım irsinin tədqiqi və nəşri tarixini izlərkən 1920-ci illərin sonlarında – 30-cu illərin əvvəllərində Bakıda, Mahaçqalada, Aşqabadda çap edilmiş, bir qismi şairə hücum səciyyəsi daşıyan bəzi yazıları çıxmaq şərtilə, A.İldırım haqqında əlimizə heç bir tutarlı material keçmədi. Həmin yazılardan biri şairin “Dağlar səslənirkən” kitabı haqqında B.Zəngilin nəşr etdirdiyi eyni adlı resenziyadır (“Kommunist” qəzeti, 2 mart 1931-ci il). Mətn-dən görmək olur ki, müəllif A.İldırımın əsərlərini oxuyan-

lardan, yaradıcılığını izləyənlərdən biri imiş. O, şairin proletar məfkurəsini tərənnüm etməkdə bir müddət "susqunluq göstərəndən sonra qələmini proletar ədəbiyyatına doğru çevirməsini" müsbət qiymətləndirir. Bununla belə, qeyd etməyi lazım bilir ki, A.İldırım sənətkarlıq etibarını ilə bir çox çağdaşlarından qüvvətli olsa da, məfkurə cəbhəsində çoxlarından geri qalır. B.Zəngiliyə görə, şairin əsərlərində təqdirəlayiq cəhət idi ki, o, "millətçilik, bədbinlik kimi əskidən bizə miras qalmış tötröküntülərə" zərbə vurmağa səy edir, bununla da "sosializm quruluşuna doğru gəlir". Bu ümumi təqdimatdan sonra tənqidçi "Dağlar səslənirkən" kitabındakı əsərlərin təhlilinə keçir və özünün bir ədəbiyyatçı kimi zəif olduğunu da elə bu zaman bürüzə verir. Məsələn, bir tərəfdən o, belə düzgün qənaətdədir ki, "Şəhvət qurbanları" poeması həyatdakı bəzi yaramazlıqları açıb ifşa edir, digər tərəfdən də, şairi elə bir "anlaşılmazlığa" yol verdiyi üçün tənqid edir ki, "poemadakı qadınlar nədənsə şura hökuməti qurulandan sonra fahişəliyə başlayıblar". Onun dediyindən belə çıxır ki, sovet hakimiyyəti qurulandan sonra bu "qədim peşəyə" son qoyulduğu halda, A.İldırım öz əsərlərində həyat həqiqətlərini təhrif etmişdir. B.Zəngili sosioloji təhlil və tənqiddən, həm də onun bədiiliklə əlaqədar olmayan tələblərindən çıxış edərək, belə bir fikir irəli sürür ki, "A.İldırım Krıma gedirkən Şura Krım Cümhuriyyətinin əldə etdiyi canlı qalibiyyətləri görmür və bütün varlığını Krım qızlarının hüsnünə həsr edir" və i.a. Göründüyü kimi, bu yazıda A.İldırımın heç bir şerinin konkret bədii təhlili verilməmiş, yaradıcılığında ilk cürcətilərini göstərən sənətkarlıq məsələlərindən qətiyyəən bəhs olunmamışdı.

Bundan sonra keçən on illər ərzində xaricdə şairin kitabları nəşr olunduqca onlara maraqlı müqəddimələr yazılmış və bu materiallarda A.İldırımın həyatı, faciəsi, yaradıcılıq yolu haqqında bir sıra qiymətli məlumatlar verilmişdir. "Boğulmayan bir səs" (İstanbul, 1936) kitabına onu buraxmış "Azərbaycan nəşriyyat yurdu"nun müqəddiməsində deyilir: "Uzun və şərəfli bir keçmişə malik milliyyətçi azəri ədəbiyyatının bu günkü səciyyəvi əlaməti onun

mücadiləçi ədəbiyyat olmasıdır. Onun mücadiləsi bizi zorla əsarətinə alan qızıl kabusa qarşıdır. Həyatımızın aynasından başqa bir şey olmayan ədəbiyyatımız öz üzünə, bir tərəfdən, istiqlal savaşının ədəbi ifadəsini vermək, digər tərəfdən də, bu savaş alovlandırmaq kimi vacib bir vəzifə almışdır”.

Qeyd etməyi lazım bilirəm ki, bu sətirlərin müəllifi ümumiyyətlə Azərbaycan ədəbiyyatını, xüsusən də sovet Azərbaycanındakı ədəbi prosesi yox, hər şeydən əvvəl mühacirətdəki Azərbaycan ədəbiyyatını nəzərdə tutmuşdur. Çünki onun haqqında bəhs etdiyi illərdə sovet Azərbaycanında, hətta istedadlı şairlərin də bir çox əsərləri XX əsrdə bütün Avropanı və bir çox Asiya ölkələrini sarsıtmış kommunist partiyasını, onun rəhbəri Lenini, xalqlar cəlladı Stalini və işğalçı Qızıl Ordunu tərənnüm etməyə həsr olunmuşdu. Xalqın taleyi, milli istiqlaliyyət uğrunda Sovet imperiyasına qarşı mübarizə məsələsi nadir istisnalarla, bütünlükdə sovet ədəbiyyatına, o cümlədən də Azərbaycan ədəbiyyatına yad bir əlamət hesab olunur, istiqlal savaşını alovlandırmaq üstündə isə müəllifləri dəhşətli surətdə təqib edirdilər. Lakin müqəddimədə deyilənlər tam mənası və ciddiliyyətilə A.İldırımın yaradıcılığına, xüsusən də onun sürgündə və qürbətdə yazıb nəşr etdirə bildiyi əsərlərin ən yaxşılmasına xas olan cəhətdir. Bütünlükdə, “Boğulmayan bir səs” kitabındakı şeirlər də, A.İldırımın özünün oxucularına müraciəti də başdan-başa Azərbaycanın sovet imperiyasının əsarətindən xilas olması ideyası ilə aşılanmışdı.

A.İldırımın məhz bu qəbildən olan əsərləri barədə ilk və çox maraqlı mülahizələrlə “Boğulmayan bir səs”ə Alptəkinin yazdığı müqəddimədə qarşılaşırıq. Burada şairin yaradıcılığının vətənpərvər və vətəndaş mahiyyəti, bədii kəlamının həyati gücü açıqlanmış, əsas istiqamətləri müəyyən edilmiş və bəzi şeirlərinin təhlili verilmişdir. A.İldırımın şeirlərində Azərbaycan xalqının tale yüklü məsələlərinin qaldırılması kimi ümumi məziyyəti qeyd etdikdən sonra Alptəkin şairin “Gölcüklə dərdləşmə”, “Bakı”, “Boğulmayan bir səs” və s. əsərlərinin maraqlı təhlilini vermişdir. Sonuncu

şerin şərində emosional başlanğıc güclüdür. Bu cəhət təhlil edilən materialın özü ilə, "Boğulmayan bir səs" şerinin mahiyyəti ilə bağlıdır: "Gözlərimdə çalınmış haqqını arayan sürgünlərin anası canlanır. Kipriklərim islanmışdır, zira vətəni və övladı üçün yaşayan Azəri qadını iztirabının dərinliyi ilə qəlbimdədir. Qəlbimin yarası – gözlərimin yaşıdır... Türkün anası yurdun halına ağlamaqdadır. Fəqət bu göz yaşı onun acizliyi deyil, məmləkətin halının ifadəsidir".

Bununla belə, Alptəkin gözlərinin yaşını silərək şerin məna dərinliklərinə varır. Bu şerin və bütünlükdə A.İldırım yaradıcılığının baş qayəsini "öz iradəmiz üzərində ancaq öz hakimiyyətimizin bərqərar olunması" idealında görür. Tənqidçi də şairə qoşularaq bu fikri xüsusilə qabardır ki, biz öz " müqəddəratımızı nə düşmənin, nə də mistik düşüncələrin sərəncamına verə bilmərik. Şair... vətəni xilas edəcək qüvvəti də bizə anlatmışdır: türk qəlbi və türk iradəsi!

Mən yalnız iman etdim qollarımın zoruna,
Bu zor məni qurtarıb çıxaracaq yarına!

Bu misra daxili aləmin, vətəndaş istəyinin içdən fısqıran imanıdır".

A.İldırımın həyat və yaradıcılığı haqqında ən geniş məlumat şairin "Seçilmiş şeirlər"ində (Ankara, 1953) verilmişdir. "Almas İldırımın ədəbi şəxsiyyəti və şeir sənəti" adlı müqəddiməsində Ə.V.Yurdsevər A.İldırımın tərcümeyi-halının əsas məqamlarını göstərmiş, onun bir şair kimi fəaliyyətə başladığı ərəfədə Azərbaycanadakı ictimai-siyasi vəziyyəti açıqlamış, hələ orta məktəbdə oxuyarkən Ə.Cavad, H.Cavid, C.Cabbarlı kimi görkəmli şairlərlə tanış olduğunu, onların əsərlərini öyrəndiyini qeyd etmişdir. Alimin fikrincə, A.İldırım sənətinin ən güclü cəhəti, başlıca məziyyəti onda vətənpərvərlik duyğusunun qüvvətli poetik ifadəsini tapmasıdır. Konkret əsərlərin təhlili əsasında alim göstərməyə müvəffəq olmuşdur ki, şairin vətənpərvər ruhlu şeirləri öz mahiyyəti etibarilə o zamankı sovet imperiyasının müstəmləkəçilik, qəsbkarlıq siyasətilə daban-dabana ziddir.

“O, tamamən Azərbaycan və türklük üçün yaşamış və çalışmışdır” deyər Ə.Yurdsevər bir milli şair kimi A.İldırımın vətəndaş və sənətkar məramını düzgün müəyyən etmişdir. On kitab səhifəsindən ibarət olan və müvafiq elmi səviyyədə yazılmış bu məqalə Ə.Yurdsevərin Azərbaycan ədəbiyyatı ilə əlaqədar yeganə əsəri deyil. Ümumiyyətlə, Ə.Yurdsevər Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri ilə Türkiyədə müntəzəm məşğul olan tədqiqatçılardan biridir. Onun ədəbiyyatımızın tarixinə, Vaqif, Vidadi və M.F.Axundovun yaradıcılığına həsr edilmiş maraqlı araşdırmaları var.

Feyzi Ağüzümün bu kitabda verilən məqaləsi isə belə adlanır: “Almas İldırımın hal-tərcüməsi”. Bu yazı A.İldırımın əlimizdə olan ilk və hələlik yeganə sistemli mətbu tərcümeyi-halı olub şairin həyatının əsas məqamlarını düzgün işıqlandırmaqdadır. Burada A.İldırımın doğum və vəfat tarixləri, ilk, orta təhsili və yarımçıq qalmış ali təhsili, vətəndəki təqiblər, sürgün çağları, xüsusən Türkiyə həyatı barədə müfəssəl məlumat vardır. Həm Ə.Yurdsevərin, həm də F.Ağüzümün “Seçilmiş şeirlər”də verilmiş bu yazıları, üzərindən təqribən otuz beş il keçdikdən sonra da, mənə və əhəmiyyətini qoruyub saxladığı üçündür ki, şairin “İgidlərə səsləniş” (Ankara, 1990) kitabında da eyni ilə təkrar edilmişdir. Ə.Yurdsevərin müqəddiməsindən və F.Ağüzümün bioqrafik yazısından indiyədək A.İldırım haqqında Bakıda nəşr edilmiş istisnasız olaraq bütün məqalələrin müəllifləri faydalanmışlar. Şairin həyat yolu barədə bəzi əlavələri çıxmaq şərti ilə, bütün müəlliflər A.İldırımın tərcümeyi-halına dair faktları təkrar etmişlər. Bu əlavələr bəzi yazılarda bir qədər az, bir qisim yazılarda isə bir qədər çoxdur. Mən də bu kitabçamda həmin mənbələrdən bəhrələndiyim üçün həm Ə.Yurdsevərə, həm də F.Ağüzümə öz dərin minnətdarlığımı bildirirəm. Kitabımın sonrakı səhifələri sübut etsə ki, A.İldırım haqqında yazılmışlara mən də nə isə bir qədər əlavə edə bilmişəm, çox məmnun olaram.

Türkiyənin dövrü mətbuatında şair haqqında söylənen maraqlı mülahizələrdən biri ədəbiyyatşünas Yavuz Onka məxsusdur. O, “Azərbaycan şairləri Almas İldırım və Mikayıl

Müşfiq" adlı məqaləsində ("Tanıtım" jurnalı, №3, 1987) şairin irsini yüksək qiymətləndirmiş, A.İldırımın xalq qayğısının tərcümanı adlandırmışdır. Tənqidçinin bu mülahizəsi də dəqiq və inandırıcıdır: "Almas İldırımın şeirləri həyat silsiləsi içində keçirdiyi bütün acı dadlı səhifələri dilə gətirməkdədir. Onun poeziyası hər şeydən öncə gözəl vətəninin yaralarını və dərdlərini oxşamaqdadır. O, duyduqlarını söyləmiş, doğrunu anlatmış, didərgin salındığı eli üçün qəlbi döyünən azəri türkünün daxili duyğularına tərcüman olmuşdur. Şeirlərində bir vətən torpağı, ürəyində isə alov-alov çırpınan varlığımız, güvənimiz, ümidimiz vardır" (səh.33).

Vətəmindən didərgin düşənlərin (Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, Ceyhun bəy Hacıbəyli, Ümmülbanu, Almas İldırım və b.) haqqında yazmaq üzərində qadağan və yasaqlar öz gücünü itirdikdən sonra A. İldırım haqqında Bakıda nəşr olunan ilk məqalə şair-tədqiqatçı Rəfiq Zəka Xəndana məxsusdur. "Ulduz" jurnalında (№3, 1988) dərc etdirdiyi "Türkiyədə" adlı geniş məqaləsində o, "Şair Almas İldırım" adlı bir yarımşerhə ayırmış, Türkiyədə çıxmış məlum kitablarından öyrəndiyi faktlar əsasında şairin tərcümeyi-halını yazmış, bəlalı taleyi haqqında Azərbaycan mətbuatında ilk sistemli məlumatı vermişdir. Bu məlumat müəyyən əlavələrlə R.Z.Xəndanın "Şair Almas İldırım" məqaləsində də təkrar edilmişdir. ("Odlar yurdu" qəzeti, №20, 1990-cı il). "Almas İldırım haqqında məlumat toplamaq iynə ilə gor qazmaq kimi bir şeydir" deyən şair-tədqiqatçı tamamilə haqlıdır. O, şəhadət verir ki, vaxtilə Məmməd Rahimin evində olarkən, mərhum xalq şairi A.İldırımın öz əli ilə yazılmış bir şeir dəftərini Rəfiq Zəkaya göstərmişdir. A.İldırımın irsini toplayıb Bakıda bütöv halda nəşr etməyin labüdlüyü məsələsi də ilk dəfə məhz bu məqalədə qaldırılmışdır. Kamil Vəliyev "Açıq söz" jurnalında (№1, 1990), Məti Osmanoglu "Gənclik" jurnalında (№10, 1988) şairin məlum əsərlərindən bəzi nümunələr dərc etdirmiş, onlara təqdimat yazmışlar. Prof. K.Vəliyev xalq deyimindən istifadə edərək göstərir ki, A.İldırım xalqımızın "qovula-qovula namərd vəziyyətinə gətirilən mərd oğullarından biri"

olmuşdur. Məti Osmanoglu isə A.İldırımın həyatının ən vacib məsələsi olan xaricə getməsi məsələsini bu cür açıqlamaqda haqlıdır: “Əgər xaricə getməsəydi, 37-ci ilin heybətli əlləri onun da yaxasına uzanacaqdı, onu da dindirəcək, təhqir edəcəkdilər. Onun da üzünə adam qoyacaqdılar, onu da məcbur edəcəkdilər ki, kiminsə üzünə dursun. Bəlkə də heç kəsin üzünə durmayacaqdı. Ancaq onun üzünə duran tapılacaqdı...”

A.İldırım haqqında Azərbaycanın kütləvi məlumat vasitələrində ardıcıl məlumatları Respublika Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivinin direktoru Maarif Teymur vermişdir. Onun “Azərbaycan gəncləri” (19 sentyabr 1989-cu il), “Odlar yurdu” (№9, may 1989) qəzetlərində və bəzi digər mətbuat orqanlarında dərc olunmuş məqalə və məlumatları, televiziya ilə çıxışları artıq tamamilə unudulmuş (unutdurulmuş demək daha düzgün olardı) maraqlı bir şairin ədəbi taleyi üzərindən əsrarlı bir pərdəni qaldırmağa kömək etmişdir. A.İldırımın dağınıq irsini toplamaq, həyat və yaradıcılığının əsas məqamlarını müəyyən etmək üçün Maarif Teymur köhnə kitab, qəzet və jurnalları, bəzi arxiv materiallarını toplayıb tədqiq etmiş, bunların əsasında şairin yeni kitabını nəşrə hazırlamışdır. Xüsusən A.İldırımın “Dağıstan füqərası” (Mahaçqala) və “Zəhmət” (Aşqabad) qəzetlərində dərc olunmuş əsərlərinin M.Teymur tərəfindən üzə çıxarılmış mətnlərindən bu kitabı yazarkən faydalandığını minnətdarlıqla qeyd edirəm. Mərhum xalq şairi Süleyman Rüstəm, Azərbaycan EA-nın müxbir üzvü Abbas Zamanov, professor Əkrəm Cəfər, şair-tədqiqatçı Cəfər Rəmzi, qocaman maarif xadimlərindən Humay xanım Həsənzadə, A.İldırımın gənclik dostlarından maştağalı Naci müəllim (indi Dəvəçidə yaşayır), nəhayət şairin oğlu, İstanbulda yaşayan mühəndis Azər, ikinci oğlu, şair Araz və başqaları ilə görüşləri A.İldırımın həyatının çağdaş oxucular üçün qaranlıq qalmış nöqtələrinə yaşadığımız günlərin işığını salmağa imkan vermişdir.

Xalq şairi Nəbi Xəzrinin “Allahım, mən neçin şair doğuldum” (“Ədəbiyyat və incəsənət”, 30 noyabr 1990-cı il) məqaləsi sovet dövrü Azərbaycan poeziyasının A.İldırımla

(S.Rüstəm, S.Vurğun, M.Rahim, R.Rza ilə də) müqayisədə sonrakı, ikinci nəslinə mənsub görkəmli bir sənətkarın özündən əvvəlki nəsle mənsub didərgin həmkarı haqqında səmimi qardaş sözdür. Bir qəzet səhifəsi həcmində olan bu məqalənin elə ilk cümləsində “əsil şairdən söhbət açacağı” yazan N.Xəzri A.İldırımın tərcümeyi-halının məlum məqamlarını qeyd etdikdən sonra bir yaradıcı qələm sahibi kimi onun vətənpərvərlik duyğularının ülviyyətindən, bu zərif duyğuların qarşısını qara, dəhşətli, qanlı bir uçurum kimi kəsən o zamankı kommünizm kabusundan danışır, xalq faciəsini əks etdirən əsərlərində A.İldırımın sənətkarlıq xüsusiyyətlərini açıqlayır. Onun şeirlərini Azərbaycan xalqının “fəlakət və əzablar tarixçəsi” adlandırır. Ə.Saləddinin “Əhməd Cavad və Almas İldırım” (“Şəhriyar” qəzeti, 17 iyun 1993-cü il) məqaləsində A.İldırımın bəzi əsərlərilə Ə.Cavadın ayrı-ayrı şeirləri arasındakı tipoloji əlaqələrdən bəhs olunur. Müəllif belə hesab edir ki, A.İldırım Ə.Cavad ədəbi məktəbinin istedadlı nümayəndələrindən biridir.

Bu sətirlərin müəllifinin “Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatında qürbət lirikası” (birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü məqalələr, “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 13 mart, 15 mart, 27 mart, 29 mart 1991-ci il) adlı silsilə yazısının da təqribən yarısı mühacirətdə yaranmış Azərbaycan ədəbiyyatının tarixinə və bəzi problemlərinə, yarısı isə bu ədəbiyyatın bariz nümayəndəsi olan A.İldırımın həyat və yaradıcılığına həsr edilmişdir. Bu məqalələrdə son dövr ədəbiyyatşünaslığında ilk dəfə olaraq Azərbaycanın bir sıra görkəmli sənətkarlarının vətəndən uzaqlarda, qürbətdə yazdıqları lirik əsərlər barədə sistemli məlumat verməyə təşəbbüs edilmiş, mühacirət lirikamızda A.İldırım yaradıcılığının mövqeyi açıqlanmış, şairin “İgidlərə səsləniş” kitabındakı məlum faktlar əsasında, lakin bir qədər də müfəssəl tərcümeyi-halı verilmiş, lirikasının aparıcı mövzuları araşdırılmış, bəzi əsərləri, o cümlədən də “Əsir Azərbaycanım” şeiri nisbətən ətraflı təhlil edilmişdir.

Əlamətdar cəhətdir ki, 1991-ci ilin martında Bakıda “Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı” mövzusunda keçirilən

beynəlxalq simpoziumda müzakirə edilən məruzələrdən üçü bilavasitə A.İldırımınla bağlı idi. Ankaradakı Azərbaycan Kültür Dərnəyini təmsil edən Oqtay Erolun məruzəsində A.İldırımın yaradıcılığının məna və əhəmiyyətindən, Maarif Teymurun məruzəsində şairin elmi tərcümeyi-halının hazırlanması prinsiplərindən bəhs olunurdu. Mənim məruzəmdə isə A.İldırımın Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatında mövqeyi məsələsi açıqlanırdı.

A.İldırımın İranda işıq üzü görmüş "Seçilmiş şeirləri"yə (Tehran, 1993, ərəb qrafikası ilə) professor, doktor Cavad Heyətin yazdığı ön sözdə də şairin yaradıcılığı haqqında maraqlı mülahizələr var. Hər şeydən əvvəl alim diqqəti belə bir vacib məsələyə yönəldir ki, "A.İldırım bədii yaradıcılıq qüvvəsinə, incə ruha, bunların əsasında bütün varlığını bürüyən güclü milli duyğuya malik" bir sənətkardır. C.Heyətin haqlı qənaətinə görə, Güllüstan və Türkmənçay bağlaşımlarına əsasən Azərbaycan parçalanandan sonra hər iki Azərbaycanda həsrəti ədəbiyyat (bu termin mühacirət, qürbət poeziyası anlayışına uyğun gəlir) yaranmış, bir çox şairlərimiz bu mövzuda əsərlər yazmış və "Almas İldırım bu ədəbiyyatın zirvəsinə çıxmışdır... Onun şeirlərindəki musiqi də həsrət və qürbət musiqisidir, onların hərəsi özlüyündə bir ayrılıq mahnısıdır. Onları oxuyarkən yanmaq və ağlamamaq mümkün deyil". Ön söz müəllifi bu qənaətində də tamamilə haqlıdır ki, cavanlarımız A.İldırımın "yanan ürəyindən gələn alovlu şeirlərini oxumaqla vətən eşqi, el-yurd sevgisi, fədakarlıq və inam dərsi alacaqlar".

* * *

A.İldırımın ilk şeirləri hələ o, Bakıda yaşadığı illərdə dövrü mətbuat orqanlarında, o cümlədən də "Maarif və mədəniyyət", "Şərq qadını", "Maarif işçisi" jurnallarında və ədəbi almanaxlarda nəşr edilmişdir. Bəzi şeirlərinin ("A dağlar", "Sevdiyim") İstanbulda çıxan "Həyat" dərgisində işıq üzü gördüyü mənbələrdə qeyd olunursa da, mən həmin dərgini tapıb nəzərdən keçirə bilmədim. İlk dəfə olaraq altı

şeyri bir yerdə 1926-cı ildə Bakıda nəşr edilən "Gənc qızıl qələmlər" kitabında dərc edilmişdir. Əsasən iyirminci illərdə yaradıcılığa təzə başlamış ədəbi qüvvələrin əsərlərindən ibarət bu almanaxda o zamanın fəal şairlərindən hesab edilən Süleyman Rüstəm, Məmməd Rahim, Əli Nazim, Əbdülbaqi Fövzi, Emin Sadiq, Şəmsəddin Abbasov, Əli Zəngəzuri (sonralar nasir kimi tanınmış xalq yazıçısı Əli Vəliyev) və başqalarının əsərləri ilə yanaşı, A.İldırımın da "Hindli qız", "Şərqə", "Yarın", "Ey Hindistan", "Nəriman", "Qərbə" şeirləri yer almışdır. Bir qədər irəliyə boylanıb göstərim ki, Fəxri Ərsavaşın 1961-ci ildə İstanbulda nəşr etdirdiyi "Həmasi türk şeri antolojisi"nin birinci cildində Namiq Kamal, Əbdülhəqq Hamid, Məmmədəmin Yurdaqul, Mehmet Akif Ərsoy, Orxan Şaiq Gökyay, Yəhya Kamal Bayatlı kimi tanınmış şairlərin əsərləri sırasında A.İldırımın da aşağıda qeyd edilən şeirləri dərc olunmuşdur: "A dağlar", "Nə olardı", "Mənim?", "Lənət şairliyimə", "Mən kiməm?", "Dönük qardaş".

"Dağıstan fəqərəsi" (Mahaçqala), "Zəhmət" (Aşqabad) qəzetlərində şairin bəzi poemaları (yaxud poemalarından parçalar), şeir və məqalələri nəşr edilmişdir. Onun ayrı-ayrı əsərləri müxtəlif illərdə Türkiyədə çıxan "Çinar altı", "Orhun", "Özləyiş", "Boz qurd", "Kommunizmlə mücadilə" məcmuələrində, o zaman Azərbaycan siyasi mühacirlərinin Almaniyada yayınladıqları "Qurtuluş" dərgisində, habelə Malatya və Van əyalətlərinin qəzetlərində buraxılmışdır. A.İldırımın adı üzərindən qadağa və yasaqlar götürüldükdən sonra 1980-ci illərin sonlarından etibarən onun bəzi şeirləri "Ədəbiyyat qəzeti"ndə, "Azərbaycan gəncləri", "Odlar yurdu", "Elm" qəzetlərində, "Gənclik" və "Ulduz" jurnallarında da nəşr edilmişdir.

S.Rüstəmlə birgə 1926-cı ildə nəşr etdirdiyi "Dün və bu gün" adlı bir neçə səhifəlik "qafiyəsiz mənzumə"ni nəzərə almasaq, A.İldırımın ilk kitabı "Dağlar səslənirkən"dir. 1930-cu ildə Azərnəşrin buraxdığı bu kitabın başlığında "dağlar" sözü təsadüfi olmayıb, onun içindəki əsərlərin əsas təsvir və tərənnüm obyektinə işarə idi. Beynəlxalq mövzularda

yazılan bəzi əsərləri çıxmaq şərtilə, kitabdakı şeir və poemaların əksəriyyətinin mövzusu şairin ilk sürgün həyatını keçirdiyi Dağıstanla bağlı təəssüatlarından doğmuşdur. Kitabın başlığındakı ikinci, "səslənirkən" sözüne gəldikdə isə, onun da maraqlı tarixçəsi var. Bir-iki şeri çıxmaq şərtilə əslində kitabdakı əsərlərdə "dağlar səslənirdi", yəni onlarda 1920-ci illərə məxsus yeni sovet həyatının "gözəlliklərindən", "cənnətəbənzər" imkanlarından deyil, Dağıstanın keçmişindən, dağlıların tarixindən, adət-ənənəsindən, bu dağlarda məhz keçmişin əks-sədasından bəhs olunurdu. Bununla belə, maraqlıdır ki, kitabın nəşriyyata verilmiş mətnində "Dağlar səslənirkən" adlı bir şeir olmuşdur. Bu əsər başdan-başa yadelli işğalçılar əleyhinə yazılmışdır. Şair bircə yerdə, necə deyərlər, "xala xətrin qalmasın" kəlamında olduğu kimi, "ərəb" kəlməsini işlətsə də, şeir əvvəldən axıradək rus işğalçılarının əleyhinə köklənmişdir. Burada dönə-dönə rus çarlarının adı anılır, kazakların vaxtilə başımıza gətirdikləri faciələr xatırladılır. Rusiyanı cənubda il boyu donmayan dənizlərə istiqamətləndirən və nəsillərini işğalçılıq məqsədilə Qafqaza yönəldən Birinci Pyotrun bədnam adı çəkilirdi. "Gələnlər keçdi getdi, torpaq qaldı, daş qaldı" misrası ilə şair Rusiyanın hər cür vasitələrlə işğalçılıq siyasəti yeritdiyinə baxmayaraq, Dağıstan, Azərbaycan ellərinin dözümlü nümunəsi göstərməsinə, müharibələrin, inqilabların fırtınaları içindən xalqların baş qaldırıb, yeni həyat qüvvəsi kəsb etməsinə, dağların bu mənada əbədiyyətinə işarə etmiş olurdu.

Ey uzaqdan gələn kəs,
Qayıt, getmə bu yolu.
Sən də etmə gəl həvəs,
Qəzəbimiz qorxulu!

– misralarının hədəfi isə artıq qətiyyənlə uzaqda deyildi, Sensor (qlavliit) bu hədəfin doqquz il əvvəl (şeir 1929-cu ildə yazılmışdır) – 1920-ci ildə Azərbaycanı işğal edən qırmızı rus imperiyası olduğunu düzgün başa düşmüş və "Dağlar səslənirkən" şerini kitabdən çıxarmışdı. Lakin görünür iş tələ-

siyə düşdüyündən həmin sərlövhenin kitabın cildində əks olunduğunun fərqinə varmamışdılar. Beləliklə də kitab nəşri tarixində nadir hadisələrdən biri baş vermişdi: poeziya kitabı ondan, onun ilk mətnindən çıxarılmış əsərin adı ilə buraxılmışdı. Bir qədər əvvəl göstəriləyi kimi, B.Zəngili imzalı bir münəqqid kitab haqqında bir resenziya da çap etdirə bilmişdi. Müəllifinin siyasi idarə nəzərində etibardan düşməsi ilə əlaqədar olaraq "Dağlar səslənirkən" kitabı mağazalardan yığılıb məhv edilmiş, onun tək-tük nüsxələri bəzi ədəbiyyat həvəskarlarının əlinə düşmüşdür. Şairin siyasi təqiblərdən xilas olmaq üçün Türkiyəyə getməsi ilə əlaqədar olaraq həmin nüsxələrin də çoxu itib-batmışdır. Mən görkəmli alim Abbas Zamanovun Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivinə təqdim etdiyi nüsxədən faydalanmışam.

Kitabda şairin "Dağlardan xatirələr", "Ləzgi ellərində", "Kırmda axşamlar" və s. adlar altında 6 şeiri, "Poemalar" bölməsində isə 9 epik əsəri (bəzilərindən ayrı-ayrı parçalar) dərc edilmişdir. Müqəddiməsi yoxdur.

"Dağlar səslənirkən" kitabındakı əsərlər nadir istisnalara nəzərə almasaq, ideya və mövzuları etibarilə 1928-1930-cu illərdə Bakıda buraxılmış "Oktyabr alovları", "Aprel alovları" adlı kollektiv məcmuələrdəki, eləcə də S.Vurğunun "Şairin andı", S.Rüstəmin "Addımlar" kitablarındakı şeirlərlə eyni ruhda idi. Ümumiyyətlə, bu əsərlər A.İldırımın yaradıcılığının ilk mərhələsini əks etdirirdi. Onların bəziləri qələmi hələ kifayət qədər bərkiməmiş gənc müəlliflərin ilk təcrübələri idi. Axı, kitabı nəşriyyata təqdim edəndə A.İldırımın cəmi 22 yaşı vardı. Buna baxmayaraq, bütünlükdə götürdükdə kitabdakı əsərlərin bəziləri yuxarıda adları çəkilən kollektiv məcmuələrdə buraxılmış ədəbi parçaların bir çoxundan öz poetik keyfiyyətləri ilə seçilirdi və Azərbaycan şerinə yeni, gənc istedadlı bir müəllifin gəlməkdə olduğundan xəbər verirdi. Onu da qeyd edim ki, ilk kitabının ayağı müəllif üçün uğurlu olmamışdı. Başına gələn faciələrlə əlaqədar olaraq A.İldırımın vətəninə düz altmış il bircə dənə də olsa kitabı buraxılmamışdır. Mühacirətdə nəşr edilmiş ilk kitabı isə "Boğulmayan bir səs"dir. Onu "Azərbaycan nəşriyyat yurdu" 1936-cı ildə İstanbuldakı "Təcəlli" mətbəəsində nəşr etdirmişdir.

Yəqin ki, hörmətli oxucu A.İldırımın öz ikinci kitabına verdiyi adla ilk kitabının adı arasındakı üzvi əlaqəni hiss etməmiş deyil. Vaxtilə Bakıda sensorun qadağan etdiyi şerini Türkiyədə buraxdırdığı kitabına daxil etməklə şair, sanki öz əqidə düşmənlərinə deyirdi: paxırınızı açan, həqiqəti göstərən əsəri yasaq etməklə düşünən başlara, mütərəqqi fikirlərə hökm etmək mümkün deyil; Azərbaycandakı müstəmləkə rejimi isə necə var idi, elə də qalır; lakin birçə şeyi unutmayın: “qəzəbimiz qorxuludur, belə davam edə bilməz!”.

Bu ruh şairin öz kitabına yazdığı üçcə cümlədən ibarət ön sözdən də aydınca duyulmaqdadır: “Ey azəri türkü, ey vətəndaşım... sənin oğurlanmış haqqından doğan həyəcanlarına tərcüman olum deyə hayqırdım... təəssüf ki, bu hayqırış sonda qırıq-tökük hıçqırıqlarımdan doğan boğuş bir səsə çevrildi. Ah... bu səsdə sənin... eşqini, həsrətini, qəribliyini azacıq da olsa əks etdirə bildimsə, xoşbəxtəm... Azərbaycanlı Almas İldırım”. Böyük təvazökarlıqla qələmə alınmış bu etiraf böyük bir həqiqəti də ifadə edirdi. Bu həqiqət isə şairin mənsub olduğu xalqın, doğulub ərşəyə yetişdiyi elin obanın əsir-yesir vəziyyəti ilə bağlı idi.

Kitabda A.İldırımın iyirmi dörd şeri dərc olunmuşdu. Vaxtilə Dağıstan sürgünündə ikən yazıb anasına ünvanladığı şerin “Boğulmayan bir səs” başlığı kitab üçün uğurlu ad kimi seçilmişdi. Hələ 1927-ci ildə Bakıda yazılmış “Neçin şair doğuldum”, yenə 1927-ci ildə Bakıdan ayrılıb üzü şimala, dağlar yurduna gedərkən yolda, Qızılburun stansiyasında bitirdiyi “Dağlara vida”, eləcə də “Sürgün” (Şamil qala, 1930), “Yaralı olmasaydı” (Aşqabad, 1931), “İran qızı” (Məşhəd, 1933), “Azərin duası” (Təbriz, 1934), “Bir parça” (Tehran, 1934), “Batan günəş” (Qaraçor, 1935), “Qürbətdə” (Elazığ, 1936) əsərləri də göstərirdi ki, həqiqətən də heç bir qüvvə yurd-yuvasından zorla uzaq salınmış şairin səsini batırmaq iqtidarında deyil: o, harada və hansı statusda (təqiblərə məruz qalanda, sürgün ediləndə, qürbətdə məskunlaşanda....) yaşadığından asılı olmayaraq, həmişə yorulmaq nə olduğunu bilmədən öz vətən mahnısını, həyatının əsas mahnısını oxumağı davam etdirmişdir.

Bu şeirlər məcmuəsi xüsusi səliqə ilə nəşrə hazırlanmış və nəfis şəkildə buraxılmışdı. Kitabda şairin özünün bütün mətnini yuxarıda verdiyim bir neçə sözündən savayı "Azərbaycan nəşriyyat yurdu"nun oxuculara müraciəti, nəhayət ədəbiyyatşünas Alptəkinin yeddi səhifəlik mükəmməl bir müqəddiməsi dərc edilmişdir.

"Seçilmiş şeirləri" adlanan növbəti, üçüncü kitabı nəşr olunanda uzun və ağır xəstəlik keçirmiş şair artıq təqribən bir il idi ki, gözlərini həyata əbədlilik yummuşdu. Azərbaycan Kültür Dərnəyinin hazırlamış olduğu bu kitab 1953-cü ildə Ankaranın "Yeni cəza evi" mətbəəsində buraxılmışdı. Nəşr edən qurumun kitabın cildinin ikinci səhifəsində verdiyi bir qeyddən öyrənirik ki, Azərbaycan Kültür Dərnəyi özünün IV illik konqresinin qərarı ilə bu kitabın satışından əldə edilən gəliri mərhumun ailəsinə təqdim etməyi nəzərdə tutmuşdur.

"Seçilmiş şeirlər"də şairin 1936-cı ildə çıxmış kitabından təqribən iki dəfə artıq – qırx beş əsəri toplanmış və tərtibçi (kim olduğu qeyd edilməmişdir) bu əsərləri üç qismə ayırmış, "Vətəndə", "Sürgündə" və "Qürbətdə" başlıqları altında nəşr etdirmişdir. Kitabdakı əsərlərdən yalnız yeddisi "Boğulmayan bir səs"dən götürülmüşdür. Otuz səkkiz şeir isə hansı mənbədən (qəzetlərdən, jurnallardan, şairin avtoqraflarından) götürüldüyündən asılı olmayaraq, ilk dəfə məhz bu nəşrdə kitab üzü görürdü. "Dağlar"ın "A dağlar!", "Amudərya"nın "Amudəryaya çağırış" və "Gölcüklə həsb-hal"ın "Gölcüklə dərdləşmə" kimi verildiyini nəzərə almasaq, demək olar ki, adı çəkilən yeddi şeirin iki nəşri arasında əsaslı fərqlər yoxdur.

"İgidlərə səsləniş" (Ankara, 1990) A.İldırımın bu günədək Türkiyədə işiq üzü görmüş kitabları arasında ən zəngini və mükəmməlidir. Bu kitabdakı əsərləri Türkiyə ilə Azərbaycan arasında ədəbi-mədəni əlaqələrin inkişafında ciddi xidmətləri olan Əhməd Qaraca toplayıb nəşrə hazırlamışdır. Kitabın çapı üçün Kübra Gəray xanım əfəndinin maddi yardım göstərdiyi də rəğbət duyğusu oyadır. Burada şairin irsindən altmış bir nümunə toplanmış və səliqə ilə nəşr edilmişdir. Əhməd bəy kitabdakı şeirlər arasında təsnifat apararkən "Seçilmiş şeirlər"dəki (Ankara, 1953) bölgüdən

faədalannıř, A.İldırının lirik əsərlərini "Vətəndə", "Sürgündə" və "Qürbətdə" başlıqları altında qruplaşdırmıřdır. Bütönlükdə götürdükdə, A.İldırım yaradıcılığının mərhələlərini bundan daha dəqiq müəyyən etmək çətindir. Tək-tək əsərlərin üç mərhələnin hansında verilməsi məsələsi bir qədər mübahisə doğursa da, ümumən, təsnifat uğurludur. A.İldırımın epik səciyyəli şeirlərinin bir qismi nə zaman və harada yazıldığından asılı olmayaraq "Poemalar" adı altında kitabın axırında verilmişdir. Onu da qeyd edirəm ki, həmin əsərlər həcmcə də, məzmunca da, quruluşca da poemadan daha çox, sanballı lirik şeir təsiri bağışlayır ("Dönük qardaş", "Qara dastan" və i.a.).

A.İldırımın öz sağılığında nəşr olunmuş iki kitabında (Bakı, 1930 və İstanbul, 1936) bəzi istisnalarla demək olar ki, bütün şeirlərin altında yazılma tarixləri (illər, bəzən isə həm də aylar) və yerlər (şəhər, kənd) qeyd olunduğı halda, vəfatından sonra buraxılmış kitablarında, o cümlədən də "İgidlərə səsləniş"də bu məlumatlar yoxdur. Halbuki bu və ya digər şeirin harada və nə zaman qələmə alındığı məlum olduqda, üzərindən on illər keçdikdən sonra da oxucu onun hansı dövrün, mühitin və təbii ki, bunlardan asılı olaraq həm də hansı əhval-ruhiyyənin təsiri ilə meydana çıxdığını asan təyin edir və onu yaxşı qavrayır. Hələ orasını demirəm ki, bu cür qeydlər müəllifin həyat və yaradıcılığı ətrafında aparılan tədqiqat işinə də obyektiv surətdə müəyyən yardım göstərir.

"İgidlərə səsləniş"də A.İldırımın bəzi şeirləri daha mükəmməl variantda nəşr edilmişdir. Məsələn, "Yurd həsrəti"ni götürək. Bu şeirin 1953-cü ildə çıxmış variantında aşağıda verilən son bənd yoxdur:

Torpaq, o yaşıl kölgəli torpaq,
Qoynunda məzarım da sərirlər.
Rüzgarla düşən hər sarı yarpaq
Ruhumda coşan şərqini dinlər.

Güman etmək olar ki, şair əlyazmalarının birində bu bəndi şeirinə əlavə etmiş, tərtibçi də şeiri çapa hazırlarkən

haqlı olaraq bu variantı daha münasib hesab etmişdir. Lakin əksinə, elə əsərlər də var var ki, şairin irəliki kitablarında tam, mükəmməl nəşr edildiyi halda, "İgidlərə səsləniş"də nisbətən naqis verilmişdir. Məsələn, 1936-cı il nəşrində "Amudəryaya çağırış" şerinin finalında getmiş bu misralar (səh.27) nə üçünsə 1990-cı il nəşrində öz əksini tapmamışdır:

Amudərya, məni al,
O cəsur dalğaların qoynuna sal!
Burax, alsın məni rüzgar əlinə,
Boğaraq eşqimi qan,
Olayım bir qurban.
Və qanımdan qataraq sellərinə
Ax bu türk ellərinə.
Bəlkə bir gün yaşarar bir ideal,
Bəlkə bir gün boy atar istiqlal...

"İgidlərə səsləniş"in mətnində təəssüf ki, bəzi ifadə qüsurlarına da yol verilmişdir.

Sübut etməyə ehtiyac yoxdur ki, bu cür naqisliklər şerin ayrı-ayrı misra, beyt və bəndlərinin ahəngdarlığını pozur, düzgün anlaşılmasına xələl gətirir.

Tərtibçi kitabda keçmiş Sovet İttifaqı ilə, Azərbaycanla, tariximiz və ədəbiyyatımızla əlaqədar olaraq çağdaq Türkiyə oxucularının bir qisminə aydın olmayan söz və ifadələrə, hadisə və əhvalatlara dair səhifələrin sonunda izahat verməklə yaxşı iş görmüşdür. Lakin bu qeydlərdən birində yanlış olaraq göstərilir ki, "Almas İldırım kimi milliyyətçi və vətənsəvər şairlərdən Müşfiq və Rahim də sovet idarəsinin qəhrinə uyaraq sürülmüşlər" (səh.40). Halbuki M.Rahim heç vaxt sürgün edilməmiş, əksinə sağlığında ona ən yüksək hökumət mükafatları və fəxri adlar verilmişdir.

Bu xırda qüsurlarına baxmayaraq, "İgidlərə səsləniş" A.İldırımın indiyədək Azərbaycanda və Türkiyədə nəşr olunmuş kitablarının ən tutumlu və mükəmməllərindən biri kimi təqdirəlayiqdir.

İlk kitabının nəşrindən (1930) keçən təqribən 60 il ərzində məlum siyasi səbəblər üzündən A.İldırımın Azərbaycanda

nəinki kitabı, bir-iki nümunəni çıxmaq şərtilə, heç dövrü mətbuatda şeirləri də çap olunmamışdır. Nəhayət 1990-cı ildə bu sahədə də sükut buzu sındı, yarım əsrdən də artıq bir fasilədən sonra Bakıda şairin kitabı buraxıldı: "Azərbaycanın didərgin salınmış şair övladı Almas İldırım şeirləri ilə". Kitabı qocaman mətbuat işçisi, Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin sədri Hacı Hacıyev nəşrə hazırlamış, özü də ona yeddi səhifəlik təsirli bir müqəddimə yazmışdı. Bu müqəddimədə şairin həyatına dair Türkiyədə nəşr olunmuş kitablarındakı tərcümeyi-hal materiallarından və A.İldırımın oğlu Azərlə, arvadı Zivər xanımın görüşünün təəssüratlarından da istifadə edilmişdir.

Hacı müəllim əsasən şairin əsərlərinin Türkiyə nəşrlərindən götürdüyü şeirləri kitaba salmışdır. Bu əsərlər elə seçilmişdir ki, A.İldırımın təqiblərdə, sürgünlərdə, qürbətdə keçən məşəqqətli həyatı, vətən məhəbbəti, yurd həsrəti və xalqının qırımını imperializmin əsarətindən xilas olacağına inamı haqqında müəyyən təsəvvür oyada bilsin. "Əsir Azərbaycanım", "Qara dastan", "Əlvida, Bakı", "Yurd həsrəti", "Nəçin şair doğuldum" kimi şeirlər bu baxımdan xüsusilə səciyyəvidir.

Artıq qeyd etmişdim ki, A.İldırımın vəfatından sonra Türkiyədə buraxılmış "Seçilmiş şeirlər" (1953) və "İgidlərə səslənmiş" (1990) kitablarında onun əsərləri üç yerə bölünmüş, "Vətəndə", "Sürgündə" və "Qürbətdə" adları altında qruplaşdırılmışdır. Şairin öz sağlığında buraxılmış "Boğulmayan bir səs" (1936) kitabında isə şeirlər heç bir bölgüdən istifadə olunmadan dərc edilmişdir. Bununla belə, 1953 və 1990-cı illərdə buraxılmış kitablarında, ümumiyyətlə, yaxşı tapılmış həmin bölgünün prinsipləri bir qədər pozulmuşdur. Məsələn: şairin 1934-cü ildə Tehrandə yazmış olduğu "Bir parça" adlı kiçik şeir nə üçünsə "Vətəndə" bölməsinə salınmışdır:

Lənət əşarıma, həm sözlərimə!
Ey vətən, gəl də görün gözlərimə.
Gəl görün, doğsun həyatımda şafaq,
Mən vətənsizmi doğuldum, bu nə haqq?!

Altındakı "Tehran – 934" qeydi olmadan da, vətən həsrəti barədə yanıqlı ifadələrdən müəyyən etmək olur ki, şeir

vətəndə yox, qürbətdə yazılmışdır. Eyni sözləri “Arazla dərdləşmə”, “Arximed və mən” şeirləri haqqında da demək mümkündür. Fükrimin sübutu üçün birinci şeyrdən bu misraları nümunə kimi gətirmək kifayətdir:

Dövrən sənə qurdu oyun,
Əydin o yağışa boyun.
Fırtınalı, boralısan,
Əski dərdədən yaralısan.
Sorən olsa “haralısan?”
Söylə: türkdür soyum, Araz!
Sənə olmaz doyum, Araz

O zamankı müstəmləkə Azərbaycan şəraitində müəllifinin başına olmazın fəlakətlər açan bu misralar əslində Azərbaycandan uzaqlarda yazılmışdır və onun adı çəkilən kitablardakı “Qürbətdə” bölməsinə salınması daha məqsəddüğü olardı. Hələ orasını demirəm ki, şerin sərlövhəsi altında müəllifin özünə məxsus olan aşağıdakı ithaf yazılmışdır: “Oğlum Araz üçün”. Artıq çoxdan məlumdur ki, A.İldırım vətəndən uzaqlarda, Türkmənistanda sürgündə ikən evlənmiş, oğlu Araz da təbii ki, bu izdivacdən sonra, yeni vətəndə yox, orada doğulmuşdu. “Arximed və mən” şeri isə qürbətdə yox, 1927-ci ildə Bakıda yazılmış və elə bu ünvanla da şairin öz əlilə hazırladığı “Boğulmayan bir səs” kitabında (İstanbul, 1936) nəşr edilmişdir. Belə misalların sayını bir az artırmaq da olar. Bununla belə, adı çəkilən kitablarda verilmiş bölgü, qeyd etdiyim kimi, yaxşı düşülmüşdür və şairin yaradıcılığını, əsasən, əhatə edir.

Feyzi Ağüzüm şəhadət verir ki, A.İldırım Türkiyədə bayatılardan ibarət “Azərbaycan maniləri” adlı bir kitab da nəşr etdirmişdir. Təəssüf ki, həmin kitab əlimə keçmədi. A.İldırımın İranda nəşr edilmiş “Seçilmiş şeirləri” (Tehran, 1993) kitabının tərtibçisi və nəşri mühəndis Böyük Rəsulvənddir. Müqəddimədən məlum olur ki, B.Rəsulvənd hələ 1967-ci ildə Türkiyənin Atatürk Universitetinin kitabxanasında Azərbaycan ədəbiyyatı örnəklərini araşdırarkən, əlinə A.İldırımın bir kitabı keçmiş və şeirlər onu çox dərindən

mütəəssir etmişdir. Onun qənaətinə görə, A.İldırımın həmin kitabı vətən həsrəti, hicran mövzusunda yazılmış “ən dərin, ən gözəl, ən mənalı və ən duyğulu şeirlərdən ibarətdir”. O vaxtdan B.Rəsulvənd A.İldırımın əsərlərinin surətini özündə gəzdirir və “həsrəti daşanda”, ürəyi qövr eyləyəndə onlardan birini oxuyub təskinlik tapırmış. B.Rəsulvəndin qənaətinə görə, A.İldırımın şeirləri insanı “zəifliyin uçurumundan xilas edib güclülüğün zirvəsinə qaldırır, yas və ümitsizlikdən başarı və qurtuluşa, əzilməkdən dirilməyə çağırır”. Beləliklə də, A.İldırımın irsi ilə təmasda olmağı özünün mənəvi ehtiyacı səviyyəsinə yüksəltmiş Böyük Rəsulvənd İranda, Cənubi Azərbaycanda yaşayan və ərəb əlifbasını bilən soydaşlarının da həmin şeirləri oxuması üçün ürəkdən sevdiyi şairin əsərlərini özünün təvazökarlıqla dediyi kimi, “əski əlifbaya köçürmüş” və mətnin oxunuşunu asanlaşdırmaq üçün müəyyən məqbul prinsiplərə riayət etmişdir. Kitaba məşhur alim və təbib, Azərbaycan ədəbiyyatının yorulmaz tədqiqatçısı və təbliğatçısı professor, doktor Cavad Heyət səmimi bir söz yazmış, tərtibçi isə 1953-cü il nəşrindən aldığı faktlar əsasında A.İldırımın tərcümeyihalını vermişdir. A.İldırımın qırx dörd şeirini əhatə edən bu kitab onun yaradıcılığının yeni bir ərazidə – İranda da geniş yayılması üçün irəli atılan nəcib və xeyrixah bir addım oldu.

1994-cü ildə Bakıda şairin “Qara dastan” adlı yeni bir kitabı (tərtibçisi M.Teymur, redaktoru Y.Günaydın) çapdan çıxmışdır. Bu nəşr A.İldırımın indiyədək buraxılmış kitablarının ən mükəmməli və nəfisidir. Eyni sözləri şairin əsərlərinin 2004-cü il nəşri haqqında demək olar.

Onu da qeyd etmək vacibdir ki, A.İldırımın bütün əsərlərini bir yerə toplayıb elmi prinsiplər, müqəddimə, şərhlər və izahatlarla birlikdə mükəmməl nəşrini hazırlamaq ədəbiyyatşünaslarımızın və nəşirlərimizin ən təxirəsalınmaz vəzifələrindən biridir.

NAKAM HƏYATIN SALNAMƏSİ

Bəzi qohumlarının dediyinə görə, anadan olanda onun adını Əbdülhəsən qoymuşdular. Lakin babasının adı ilə Almas da deyərmişlər. Görünür ailə ənənəsinə sadıq qalaraq, ikinci adı üstün tutmuşlar. Şeir yazmağa başlayanda İldırım təxəllüsünü qəbul edib, əsərlərinin əksəriyyətini "Almas İldırım" kimi imzalamışdır. Atası Əbdülməhəmməd kişi və anası Nisə xanım Abşeronun qədim, səfalı məskənlərindən biri kimi tanınan Qala kəndindədir. Dədə-babadan əkinçi olan atasının kənddə bir az torpağı, ləpə-döyəndə də bir-iki dənə qayığı varmış. XIX əsrin sonlarında, XX əsrin əvvəllərində Bakıda sənaye və ticarətin coşğun tərəqqisi ilə əlaqədar olaraq Abşeronun bəzi kəndlərindən buraya köçmüş ailələr şəhərin dağlıq hissəsində yurd salıb məskunlaşmış və onların elliklə yaşadıkları bu yeni məhəlləyə Çəmbərəkənd adı verilmişdi. Bu münasibətlə təqribən eyni illərdə (XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri) Xızı və onun kəndlərindən köçüb gələnlərin şəhərdə məskun olduqları yerə "Dağlı məhəlləsi", Cənubi azərbaycanlıların elliklə yaşadıkları məhəlləyə "Həmşəri palanı" deyərmişlər.

Çəmbərəkəndin yeni sakinləri arasında A.İldırımın valideynləri də var idi. Hacı Əbdülməhəmməd kişi şəhərdə xırda alış-verişlə bir qədər para qazanıb, ailəsinin güzəranını təmin edir, Nisə xanım isə evdarlıqla məşğul olurdu. Gələcək şairin yaşadığı ev Bakının dağlıq hissəsində, keçmiş Saraykin küçəsindəki 7 nömrəli həyətdə idi. 1920-30-cu illərin təqibləri zamanı bu evi və Şüvəlandakı bağı ailənin əlindən almışdılar. 1950-70-ci illərdə aparılan abadlıq işləri zamanı həmin küçədəki bütün köhnə evlər kimi Almaszadələrin də vaxtilə sakin olduqları ev sökülmüş, ətrafda geniş miqyaslı yaşıllıq salınmış, onun da mərkəzində "Gülüstan" adlı böyük ictimai iaşə kompleksi tikilmişdir.

A.İldırım 1907-ci ildə dünyaya göz açmışdır (Onun Azərbaycan poeziyasını yaradanların hansı nəslinə mənsub olduğu haqqında təsəvvürün aydınlığı naminə qeyd edim ki, Osman Sarıvəlli – 1905, Səməd Vurğun – 1906, Süleyman Rüstəm – 1906, Məmməd Rahim – 1907, Mikayıl Müşfiq –

1908-ci illərdə anadan olmuşdular). Bakıda yaşadığına baxmayaraq, ailənin doğma kəndlə, balıqçı qayıqlarının durduğu Xəzərlə əlaqəsi kəsilməmiş, gələcək şairin uşaq-lıq çağları sonralar adı dilindən düşməyən bu dənizin sahil-lərində keçmişdir. Gündüzlər qızmar Abşeron günəşinin parlaq şüaları, axşamlar isə ay işığı altında Xəzərin qırçın ləpələrinin pıçıldadığı sehirli nağıllar bir qədər xəyalpərvər olan yeniyetmə Almasın ruhunda bəlkə də o zaman mahiy-yətini kifayət qədər dərk edə bilmədiyi qəribə lirik duyğular oyadır, valideynlərinin, babasının müdrik nəsihətləri, nənə-sinin söylədiyi əfsanələr fikrinə qol-qanad verirdi. Şeyrlərin-dən birində şair öz ömrünün o əlçatmaz, ünyetməz çağlarını məmnun-məmnun xatırlamışdır:

O zamanlar cocuq idim, təbiətin qoynunda
Tam asudə yaşar idim, tanımazdım istibdad.
Fırlanardım daim könlüm sıxılmayan yerlərdə.
Adım Almas, qorxu bilməz, şücaətli bir övlad.

Xoş sözlərlə atam, anam evdə mənə hər zaman,
Həpsindən çox nənəm, babam nəsihətlər edərdi.
Damdabaca bir div imiş, səkkiz başlı qocaman,
Hər bir kəs ki, dindar olmaz, onu yeyər-deyərdi...

O zaman Bakı mədənlərində işləməyə gəlmiş Cənubi Azərbaycanlıların balaları üçün Şəhərdə "İttihad" adlı bir məktəb açılmışdı. Yeddi yaşı yenicə tamam olmuş Alması 1914-15-ci tədris ilində həmin məktəbə oxumağa qoyurlar. İran hökuməti tərəfindən maliyyələşdirilən bu məktəbdə sənədlər farsca yazılsa da, dərslər Azərbaycan dilində keçirilirdi. Lakin onun proqramında fars dili geniş yer tuturdu və bu məktəbdə təhsilini başa vuranda gələcək şair artıq fars dilində yazsa və danışsa bilirdi. A.İldırımın sonralar ali məktəbə girərkən şərqşünaslıq ixtisası seçməsində bu faktın da müəyyən rol oynadığı şübhəsizdir.

1925-ci ildə "İttihad"ı bitirən A.İldırım elə həmin ildəcə təhsilini davam etdirmək üçün o zamankı Bakının ən yaxşı təhsil ocaqlarından biri hesab edilən A.Şaiq adına nümunə

məktəbinə daxil olur. Bu məktəb o vaxt Azərbaycanca çox böyük ehtiyac hiss edilən müəllimlik sənəti üzrə gənc mütəxəssislər hazırlayırdı. A.İldırımla bir məktəbdə oxuyan və onunla yaxından dostluq edən Abbasqulu Əlihüseyn oğlu Abdullayev öz xatirələrində¹ göstərir ki, bu məktəbdə görkəmli ziyalılar dərs deyirdilər. Onların müəllimləri arasında Qafur Əfəndiyev (Qantəmir), Seyid Hüseyn Sadiqzadə və Abdulla Şaiq Talibzadə kimi məşhur yazıçılar da vardı. Xatirə müəllifi bu qənaətdədir ki, “tələbələrımız arasındakı dostluq, səmimiyyət və mehribanlıqdan bəhs etmək lazım gəlsə, A.İldırımın adı xüsusi qeyd olunmalıdır. O, ağır təbiətli, təvazökar bir şəxsiyyət idi. Müəllimlərindən S.Hüseyn və A.Şaiqlə daha çox ünsiyyətdə olardı”. Burada yəqin ki, istedadlı gəncin bədii yaradıcılıqla məşğul olması da müəyyən rol oynayırdı. Axı, A.İldırım hələ “İttihad”ın son siniflərində şeir yazır və bizə gəlib çatan tək-tük nümunələr göstərir ki, pis də yazmırdı. Elə 1925-ci ildə qələmə alınmış “Qaldı” rədifli qoşmanı götürək:

Səndən ayrıları tutuldum yasa,
Bu xəstə könlümdə nalələr qaldı.
Gözlərim yaşardı buludlar kimi,
Sarışın çöhrəmdə jalələr qaldı.

Fələk varlığını gənc ikən əzdi,
Qəlbimdə ələmlər, acılar gəzdi.
Əməl qönçəsini yad əllər üzdü,
Yerində yıpranmış lalələr qaldı.

Birlikdə bir zaman sevişməzmidik?..
Könüldən nə keçsə bölüşməzmidik?..
Üz-üzə dayanıb gülüşməzmidik?
İndi aramızda halələr qaldı...²

¹ 19 noyabr 1989-cu ildə yazılmış bu xatirələrin müəllifi A.Ə.Abdullayev (1905-1993) vaxtilə “Nafi” təxəllüsü ilə şeirlər yazmışdır.

² Şeir qələmə alındıqdan iki il sonra, 15 iyun 1927-ci ildə A.İldırımın öz ələlə dostu Abbasqulu Abdullayevin (Nafinin) xatirələr dəftərinə köçürülmüş, A.İldırım sərlövhə yerinə şerin yuxarısında belə bir qeyd vermişdir: “Arkadaşım Nafiyə bir xatirə olmaq üçün şeirlərimdən bir parçasını yazıyorum”. Əsli S.Mümtaz adına Azərbaycan Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivindədir.

Qeyd etməyi vacib bilirəm ki, bu şeir istər öz konkret məzmunu, istərsə də dilinin ahəngdarlığı, formasının mükəmməlliyi etibarlı ilə A.İldırımın yaşdırlarının həmin illərdə nəşr olunmuş əsərlərindən fərqlənir. Həm "Qaldı" rədifli qoşma, həm də elə o illərdə Türkiyədə nəşr olunduğu qeyd edilən "A dağlar!" rədifli qoşma göstərir ki, A.İldırım hələ orta məktəbdə oxuyarkən ciddi mövzular seçə bilir və bu mövzuların bədii ifadəsində şerin texnikasına yaxşı bələd olduğunu nümayiş etdirirdi.

1927-ci ildə A.İldırım Bakı Dövlət Universitetinin Şərq fakültəsinə daxil olur. Bir-iki ay oxuduqdan sonra onu guya tacir oğlu olduğu üçün ali məktəbdən xaric edirlər. Üzərindən az qala 80 il keçdikdən sonra, indi müəyyən etmək çətinidir ki, elm təşnəsi olan sağlam, enerjili bir cavanın böyük həvəslə təhsilə başladığı vaxtda qəlbini sındıran fitvanın kökündə nə dayanırdı. Bakıdakı qonşuları, Qaladakı kəndçiləri, yaxud "dostları" arasında kiminsə gözügötürməzliyi ucbatından "lazimi yerinə" saxta məlumat verməsi, yoxsa gənc şairin fəaliyyətində 1920-ci illərin proletar poeziyasının məqsədləri ilə uyuşmayan motivlər? Hələ orasını demirəm ki, A.İldırımın atası tacir yox, olsa-olsa xırda alverçi idi. Bir də axı tacir də, xırda alış-verişlə məşğul olan da, qeyriləri də ictimai zümrəsindən asılı olmayaraq, hər kimdirsə, onun bir vətəndaş kimi öz övladını ali məktəbdə oxutmağa niyə haqqı olmayaydı?! Müstəqil həyata qədəm qoyduğu bir vaxtda başına gələn bu qəzavü-qədər, müvafiq idarələr tərəfindən "etibarsız adamlar" cərgəsinə salınması nəticəsində A.İldırım öz vəziyyəti haqqında dərinlən düşünməli, dönə-dönə götür-qoy etməli olur. Zorla devrilmiş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ardınca göz yaşını axıtmağa son qoyub, yeni quruluşla qaynayıb-qarışmağa, dəbdə olan bəzi mövzularda şeirlər üzərində işləməyə başlayır. Bu əhvali-ruhiyyə artıq universitetdən qovulmuş A.İldırımı Azərbaycan Proletar Yazıçıları Cəmiyyətinə gətirib çıxarır.

Burada müxtəsər bir arayış verməyə ehtiyac duyulur. 1920-ci illərin birinci yarısından etibarən Bakıda bəzi ədəbi qruplar yaranmağa başlamışdı. Bir çoxu redaksiya və klubların nəzdində fəaliyyət göstərən bu qruplardan Azərbay-

can zəhmətkeş ədib və şairlər ittifaqı, Ədəbiyyat cəmiyyəti, Qızıl qələmlər ittifaqı, Azərbaycan Proletar Yazıçıları Cəmiyyəti ədəbiyyat tarixlərində və bəzi tədqiqatlarda öz əksini tapmışdır. "Ədəbiyyat cəmiyyəti" 1925-ci ilin əvvəllərində təsis olunmuşdu. Azərbaycan ədəbiyyatını inkişaf etdirib, onu "müasir bir cərəyana" çevirməyi öz qarşısına əsas məqsəd kimi qoymuş bu təşkilat həm də ədəbiyyatımızın tarixini öyrənmək, folklor toplamaq, ədəbi tənqidi inkişaf etdirmək və gənc ədəbi qüvvələrə kömək etmək niyyətində idi. (Bax: "Kommunist" qəzeti, 3 mart 1925-ci il).

Azərbaycanda ədəbi qüvvələrin sonralar bir neçə il davam edən təşkilatlanmasında Ədəbiyyat cəmiyyətinin müəyyən xidmətləri olmuşdur. C.Məmmədquluzadə, Ə.Haq-verdiyev, A.Şaiq, S.S.Axundov, S.Mənsur kimi hələ inqilabdan əvvəl ədəbi fəaliyyəti ilə tanınmış sənətkarlarla yanaşı, gənc müəlliflər də bu cəmiyyətin işində iştirak edir, yeni əsərlərini oxuyur, ədəbi müzakirə və mübahisələrdə çıxış edirdilər. Ə.Cavad "Ədəbiyyat cəmiyyəti"nin məsul katibi idi. Qocaman şair və tədqiqatçı Cəfər Rəmzi "İldırım Almaszadə" adlı bir məqaləsində ("Ədəbiyyat və incəsənət", 18 mart 1988-ci il) göstərir ki, Ədəbiyyat cəmiyyətinə daxil olan cavanlardan biri də A. İldırım olub.

RK(b)P MK-nın "Partiyanın bədii ədəbiyyat sahəsində siyasəti haqqında" 18 iyun 1925-ci il tarixli qətnaməsi ilə əlaqədar olaraq o zamankı iqtidar Azərbaycanda ədəbi qüvvələrin tənəsübü məsələsinə yenidən baxdı. "Ədəbiyyat cəmiyyəti"ndə "köhnələr"ın nüfuzunun artdığı özünü göstərirdi. Bunda böyük təhlükə görən rəhbərlik 1926-cı ildə ədəbi qüvvələri yenidən təşkil etmək adı altında "Ədəbiyyat cəmiyyəti"ni ləğv edir. Cəmiyyət öz işini "Qızıl qələmlər ittifaqı"na təhvil verir. ("Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi", III cild, Bakı, 1957, s. 38). A.İldırım bu ittifaqın üzvü kimi yaradıcılıq işini davam etdirir. Təşkilatın çap etdirdiyi "Gənc qızıl qələmlər" adlı məcmuədə (1926) onun da bir neçə şeiri dərc olunur.

1928-ci ilin yanvarında "Qızıl qələmlər ittifaqı" əsasında yeni bir ədəbi təşkilat – Azərbaycan Proletar Yazıçıları Cəmiyyəti təsis olunur. Bu cəmiyyətin bəzi üzvlərinin az qala çəkdikləri hər bir nəfəs haqda mətbuatda və arxivlərdə

müəyyən material mövcud olduğuna baxmayaraq, A.İldırımın ədəbi fəaliyyətinin həmin dövrü haqqında məlumat olduqca azdır. Bəzi xatirələr bu məsələnin üzərinə, zəif də olsa, işıq salmaqdadır.

Vaxtilə Azərbaycan Proletar Yazıçıları Cəmiyyətinin rəhbərlərindən biri olmuş xalq şairi S.Rüstəm "Zamanın əsas meyarı" ("Ədəbiyyat və incəsənət", 22 yanvar 1988-ci il) adı altında dərc edilmiş bir müsahibəsində etiraf edirdi ki, "...o zaman hamı yenilik həvəsində, yenilik axtarışında idi. Çoxlarına elə gəlirdi ki, inqilabdan sonra hər şey yenidən qurulmalı, köhnə nə varsa hamısı atılmalıdır. Ədəbiyyatda bu yol klassiklərə biganəliyə, yaşlı nəsil sənətkarlarına yanlış münasibətə gətirib çıxarırdı. Biz, Azərbaycan Proletar Yazıçıları Cəmiyyətinin gənc üzvləri, istəyirdik ki, hamı bizim kimi yazsın, bizim kimi düşünsün. İnqilabı təcili qavrasın... Biz yaşlı nəsil sənətkarlarını bəzən düzgün qiymətləndirmirdik. Zaman qarışıq idi. Bəziləri gizli fəaliyyət göstərən Müsavat partiyasının təsiri altına düşdü. Bəziləri isə haqsız tənqidlərə davam gətirmədi. Bunun nəticəsində bir neçə şair ölkəmizi tərk etdi. Onların heç biri, o dövrün termini ilə desək, nə burjuva yazıçısı idi, nə də bəy-xan balaları. Aralarında A.İldırım kimi çox güclü və istedadlı şairlər də vardı..."

Göründüyü kimi, S.Rüstəmin mülahizələri müəyyən qədər qətiyyətlə olmasa da, Proletar Yazıçıları Cəmiyyətinin həyatına ümumi bir tənqidi baxışın, baxış-xatirənin bir az qısıla-qısıla çəkilməmiş mənzərəsidir. Ona görə belə deyirəm ki, S.Rüstəm, özünün etiraf etdiyi kimi, vaxtilə A.İldırımla dostluq etmişdir. Təəssüf ki, bu xatirələr o illərin A.İldırımı haqqında məlumatı tam əhatə etmir. Axı, A.İldırım sadəcə olaraq "ölkəmizi tərk etməmişdi". Onu əvvəlcə Dağıstana, sonra isə Türkmənistana sürgün etmişdilər. Hər iki sürgün yerində çox ciddi nəzarət altına alınmış A.İldırım tezliklə həbs olunub ən ağır cəzaya məhkum ediləcəyinə inandıqdan sonra İrana qaçmalı olmuşdu. Müsahibədə S.Rüstəmin "dostunun" xarakteri, yaradıcılıq xüsusiyyətləri haqqında da heç nə deyilmir. Buna görə də o dövrün və adı çəkilən hadisələrin başqa bir iştirakçısının, Proletar Yazıçıları Cəmiyyətinin o zaman çox gənc olan üzvlərindən birinin

dedikləri bu cəhətdən xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Respublikanın əməkdar müəllimi Humay Həsənzadənin "Ömrümün bir parçası" adlı məqaləsindən ("Ədəbiyyat və incəsənət", 22 yanvar 1988-ci il) öyrənmək olur ki, o, Proletar Yazıçıları Cəmiyyətinə qəbul edilən ilk şair qız imiş. S.Rüstəmin məsul katib olduğu bu cəmiyyətin üzvləri arasında Əbdülbaqi Fövzi, Məmməd Rahim, Mikayıl Müşfiq, Rəsul Rza, Əbulhəsən Ələkbəzadə, Hüseyn Natiq və başqaları ilə bir sırada A.İldırım da fəaliyyət göstərmiş. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin "İstiqlaliyyət" küçəsindəki binasında ("İsmailiyyə"də) yerləşən cəmiyyətin yığıncaqlarına Hüseyn Cavid, Seyid Hüseyn, Cəfər Cabbarlı, Abdulla Şaiq, Hacı Kərim Sanılı, Tağı Şahbazi kimi "köhnələr" də dəvət olunurlarmış. Humay xanım yazır: "Cəmiyyətdə müzakirələr çox mübahisəli olurdu. Əlbəttə, bu günün gözü ilə baxanda kimin haqlı, kiminsə haqsız olduğunu təyin etmək çətin deyil. O dövrdə isə indi haqsız görünən tənqidləri bəziləri haqlı sayırdı. "Cığırdaşlar", "xırda burjuva yazıçısı" o dövrün terminlərindən idi. Mən həmin müzakirələr və mübahisələr zamanı H.Cavidin necə hirsələndiyinin, əsəbləşdiyinin şahidi olmuşam".

Humay Həsənzadə o zaman yazıb, cəmiyyətdə oxuduğu parçalardan birini öz məqaləsində vermişdir. Cəmiyyət üzvlərinin yeni yazanlar qoluna mənsub müəlliflərin əsərləri haqqında müəyyən təsəvvür oyatdığı üçün onu eynilə burada verirəm:

Kaspinin qoynunda yerləşən diyar
Nəşəlidir, çünki qara qanı var.
Qızğın fantanları dünyanı sarar,
Daima irəli qoşar bu ölkə.

Dostları gülərkən, düşməni sızlar,
Bağrında tükənməz tunclar, yıldızlar.
Sənətdən zövq alar oğlanlar, qızlar,
Baxdıqca onlara, coşar bu ölkə.

A.İldırım Azərbaycan Proletar Yazıçıları Cəmiyyətinin "həqiqi üzvləri" arasında yox, cığırdaşları cərgəsində idi.

20 yaşı təzəcə tamam olan bir gənc istedadın C.Məmməd-quluzadə, H.Cavid, A.Şaiq kimi "qocaman", "köhnə" sənətkarlarla birlikdə cığırdaş kateqoriyasına salınması, bir tərəfdən, onun ictimai mənşəyi ilə ("tacir oğlu") əlaqədar idisə, o biri tərəfdən, A.İldırımın İstanbulda çap olunmuş şeirlərinin hələ də unudulmaması ilə bağlı idi.

Humay xanımın hazırda Ədəbiyyat və İncəsənət arxivində qorunan xatirələri də A.İldırımın şəxsiyyəti, xarakteri haqqında müəyyən təsəvvür oyatmaqdadır. Bu xatirələrdən öyrənmək olur ki, A.İldırım orta boylu, sadə və səliqəli geyinən, asta yerişli bir gənc imiş. Bakıda M.Ə.Sabir adına Dövlət Kitabxanasında, "Kitab dostları" cəmiyyətinin təşkil etdiyi yığıncaqlarda iştirak edər, beləcə səliqəli qiyafədə gəlib, hərdən yeni şeirlərini oxuyarmış. Proletar Yazıçıları Cəmiyyətində gedən münaqişələr zamanı digər istedadlı qələm sahibləri cərgəsində A.İldırıma da "xırda burjuva" yazıçısı kimi o zaman dəhşətli səslənən yarlıq vurulmuş.

A.İldırımın Azərbaycan Proletar Yazıçıları Cəmiyyətinin "həqiqi üzvü" yox, "cığırdaş" hesab olunmasının bir səbəbi də onun bəzi ictimai yığıncaqlardakı çıxışlarının rəsmi dairələrdə çoxları tərəfindən qəbul edilən hakim qənaətlərlə üst-üstə düşməməsi idi. 1989-cu il aprel ayının 24-də Respublika Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivində A.İldırımın xatirəsinə həsr edilmiş maraqlı bir gecədə xatirələrini danışan S.Rüstəm şəhadət verirdi ki, 1927-ci ildə yeni əlifbaya keçmək ətrafında gedən müzakirələrin birində A.İldırım o dövr üçün çox böyük cəsarət tələb edən aşçağıdakı sözləri demişdir: "Qardaşlar, ərəb əlifbasından latın yazısına keçmək çox vacib işdir. Türkiyə türkləri də bu yoldadırlar. Ancaq mən əminəm ki, bu, yaxın gələcəkdə məruz qalacağımız dəhşətli bir hadisəyə hazırlıqdır. Bununla vəzifəli yoldaşlar Moskvadan verilən fitva ilə kiril (rus) əlifbasına keçməyə qədəm qoyurlar" ("Odlar yurdu, №20, oktyabr 1990-cı il).

Beləliklə də, artıq Proletar Yazıçıları Cəmiyyətində fəaliyyət göstərdiyinə, yeni quruluşun çağırışlarına uyğun gələn "Hindli qızı", "Şərqə", "Yarın", "Qərbə", "Kırıda axşamlar" kimi şeirləri çap olunduğuna baxmayaraq,

ictimai mənşəyinə, bəzi yığıncaqlardakı sərbəst çıxışlarına, nəhayət İstanbulun "Həyat" dərgisində buraxılmış şeirlərinə görə A.İldırımın adı artıq Siyasi İdarənin qara siyahısına düşmüşdü. Gənc şairin hər bir addımı izlənir, vüqarlı başı üstündə sosializmin qara buludları getdikcə daha da sıxlaşırdı. Bəs, Türkiyədə çap olunmuş "A dağlar!" şeirində nə vardı ki, siyasi idarəni belə təşvişə salmışdı?

Azərbaycan aşiq ədəbiyyatının ən məhsuldar şəkillərindən olan qoşma janrında, şeirimizin ənənəvi mövzularından olan dağlara müraciətlə yazılmış bu əsərdə vətənin əbədiyyət rəmzi kimi tanınan dağlar öz həmişəki vüqarı ilə ucadır. Onların "torpağı cəvahir", "daşları almas"dır. Zümrüd gözlü yamaclarında qızıl lalələr açılır. Sinəsində ellər qurban kəsir... Lakin şair gözü iti olur deyiblər. A.İldırım görür ki, son vaxtlarda (1920-ci illər) Xəzər dənizindən, Bakıdan əsən yellər bu dağlara nə isə bir sıxıntı, iztirab havası gətirməkdədir. Aydın görünür ki, şeirdə Azərbaycanın ilk müstəqil demokratik dövlətini zorla yıxıb, yerində bərqərar olmuş Sovet hökumətinə münasibətdən söhbət gedir:

Çəkilmiş qəlbinə əsgidən min dağ,
Titrəyir eşqini anan hər dodaq,
Yayılr şikəstə səsləri dağ-dağ,
Nə söylər bu qərib dillər, a dağlar?

Bir qisim şairlər öz əsərlərində tələm-tələsik, mahiyyətinə varmadan Lenini, sovetləri, qırmızı ordunu, "şən həyatı", kommunizmi gen-bol tərənnüm etdikləri halda, yəni ölkədə bədnam "ələmdən nəşəyə" əhval-ruhiyyəsi süni surətdə tətbiq edildiyi bir vaxtda A.İldırımın Azərbaycanın rəmzi kimi vəsf etdiyi dumanlı dağlarımızın sinəsinə çəkilməmiş çalın-çarpaz dağlardan söhbət açıb, onların zirvəsində oynayan acı rüzgarlara diqqəti cəlb etməsi, ölkənin, xalqın başına gətirilən böyük ictimai faciələrə işarə vurməsi, həm də bu məzmununda şeri "dəmir pərdə"nin arxasında çap etdirməsi o zaman bomba kimi partlamışdı. Ümumiyyətlə, o vaxt hər vəchlə təlqin edilən ortodoks bolşevik təsəvvürlərinə görə, bu cür əsərlərin müəllifini rahat buraxmaq olmazdı.

“Proletar tənqidi” də fil qulağında yatmamışdı. Proletar Yazıcıları Cəmiyyətinin o zamankı rəhbərlərindən biri olan tənqidçi Mustafa Quliyev birinci növbədə yəqin ki, “A dağlar!” əsərini nəzərdə tutaraq A.İldırım kimi gənc şairləri “milli ədəbiyyat pərdəsi” altında mərsiyələr yazmaqda ittiham edir, onları müsavətçilərin aşığı, “Türkiyə çavuşlarının həqiqi şagirdi”, Əhməd Cavad və Hüseyn Cavidin yolçuları adlandırır, bu qüvvələrdən ədəbiyyatımızı təmizləmək haqqında göstəriş verirdi. Tənqidin sol nümayəndələrindən biri olan Əsəd Əyyubi isə belə amansız bir nəticəyə gəlmişdi ki, “Almas kimilərin başları sovet çəkici ilə əzilməlidir”.

Bütün bu deyilənlərin əsasında A.İldırım Azərbaycan Proletar Yazıcıları Cəmiyyətindən xaric olundu. Baş siyasi idarənin (QPU) əli ilə şair Dağıstana sürgün edildi. Bu hadisə A.İldırıma çox sarsıdıcı təsir bağışlamışdı. O sanki nə edəcəyini bilmirdi:

Gizli yol kəsmədim, qaçaq olmadım,
Sakit bir həyatı pozmadım mən ki?
Dost üçün qanlı bir bıçaq olmadım.
Heç bir qətlə fərman yazmadım mən ki?!

Beləliklə də, şair gənc ömrünə əsən səum küləyinin, bu dəhşətli qasırğanın ona nə bəlalər gətirəcəyini çox dərindən yaşamışdı. “Dağlara vida” şerini də A.İldırım bu münasibətlə yazmışdır. 1936-cı ildə çıxan kitabında şerin sərlovhəsindən sonra “Bakıdan ayrılarkən” qeydi var. “İgidlərə səsləniş” kitabında isə həmin qeyd “Dağıstana sürülürkən” sözləri ilə əvəz edilmişdir. Bakı ilə Qızılburun stansiyası arasında yəqin ki, göz yaşları içində bir nəfəsə yazılmış həmin şeir şairin bu amansız cəza tədbirlərindən çox bərk qəzəbləndiyini, ağır yasa batdığını, lakin iradəsinin əyilmədiyini sübut edir. Həyatının yeni bir istiqamətə yönəlməsindən, didərginlik, sürgün həyatının başlanmasından xəbər verən həmin şeri də eyni ilə buraya köçürürəm:

Əzəldən can deyərək bu sevdalı ölkəyə,
Hər qadasın aldıgım sənə əyan, a dağlar.

Oxşarkən hər dərdini söz verdim ölüm deyə,
Onunçün bu çəkdiyim dərd bipayan, a dağlar...

Doğma yurdu tək edib atıldım diyar-diyar,
Görmədim şikəstə qəlb oxşayacaq bir bahar.
Döndü həp düşmən oldu dost denilən hər nə var,
Sən gəl öz dostluğunda möhkəm dayan, a dağlar.

Of Bakı... bu ayrılıq mənə ölümdən ağır,
Aləmə bahar gəldi, sənə yağmur, qar yağır.
Gündüzlərin dumanlı, gecələr dilsiz, sağır;
Bu boğulan səsimi varmı duyan, a dağlar?

Hicrinə tab edərsəm, dağları dələcəyəm,
Bir qanlı Sezar kimi mən yenə gələcəyəm,
Bir gün İldəgiz kimi haykırma biləcəyəm,
Artıq oyan, a dağlar, artıq oyan, a dağlar!..

Bir gün gələr qoşaraq yurdumun harayına,
Mən atəş açacağam düşmənin sarayına;
Nə düşər yurdu batmış bir igidin payına?
Ya şərəfli istiqlal, ya qızıl qan, a dağlar!..

Dağıstan dünyanın ecazkar təbiətə, təkrrarsız gözəlliklərə malik olan ölkələrindən biridir. Burada şair əsasən dili və dini bir olan qardaşlarının, yaxud türk dilini yaxşı bilən və azərbaycanlı didərginə rəğbət bəsləyən ləzgilərin, avarların, lakların, darginlərin əhatəsinə düşür. Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatının ilk və istedadlı romançısı Əbülhəsən Ələkbərzadə, Azərbaycan və özbək poeziyasının görkəmli nümayəndəsi Maqsud Şeyxzadə və bəzi digər yaradıcı ziyalılar kimi A.İldırım da Dağıstanda pedaqoji işlə məşğul olur. Burada vətənpərvər müəllim və tələbələrle ünsiyyətdə olur, dostluq münasibətləri saxlayır. Dağların zəngin təbii gözəlliklərini vəsf edir, yerli tarixi faktlar və xalq deyimləri əsasında dağlıların istiqlaliyyət qayələrini tərənnüm edən poema və şeirlər yazır.

A.İldırımın Dağıstandakı sürgün həyatı buradakı ədəbi aləmdə müşahidə olunan bir canlanma ilə üst-üstə düşür. O

zaman keçmiş Sovet İttifaqının hər yerində olduğu kimi, milli ucaqlarda, o cümlədən də Dağıstanda Proletar Yazıçıları Cəmiyyətinin təşkilatlanması prosesi davam edirdi. Sürgün və qərib bir şairin həmin prosesdən kənar qalması, qazdan ayıq Siyasi İdarənin yeni qəzəbinə səbəb ola bilərdi. Axı A.İldırım buraya “özünü düzəltmək”, “səhvlərindən nəticə çıxartmaq” üçün sürgün etmişdilər. Şair cəmiyyətin işinə qoşulur, müzakirələrdə yeni əsərlərini oxumaqla yanaşı Dağıstan Proletar Yazıçıları Cəmiyyətinin Dərbənddəki özəyinin formalaşmasında öz bacarığını əsirgəmədən iştirak edir. 30 yanvar 1930-cu ildə “Dağıstan füqərası” qəzetində dərc olunmuş “Ədəbiyyatda yarış” məqaləsi bu baxımdan səciyyəvidir. Şairin özünün də məqalə və şeirlərlə mətbuatda çıxışları Dağıstan ictimaiyyətinin diqqətindən yayınmamışdı. Osman Alp Əfəndizadənin “Ədəbiyyat cəbhəsində” adlı məqaləsində (“Dağıstan füqərası”, 12 yanvar 1930) bu barədə deyilir: “Yanvarın 1-də yoldaş A.İldırımın ədəbi parçaları üzərində tərtib olunmuş ədəbi mühakiməyə toplaşan yüzlərlə maraqlının cəmiyyətə qarşı həvəsləri son zamanlarda ədəbi gəncliyin cəmiyyətə verdiyi əhəmiyyəti göstərir. A.İldırımın son dövrdə mətbuatda yaxından iştirakı gənc ədəbiyyat cəbhəmizin rolunu artırmış, hər kəsin nəzərini cəlb etmişdir. Cənubi Dağıstan Proletar Yazıçıları Cəmiyyəti bu cəhəti göz önünə alaraq Dərbənddə ziyalı və ədəbi gənclik qarşısında ədəbi mühakimə təşkil edib, bu günkü ədəbiyyat cəbhəsindəki böyük məsələləri xatırlatdı. Biz əminik ki, ali maarif və mədəniyyət orqanlarımızın ölkə içərisində böyük bir rol oynayan cəmiyyətə yardım və rəhbərliyi təmin edilsə, ölkəmizin proletar ədəbiyyatı yolunda atılan addımlar daha da sürətləncək və qətiləşəcəkdir”.

Bununla belə, Siyasi İdarə əməkdaşlarını məsələnin hamı tərəfindən görünən bu cəhətləri yox, yalnız onların özlərinin gördükləri “kompromat” cəhətləri maraqlandırır. Sürgün şairin ziyalılar, xüsusilə tələbə gənclər arasında artmaqda olan nüfuzu bəzi xadimlər tərəfindən qırmızı işğal əleyhinə milli birlik ideyalarının oyanmasına birbaşa təsir göstərən amil kimi qiymətləndirilir və şairin bundan

belə Dağıstanda qalması təhlükəli hesab edilir. A.İldırımın 1930-cu ildə Bakıda yenicə çap olunmuş “Dağlar səslənir” kitabı kommunizm əleyhinə fikirlər aşılayan bir məxəz kimi mağazalardan yığılıb müsadirə olunur.

Şairi indi də Türkmənistana sürgün edirlər. Aşqabadda o, İrandan və Qafqazdan köçüb (köçürülüb) orada yaşayan türk ailələrinə mənsub uşaqların təhsil aldığı böyük bir məktəbdə çalışır. Türkmənistan ziyalıları ilə sıx əlaqələr yaradır. Aşqabad radiosu və yerli mətbuatla əməkdaşlıq edir. Vətənpərvərlik ruhunda yazdığı şeirləri əldən-ələ gəzən gənc, istedadlı şairin burada da nüfuzu yüksəlir. Əlinə düşən hər bir imkandan istifadə edən A.İldırım türkmənlərin həyatı ilə yaxından tanış olur, kənddə və şəhərdə zəhmətkeş azərbaycanlılar kimi zəhmətkeş türkmənlərin də yeni ictimai quruluş şəraitində məruz qaldıqları ağır yaşayış tərzini bilavasitə müşahidə edir, adamlarda milli duyğuları öldürmək üçün bolşevik təbliğat maşınının dəridən-qabıqdan çıxdığını görür. Öz təsirli şeirləri vasitəsilə ətrafında “istiqlalçı bir topluluq” yarada bilir. Dağıstana və Türküstanına sürgün illərini xatırlarkən sonralar özü etiraf etmişdi ki, mənim bu şəkildə dolaşmağım onlar üçün (rəsmi dairələr üçün) daha fəna olur. Mənə yurdumun hər bucağını gəzdirirlər. Hər tərəfdə ulduzlu qızıl zəncirlərin səslərini duyuram. Millətimin boynuna asılan hər zəncir halqası mənim kinimi daha da qüvvətləndirir...

Şairi Türkmənistanda da rahat buraxmırdılar. “Zəhmət” qəzetinin 27 aprel 1932-ci il tarixli nömrəsində dərc etdirdiyi “Öz haqqımda” adlı məqaləsindən aydın görünür ki, vətəninə onun sürgün olunması ilə kifayətlənməyib, yenə də “ifşa” edirlər. Köhnə sandıq içi tökülür, şairi müsavətçilərlə bir sırada “sinfi düşmənlər içərisində” qalmaqda ittiham edirdilər. İttihamçılar arasında ən çox fəallıq göstərən isə Süleyman Rüstəm idi. O, Azərbaycan Proletar Yazıçıları Cəmiyyətinin plenumunda çıxış edərkən A.İldırımın 1925-ci ildə (7 il əvvəl!) yazdığı “Sevdiyim” adlı şerə əsaslanaraq, onu “sinfi düşmən şairi” adlandırır.

Bu cür faktlarla tanış olduqda adam fikirləşir ki, A.İldırımın Siyasi İdarə tərəfindən təqib olunmasının səbəbi ayaqdır.

Lakin bəzi qələm yoldaşlarının (həmkarlarının) ona düşmən kəsilməsinin səbəbini başa düşmək çətinidir. Belə bir mülahizə mövcuddur ki, bu, o dövrün bir qisim müəlliflərində A.İldırımın qarşı bədnam rəqabət duyğusunun güclü olması ilə bağlıdır. A.İldırımın hələ 19-20 yaşlarında gənc ikən yazdığı bir sıra şeirlərdə özünü göstərən təmiz, ahəngdar, rəvan Azərbaycan dili yeni yaradıcılığa başlamış bir çox proletar şairlərinin kələ-kötür nəzmi ilə müqayisədə həqiqətən də bir möcüzə, canlı poetik təsvirləri isə "rəssam fırçası ilə çəkilmiş zəngin mənzərə" təsiri bağışlayırdı. Buna görə də N.Xəzrinin bu sualı çox yerindədir: "Bəlkə onun ədəbi düşmənlərini qeyzləndirən də elə bu heyrətamiz keyfiyyətlər olub?".

A.İldırımın sürgündəki fəaliyyətini nəzarət altında saxlamaq, onun Aşqabaddakı əlaqələrini təftiş etmək üçün Bakının Baş Siyasi İdarəsindən Türkmənistana xüsusi nümayəndə (Əkbər Ruhi) ezam olunur. Bu agent öz bədnam vəzifəsini iki istiqamətdə yerinə yetirirdi: bir tərəfdən, şairin hər bir addımını izləyərək öz idarəsi üçün "donos" hazırlayır, digər tərəfdən isə, türkmənlər və respublikadakı azərbaycanlılar arasında onu gözdən salmaq üçün məqalələr yazıb nəşr etdirirdi. A.İldırımın Türkmənistanda hansı şəraitdə işlədiyini, necə kobud müqavimətlərlə rastlaşdığını bilmək, nəhayət keçmiş Sovet İttifaqını tərk etmək məcburiyyəti qarşısında qaldığını başa düşmək üçün Ə.Ruhinin bir məqaləsindən müəyyən ixtisarla da olsa bəzi parçalar gətirəcəyəm. "Zəhmət" qəzetinin 12 avqust 1932-ci il tarixli nömrəsində buraxılmış məqalənin elə rubrikası özü haqqında hər şeyi deyirdi: "Düşmən məfkurəsinə bolşevik atəşi". Bu rubrika altında Ə.Ruhi "Almas İldırımın yaradıcılığı" mövzusu ətrafında öz mənhus qənaətlərini belə açıqlayırdı:

"Almas bizim mühitdə, Türkmənistanda yeni olsa da, ancaq 6-7 ildən bəri ədəbiyyat sahəsinə atılmış gənclərdən biridir. O, Azərbaycan mətbuatında bircə Cavadı müsavətçi şair kimi tanımış və son günlərə qədər belə "Gənc işçi" qəzetində söyülməkdədir. Almas, doğrudur, "Zəhmət"də ona olan hücumlara cavab vermişdi. (27 aprel 1932-ci il tarixli

nömrədə dərc olunmuş "Öz haqqımda" məqaləsi nəzərdə tutulur – B.N.). Ancaq bu cavab bizi qənaətləndirə bilməzdi. Çünki birinci sıradada Almas öz keçmişini və bu günkü səhvlərini lazımcına ifşa etməmiş və özünü doğrulda bilməmişdir".

Bunun ardınca Ə.Ruhi şairin Aşqabad radiosu ilə verilən "İşlə bizim ellərə" şerini "təhlil" etməyə təşəbbüs göstərir:

"Almasın eli haradır və o, nə yazır:

Yaz gəlib torpaqlar çiçək açanda
Mənim də vardır bir sözüm ellərə:
Traktorlar çöldə yarış açanda
Dikilib qalsın qoy gözüm ellərə.

Başabəla tənqidçi dərhal bu şeirdəki ellər sözü ilə Əhməd Cavadın "Göy göl" şerindəki ellər arasında bir səsləşmə görür və ağzı köpüklənə-köpüklənə yazır: "Bu el müsavətdir, bu el kamalçılar Türkiyəsidir. Almasın gözlərini ora dikdiyi hələ 6-7 il bundan qabaqdan, şeirləri orada dərc olunan zamandan bizə məlumdur".

Şairə hücum üçün Ə.Ruhi növbəti obyekt olaraq onun yenə də Aşqabad radiosu ilə verilən "Mayıs" şerini qaralayır:

Qocaman dağları aşıb keçərək
Gəlmiş bu sevdalı diyara Mayıs.
Coşğun ırmamlardan sular içərək
Salamlar söyləyir bahara Mayıs.

Ə.Ruhiyə görə, A.İldırım bu şerində may bayramının kənardan coşğun ırmamlarla gəldiyini iddia etməklə nə az, nə çox, "dünya miqyasında SSRİ proletariyatının rəhbərliyini inkar edir. Almas hənz anlamamışdır ki, 1 May SSRİ proletariyatı başda olmaqla dünya proletariyatının dünya kapitalizminə qarşı vahid cəbhə ilə çıxan gündür". Qaşınmayan yerdən qan çıxarmaq bax, buna deyrlər. Ə.Ruhi bir qədər də "irəli" gedərək yuxarıda nümunəsi verilən şeri indi də Azərbaycanın konkret tarixinə dair yeni bir "kəşflə" bağlayır. "Almasın mayı kənardan gəlmə hesab etməsi təsadüfi deyildir. Çünki müsavətçilər... M.Ə.Rəsulzadə... bu gün belə Azərbaycandakı aprel inqilabının Bakı proletariyatının

mübarizəsilə deyil, kənardan, "Rusiyadan" gəldiyini, Azərbaycan işçi və kolxozçularının bundan xəbəri olmadığını utanmadan öz məqalələrində iddia edirlər..."

Yaxşı demişlər ki, "Adımı sənə qoyum, səni yana-yana qoyum". Bu məqalənin A.İldırımın sonrakı taleyində oynadığı mənfur rolu nəzərə alaraq mən ondan bir parçanı da burada eyni ilə verməyi lazım bilirəm: "Almas öz şeirlərində Türkmənistandan bəhs edir, o, firqəmizin Lenin milli siyasəti nəticəsində əmələ gəlmiş milli cumhuriyyətləri görmür. Almas Türküstanı çox sevir və şerinin bir yerində yazır:

Qoynunda azad olduğum,
döşündə rahat qaldığım,
Hər bir qadasın aldığı
uca dağlar diləklənsin.

İndi də tənqidçinin bu misralardan çıxardığı göydəndüşmə nəticəyə baxaq: "Almas azadlığını yalnız Türküstanın qoynunda görür. Bu, səbəbsiz deyil. Almas Azərbaycanda və Dağıstanda azadlıq və rahatlıq hiss etməmiş, ona bu imkanı verməmişlər. Ancaq burada ona azadlıq və rahatlığa geniş meydan verilmiş, o da istədiyini yazmışdır... Ancaq bu düşüncələrlə Almas burada da rahat yaşaya bilməyəcəkdir... Almasın dünyagörüşündə bizə yabançı fikirlər çoxdur. Almas hənzun bunları islah etmək və öz-özünü yenidən qurmaq, sinfi düşüncəsini təkmilləşdirməkdən ötrü leninizm, marksizm təhsilinə girişməmiş və öz keçmiş səhvlərinin ifşasına dərinədən yanaşmamışdır. Almas gənccdir. O, istərsə və keçmişindən əl çəkərsə, gələcəkdə bizimlə işləyə biləcəkdir. Əks halda, zərbələrimizə dözməlidir".

Qaradan tünd rəng yoxdur. Bolşevizmin ideoloji cəbbəxanasında daha elə bir ittiham qalmamışdı ki, bu yazıda tənqidçi A.İldırımın əleyhinə işlətməmiş olsun. "Zərbələrimizə dözməlidir" hədəsi nə deməkdir? Əgər söhbət yeni ideoloji hücumlardan gedirsə, Ə.Ruhinin məqaləsindəki zərbədən daha artıq ağır və daha güclü bir zərbə təsəvvür etmək mümkün idi? Deməli, söhbət fiziki zərbələrdən, bədən xəsarətindən, həbsdən, güllələnməkdən gedirdi. Beləliklə

də, A.İldırımın başı üstündəki namərd qılıncı endirilmək və öz qurbanını başsız qoymaq üçün bircə himə bənd idi. Feyzi Ağüzüm yazır: "A.İldırım üçün iki yol var idi: ya Ə.Ruhinin dediklərini qəbul edib onların səfinə (cərgəsinə) keçmək, ya da milli idealın həyata keçirilməsi uğrunda açdığı mücadiləni davam etdirmək. Əlbəttə ki, şair ikinci yolu tutacaqdı".

Əslində Ə.Ruhinin açıq təhdidləri arxasında şair özünü və təzəcə qurduğu ailəsini gözləyən təhlükəni aydınca görür və o dəhşətli idarənin amansız pəncəsindən bir dəfəlik qurtarmaq qərarına gəlir. Çünki yuxarıda verilən həyasız "xeyirdualardan" sonra Türkmənistanda qalmaq A.İldırım üçün həqiqətən də qurbanlıq quzu kimi qəssab kötüyünə baş qoymağa bərabər idi. 1933-cü ilin iyun ayında o, arvadı Zivər xanımı və üç aylıq körpəsi Azəri də götürüb İrana doğru istiqamət alan qaçaqçı dəvə karvanına qoşulur. Aşqabaddan İrana getmək üçün yol Türkmənistanın Firuzə adlanan səfəli bir yaylaq bölgəsindən keçir. Uca dağlar qoynunda qərar tutmuş Firuzəyə getmək üçün bizim Ağsu aşırımını xatırladan, sıldırım qayalarla əhatə edilmiş dolambac yollarla hey yuxarı çıxmalsan. İndi həmin yolun xeyli genişləndirildiyinə, asfalt örtük çəkildiyinə baxmayaraq, bizim Ağsu aşırımını kimi onu da keçməyin bəzi mürəkkəbləri hələ durur. 1985-ci ilin yayında türkmən yazıçılarından qonağı kimi xalq yazıçısı Hüseyn Abbaszadə ilə birlikdə mən bilavasitə İran sərhədində yerləşən həmin yaylağa qalxmışam və o yolun mürəkkəblərinə bələdəm. Konspirasiya şərtlərinin tələblərinə əsasən A.İldırım ailəsi ilə bircə gün karvanla getdikdən sonra qaçaqmalçılardan ayrılıb, piyada yola davam edir. Lakin şuralar Türkmənistanında ələ keçməmək üçün onlar onsuz da asan olmayan bu yoldan da çıxıb qayaların arxası, dərələrin dibi ilə, körpüsüz dağ çaylarından keçə-keçə bir neçə gün İrana doğru hərəkət edirlər. Nəhayət, ayaqları daşlardan qabar bağlayıb, tikanlardan qançır olmuş A.İldırım və Zivər xanım, qucaqlarında körpə uşaq, ac, cır-cındır içində İranın sərhəd keşikçiləri tərəfindən tutulurlar. A.İldırım dərhal həbs olunur. 25 gün dustaqda qalır. Onu bolşevik hesab edərək işgəncə verir, istədikləri məlumatı qoparmaq üçün sinəsinə qədər soyuq suyun içərisində saxlayırlar. Bu işgəncə şairin

səhhətində çox dərin izlər qoyur. O sağalmaz böyrək xəstəliyinə mübtəla olur. Nəhayət, azad edilib Məşhəd şəhərinə göndərilir. Burada üreyincə iş, ailəsi üçün güzəran, yazmaq üçün imkan tapa bilməyən A.İldırım yoxsul, acınacaqlı həyat sürür. Bir müddət Tehrandə, Təbrizdə olur. Yad ellərdə boynu bükük, gözü yaşlı qaldığından, hətta kəfənsiz ölmək ehtimalından şikayətlərini əks etdirən bəzi şeirlər yazır.

İran dövləti ərazisinin böyük bir hissəsinin Cənubi Azərbaycanı ibarət olduğuna, fars ostanlarının özündə çoxlu azərbaycanlı yaşadığına, nəhayət, şairin vaxtilə Bakıda "İttihad" məktəbində farsca öyrəndiyinə baxmayaraq, A.İldırım İranda qala bilməyib Türkiyəyə gedir. Anadoluda yaşamağa başlayır. Şairin İrani tərk etməsinin başlıca səbəbi isə orada şəhliq rejiminin amansızlığı idi. 1930-cu illərin ortalarında Türkiyə Respublikası təkcə türk elləri arasında yox, Yaxın Şərqi İslam regionunda da yeganə demokratik dövlət idi.

Məqalələrdən birində göstərilir ki, A.İldırım İranda olarkən onu Təbrizə buraxmamışlar. Bu mülahizənin dəqiq-ləşdirilməsinə ehtiyac var. Şair 1933-cü ilin sonunda – 1934-cü ilin əvvəllərində, az müddətə olsa da, İranın Məşhəd, Təbriz və Tehran şəhərlərində olmuşdur. Altında bu şəhərlərin adlarını qeyd etdiyi şeirlərini öz sağlığında buraxdığını "Boğulmayan bir səs" (İstanbul, 1936) kitabında nəşr etdirmişdir. Həmin şeirlər bunlardır: "İran qızı" (Məşhəd, 1933), "Azərin duası" (Təbriz, 1934), "Bir parça" (Tehran, 1934). Şairin İranda yaşamayıb, Türkiyəyə getməsinin mühüm səbəblərindən birini də nəşr imkanlarının yoxluğunda axtarmaq lazımdır. Şəhliq rejiminin hakim olduğu dövrdə İranın azərbaycanlar yaşayan bölgələrində ana dilində məktəblər olmadığı kimi, bu dildə dövrü mətbuat da yox idi. Bütün idarələrdə karguzarlıq fars dilində aparılırdı. Hər hansı bir digər peşə sahibi bu vəziyyətə bəlkə də dözər, ölkədə məskunlaşmaq istərdi, lakin əsas məhsulu yalnız doğma dilində yazdığı şeirlərindən ibarət olan peşəkar şair, qarşısında ilk növbədə məhz öz intellekti və əsərləri ilə xalqına xidmət etmək məqsədi qoymuş bir sənətkar, müəllim belə şəraitdə, əlbəttə, yaşaya bilməzdi.

Bir məsələni də burada yada salmaq yersiz olmazdı. Yaxşı ki, İranın jandarm ajanları A.İldırımın "Saraylar yıxılarkən" ("Zəhmət" qəzeti, 11 mart, 1932-ci il) şeərindən xəbərsizmişlər. Əsərləri İranda qadağan olunmuş Ə.Lahutiyyə həsr edilən bu şeərdə Rusiyada cütbaşlı qartalın əzilməsindən, "qanlı sarayların" yıxılmasından danışan şair vəcdə gələrək, İranda da belə yıxılmalı saraylar olduğunu göstərir və bu cəhətdən İranın da növbəsinin çatdığını iddia edirdi. Bu isə ölkədə şurəvi üsul-idarəsini təbliğ etmək, oxucuları kommunist inqilabına çağırmaq kimi çox ağır cinayət hesab olunurdu.

Beləliklə də, bir ziyalı kimi heç bir süni maneə görmədən əl-qol açmaq, könlünün arzusunca çalışmaq, yazıb-yaratmaq, istedadının təbii axarını təmin etmək üçün ona müvafiq imkan və şəraiti təmin edən ölkə o zaman məhz Türkiyə ola bilərdi. Şair yanılmamışdı. Şərqi Anadoluya gəldikdən sonra köçkünlüyün, qaçqınlığın, qəribliyin ilk vaxtlarda qabarıq təzahür edən bəzi müşküllərini yola verən A.İldırımın həyat tərzi tədriclə sahmana düşür. Dili, dini bir, arzuları doğma, idealları əziz olan türk xalqı, türk ictimaiyyəti onu səmimiyyətlə və mehribanlıqla qarşılayır. Şair mənzil və işlə təmin olunur, yeni şeirlər yazmağa imkan tapır, onları dövrü mətbuatda çap etdirir. 1936-cı ildə İstanbulda "Boğulmayan bir səs" kitabı buraxılır. Əsərlilə türk gəncliyini, yetişməkdə olan nəslə türkçülük, vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə etmək sahəsində xidmətləri təqdir olunur.

Bəli, A.İldırım Türkiyənin timsalında özünə ikinci vətən, türklərin timsalında isə qardaş və bacılarını tapmışdı. Bununla belə, birinci vətən – Azərbaycan, Bakı, Xəzər, Araz, Kür – heç nə ilə ölçülməsi mümkün olmayan güclü cazibə qüvvəsilə şairi özünə çəkirdi. Anasının, bacısının, dostlarının, digər doğmalarının surətləri gözlərinin önündən çəkilmir, əsərləri sübut edir ki, həssas qəlbi bütün bunlar üçün sız-sız sızıldayırdı. Şair bu ölkədə – yaşadığı 17 illik ömründə bir an da olsun qələminə dinclik vermir. Mənə məlum olanlar içərisində elə bir əsəri də yoxdur ki, orada vətənin, xalqın başına gələn bəlaları, əziz adamlarını anmasın, doğma yurda qovuşmaq həsrətini dilinə gətirməsin. Axı, "Vətən dərdi bütün dərdlərin ən dəhşətlisi və müqəddəsidir. Bu dərdə dözməyi

bacaranlar ən mətin və ulu insanlardır” (N.Xəzri). A.İldırım məhz bu cür mətin və ulu insanlardan biri idi. Belə olduğu üçündür ki, şair həyatın vaxtaşırı vurduğu amansız zərbələrə qarşı müstəsna dözümlü nümunəsi göstərir.

1936-cı ildə onların əkiz oğlanları dünyaya gəlmişdi. Həddindən artıq sevinən şair öz ulu vətənpərvərlik məqsədlərinə uyğun, vətənə qovuşmaq eşqinin çin olması niyyətilə körpələrin birinə Eldəgəz, ikincisinə Yurdavar adı qoymuşdu. Beləliklə də, ata öz övladlarına verdiyi bu nadir adlarla onlara özünün ən böyük həyat tapşırığını təlqin etmək istəmişdi: yəni onlar, övladları, mütləq, yurda, vətənə varmalı, eldə-obada gəzməlidirlər! Bir-iki ilə əvvəl keçilməz dağlar aşıb, İrana gedərkən özü kimi arvadı Zivər xanımın da səhhətinin korlanmasını, yoxsa qürbətdə ilk illərdə üzləşdikləri məişət narahatlıqlarını nəticəsində əkizlər ağır xəstələnir və onları xilas etmək mümkün olmur. Uşaqlar bir gündə doğulduqları kimi, bir gündə də bu dünyanı tərk edir, şair atanın və nisgilli ananın qəlbinə yara üstündən yara vururlar. Ailənin həyatında baş verən bu faciə A.İldırımın “Bir gündə ölən” adlı şeirində çox təsirli əksini tapmışdır:

Mən deyirdim ki, bir gün varıb ana yurduma,
Öpərsiniz anamın toz basan məzarını.
Özlədiyim o gündə mən ölmüş olsam belə,
Siz mənsiz gəzərsiniz Bakının Xəzərini.
Lənət olsun mənə yar olmayan bu fələyə,
Düşmənlər kəsildi məndə yaşaran hər diləyə...

Müəllifin özünün də, bədbəxt körpələrin anasının da mənəvi sarsıntısı çox böyük idi. A.İldırım özündə daxili bir müqavimət qüvvəsi tapıb dözürlü, Zivər xanımı da dözməyə çağırırdı:

Ağlama... duyulmasın qürbətin çətinliyi,
Ağlama... qırılmasın qəlbimin mətinliyi...
Bir gündə iki qurban... zərrəcə tutmadım yas,
Mən bu yolsuz hökmü də yenə sərxoş dinlədim.

Ah... bir gün dönə bilsəm sənə, ey nazlı Qafqaz...
Mən yalnız sənə eşqin, həsrətinlə inlədim...

Bu inləyiş dünyada qəhrin ən imansız,
Yalnız bu inləyişdir qəlbimdə açan sızı...

Bir gündə qərib bir ailədən gedən iki, qurbana “yas tut-mamaq” A.İldırım kimi həqiqətən də mətin şairin qəlbindəki dağ boyda Azərbaycan dərdinin müqabilində mümkün ola bilərdi. “Bir gündə ölən” şerindən bəhs edən Alptəkin onu Arif Paşa, Rəcəizadə Mahmud Əkrəm bəy kimi şairlərin mərsiyələri ilə müqayisə edir və belə bir nəticəyə gəlir ki, “əgər buna mərsiyə demək caizdirsə, bu şeir hər şeydən əvvəl vətən mərsiyəsidir”. Haqlı qənaətdir. Doğrudan da, bu şeirdə müəllifi inlədən, göynədən, yalnız itirdiyi oğlanlarının ata qəlbindəki ağır ələmi, kədəri deyil, həm də və daha çox yadların istilasına məruz qalmış Azərbaycanın sonu görün-məyən matəmidir. Mən yuxarıda adı çəkilən mərsiyə müəlliflərinin sırasına Ə.Cavadı da əlavə edərdim. A.İldırımın ailəsinin matəmindən bir qədər əvvəl 1934-cü ildə onun da ailəsində böyük bir faciə baş vermiş, 15 yaşlı gözəl və ağıllı qızı Almas sağalmaz xəstəlikdən ölmüş, Ə.Cavad da bu münasibətlə ürəkləri parçalayan bir mərsiyə yazmışdı...

A.İldırımın yurduna varmayan, elində gəzməyən bu övladları təqribən yarım əsrdən sonra kitab səhifələrində, şeir misralarında olsa da, öz atalarının arzusuna əməl etdilər. Onların sonralar dünyaya gəlmiş Araz adlı şair qardaşı isə 1992-ci ildə Azərbaycana gəlib doğmaları ilə, ana torpaqla görüşdü. Bununla da nakam atasının ruhunu şad etdi.¹

Taleyin qürbətdə yaşamağa məkum etdiyi şairin mətinliyinin arxasında necə ağrılar, acılar, sızıltılar, göynətilər durduğunu aydın təsəvvür etmək üçün onun aşağıdakı iki şerindən nümunələri nəzərdən keçirməyə ehtiyac var. 1945-ci ildə 38 yaşında ikən qələmə aldığı “Şikayət” şerindən:

Mənim də dərdim var, həkim, dinlə sən:
Ömür kitabımı qaralanmış yaz!
Keçdi otuz səkkiz ilim, heç oldu,
Qəlbimi yüz yerdən paralanmış yaz!

---

¹ Araz Almaz 1993-cü ildə Şüvələndə vəfat etmişdir.

1948-ci ildə yazıldığını güman etdiyim "Ölməkmi, yaşamaqmi?" şerindən:

Vərəm olsa, hökmünü tez bildirir,
Əcəl gəlir, solğun üzü güldürür.
İyirmi ildir nə bitir, nə öldürür,
Ciyərlərdən qopan ah da qalmadı,
Üz tutacaq bir dərgah da qalmadı!

Diqqət yetirdikdə hətta bəzi şeirlərini yazarkən şairin hansı konkret həyəcanları yaşadığını da təxmin etmək olur. Elə "Lənət şairliyimə!" şerini götürək. Yəqin ki, əyalət idarələrində işlərkən tanış olub, ünsiyyət saxladığı dostları arasında onun halına acıyanlar olub. Onlardan A.İldırımın təskinlik verib, səmimiyyətlə belə deyənlər də tapılıb ki, "özünü çox üzümə, ah-nalə etdiyən bəsdir, ətrafında çağlayan canlı həyatla qaynayıb-qarış, de-gül, gör poeziyanın nə qədər rəngarəng mövzuları var, təkcə qəribliyin tərənnümündən nə çıxar, axı sən yaxşı şairsən, istedadını niyə məhv edirsən?" və i.ə. Şübhəsiz, xeyirxah niyyətlə deyilsə də, bu təskinlik A.İldırımın qəlbindəki vətən yarasını daha bərk göynətmiş və elə bu ovqatdan da aşağıda yalnız son beytlərini verdiyim dörd bəndlik "Lənət şairliyimə!" şeri yarandıdır:

... Neyləyim, fələk məni məhkum etmiş qürbətə,
Lənət olsun sunduğu ağı dolu şərbətə!..
... İnsana ən müqəddəs səadət, uca dilək –
Sevgililər yanında, doğduğu yerdə ölmək...

... Bir cəhənnəm olsa da mənə öz yurdum gərək,
Atılam qoynuna sevinərək, gülərək.
... Lənət şairliyimə, şerimə, həvəsimə,
Hardasan, ey nazlı yurd, səs ver mənim səsime!

Lakin A.İldırımın qürbət illəri yaradıcılıq baxımından əsla hədəf keçməmişdir. O, Türkiyədə Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının, qürbət lirikamızın təkrarsız nümunələrini yaratmış, bütün istedadını gəncliyin azadlıq və milli istiqlal

uğrunda mübarizəsinə həsr etmişdir. Yuxarıda verdiyim nümunələrdə, eləcə də Vətən həsrətinin ifadəsi olan bir sıra digər əsərlərində özünü göstərən məyusluğun əsas səbəbi isə o idi ki, şair bolşevik istilasına məruz qalan doğma yurduna, hüquqları imperiya soldatlarının ayaqları altında tapanan xalqına kömək əlini uzada bilmir, dəmir pərdəni dağıdıb, dara düşmüş elinə-obasına yardım göstərə bilmirdi.

Oğlunun sitəmli ayrılığına dözə bilməyən Nisə xanım 1939-cu ildə dünyasını dəyişmişdi. 1940-cı ildə isə Hacı Əbdülməhəmmədi "Türkiyədəki oğlunla əlaqən var!" deyə həbs etmiş, lakin tutarlı bir sübut tapılmadığına görə qırx gündən sonra azad etmişdilər. A.İldırımın atası oğluna həsrət qalmış gözlərini 1945-ci ildə yummuşdur. Adına A.İldırımın Türkiyədə şeirlər qoşduğu yeganə bacısı Sona xanımın da təbi varmış, ailə üzvləri və yaxın qohumlarının əhatəsində sinədən şeirlər deyərmiş. Uzun sürən ağır xəstəlikdən sonra 1982-ci ildə vəfat etmişdir. Fürsətdən istifadə edib, A.İldırımın valideynləri və yaxın qohumları barədə mənə ətraflı məlumat verən şüvəlanlı iş adamı Hacıağa Almaszadəyə – şairin qardaşı oğluna öz dərin minnətdarlığımı bildirirəm.

A.İldırım Türkiyədə 17 il yaşamışdır. Şərqi Anadolunun əyalət şəhərlərində o, müxtəlif idarələrdə kargüzarlıqla, katibliklə məşğul olmuş, bir müddət müəllimlik də etmişdir. Ömrünün 12 ilini yaradıcılığını davam etdirməklə yanaşı, Qarabegan, Xankəndi, Balıbəy, Muşan, İrəsi bucaq müdirliyində (qəsəbə bələdiyyəsində) çalışmışdır. 1952-ci ilin 14 yanvarında, bazar ertəsi günü vətən həsrətilə həmişə nəmli olan gözlərini əbədi yumanda da o, Malatyanın Qalə qəsəbəsində bələdiyyə idarəsində işləyirdi.

Şairin üç oğlu qalmışdır. Avropada ali təhsil görmüş Azər İstanbulda yaşayır. Mədən mühəndisidir. Anası Zivər xanım da onunla olur. Odxan İstanbulda sürücüdür. Bakıxan isə Almanıyanın Frankfurt şəhərində yaşayır, bizneslə məşğuldur.

VƏTƏNDƏ YAZDIQLARI

Almas İldırımın Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri olduğunu yuxarıda qeyd etmişdim və bu barədə kitabın müvafiq fəslində daha ətraflı bəhs olunacaqdır. Bununla belə, nəzərə alınmalıdır ki, minlərlə digər azərbaycanlı kimi A.İldırım da qürbət ölkəyə gəzməyə, “havasını, suyunu dəyişməyə”, yaxud turist sifətilə, nəhayət, hansısa şəxsi ambisiyası ucbatından getməmişdi. Zaman adlanan nəhrin amansız dalğaları onları yurdundan-yuvasından qoparıb qürbətə salmış, bu bədbəxtlər on illər boyu eldən-obadan, əziz adamlarından, doğma xalqdan ayrı yaşamağa məcbur olmuşdular. Lakin məşhur xalq bayatısının ikinci beytinin belə bir variantı da el arasında dolaşmaqdadır:

... Qürbət cənnət olsa da
Ölməyə vətən yaxşı.

Görünür, özü kimi qəriblərin hiss və həyəcanlarını ifadə edərkən A.İldırım da bir şerində bayatının məhz bu variantında sabitləşmiş ovqata əsaslanmışdır:

Toxunma, toxunma, dərdlidir başım,
Burax, öz yarama dərman edim mən!
Uzaqda qaldıqca torpağım-daşım,
Cənnət olsa, bu dünyayı nedim mən?!

Bəs A.İldırımın torpağında-daşında, bu qədər atəşin bir məhəbbətlə sevdiyi vətəndə nələr baş vermişdi ki, şair ondan uzaqlaşmalı olmuşdu?

Oktyabr inqilabı nəticəsində Rusiya imperiyası süquta uğramış, xalqlar həbsxanası olan böyük bir ölkənin vətəndaşları şüar və dekretlərdə də olsa, milli və ictimai zülmədən xilas olmağa başlamışdılar. Bununla belə, inqilabın gedişində elə dəhşətli vasitələrə əl atılmış, elə kobud əyinti və sapıntılara yol verilmişdi ki, bunların nəyin bahasına başa gəldiyini ancaq son zamanlarda dilə gətirmək mümkün

olmuşdur. Bəli, inqilab özünün ilk mərhələsində cazibədar şüarlarla o zamankı gəncliyin gözlərini qamaşdırsa da, tezliklə, “köhnə hamam, köhnə tas” məsəlində əksini tapan vəziyyət bərqərar olmuş, xüsusən ucqarlarda ictimai və milli azadlıq idealları amansız təzyiq və zərbələrə məruz qalmışdı. Rusiya imperiyasının əyalətləri içərisində inqilabın bu acı bəhrələrindən ən çox zərər çəkən Şimali Azərbaycan idi. Bir də ona görə ki, üzvlərinin böyük çoxluğu erməni millətçilərindən ibarət olan Bakı kommunası inqilab adından tarixdə görünməmiş özbaşınalıqlara yol verir, Bakı, Şamaxı, Qarabağ, Naxçıvan və Zəngəzurda əksinqilaba qarşı mübarizə pərdəsi altında azərbaycanlıların soyqırımını təşkil edib, həyata keçirirdi. Xalqımızın taleyinin həll olunduğu bu çox ağır tarixi ictimai-siyasi şəraitdə, 1918-ci il may ayının 28-də millətimizin qeyrətli oğulları, mütəfəkkir ziyalıları Azərbaycan Cümhuriyyətinin yaradıldığını elan etdilər. Tezliklə hökumət müvəqqəti qərar tutduğu Gəncədən Bakıya köçüb, daha konkret və səmərəli fəaliyyətə başladı. Cəmiyyəti iki il (23 ay) ərzində ölkəmizdə milli-demokratik hökumətin rəhbərliyi altında böyük ictimai-siyasi, iqtisadi, mədəni tədbirlər proqramı həyata keçirilirdi. Xalq əsil istiqaliliyyətin ilk bəhrələrini dadmağa başladı. Azərbaycanın milli ordusu yaradıldı, respublikanın ilk ali məktəbi – Bakı Dövlət Universiteti təsis edildi, milli məktəblərin geniş şəbəkəsi fəaliyyətə başladı. İstedadlı azərbaycanlı gənclərdən 99 nəfəri yüksək ixtisas təhsili almaq üçün Avropanın mərkəzi şəhərlərindəki ali məktəblərə göndərildi, xalqın mənəvi həyatında dirçəliş əhvali-ruhiyyəsi gücləndi.

Məlum olduğu kimi, 1920-ci il aprelin 28-də Kirov, Orconikidze, Mikoyan və başqalarının başçılıq etdikləri XI Qızıl Ordu Bakıya girmiş və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini yıxıb, millətimizin öncüllərinə divan tutmuşdu, xalqın milli azadlıq idealları bolşevik-daşnak ordusunun ayaqları altında tar-mar edilmişdi. Azərbaycan hökumətinin mərkəzdə və yerlərdə çalışan ən fəal xadimləri təqib olunmuş, həbs edilmiş, güllələnmiş, qısa müddətdə çoxlu xanımanlar uçurdulub, tifaqlar dağıdılmış, ocaqlar söndürülmüşdü.

Qıtlıq, aclıq şəhər və kəndləri əldən salmışdı. Son onilliklərdə təzəcə dirçələrək, klassik Şərq və Qərb üslublarında tikilmiş binaları ilə Rusiya və Avropa paytaxtlarına meydan oxumağa başlamış Bakının bir çox gözəl tikililəri, memarlıq abidələri xaraba qoyulmuş, indiki "Səadət sarayı"nın mərmər pilləkəni yanındakı məhəccərə atlar bağlanmış, məscidlərdəki müqəddəslik rəmzləri soldat çəkmələri altında tapdanmışdı.

13-14 yaşlarında yeniyetmə olan A.İldırım bütün bu hadisələri gələcək şair qəlbinin həssas gözlərilə müşahidə edirdi. Təbiidir ki, onun şüurlu həyatı, mənəvi qənaətləri bu dəhşətli hadisələr əsasında təşəkkül tapırdı. Həmin qənaətlər A.İldırımın yaddaşına əbədilik həkk olundu və şeirlərində də özünü aşkar surətdə göstərməyə başladı. Doğma torpağını sarmış vəhşətləri görə-görə inqilabı, qırmızı bayrağı vəsf edən müəlliflərdən fərqli olaraq, A.İldırım ilk şeirlərində böyük bəşəri mövzular işləyən H.Cavidin ardınca, Azərbaycanı, onun təbiətini, xalqının acı taleyini özünəməxsus bir tərzdə ədəbiyyatımıza gətirən Ə.Cavadın arxasınca gedirdi.

Deyə bilirlər ki, başqasının arxasınca getmək əsil şairə baş ucalığı gətirmir. Doğrudur. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, o zaman çox gənc olan A.İldırımın ideal hesab etdiyi bu sənətkarlar cavan istedadları öz peşə qazanlarında bişirib hasilə yetirən şairlərdən deyildilər. A.İldırım öz müəllimlərindən şeri, sənəti uca tutmağı, milləti, xalqı sevməyi, onu öz səsi, öz dəsti-xətti ilə, qəlbinin ən dərin guşəsindən qopan səmimiyyətlə tərənnüm etməyi öyrənir, başlıcası isə, öz müəllimlərinin dəbdə olan şüarlara uymamasından, məsləkə sədaqətlərindən nümunə götürürdü.

Mənbələrdə belə bir qeydə rast gəlmək olur ki, vaxtilə A.İldırımın dağlara həsr etmiş olduğu bir şeri Türkiyədə "Həyat" dərgisində nəşr edilmiş, bu da gənc şairin siyasi təqiblərə məruz qalmasını şərtləndirən amillərdən biri olmuşdur. Şerin özü, dərc olunduğu dərginin ili, nömrəsi isə göstərilməmişdir. Əlimizdə A.İldırımın "A dağlar!" rədifli üç şeri var. Bunlardan birincisi və ikincisi öz rədiflərinə uyğun

olaraq "A dağlar!" adı altında, üçüncüsü isə "Dağlara vida" başlığı ilə nəşr olunmuşdur. Qeyd edim ki, sonuncu şeirin adı ilə məzmunu və sərlövhəaltı qeydi arasında bir uyğunsuzluq özünü göstərir. Əslində bu şeir Dağıstana sürgün edilən şairin Bakıdan ayrılarkən yaşadığı ağır, əzabverici duyğuların ifadəsindən ibarətdir. Sərlövhəsi altında yazılmış "Dağıstana sürülürkən" qeydi, habelə şeirin ayrı-ayrı bəndlərindən aldığı "Doğma yurdu tərək edib atıldım diyar-diyar", "Of... Bakı, bu ayrılıq mənə ölümdən bəzər" kimi misralar da deyilənə sübutdur. Bir də ki, Bakıdan Dağıstana getmək münasibətilə yazılan şeirin "Dağlara vida" adlandırılması qəribə deyilmi? "A dağlar!" rədifli şeirlərdən birində isə belə bir bənd var:

Söylə, nədən səs verməyir Xəzərim,
Mən ki, onun hər dərini yazarım,
Sürgün olub uğrunda həp gəzərim,
Qismətim bu uzun yollar, a dağlar!

Göründüyü kimi, bu şeir də artıq sürgün olduğu üçün Xəzərdən (doğma ellərdən) uzaq düşmüş şairin könlü çırıntılarıdır. Beləliklə də, vaxtilə A.İldırımın təqiblərə məruz qalmasına səbəb olan "A dağlar!" rədifli əsərlərin indicə haqqında danışdığım ikisi yox, "Öpərkən alınından füsunlu bir yaz" misrası ilə başlayan birincisidir. Bu şeir də klassik poeziyamızın və şifahi xalq yaradıcılığının bir sıra nümunələri kimi, xalq vüqarının, vətənin uralığıının, təbiət gözəlliklərinin rəmzi kimi qəbul edilən "ulu dağlar"ın tərənnümünə həsr edilmişdir. Burada vətənin də bu dağlar qədər şərəfli, şanlı və vüqarlı olmasından bəhs edilir, hər bir övladının özünü ana vətəni yolunda qurban verməyə hazır olduğu poetik vasitələrlə təsbit edilir. Lakin süjetin ortasında şərə yeni bir əhval-ruhiyyə, qəm, kədər, yas motivi daxil olur:

Torpağın cəvahir, daşların almas,
Şamlıqlar geyinmiş ipəkdən libas,
Bəzən bilməm neçin saxlayırsan yas,
Quzğundan əsərkən yellər, a dağlar?..

Görmək çətin deyil ki, Quzğundan (Xəzərdən) əsən yel-lər deyərkən şair təbiət hadisəsi olan xəzri küləyini yox, Azərbaycan xalqına bəla kəsilmiş Sovet imperiyasının təzyiqini nəzərdə tutmuşdur. Qışda sahillərdə havanı soyutsa da, yayda həmşə mühitə bir tərəvət gətirən xəzri küləyinin əsməsi ilə əlaqədar Azərbaycanda ellər heç vaxt yas saxlamaz. Şeirdəki "yas" dərin ictimai mənə ifadə edərək, xalqın başına sosializmin gətirdiyi böyük siyasi faciəni, onun birbaşa nəticəsi olan on minlərlə ailənin dağılmasını əks etdirməkdədir. Aşağıdakı misralar məhz aranlı-dağlı bütün Azərbaycanı bürümüş dəhşətlərin ifadəsidir:

Zirvəndə oynayan rüzgarlar acı,
İllərdir görünməz başının tacı,
Anlat ki, dərdinin nədir əlacı,
Nədir bu dumandan tullar, a dağlar?..

Bu gətirdiyim nümunələr də bir daha deməyə əsas verir ki, vaxtilə Türkiyədə nəşr olunan və şairi öz vətəninə ictimai quruluş üçün etibarsız adamlar siyahısına saldıran elə məhz bu, "A dağlar!" şeri olmuşdur. Şairi ağlayıb sığa-maqda, keçmiş günlərin həsrətini çəkməkdə, süquta uğramış keçmiş quruluşa, devrilmiş siniflərə "mərsiyə" yazmaqda ittiham edənlərin əlində bu şeir o zaman çox böyük dəstəvuz sayılırdı və müəllif üçün ciddi təhlükə mənbəyi olaraq qalırdı.

Aprel çevrilişinin ilk illərindən mətbuat böyük canfəşan-lıqla "şura üsul-idarəsi"ni alqışlayır, "ümumxalq" qələbəsinin eyforiyasına qapılırdı. İctimai yığıncaqlar da bu istiqamətdə aparılırdı. Ədəbiyyatın qocaman, təcrübəli nümayəndələri demək olar ki, susmuşdular. Əli təzə qələm tutan cavanların isə bir qismi həmin eyforiyadan yaxasını qurtara bilmirdi. Fərdi duyğulardan, sevgidən, hicrandan, xalqın keçmişindən, təbiət mənzərələrindən söhbət açanlara hücumlar olur, onlar ağlabatan və batmayan ittihamlara məruz qalırdılar, ümitsizlikdə təqsirləndirilirdilər. A.İldırım bu cür ittihamlardan, zərbələrdən özünü qorumaq məq-sədilə "Mən də ağlamıram" adlı bir şeir yazıb "Maarif və

mədəniyyət” jurnalında çap etdirir (№12, 1926-cı il). Bu şeiirdə elan edilirdi ki, ağlamaq acizlərin, yazıqların, bədbəxtlərin işidir. Ağlamağın, alçaqlarda sürünməyin axırı heçdir:

Əməllərimlə etdim göz yaşına əlvida,
Qəlbimdə indi ümid bir yüksək buludlu dağ.
Önümdə görünməyir nə uçurum, nə qaziq,
Ümitsizlik içində ağlayanlara yazıq!

A.İldırım artıq “ağlamadığını” yalnız deklorasiya kimi elan etməklə sübuta yetirə bilməzdi. Proletar tənqidi ondan bu deklorasiyanı konkret addımlarla, yeni əsərlərlə sübut etməyi gözləyir və təkidlə tələb edirdi. Təkcə A.İldırımın deyil, digər gənc şairlərin də əsərlərində bədiilik, şəriyyətlər məsələlərinə o qədər məhəl qoyan yox idi. “Necə yazırsan-yaz, fərqi azdır, amma yeni həyatdan yaz, yeni mövzuları işlə və ən başlıcası da budur ki, inqilabi quruluşu tərifi, kommunizmi təbliğ et!”

Bu elə bir vaxt idi ki, Hənəfi Zeynallı kimi bir tənqidçi “Oktyabr və gənc qələmlər” adlı məqaləsində şəriyyətlər problemindən bəhs edəndə onu formalizmlə eyniləşdirir və ideologiyanın bədiiliyi üstələməsinə bir növ haqq qazandırır. Məsələn, S.Rüstəmin şeirlərini şərh edərkən o yazırdı: “Süleyman formadan artıq məzmunu diqqət eylliyənlərdəndir. Zətən kommunizm-leninizm yolunu tutanlar formalizmə qapılmaz. O, (S.Rüstəm – B.N.) fərdiyyəti kütləyə qurban edir. Sevdadan qaçıb mübarizəyə çağırır”. Məqalənin bir yerində məsələ daha konkret şəkildə qoyulurdu: “Kommunist ideolojisindən uzaq olanlardan, əsri, həyatı materialistcə anlamayanlardan heç bir qüvvətli əsər gözlənməsin” (“Oktyabr alovları”, Bakı, 1927, səh.65). Bu tələblərə əməl olunaraq yazılmış və “Oktyabr alovları”nda dərc olunmuş “şeiir” nümunələrindən biri Əbdülbaqi Fövzinin “Sənayeləşdirmə istiqrazı”dır:

İnqilabçı Rusiya vermiş cahana maya,
Oktyabr ilk addım atmış sosializmaya...

Nə qədər şit və ürək bulandıran mətləb!

Həmin illərdə "palaza bürün, elnən sürün" məsəlində olduğu kimi, A.İldırım da ayrı-ayrı şeirlər yazmağa məcbur olmuş və onlardan bəzi nümunələri dərc etdirmişdi ("Mayıs gözəlinə", "Anamın qızına", "Dün-bugün" və i.a.).

"Dün-bugün" S.Rüstəmlə birgə yazılmış "qafiyəsiz mənzumədir". Hadisələr arada səkkiz il fərq olmaqla Peterburqda başlayır, Bakıda davam edir və qurtarır. Məqsəd Peterburqdakı Oktyabr hadisələrinin təsviri fonunda Bakı işçilərinə verilmiş "səadət" in tərənnümündən ibarət idi. Oktyabrın mahiyyətini, onun xalqların taleyində oynadığı dəhşətli dağıdıcı rolu düzgün təsəvvür etməyən 19-20 yaşlı gənc müəlliflər o zaman çox geniş yayılan siyasi şüarların təsirinə qapılmış və təbliğat səciyyəsi daşıyan zəif bir yazı yazmışdılar. Fəhlələr Vasili və Sergey, İşçi Səməd və İşçi Qurban təhrif olunmuş protokol üslubunda mükəllim edirlər. Təsvir olunan həyata, məsələlərə nabelədlik o dərəcədədir ki, müəlliflər əsərdəki personajlardan iki qardaşın birinə Sergey, digərinə Seryoja adı qoymuşdular. Yəni gənc müəlliflər bunun fərqinə vara bilməmişdilər ki, bir ailədə doğulmuş iki uşağa eyni adı verməzlər. Ruslar arasında Seryoja da, Sergey də əslində bir adın iki ifadə formasıdır. Sergey kiçik olanda, yeniyetməlik çağlarında yaxın adamları, ailə üzvləri ona Seryoja deyə müraciət edirlər... 200 misraya yaxın olan bu mətnə təsvirlər solğun, süjet naqis, dil kələ-kötürdür. Dünənle bu günün, yəni 1917-ci ildən əvvəlki dövranla 1920-ci illərin ortalarının müqayisəsini verən bu "qafiyəsiz mənzumə", demək olar ki, həm də məzmununsuz mənzumə, o zaman yalnız təbliğat naminə dərc oluna bilərdi:

Bir zaman insan olmayan işçi
Hər çamurlar içində inlərkən
Bəyə haq verə deyib də qovalayardı.
Ən nəhayətdə haq yerin buldu.
Şimdi artıq bir hökm olmuşdu.
Əsrin üstündə od saçar çəkici,
Üns edər hər tərəfdə, hər yerdə
Bənim haqqım deyən o gurulu səs.

Birinci misradan belə çıxır ki, guya “bir zaman” fəhlə insan deyilmiş (?). Görünür, müəlliflər (daha dəqiq desək – müəllif) demək istəmişlər ki, “vaxtilə fəhlə insan yerinə qoyulmurdu”, yaxud “insan hesab olunmurdu”. Üçüncü misrada fikir dəqiq ifadə olunmamışdır. “Bəyə haq vermək” məsələsi hadisələrin cərəyan etdiyi rus sənaye şəhəri üçün səciyyəvi məsələ deyil. Dördüncü misrada “ən” sözünə heç bir ehtiyac yoxdur. Beşinci misradakı “hökm olmuşdu” ifadəsi natamamdır. Altıncı misrada barəsində söhbət gedən çəkicin kimə məxsus olduğu aydın deyil. Yeddinci misradakı “üns edərdi” ifadəsi Azərbaycan dilində heç vaxt bu cür işlənməz; “ünsiyyət edərdi” demək olar. “Hər tərəfdə” ifadəsi olduğu halda, eyni misra daxilində “hər yerdə” söz birləşməsinə ehtiyac yoxdur. Sonuncu misradakı “gurlu səs” ifadəsi də dilimiz üçün yaddır. Azərbaycanca bu münasibətlə adətən “gur səs” ifadəsini işlədirlər. Eləcə də cırlı yox, cır səs, zilli yox, zil səs və i.ə.).

Müəlliflərin heç biri həyatda olmadığı üçün bu yazının onların hansının tərəfindən hazırlandığını, hansının isə imzasının əlavə olunduğunu qətiyyətlə söyləmək çətinidir. Lakin gümanlarımı demədən keçə bilmərəm. Tərcümeyi-halından danışarkən, qeyd etmişdim ki, A.İldırım bir zaman S.Rüstəmlə yaxından dostluq etmişdir. Ola bilər ki, A.İldırımı “proletar platformasına”, yeni mövzulara cəlb etmək, Türkiyədə şeri çap edilməsi hadisəsi ilə əlaqədar rəsmi idarələr qarşısında ona bir növ bəraət almaq üçün S.Rüstəm bu addımı atmış, yəni öz dostuna kömək məqsədini izləmiş, A.İldırımın da imzasını öz əsərinə əlavə etmişdi. Həmin illərdə yazılmış “Mayıs gözəlinə” şerinin üstündə A.İldırımın qeyd etdiyi bu ithafı da 1920-ci illərin ortalarında onların arasında mövcud olmuş dostluq və qarşılıqlı yaradıcılıq münasibətlərindən bir epizod hesab etmək mümkündür: “Yeni proletar ədəbiyyatının banisi S.Rüstəmzadəyə”. İstəməz öz-özünə sual verirsən ki, “Dün – bugün”dəki quruluş, vəzn pozuntuları və dil xətaları hara, “Mayıs gözəli”ndəki şeriyət, ahəngdarlıq, vəzn və qafiyə kamilliyi hara?

Başında ipəkdən bir qızıl örpək,
Döşündə lalələr, güllərlə gəlir,
Bir bahar gülüşü mənimsəyərək
Lentalı qıvrıq tellərlə gəlir.

...Nəşəli, sevdalı dillərlə gəlir,
Ellər nişanlısı, ellərlə gəlir.

“Anamın qızına” şerinin mükəmməlliyi də bu fikrin doğru olduğunu dəstəkləməkdədir ki, A.İldırım “Dün – bugün” mənzuməsinin müəlliflərindən biri deyil:

Ey əsgidən bəri yasa bürünən
Şərəfli anamın gül üzlü qızı,
Al şəfəqlər içrə indi görünən
Şərq üfüqlərinin pənbə yıldızı!

Bir zaman yurdumun qaranlıq qalan
Bucaqlarında sən ağlamazmydın?
Hürriyyət eşqilə coşub çırpınan
Anamın ürəyin dağlamazmydın?
Fəqət indi harda o dərin-dərin
Həzin nalələrin, iniltilərin?..

Azərbaycanda Şura hökumətinin qurulması ilə əlaqədar xalqın bütün problemlərinin guya həll olunduğu barədə fikrin o zaman dəbdə olan rəsmi konsepsiyadan gəldiyini nəzərə almasaq, bu misralar mükəmməl bir poetik parçadır. “Dün-bugün”lə mövzu etibarlı ilə səsleşən “Acı günlər” mənzuməsi, habelə “Günah kimdədir?” və “Çadra qurbanı” əsərləri də şərqli yazıda A.İldırımın payının olmadığına dəlalət edir.

“Dün-bugün”ün müəllifi (yaxud müəllifləri) məsələsi ilə əlaqədar dediklərim belə bir yanlış fikir oyatmasın ki, guya mən S.Rüstəmin şairliyini, sənətkarlığını şübhə altına alıram. Qətiyyəən yox. Əsərlərinin mövzularından və siyasi istiqamətindən asılı olmayaraq, S.Rüstəm söz üzərində işləmək, vəzn, qafiyə, ahəngdarlıq baxımından yetkin bir şair idi. Onun bir sıra əsərləri, xüsusən cənub mövzusunda

yazdığı şeirləri, "Qaçaq Nəbi" mənzum dramı ədəbiyyatımızın maraqlı nümunələrindəndir. Lakin S.Rüstəm ədəbiyyata gəldiyi ilk illərdə yeni ictimai mövzuları işləmək sahəsində ədəbi mühitdə hamıdan qabaqda getsə də bədillik, sənətkarlıq məsələlərində bəzi qələm yoldaşlarından, xüsusən də A.İldırımın geri qalırdı.

"Mayıs gözəlinə", "Hindli qızı", "Şərqə", "Qərbə", "Yarın", "Ey Hindistan!" şeirləri də göstərirdi ki, A.İldırım Sabir demiş "məcməyi nar içrə düşüb" yanmaya bilmir, yaşadığı illərin aktual hesab olunan ictimai-siyasi mövzularından yan keçməyi bacarmırdı. Görünür, elə bu cür əsərlərini nəzərə alan nəşriyyat "Qızıl gənc qələmlər" (Bakı, 1926) adlı almanaxı müşayiət edən "İnqilab və ədəbiyyatımız" adlı giriş məqaləsində A.İldırımın da adını həmin illərin fəal və ümid verən gənc ədəbi qüvvələri Süleyman Rüstəmzadə, Məmməd Rahim Hüseynzadə, Əli Nazim və Hacıbaba Nəzəri ilə bir sırada çəkmiş, onun "gözəl", "səmimi" şeirlər yazdığı qeyd olunmuşdu. Bu tərif hər şeydən əvvəl adı çəkilən şeirlərin mövzusu və əks etdirdikləri ictimai motivlərlə bağlı idi. Onların çoxu Şərqi müstəmləkə zülmü altında inləməsinin əleyhinə yazılmışdı. Azərbaycan özü Rusiyanın müstəmləkə zülmü altına düşdüyünə baxmayaraq, proletar şairlərimiz xalqımızın məruz qaldığı milli və ictimai zülmü burda qoyub, Asiyanın uzaq ölkələrindəki müstəmləkə zülmünü pisləyirdilər. Ola bilsin ki, onlardan bəziləri bu ədəbi vasitədən istifadə etməklə həmvətənlərinin gözlərini öz yurdu-muzdakı acı həqiqətlərə açmaq istəyirdilər. Amma qəribədir ki, həmin şeirlərin bəzilərinə Azərbaycan hər cür müstəmləkə zülmündən azad bir ölkə kimi başqalarına nümunə göstərilirdi.

"Hindli qızı" şeirində yanıqlı bir ahənglə qara saçlı, qara gözlü bir qızçıgöz təsvir olunur. Onun matəmli, sitəmli halına oxucu dərindən acıyır. Qara yellərdən tellərinin sahmanı pozulan bu qızçıgözü qanlı bir əl xırpalayırkən o, iniltli bir səslə Azərbaycan qızına müraciət edir, ondan kömək diləyir. Bu kiçik qız əslində böyük Hindistanın, xırpalayan əl isə ingilis müstəmləkə rejiminin rəmzidir. A.İldırım da bir çox

çağdaşları kimi 1920-ci illərin ortalarında güman edirdi ki, inqilab tezliklə bütün dünyaya, o cümlədən də hətta uzaq Hindistana nicat verəcəkdir. Şərin finalı bu inamın aşkar ifadəsidir:

O solğun yavrunu şənləndirəcək,
Qəmli, gülməz üzünü güldürəcək,
O axan yaşları bir an siləcək
İnqilab ordusu varmış dedilər.¹

Eyni ruh "Şərqə" şerinə də hakimdir. Birinci şeirdə Hindistan qızıcığazın timsalında verildiyi kimi, bu şeirdə də Şərq dünyagörmüş ixtiyar bir ananın timsalında canlandırılır. Əsarətdən qurtaran ananın nurani siması "elm, haqq, ürfan"la daha da gözəlləşir və cazibədar olur. Əsrlər boyu müxtəlif imperiyalar tərəfindən işğal edilən, Birinci dünya müharibəsindən sonra da bir sıra ölkələri müstəmləkə əsarəti altında qalan Şərqi istiqlalı mövzusu A.İldırımın 1920-ci illərdə yazılmış bəzi digər əsərlərində də izlənir. Xüsusən, "Yarın" şerində əvvəlki əsərlərilə səsleşən yarına (sabaha) inam daha təsirli bir ahənglə ifadə olunur:

Xəzan pəncəsində saralan güllər,
Şübhəsiz şənlənib güləcək yarın.
Həsərlə çırpınan xəstə könüllər,
Pək dadlı nəşələr sürəcək yarın.
... Bir şənlik görməyən o ıssız ellər
Səadət nə imiş, biləcək yarın.

1920-ci illərin sonlarına doğru A.İldırım poeziyasının əhatə dairəsi vüsətlənir, Azərbaycan, onun təbiəti, tarixi, cəfakəş taleyi, zəngin mənzərələri, Şərqi ölkələri, xüsusən Türkiyə, İran, Hindistan, bəşər tarixinin ən müxtəlif mərhələləri: ibtidai-icma quruluşundan, köləlik çağlarından tutmuş, qanlı müharibələr, dəhşətli inqilablar dövrü olan XX əsrin birinci yarısınaqədər – A.İldırım şerinin güzgü tutduğu böyük

---

¹ Qızıl gənc qələmlər, Azərnəşr, Bakı, 1926, s. 82.

hadisə və motivlər silsiləsidir. Bu mövzu, hadisə və motivlər əsasında bir sıra poema, bəzi poemalarından isə parçalar dərc etdirən A.İldırım təbiətən lirik şairdir. Bu lirikanın mərkəzində hər şeydən əvvəl şair qəlbinin təlatümlərinin təsviri durur. Şair qəlbini isə nadir gözəlliyə malik olan təbii mənzərə, mükəmməl insan gözəlliyi ehtizaza gətirə bildiyi kimi, həyatda baş verən ictimai-siyasi təbəddülatlar, üzərindən on illər, bəzən də yüz illər keçmiş tarixi hadisələr də coşdura, sənətkarın ilhamına qanad taxa bilər.

Təbiət A.İldırımı bəlkə də xalqının "məhəbbət şairi, gözəl şairi" kimi bu dünyaya bağışlayıbmiş. Sevgi mövzusunda oxuduğumuz bəzi mısraları göstərir ki, o, insan qəlbinin bu ən uca, ən ülvü duyğusunu tərənnüm etmək üçün vergi də alıbmiş... Lakin doğulduğu, ərsəyə yetdiyi dövr, xüsusən qaynar gənclik illəri Azərbaycanda tarixin elə çağlarına təsadüf edib ki, A.İldırım hər bir normal gənc üçün təbii olan ülvü məhəbbət duyğularını ürəkdolusu, gözəldolusu dilinə gətirib qələmə almağa macal tapmadan ictimai hadisələrə reaksiya verməli olmuş, istər-istəməz siyasi lirikanın ən görkəmli nümayəndələri sırasına yüksəlmişdir. 20 yaşlarında şair hələ gül çöhrələrdən, qoşa hörüklərdən, şümşad əllərdən bəhs etməyə, şəhla gözlərin dərinliklərinə dalıb, oradan qəlbin sirli-sehirli dünyasını oxumadan əsrin ictimai fırtınalarından, mənən şikəst edilmiş insanların taleyindən danışmalı olmuş, bu cəhət onun əsərlərinin dilinə də, təsvir və ifadə vasitələrinə də öz təsirini göstərmişdir:

Mən ömrümdə Parisin görməmişəm üzünü,
Enməmişəm o vəhşi, çılğın şantanlarına.
Qucmamışam o acgöz qəhbələrin dizini,
Baxmamışam sarayda vuran fantanlarına...

Bu, şairin "Orda ki, Sen çağlar" ("O yerdə ki, Sena çayı çağlayır") şeirindəndir. Bu əsərdə A.İldırım Paris kommunasından bəhs edirdi. O belə hesab edirdi ki, 59 il əvvəl (şərin 1930-cu ildə qələmə alındığı nəzərə alınsın) həqiqətən də Fransada ictimai əsarətin zənciri ilk dəfə qırılıb, Paris-

dəki Bastiliya qalasının üstünə azadlıq bayrağı sancılmışdır. Adamlar inqilab zamanı deyilən şirin sözlərə inanmış, lakin tezliklə Sen (Sena) çayında qan su yerinə axmışdır. Minlərlə günahsızın cəsədi bu nəhrin sularında batmışdır. 1930-cu illərin başlanğıcında ictimai həyatda tətbiq olunan bir sıra sət tədbirlər A.İldırımı ehtiyatlı davranmağa sövq edir və o, sanki bu şeirdəki bəzi sərbəstliklərin üstünü örtmək üçün yeni əsərlər yazır: ("Parisə xitab", "Hindistanda fırtına"). Sonuncu şeirində A.İldırım ingilis müstəmləkəçilərinin zülmü altında qalmış Hindistanı güclü bir fil obrazında təcəssüm etdirərək, onun tezliklə həyəcana gəlib, köləlik zəncirini qıracağı, istibdad canağının Londonun öz başında çatlayacağı, qədim mədəniyyətli böyük hind xalqının öz istiqlalyyətinə qovuşacağını bildirir:

"Hind bizimdir, çək əlini!"
Deyən zorlu fil
Tapdağında sürüklənən bir aciz deyil,
Bir gün gələ, qəzəblənib tutacaq səni,
Xortumunda ümmanlara atacaq səni;
Fürsət ikən yığ şələni, başını al, qaç,
O köləlik zəncirini Hindistandan aç!
Yoxsa ölüm aman verməz, yıxar taxtını,
Bax, onsuz da uğursuzluq sarsmış baxtını!

Başqa bir şeirində də A.İldırım parçalanmış Şərqi özündə qüvvə tapıb ayağa qalxmağa, dənizlər kimi tufan qoparıb əsarətdən qurtarmağa, haqqını almağa çağırır. Bu illərdə şairin lirikasından bəzi aşkarca yanlış səslər də çıxırdı. Nərimanova həsr etdiyi eyni adlı şeirində bir inqilabçı kimi onun yolunu izlədiyini elan etməsi, bir qədər sonra "Pravda" qəzetinin şəninə xüsusi şeir yazıb onu "haqqın səsi" adlandırması, "Türk əsgəri çağlasın" şeirində sovet Azərbaycanında yaranan orduya əhsənlər söyləməsi şairin rübabından qopan yanlış notlardır. Diqqət edilsin ki, axırncı şeirdə haqqında söhbət gedən türk əsgəri Ə.Cavadın "Dağlar" (1919) kitabında şərəfinə, azadlıq missiyasına haqlı əhsənlər söylənən xalq ordusu deyil, qırmızı imperiyanın

qorxunc oraq-çəkic siyasətinin (insanları biçib qırmaq, əzib məhv etmək siyasətinin) həyata keçirilməsində vasitəyə çevrilmiş hərbi qüvvədir. Bir qədər sonra Türkmənistanda yazıb nəşr etdirdiyi aşağıdakı mısralar da həmin yanlış notlardandır:

Artıq gözümüzdə din çirkin ləkə,
Çünki yurdumuzdur dinsiz bir ölkə...

A.İldırımın bəzi şeirlərinin yazıldığı tarixi və qələmə alındığı yeri müəyyən etmək çətinidir. "Vətəndə", "Sürgündə", "Qürbətdə" kimi əsasən məqbul hesab etdiyim bölgü daxilində də bəzi şeirlərin yazıldığı ili və yeri müəyyən-ləşdirmək mümkün olmur. Bu, hər şeydən əvvəl onunla bağlıdır ki, şairin sürgün illərində (yəqin ki, müvafiq idarənin icazəsilə) qısa müddət üçün Azərbaycana gəldiyi vaxtlar olmuşdur. Gənlik illərinin sənət yoldaşlarından əməkdar müəllim Humay xanım Həsənzadə də öz xatirələrində bunu təsdiq etməkdədir. Şairin Dağıstan sürgünü ilə Türkmənistan sürgünü arasında Bakıda olduğunu göstərən bir şeri də var. 1929-cu ildə yazılmış bu şerin sərlovhəsi altında "Türkmənistan sürülürkən" sözləri qeyd olunub. Bundan ən azı belə nəticə çıxarmaq olur ki, şairin sürgün taleyi Bakıdan "tənzim" olunmuş. Onu müxtəlif vaxtlarda müvəqqəti olaraq, bəlkə də ideoloji cəhətdən "necə düzəltdiyi" barədə hesabat vermək üçün Bakıya çağırır, sonra yenə sürgün yerinə qaytarırmışlar. Görünür, şairin Dağıstan sürgünündən verdiyi son hesabatdan razı qalmayan Siyasi İdarə A.İldırımı maraqlı əlaqə və ünsiyyət yaratdığı Dağıstan mühitindən qoparmaq məqsədilə onun sürgün yerini dəyişmək, Türkmənistanla əvəz etmək qərarına gəlmişdir. Beləliklə də, bu və ya digər şeirdən bəhs edərkən onun "Vətəndə yazılanlar" yaxud "Sürgündə yazılanlar" bölməsinə salmağım şərti səciyyə daşıyır. "Bakı, 1930" qeydi ilə verilmiş "Buludlar", "Bakı-Quba, 1930" qeydi olan "Bir el aşığının dedikləri", 1929-cu ildə yazıldığı göstərilən "Durnacığ", "Durnalər" şeirləri və bəzi digər əsərlər bu qəbildəndir. Yeni adı çəkilən şeirlərin,

eləcə də "Bədurə" adlı bir miniatür parçanın məhz Azərbaycanca yazıldığı heç bir şübhə doğurmur. Lakin onların yazıldığı illər, həm də A.İldırımın sürgün illəri ilə üst-üstə düşür və şairin sürgün çağlarında bir-iki dəfə, qısa müddət üçün olsa da, Azərbaycana gəldiyini sübut edir.

Adı çəkilən şeirlər A.İldırım poeziyasında romantik təxəyyülün maraqlı çalarlarının öz əksini tapdığından xəbər verir. Lermontovdan iqtibas etdiyi "Buludlar" şeri, eləcə də "Durnalar", "Durnacıq" əsərləri bu cəhətdən səciyyəvi əsərlərdir. Ənənəvi mövzulardan birinə həsr edilmiş son şeirdə şair aşılıb-daşan kədər duyğularını bölüşmək üçün durnalara müraciət edir. Əsər elə ilk misrasından (Bu gün dərdim başdan aşındı yenə) qəm pərdəsində köklənmişdir. Şair bəlalı başını qoymağa bir ana qucağı tapmadığından, yetim qəlbini təsəllisiz qaldığından həzin-həzin şikayətlənir. Azərbaycan ziyalılarna, xüsusən yaradıcı sənətkarlara qarşı sovet hakimiyyətinin ilk illərindən başlanmış təqib və repressiyanın gücləndiyi bir zamanda yığıncaqlarda, mətbuatda hər "yerindən durandan" bir eyham, bir kinayə, bir təhqir eşidən A.İldırım durnaya canlı xüsusiyyətlər verərək onu mövcud vəziyyətlə barışmağa çağırır:

Durna, gəl qəbul et sən bu çarpaşlıq oyunu,
Tənəli söz önündə bükməlisən boynunu...
Küsmə, sevdalı durnam, hər dərdimiz belli, gəl,
Gəl birlikdə bulalım baş-başa təsəlli, gəl!

Şeir "dolaşlıq yollarda" durnacığın başına bəlalər gələcəyindən nigarənçiliq ifadə edən bir sonluqla bitir. Yenə də durnalara müraciətlə, lakin ənənəvi formada yazılmış qoşmasında A.İldırım bu məxluqla özü və özü kimilər arasındakı həmdəmlik, həmdərdlik məqamını xüsusilə qabarıq əks etdirmişdir:

Arzum budur, kəsilsin göz yaşınız,
Hər bələdan uzaq olsun başınız,
Çiçəklənsin torpağınız, daşınız,
Toxunmasın sizə düşmən, durnalar!

Şeirdə aşkarca göründüyü kimi, A.İldırım tənəyə, böhtana məruz qalan, sıxışdırılan, vətəninin – xalqının düçar olduğu ictimai bəlaların, dərdlərin mahiyyətini yaxşı başa düşüb, şaşqın vəziyyətə qalan durna xilqətli günahsız ziyalılardan biridir:

Mən özümü sizə sirdaş sanıram,
Arzunuzu düşünürəm, qanıram,
Halınıza od tuturam, yanıram,
Dərdimizi gəl bölək tən, durnalar!

“Gəlmədi” rədifli, lakin yenə də durnaları canlandırmaq əsasında yazılmış digər qoşmada yuxarıda deyilən mətləb daha konkret cizgilər kəsb edir. Şeirdən aydınca görünür ki, sıxışdırılan Azərbaycan oğullarına zərbə keçmişdə yazılmış “Durnalar”da olduğu kimi “Laçın yatağının” sakinləri, “şahin”, “şonqar” tərəfindən deyil, “Şimal qurdu” tərəfindən vurulur. Bəli, bütöv bir xalqın ən görkəmli övladları xalqları tarixi inkişafdan saxlamış “Şimal qurdu”nun – bolşeviklərin qəzəbinə keçmişdir:

Durnam uçdu, mənim boynum büküldü,
Xəzan gəldi, göy yarpaqlar töküldü,
Lələ soldu, yazın bağı söküldü,
Bülbül öldü, gül saraldı, gəlmədi.

Durnam uçdu uzaq dağlar ardına,
Uğradımı bilməm Şimal qurduna?
Ellərə bir bahar, mənə fırtına,
Günəş söndü, qaş qaraldı, gəlmədi.

“Gəlmədi” qoşması özü müstəqil bir əsərdir. Lakin A.İldırım onu “Bir el aşığının dedikləri” adlı süjetli şerinin tərkib hissəsi kimi düşünmüş, El aşığı obrazının ifa etdiyi melodiyanın mətni kimi yazmışdır. Şeirdə təsvir olunur ki, həmişə qonaq-qaraya qarşı həssas, hörmətçil olan Quba bu gün çox qaşqabaqlıdır. Bütün ətraf, dağlar, dərələr, çöllər, çəmənlər, hamısı qara yas pərdəsinə bürünmüşdür.

Bulaqlar ağlayır, üföqlər qan ləkəlidir. İxtiyar babaların çöhrəsindən kədər yağır, igidlərdə sevgidən əsər-ələmət yoxdur. Belə bir vaxtda əlində üçtelli saz buraya gəlib çıxan El aşığı adamlar üçün göydəndüşmə olur. Hamı ondan könülaçan, "nəşə verən" bir mahnı oxumağı xahiş edir. Aşığın isə cavabı bu olur:

Nəşə harda?
Gözlənərmə cəhənnəmdə bir bahar?

Dinləyicilər dəfələrlə öz xahişində israr edəndən sonra El aşığı sazını dilləndirir. Lakin onun pərdələrindən, dərdli tellərindən "iniltilər, hicranlar" qopur, aşiq eşidənlərin hamısını yandırır-yaxan bu qəmli akkordlar altında yuxarıda şərh etdiyim "Gəlmədi" rədifli qoşmanı oxuyur. El aşığının təranələri, xüsusən "Şimal qurdu" təhlükəsi barəsində dedikləri adamlarda qəribə duyğular oyadır:

Əks etdikcə bu şərq qarşıya qırıq-qırıq
Həpsinin gözlərində titrəyirdi sayrılıq...
Bir axşam qəribliyi sinərkən aullara
Daldı küskün baxışlar duman çökən yollara,
Bir Şeyx Şamil hiddəti qonunca dodaqlara
İxtiyarlar qaş çatıb baxdılar Şah dağlara.

Azadlıq, bərabərlik haqqında qulaq batıran şüarlar, gözqamaşdırıcı plakatlar altında neçə-neçə qədim xalqları qəhr etmiş Sovetlər İttifaqı və onun ucqarlarından biri olan Azərbaycan haqqında bu təsəvvürün məhz bir xalq sənətkarının dilindən verilməsinə diqqət yetirmək vacibdir. Axı əsl haqq aşığı olan El aşığı elinin-obasının vəziyyətini, onun adamlarının əhvali-ruhiyyəsini hamıdan yaxşı bilir: Qurbani kimi, Aşiq Ələsgər kimi, Dədə Şəmşir kimi. Çünki o, adi bir əkinçidən, aran-yaylaq yolundan savayı heç nə görməyən çobandan fərqli olaraq, həmişə elləri-obaları gəzir, adamlarla görüşür, onların dərdinin-odunun şahidi olur, bəzən müsahiblərinin ürəklərindən keçirib deyə bilmədikləri duyğularına da həmdəm olur. Buna görə də, El aşığının

qənaətləri çox mötəbər olub, 1920-ci illərin sonlarında Azərbaycan kəndindəki əhvali-ruhiyyəni düzgün əks etdirməkdədir.

Dağıstana sürgün olunması münasibətilə qələmə alınmış "Dağlara vida" şeirində A.İldırımın qarşından gələn bütün yaradıcılığının mahiyyətinə varmağa kömək edən bəzi motivlər mövcuddur. Lirik qəhrəman bu şeirdə öz sevimli vətəninin "hər qadasını almağa" hazır olan bir ziyalıdır. Başına gələn bir çox bəlalərin, mənəvi, fiziki əzabların da kökündə elə onun vətən taleyi ilə yanıb-yaxılması durur. Ömrünün bahar əyyamı ola biləcək yeniyetməlik və ilk gənclik çağlarında bircə il də olsun onun qəlbində əsl bahar oyanışının yaşantısı olmayıb. Bu qəhrəman üçün sevimli Bakıdan ayrılmaq ölümdən betərdir. O nə etsin ki, ölkənin aldadılmış bolşevik başçıları kommunizm haqqında beyinlərinə yeridilən əfsanələrlə "qızıl uyğuya" dalmışlar və xalqın necə bir uçuruma sürükləndiyindən bixəbərdirlər. Lakin bu qəhrəmanın qətiyyətinə söz ola bilməz. O, bu konkret vaxtda nə addım atacağını aydın deməsə də, ümumi mövqeyi, məqsədi, qayəsi artıq müəyyən və qətidir: bu yolda al qanı tökülsə belə, vətəninin istiqlaliyyəti uğrunda mübarizə!

Bir gün gələr, qoşaraq yurdumun harayına
Mən atəş açacağam düşmənin sarayına.
Nə düşər yurdu getmiş bir iyidin payına?
Ya şərəfli istiqlal, ya qızıl qan, a dağlar!

A.İldırımın vətəndə yazdığı əsərlərinin, mənim fikrimcə, sonuncusu "Neçin şair doğuldum?" şeiridir. Onun İstanbulda buraxılmış variantının altında qeyd olunan "1927" rəqəmi də bu gümanı söyləməyə əsas verir. Məlum olduğu kimi, Türkiyədə şeirinin buraxılması ilə əlaqədar ictimai tənələr selindən xilas olmamış onun həyatının səmasında yeni qara buludlar oynamağa başlamış, "facir" zümrəsinə mənsub ailədən çıxdığı üçün A.İldırımı elə həmin 1927-ci ildə bir neçə aydan bəri oxuduğu universitetin Şərq fakültəsindən xaric etmişdilər. "Almas kimilərin başları sovet çəkici ilə əzilməlidir" qəbilindən olan müdhiş hədə-qorxulara məruz

qalması F.Ağüzümün yazdığı tərcümeyi-halda xüsusi qeyd olunur. Elə həmin günlərdə yazıldığını güman etdiyim "Ömrüm xarab oldu hey" şeərində də buna aydınca işarə var. Başqa bir əsərində şair məhz bu dözülməz vəziyyətini nəzərə alaraq az qala, ümumiyyətlə, şeir yazmaqdan imtina etmək istəyir:

Mən artıq nə yazım yurduma dair?
Düşmən zəhər saçır, dostlar gizlədir...
Bilməm öz yurdunu sevən bir şair
Neçin də bir cani kimi izlədir?!

Xalqını, vətəninə sonsuz bir məhəbbətlə sevən şairin "bir cani kimi" izlənməsi onu dəhşətə gətirir, "dörd yanını məhbəslərin əhatə etdiyi" bir şəraitdə boğulduğundan acı-acı şikayətlənir, öz vətəninə bir qərib kimi dolaşır... Bünövrəsi 1920-ci illərdə qoyulmuş 1930-cu illərin dəhşətləri zamanında vəziyyət həqiqətən də belə idi. Təqib olunanlara qarşı kin-küdurət, soyuqluq, etinasızlıq, şübhələr qısa bir müddətdə elə dəhşətli hal alırdı ki, tək-tük yaxın adamlarını, doğmalarını nəzərə almadan demək olar ki, çoxları onlardan mümkün qədər uzaq olmağa çalışırdılar ki, özlərinin də adları müvafiq idarələrin qara siyahısına düşməsin.

SÜRGÜNDƏ YAZDIQLARI

Azərbaycan, Krım, Dağıstan, Türkmənistan, İran, Türkiyə – Almas İldırımın yaşadığı, gəzib-dolaşdığı, sürgündə və qürbətdə olduğu ölkələrin bəlkə də natamam siyahısı belədir. Əlbəttə, bir neçə saata dünyanın bu başından o başına gedən reaktiv təyyarələr dövründə bu siyahı bir qədər məhdud görünə bilər. Lakin öz zəmanəsi və A.İldırım üçün bir o qədər də yox. Doğma yurdundanı olduğundan, dincəlməyəmi getdiyindən, sürgünəmi göndərildiyindən, mühacirətdəmi yaşadığından asılı olmayaraq, hər bir halda özünəməxsus narahatlıqlarına, bir sıra məhrumiyətlərinə baxmayaraq, bu yerlərin hər biri yaradıcı təxəyyül sahibi üçün, birinci növbədə isə, şair üçün böyük maraq doğurur, zəngin müşahidələr edib, axtarışlar aparmaq, yeni mövzularda əsərlər yazmaq üçün əlverişli imkanlar açırdı. Dağıstan sürgünü, əlbəttə, yurd-yuvasından, anasından, bacısından didərgin düşmüş şairin qanını qaraltmış, onu üzücü düşüncələr qarşısında qoymuşdu. Hələ subay olan A.İldırımın əhli-əyalı da yox idi ki, bu qərib cavan bəri evinə gələndə həsb-hal edə bilsin, məhrəm hənirtisi duysun. Lakin o, təbiətindəki işıqlı başlanğıc və xasiyyətindəki istiqanlılıqla, xoş rəftarı və mehriban davranışı ilə, savadı və işgüzarlığı ilə tezliklə ətrafındakıların hüsn-rəğbətini qazanır. Dağıstanın Mahaçqala, Dərbənd şəhərlərində, Qasıməkənd, Axtı bölgələrində, onlara yaxın olan dağ kəndlərində keçirilən ədəbi-mədəni tədbirlərdə A.İldırım hamının sevimlisi olur. Yeni tanış olduğu azərbaycanlı, qumuq, ləzgi, avar, dargin, lak dostları ilə ünsiyyətin onda oyatdığı zəngin təəssürat, ecazkar Dağıstan dağlarının aşılacağı gözəllik duyğusu o zaman qələmə aldığı bir sıra əsərlərin mayasını təşkil edir. Vətəninə amansız Siyasi İdarədən aldığı zərbələrdən sarsılmış şair qəlbinin gərginliyi bir qədər azalır. 1929-cu ildə yazılmış “Dağlardan xatirələr” şerindən göründüyü kimi, onda ümid qığılcımları közərməyə başlayır:

Dün qarşımda nəvazişkar, gülər üzlər oynadı,
Qəlbimdəki ümid yenə coşdu, coşdu, qaynadı;

...Uzaqlardan uca dağlar əks edərkən gözlərə,
Çıxdıq yaşıl təpələrə, məxmər donlu düzlərə.
Al geyimli qızlarımız həpsi verib qol-qola,
Çiçək dərib düzmək üçün sapmadaydı sağ-sola...

Bakının yeraltı sərvətini fasiləsiz soran sayıbilinməz neft
vıskalarından, izdihamlı, darısqal küçələrindən, Qara şəhərin
hisli-paslı neftayırın zavodlarından, gurultulu-partıtlı fabrik-
lərindən, haylı-küylü gəmi və parovozlarından sonra qoy-
nuna atıldığı Dağıstan mənzərələri incik şair qəlbini azacıq
da olsa ovundurur, ona bir qədər aram və təskinlik gətirirdi:

Ormanlardan axıb gələn, qayalardan sızan su,
Göy məxmərli dərələrin sükutunu pozan su,
Səsləndikcə, qəlbimizin çırpınırdı telləri.
O sevdalı al mayısın lalələri, gülləri
Düzüldü bir lenta kimi siyah, qıvrım saçlara,
Başlarında çələngləri bənzərdi al taqlara.

Dağ ətəklərində bir qədər erkən düşən axşamın adətən
ovqata aşılacağı qəribənəlik duyğusu da bu məqamda bir-
iki saatlığa da olsa, şairdən uzaqdır. Axşamın düşməsinin
özündə də A.İldırım zəngin rənglər qamması görür, onları
öz duyğular süzgəcindən keçirib canlandırır:

Nazlı günəş çəkildikcə uzaqlara, ənginə,
Boyanırdı uca dağlar sarımtıraq rənginə.
Dağın zümrüd yaxasından
baxan kiçik aullar
Yazın dilbər axşamından
incə bir zövq alırlar.
Biz dönərkən axşam mavi köynəyini geyirdi,
Uzaqlardan dağlar bizə dik başını əyirdi...

Bu ruh şairin Qasımkənddə qələmə alınmış "Ləzgi ellə-
rində" şeri və bəzi digər əsərləri üçün də səciyyəvidir.

Dağıstanda ikən bir sıra məqalə və lirik parçalar nəşr
etdirsə də, A.İldırım yaradıcılığının sürgün mərhələsi üçün
poema janrı daha səciyyəvidir. Yəni təkəcə həcminə görə

yox, qaldırdığı məsələlərin, yaratdığı bədii surətlərin sanbalına görə də həmin poema və süjetli şeirlər şairin bu dövr yaradıcılığında aparıcı mövqedədir. Aşağıda haqqında nisbətən ətraflı bəhs edəcəyim bu əsərlərin bəzilərinin mövzusu Azərbaycan həyatından götürüldüyü kimi, onların bir qisminin şairin Azərbaycana qısa müddətli dönüşləri vaxtında yazıldığını da güman etmək olar.

Sürgün dövrü poemalarının ilk və maraqlı nümunələrindən biri 1929-cu ildə Mahaçqalada yazdığı "Dağıstan qızı"dır. Əsərin qəhrəmanı, şəhərlərdən uzaq bir aulda yaşayan gözəl Elçin Dərbəndə getmək, orada təhsil almaq arzusu ilə qovrulur. Atası isə 500 manata tamah salıb onu sevməyi Temirxana ərə vermək istəyir. Dağların "dəmir" qanununa görə çıxılmaz vəziyyətə düşmüş qız onsuz da yas içindədir. Onun yeganə qardaşını bir gümüş xəncər üstündə mübahisə zamanı öldürmüşlər. Dərbənddən qonaq gəlmiş gənc müəllim Xaspolad bir-iki gün onların evində qonaq qalır. Bir elm, mədəniyyət adamının sorğusunda olub, ünsiyyət axtaran Elçin üçün qonağın müəllim olması lap göydəndüşmə olur. Qız elm ardınca getmək arzusunu qonağa bildirir. Xaspolad müəllim də bu niyyətdən çox xoşhal olub, arzusuna çatmaqda Elçinə hər cür yardım edəcəyinə söz verir. Lakin Elçinin qonaqla ünsiyyətindən xəbər tutan Temirxan qısqanclıq alovları içində qovrulur və axşam qaranlığında evə qayıdan Xaspoladı güllə ilə vurur. Müəllim ölüm ayağında intiqamını almağı Elçindən xahiş edir, öz körpə uşaqlarının taleyini ona tapşırır. Elçin intiqam andı içib auldan çıxır. Dərbəndə gedib orada məktəb bitirir, öz aullarına müəllim təyin olunur. Köhnəpərəstlərin hər cür müqavimətinə baxmayaraq, kəndin balalarını maarifləndirir, nakam Xaspolad müəllimin intiqamını bu yolla alır. Elçin, Ata, Temirxan, Xaspolad xəsis cizgilərlə verilsələr də, obraz kimi yadda qalırlar.

Öz inadkarlığı, iradəsilə arzularına qovuşan Elçindən fərqli olaraq "Şəhvət qurbanları"nın qəhrəmanı mənəvi iflasa uğrayır. Bu poema isməti oğurlanmış bir dağlar qızının faciəsini əks etdirir. Azğın bir bəyzadə, qızıl kəmərbəndində

polad xəncər gəzdirən harın Xaspolad özünün bir anlıq şəhvət duyğusunu təmin etməklə, bu bədbəxti mühitin qadağan zonasına salmışdır. Atası, qonşuları, bütün kənd heç bir təqsiri olmayan qızdan üz döndərir, onun onsuz da yaralı könlünə zərbəni zərbə üstündən vururlar. Nələc qalmış qız dağlardan şəhərə enir, bir “şəhvət qurbanı” kimi şəhər həyatının girdabına düşüb, səfil-sərkərdan qalır.

İlk gəncliyin romantik xəyalları, xoş duyğuları içində çaşıb qalmış, həftədə birinə bənd olan tacir oğlu Gərayın tökdüyü dillərə, verdiyi vədlərə aldanmış Reyhanat (“Adət bataqlığında” poeması, Mahaçqala, 1929) isə başına gələn biabırılıqdan sonra özünü qayadan atıb həlak olur. Bununla sanki A.İldırım “Şəhvət qurbanları”nın qəhrəmanı ilə Reyhanatın taleləri arasında fərqi nəzərə çarpdırmaq istəmişdir. Hər iki halda vaxtı keçmiş adətlərin amansızlığına qarşı çıxan şair ikinci poemada dağlara müraciət edərək bu qanlı qanundan uzaqlaşmağa çağırır.

Dağlı qızların taleyi, onların qəhrəmanlığı A.İldırımın 1928-ci ildə, sürgündən əvvəlki sonuncu “azad yay” istirahəti zamanı Krimda yazdığı “Kiçginə” poemasında da diqqət mərkəzində durmuşdur. Bu əsərin süjeti xanlıqlar dövründə baş vermiş hadisələr üzərində qurulmuşdur... Qara dənizin Krim sahillərində yoxsulluq içində olsa da, asudə həyat sürən balıqçı qızı Kiçginəni tutub Tukay xanın malikanəsindəki “Qızlar salonuna” gətirirlər. Onun hıçqırıqları uzaq dəniz səfərində gəmidə qulluq edən sevgilisi Xasaya çatmır. Qul, kənz alverilə məşğul olan Tukay xan evindəki işrət məclisindən Kiçginə ilə əylənmək üçün onun saxlandığı odaya gəlir. Namusunu hər şeydən uca tutan dağlar qızı deyiklisi Xasaya məhəbbətinə sadıq qalaraq əyyaş Tukay xanla yatağa girməyə razı olmur, qoynunda gizlətdiyi xəncərlə gözləri qızmış xanı cəhənnəmə vasil edir. Ellər bu igid qızın şərəfinə Tukay xanın sarayına “Kiçginə” adı verir. Beləliklə, A.İldırımın obrazlarını yaratdığı dağlı qızlar öz ləyaqət və şərəfini, ismət və namusunu qorumaq üçün həyatından keçməyə hazır olan pak və ülvə qəhrəmanlardır.

“Səlimxan” poemasında dağlıların vaxtilə çar istibdadına qarşı istiqlaliyyət uğrunda mübarizəsindən bəhs olunur. Yad çəkməsi Çeçenistan dağlarını tapdayan gündən əsarətdə yaşamağı özünə təhqir sayan Səlimxan dağlara çəkilir. Məsləkdaşları ilə birlikdə çarın nizami ordusuna qarşı mərdliklə vuruşur, döyüşlər ara verəndə sevimli mahnılarını oxuyur.

Bu əsər natamamdır. Təsadüfə deyil ki, onu 1930-cu ildə nəşr etdirdiyi “Dağlar səslənirkən” kitabına salanda şair sərlövhənin altında mötərizə arasında “tarixi poemadan” sözlərini əlavə etmişdir. Təəssüf ki, əsərdən “Sürgün” adlı bir fəslə çıxmaq şərtilə əlimizdə heç nə yoxdur. Dörd parçadan ibarət bu fəsildə isə çar müstəmləkəçilərinin çeçen xalqına etdiyi tarixi zülm, onların Sibirə sürgün olunması yanıqlı lövhələrdə öz əksini tapmışdır. Xalqın sayseçmə oğul və qızları, silahsız dinc insanlar yurd-yuvasını tərk etmək istəmədikdə, onlara yaylın atəşi açılır, aulların dinc sakinlərindən xeyli adam həlak olur, qalanları isə qırğın hədəsi ilə sürgün edilirlər. Poemanın əlimizə çatan hissəsindən hadisələrin nə ilə qurtaracağı haqqında bütöv təsəvvür əldə etmək olmur. Burada əsərin gələcək baş qəhrəmanı Səlimxanın və onun qardaşı Soltanmuradın uşaqılıq və ilk gənclik illərindən bəhs olunur. Lakin elə bu bir parçada əksini tapmış mübarizə əhvali-ruhiyyəsi güman etməyə əsas verir ki, sonrakı fəsillərdə çeçenlərin haqq-ədalət uğrunda mübarizəsi geniş epik lövhələrdə öz inikasını tapmış olmalıdır:

Orada çeçenlər ağlar dururdu,
Dərələr səslənib, dağlar dururdu.
Dumanlar acıqlı, yellər acıqlı,
Terekdə qudurən sellər acıqlı!
Dərələr qorxulu, üfüqlər qanlı,
Əngində qaş çatan dağlar dumanlı,
San bir fırtınaya tutulacaqdı.
Ölümlə qovğaya atılacaqdı.

“Səlimxan” poemasının çap olunmuş parçasının çon bəndlərində qaşları çatılmış dumanlı dağlar xəyalımızda

“ölümlə qovğaya atılmağa” hazır olan çeçen azadxahlarının vüqarlı timsalını canlandırır. Aşkarca görünür ki, müəllif növbəti hissələrdə, bu dağların yerindən oynayıb hərəkətə gəldiyini, yəni mübariz çeçen oğullarının qasırga kimi coşub düşmənləri lərzəyə salacağını nəzərdə tutmuş və nümunə üçün verdiyim beyləri qarşıdan gələcək ağır çarpışmaların ərafəsi kimi düşünmüşdür.

A.İldırımın öz poemaları sırasında dərc etdirdiyi “9 yanvar”a epik əsər demək çətinidir. Bəlkə bu parça da eyni adlı tarixi poemanın bir hissəsi kimi yazılmış, ona görə də kitabın “Poemalar” bölməsində getmişdir. Ondən süjetli lirika nümunəsi kimi bəhs etmək daha doğru olardı. Bu əsərdə 1905-ci ilin 9 yanvarında Peterburqda zülmədən zinhara gəlmiş on minlərlə yoxsulun dərdini söyləyib nicat tapmaq üçün “çar ata”ya müraciət etməsindən və həyəcanlanmış hökmdarın qəzəblə əmr verib onlara yaylım atəşi açdirmasından, günahsız nümayişçilərin öz qanına qəltan olmasından bəhs edilir. Bu, 1920-30-cu illərin Azərbaycan poeziyası üçün səciyyəvi mövzulardan idi və proletar şairləri həmin mövzuda bir sıra əsərlər nəşr etdirmişdilər. Onların ən yaxşılarından biri S.Vurğunun “Qanlı bazar” şeridir. A.İldırımın şeri bu əsərlər isərisində hər şeydən əvvəl öz qüvvətli təzadları ilə seçilir. Əslində şerin mahiyyəti də elə bu təzadlardadır. Onlar (ziddiyyətlər) şeirdə iki müstəvidə təqdim olunur: çarın iqamətgahı olan Qış sarayının içində və onun xaricində. Saraydan xaricdə haqqı çeynənən kütlə, yanvarın şaxtasında donan ayaq yalın, baş açıq, ac insanlar, “çar atadan” mərhəmət uman minlərlə fəhlə, sarayın içində isə bütün bunlardan xəbəri yoxmuş kimi şərab dolu qədəhlərin cingiltisindən xumarlanan boynuyuğun nazirlər, epoletli generallar...

Tarixdən bildiyimiz məşhur hadisədə olduğu kimi, “9 yanvar” şerində də fəryad edən ziddiyyət güclü partlayışla nəticələnir. Gözlərini qan örtmüş çarın əmrilə silahsız kütləyə atəş açılır və yüzlərlə insanın isti al qanı buz tutmuş ağappaq qarın üstünə tökülür...

Əsər bu misralarla bitir:

Axarkən yavaş-yavaş buzların altında çay,
Hiçqırırdı gizlincə leşlərin üstündə ay.
Öpüyorkən cismini kölgələr ölülərin,
Duyulurdu bu səslər uzaqdan dərin-dərin:
– Ay fəlakət, ay ölüm, çeynədiyən bu leşlər
Üzərində dalğalar, dənizlər çalxanacaq;
Göz yaşından və qandan yaranmış bir səltənət
Cəhənnəmlər içində parçalanıb yanacaq!

A.İldırımın Dağıstandan anasına göndərdiyi məktub kimi düşünülmüş “Boğulmayan bir səs” şeri təkcə onun yaradıcılığında deyil, bütün Azərbaycan poeziyasında süjetli lirikanın qiymətli nümunələrindən biridir. Bu formada maraqlı əsərləri yeni dövr Azərbaycan şairləri S.Rüstəm, S.Vurğun, xüsusilə də Ə.Cəmil hələ 1930-cu illərin sonlarında, 1940-50-ci illərdə yazacaqdılar. A.İldırımın isə bu əsəri təqribən 1929-cu ildə qələmə aldığı güman etmək olar. Şeir ananın dinamik portretinin təsviri ilə başlayır. Ekspozisiyada oxucu əlləri Allahın dərgahına ucalmış nurani bir ana ilə tanış olur. Bütün günü o, oğlunun başı üzərindəki tufanların susması, dəhşət saçan qara buludların seyrəlməsi üçün dua edir. Ananın dərdi onun gözlərini dikdiyi dibsiz göylər qədər dərinidir. Onun dinamik obrazı bu misralarda xüsusilə canlı, həyatidir:

Bəzən kipriyində iki damla yaş
Çıxırsan o tozlu yollar üstünə,
Qəlbində çırpınan gizli bir təlaş,
Derlər ki, bir dua oxursan mənə.
Titrək dodaqlarla məni anırsan,
Yanırsan, yanırsan, ana, yanırsan.

20 yaşı hələ əməlli-başlı tamam olmamış övladı ata yurdundan, ev-eşiyindən perik salınıb, sürgün edilmiş bir ananın mehrablar qarşısında, səccadələr önündə diz çöküb Allaha yalvarmaqdan savayı, əlindən nə gələ bilərdi? Lakin oğul ananın təsəvvür etdiyi qədər də aciz deyil. Vətəninin düşdüyü ağır vəziyyətə, zülmə, əsarətə küskün olsa da o,

ruhdan düşməmişdir. Anasına yazır ki, onun artıq məbədlərdən bir umacağı yoxdur; oğlu tamam başqa bir yolun, mübarizə yolunun yolçusudur. Bu yolda onun eşitməyə qadir olduğu yeganə səs "Türk qəlbinin iradəsi, millətinin haqq səsidir". Bu münasibətlə o, anasını özünün qoşduğu yeni həyat mahnısını dinləməyə çağırır. "İgidlərə səslənmiş" kitabında isə nə üçünsə şeir burada yarımçıq qalmış, onun ikinci parçası "Türkü" ("Mahnım") adı altında müstəqil bir şeir kimi nəşr edilmişdir. Bu mahnıda mükəddər notlar da var. (Aşiqəm, cismim əgər "Buzlu cəhənnəm"də yana, daşımaz qorxulu dağlar bu tükənməz yasımı). Lakin şeir, o cümlədən də "Türkü"dəki bu bənd inam və mübarizlik pərdəsində köklənmişdir:

Qafqazın eşqi bütün zər dolu dünyaya dəyər.
Desələr yurdu unut, al Yeni Dünyanı əgər,
Söylərəm: haqqımı ver, eşqimi ver, yurdumu ver,
Dinləsin qoy bütün aləm bu boğulmaz səsimi!

Göründüyü kimi, bütünlükdə bu şerin "Boğulmayan bir səs" adı da məhz mahnının sonundakı sözlərdən alınmışdır.

A.İldırımın Türkmənistana sürgün edildiyi ay və gün məlum deyil. Lakin, "Əlvida, Bakı!" şerindən bu sürgünün ilini asanca müəyyən etmək olur və şairin bir qədər sonra təzə sürgün yerində çap etdirdiyi məqalə və şeirləri də bunu təsdiq edir. Bakıdan yola düşərkən ürəyi sızıldayan, gözləri yaşaran şair hər şeydən əvvəl özünün çox müxtəsər olan həyat tarixçəsinə nəzər salır:

Səndə keçib getdi iyirmi dörd yaşım,
Bir zaman bələdan çıxmadı başım,
Sən oldun həmdənim, dərdli yoldaşım,
Laylalar söylədin mənə, əlvida!..

A.İldırımın 1907-ci ildə doğulduğunu yada salıb demək olar ki, o, Türkmənistana 1931-ci ildə sürgün edilibmiş. Təbiidir ki, bu ayrılıq məqamında onun Bakı ilə əlaqədar xəyalında ilkin canlanan doğulduğu yurd – Çəmbərəkənd

olmuşdu. Ürəyinə damıbmış ki, bu məcburi səfər Bakıdan yola düşdüyü son səfərdir və doğma elləri görmək bir də ona nəsb olmayacaqdır. Lakin qəlbini göynədən bu xəff xatirələr şairin diqqətini əsas məsələdən yayındıra bilmir, onun öz dərdi, şəxsi faciəsi arxa plana keçərək, yerini xalqın düçar olduğu ictimai, milli zülmün oyatdığı qlobal faciəyə verir.

Ümumiyyətlə, dağlar bir bədii obraz, bir rəmz kimi A.İldırımın yaradıcılığında geniş yer tutur. O, dağları insan kimi canlandırır, onları öz əhvali-ruhiyyəsinin kökləndiyi pərdədə dilləndirir, dağlarla həsbhal edir. Dağıstana sürgün edilərkən Bakının dağlarına xüsusi vida şəri yazdığı kimi, 1931-ci ildə də Türkmənistana, özünün ikinci sürgün yerinə çatarkən ilkin müraciət edib, şəninə şeir yazdığı obyekt yenə də dağlar olur, öz sürgün həyatı haqqında sirrini də şair ilk öncə məhz "Kopet dağları"na açır:

Hər yanımda bir çeşmə, göy çəmən, çayır,
Artıq mən nə yazım təsvirə dair?
Gəlmiş hüzuruna əsir bir şair,
Sevgimi qəlbinə sal, Kopet dağlar!

Kopet dağları – sahəsinin böyük bir hissəsi qum səhralarından ibarət olan Türkmənistanın ən səfalı yerlərindəndir. Ölkənin bütün dünyada məşhur olan Füzəyə yaylağı da bu dağların qoynuna sığınmışdır. Lakin şairin növbəti sürgün yerində tərənnüm üçün Kopet dağları intixab etməsinə səbəb yalnız dağların gözəlliyi deyildi. İrəliki səhifələrdə də gördük ki, A.İldırım istər Azərbaycanda, istər Kırıda, istərsə də Dağıstanda olsun, həmişə dağlara, onların mövcud olduğu ölkənin, elin ucalıq, vüqar rəmzi kimi baxır, dağlar qoynunda yaşayan xalqı əbədiyyət rəmzi kimi tərənnüm edir. "Kopet dağları" şerində də belədir. A.İldırım başa düşür ki, yüz minlərlə sakinləri və qonaqları kimi, o da bu dağlarda əbədi deyil, gəldi-gedərdir. Lakin çox vaxt başı buludlar, sinəsi dumanlarla örtülü olan Kopet dağları Qafqaz sıra dağları kimi əbədidir. Həm də bu xüsusiyyət həmin dağların

qoynunda tarix bərqərar olandan bəri yaşayan xalqların yenilməzlik, məğlubedilməzlik, yaşarılıq rəmzidir. Ona görə də dağların öz məhəbbətinə qəlbində yer tapması təmənnasında olan şair üçün bu dağların mənliliyini, vüqarını qoruyub saxlaması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

“Birləşən iki nəhr” şeri şairin həyatının sürgün mərhələsini açıqlamaq üçün maraqlı material verir. Onun əsasında duran faktik materialı belə xülasə etmək olar: uzun yollar keçən Kür çayı Arazla birləşərək böyük bir nəhr yaradır: beləliklə, suyu daha da çoxalan, aşib-daşan bir vəziyyətdə onlar gəlib Quzğun (Xəzər) dənizinə qovuşurlar. Birində Qafqaz (azərbaycanlı), digərində türkmən qızının saçlarını yuyub, dərdlərini danışdıqları nəhrlərin ikisi də şair üçün əzizdir. O, hər iki nəhr üçün qiymətli təşbehlərini səxavətlə işlədir:

Qucaqlaşmış o yerdə, birləşmiş iki bacı,
Biri eşqim, varlığım, biri başımın tacı.

Mən əsla şübhə etmirəm ki, bu şeir şairin Türkmənistanında sürgün həyatına başladığı ilk günlərin məhsuludur. Bunu növbəti bəndin təşbehləri də təsdiq etməkdədir: Biri qəlbimdəki qan, biri gözümün yaşı... Göründüyü kimi, birinci bənddəki təntənəli, bir qədər eyforik əhvali-ruhiyyədən burada əlamət yoxdur. “Qəlbimin qanı” ifadəsilə şair doğulduğu və şirin dili ilə danışdığı Azərbaycanın, “Gözümün yaşı” ifadəsilə isə yeni sürgün məskəni olan və dilini, ləhcəsini hələ kifayət qədər mənimsəmədəyi Türkmənistanın qırmızı imperiya mənğənəsində sıxıldıqlarına işarə etmişdir.

QÜRBƏTDƏ YAZDIQLARI

“Nakam həyatının salnaməsi”ndə gördüyümüz kimi, A.İldırım 1934-cü ildə İrandan Türkiyəyə getmişdi. Orada onu Türkiyə Cümhuriyyətinin vətəndaşlığına qəbul etmişdilər. Əlbəttə, əvvəlki illərlə müqayisə olunmayacaq dərəcədə böyük bir rahatlıq, dinclik əldə etmişdi. Bu ölkənin fimsalında özü üçün ikinci vətən, iş, munis həmdəmlər tapmışdı. Amma yenə də qəlbi Azərbaycan həsrətilə yanırıdı. Onun qürbət lirikasının qiymətli nümunələri də elə bu yanğının zaman-zaman ucalan tüstü-dumanı idi... Zorla düşar edildiyi didərginliyin ağır yükünü uzun müddət, həyatının son gününədək daşıyan A.İldırımın əsərlərində qərblilik bütün təfərrüatı, ən incə məqamları, qabarma və çəkilmələrilə öz əksini tapmışdır. Bu mənada onun yaradıcılığı Azərbaycan poeziyasında qürbət lirikasının ən bariz, mükəmməl və zəngin nümunələrindən biridir.

Şair bir şeirin adını “Qürbətdə” qoyur, başqa bir əsərini “Qürbət məktubları” adlandırır, üçüncüsünü “Qərrib quşuma” başlığı ilə qələmə alırdı. Təkcə adını çəkdiyimiz son əsərlərində deyil, bir sıra digər şeirlərində də onun dönə-dönə müraciət etdiyi obrazlardan biri olan köksü yaralı qərrib quş həmişə məhzundur. Bu qərblilik duyğusu lirik qəhrəmanın bütün mənəvi aləminə sirayət edir, onu için-için sızladır.

Belə düşünənlər tapıla bilər ki, Dağstanda Türkmənstanda, İranda, nəhayət Türkiyədə nə qədər desən Azərbaycan türkü, ümumiyyətlə, türk yaşayır. Daha bu yerlərdə bir azərbaycanlının qərblilikdən söhbət salmasına nə hacət vardı? Bu, sadələvh bir mülahizədir və yəqin ki, bu cür düşünənlər qərbliliyin acısını heç vaxt əməlli-başlı dadmamışlar. Bir də axı, söhbət şairdən gedir. Şair olan kəs vətən torpağını, onun təbiətini, xalqını, xalqın mənəviyyatını özünün bütün duyğu orqanları ilə, başqa heç kəsin bacarmadığı bir qüvvət və vüsətlə elə qavrayır və əks edir ki, özü də bu mənəviyyatın ayrılmaz bir tərkib hissəsinə çevrilir. Nəhayət, bunu da nəzərə almaq lazımdır ki, uzaqlığından-yaxınlığından asılı olmayaraq, başqa bir şəhərə, vilayətə,

ölkəyə işgüzar səfərə, səyahətə, qohum, dost görüşünə, gəzməyə getmək, yəni vətəndən öz iradəsilə qısa müddətə, müvəqqəti olaraq ayrılmaq bir şeydir, təqib və sürgün olunmaq, yurddan didərgin salınmaq, onu məcburən tərk edib, ömürlük ayrı düşmək, vətənə gedən yollara həsrətlə baxmaq, vətən qibləsinə dikilən gözlərini qürbətdə əbədilik yummağa məhkum edilmək isə tamamilə başqa şeydir. Bu da maraqlıdır ki, A.İldırımın xaricə getmək ərəfəsində Azərbaycanın özündə yazdığı əsərlərdə də bir qəriblik ruhu duyulmaqdadır.

Söylə Şahdağlarım nədən yaslıdır?
Köksündəki qılınc-qalxan paslıdır?
Şairləri nədən həzin səslidir,
Qərib sazda qırıq tellər, a dağlar?

Bəli, şair hələ vətəninə və sürgündə ikən doğma yurdunu bürümüş haqsızlıqlardan, yadellilərin iradəsilə ölkədə baş verən faciələrdən, qərib sazların qırıq tellərindən qəribsəməyə başlamışdı. "A dağlar", "Neçin şair doğuldum?", "Əlvida, Bakı!" şeirləri bu ruhdadır. Sonuncu əsər, ümumiyyətlə, həmin şeirlərdə şairin öz doğma yurdunda özünü niyə qərib saydığını aydınlaşdırmaq üçün açar rolunu oynayır:

Bax, nə deyir sənə bu coşğun Xəzər,
Qoynunda şimaldan gələn yad gəzər.
Bu bir dərd ki, məni ömrümcə əzər,
Düşürür həp haldan-hala, əlvida!

"Şimaldan gələn" çağırılmamış qonaqlar və onların yağlı dillərinə aldanan bəzi ev sahibləri A.İldırımı bu cür etiraz rəhlü, sirayətədicə şeirlər yazdığı üçün Azərbaycandan didərgin salmışdılar. Günahsız insanların qətlinə fərman verənlər Azərbaycanda sərbəstcə gəzib, istədiklərini etdikləri bir vaxtda yurdsevər bir şairin öz yurdunda cani kimi təqib olunması, onu, el arasında deyildiyi kimi, cızdağına qədər yandırır-yaxırdı.

A.İldırımın qürbət lirikasının qidalandığı real varlıq konkret olaraq Azərbaycan gerçəkliyi idi. Öz təbii gözəllikləri, zəngin yeraltı sərvətləri və yerüstü nemətlərlə tarix boyu həmişə şöhrətlənən, nəhəng ölkələrlə müqayisədə xəritədə çox kiçik görünsə də, öz ərazisində dünyanın demək olar ki, bütün əsas iqlim qurşaqları üçün səciyyəvi olan əlamətləri qoruyub saxlayan, bəhrəli bağlar, bərəkətli zəmilər, şəfalı bulaqlar, şirin sulu göllər, dalğalı qoynunda nadir balıqlar üzən zümrüd dəniz, nəhayət qədim tarixi abidələr, zəngin mədəniyyət, şeir-sənət ölkəsi Azərbaycan idi, onun tarixi keçmişi idi. Lakin A.İldırım öz əsərlərini yazanda Azərbaycanın zəhmətkeş və qeyrətli xalqı olmanın fiziki, maddi əzablara, mənəvi sıxıntılara məruz qalmışdı.

Elə buna görədir ki, vətən, onun dərdi, odu, taleyi qürbətdə yazdığı şeirlərdə A.İldırımın birinci dərəcəli mövzusu, "mövzular mövzusu" olmuşdur. Bildiyim əsərlərdən bircəciyini də olsa göstərmək mümkün deyil ki, şair orada vətəninə, elini-obasını, doğma yurdu təbiət möcüzələrini, haqqı tapdanmış xalqını, əziz, doğma adamlarını dönə-dönə, yana-yana yada salmasın. Özünün də bu barədə səmimi bir etirafı var:

Kim deyir ki, könüldə xatirən yox, yadın yox;
Lənət o şerimə ki, onda sənin adın yox!

Şairin əsərlərində sıx-sıx özünü göstərən bu keyfiyyəti Alptəkin "eşq" məfhumu ilə dəyərləndirir və öz qənaətini belə açıqlayır: "Ədəbiyyatda eşq əsaslı bir mövzudur. Eşqi tərənnüm etməyən necə şair olduğunu mən bilmirəm. Fəqət bizim şairin (A.İldırımın – B.N.) tərənnüm etdiyi eşq adi eşq deyildir. Onda tutuşan vətən məhəbbətidir. Şairin türküsi yurd sevgisinin zirvəsidir. O sevgini nə Çekanın yosun tutmuş bodrumları, nə də "buzlu cəhənnəmlər"i təhəmmül edilməz izzirabı söndürə bilər".

A.İldırımın qürbət sızıltısını yaşadığı ilk məntəqələrdən biri Tehrandır. 1934-cü ildə İranın paytaxtında yazdığı "Bir parça"da o zaman artıq özü üçün əlçatmaz, ünyetməz olmuş vətəninə, bircə anlığa da olsa, gözləri önündə

canlanacağı günü taleyinə doğan bir günəş şəfəqinə qiyas edir, bu şəfəqdən məhrum qaldığı üçün öz şairliyini lənətləyir. "Mən" şerində "bu dünya cənnət də olsa" öz daşından-torpağından uzaq düşmüş şairin nəzərində bir heçdir. Buna görə də, qürbətdə olduğu uzun illər boyu A.İldırımın həsrət yarası həmişə sızlamış, şair ətrafındakıların görə bilmədikləri hicran odu ilə zaman-zaman yanmış, öz milli qürurunu da səfərbərliyə alaraq həmişə doğma yurda qovuşmaq həsrətilə çırpınmışdır.

Ürəklərdə ilıq duyğular oyadan baharın hər gəlişində A.İldırımın qəlbindən qara qanlar axırdı. Çünki məhz baharda, aprel ayının 27-dən 28-ə keçən gecədə şairin vətəni Azərbaycan bolşevik işğalı altına düşmüş, dövlətçiliyimizin tarixində böyük xidmətləri olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yığılmış, onun üçrəngli bayrağı cırılıb ayaqlar altına atılmış, xalqımızın qeyrətli oğullarının kütləvi təqib, həbs, sürgün və qətləri başlanmışdı. 1938-ci ildə yazdığı "Küsdüyüm bahar" şerindən də görüldüyü kimi, elə buna görə də şair bütün şüurlu ömrü boyu özünü bahar duyğularının fərəhindən məhrum saymışdır:

On səkkiz il əvvəldi,
nisan tam iyirmi yeddi,
Gülərkən taleyimin döndü baharı qışa.
On səkkiz ildən bəri qəlb o güne inlədi,
On səkkiz ildir həsrət qaldığım o doğuşa.

Onun şeirlərinin bəzən tək bircə bəndində əsrin birinci yarısında vətənimizin, xalqımızın başına gələn böyük faciələr öz yığcam əksini tapır:

Yenə gəldi könlümün küsdüyü bu ilk bahar,
Yenə açdı şerimə ruh verməyən çiçəklər.
Eşqi baharda doğmuş və baharda solan bir
Şair uğursuz gələn bu bahardan nə bəklər?!

"Eşqi baharda doğmuş" deyəndə A.İldırım 1918-ci ildə baharın oğlan çağında (28 may) Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti

yətinin yaranmasını, xalqımızın istiqlaliyyət əldə etməsini nəzərdə tuturdusa, "eşqi baharda solan" deyəndə 1920-ci ilin 28 aprelinə, azadlıq bağçamızı xəzan vurduğuna, ölkəmizin bolşeviklər tərəfindən işğal olunmasına işarə edirdi.

Şairə və onun əməl yoldaşlarına etinasız yanaşanlar, hətta bəzən tənə edib inaddan, ümiddən əl çəkməyi, vəziyyətlə barışmağı təklif edənlər də olub, bu mövzuda "dedi-qodu yapanlar"da. "Susun!" şeri belələrinə cavabdır. A.İldırım bu cür təkliflərin müəlliflərini işğala məruz Qafqazdan, hüquqları tapdanan Azərbaycandan ibrət götürməyə çağırır:

Yürüyürük, yolumuz tikan, çala, dağ, dərə,
Qəlbimiz alov aldı bir sönməz ehtirasdan;
Yürüyürük, bu yolda qurbanlar verə-verə...
Varlığımız kül oldu düşdüyümüz bu yasdan.

Susun, siz barı susun, gəlsin diləyə dağlar,
Titrəsin acılardan zəhər sunan dodaqlar...
Vətən atəş və qanda, Araz coşar, Kür ağlar,
Sizlər utanmadınız o talanmış Qafqazdan...

A.İldırımın əsərlərində vətən həsrətinin ifadə vasitələri müxtəlif və rəngarəngdir. Elə "Qürbətdə" şerini alağ. Bu əsər 29 yaşlı şairin əziz və yaxın adamlarına vəsiyyətidir. O xahiş edir ki, öləndə torpağa basdırmasınlar, yandırıb külünü küləklərə versinlər ki, bəlkə ondan birçə hissə də olsa, rüzgar doğma ellərə çatdırdı... "Qafqaz", "Batan günəş", "Gölcüklə dərdləşmə", "Azərin duası", "Yurd həsrəti" kimi şeirlərin hər birində şair vətəninin obrazını yaradır, yaxud vətən həsrətinin ifadəsi üçün yeni vasitələr tapır. "Qafqaz" şerində də belədir. Bu əsərdə A.İldırım Qafqaza vaxtilə Puşkinin sürgün həyatını cənnətə döndərən bir gözəlliklər yurdu kimi müraciət edir, bir zamanlar Lermontovun bu dağlara onların ən yüksək zirvəsindən baxdığını yada salır. Lakin etiraf edir ki, bu böyük sənətkarlardan fərqli olaraq o, Qafqazın yaralarına məlhəm qoymaq, onun "qadasını almaq" üçün doğulmuşdur. Həm də bəzi təkəbbürlü əcnə-

bilərdən fərqli olaraq o, çeçenləri vəhşi hesab etmir, azərbaycanlı, gürcü, dağlı və digər övladları ilə birlikdə bütün Qafqazı sevir. Onun lirik qəhrəmanını da Allah sanki bu ellər uğrunda çarpışmağa, lazım gələrsə canını qurban verməyə yaratmışdır. Elə buna görə də "Yurd həsrəti"ndə lirik qəhrəman dərin təəssüf hissilə yanıb yaxılır ki, qanadsız xəlx olunmuşdur. Allah qanad versəydi, bir andaca uçub dağları aşar, doğma Göygölün sahillərində bir dolaşardı. Hətta bu zaman qırmızı imperiya nöqərlərindən birinin pusqudan atdığı qəfil oxla torpağa düşəcəyi də onu narahat etmir. Çünki qovuşacağı yer onun sevimli yurd torpağıdır. "Azərin duası"nda A.İldırım ulu tanrıya müraciət edərək hər cür Kəbə, cənnət niyyətlərindən imtina etdiyini söyləyir, əvəzində ona yalvarır ki, "od sovuran torpağından" şairə birçə qəbir yerləşəcək qədər yer versin. Buna nail olarsa, öləndən sonra cəhənnəmə də getməyə razıdır... Eyni mövzunun müxtəlif çalarlarını açıqlayan "Neyləyim", "Qaf dağına türkülər", "Quzğun üçün", "Qurbanın ola bilsəm", "Şərqi" şeirleri də bu ruhda yazılmış ürək parçalayan hicran nəğmələridir. Onlarda öz təbii əksini tapan ah-naləyə, qəm-kədəre baxmayaraq, "Şərqi" şeirindəki inam həmin əsərlərin hamısı üçün səciyyəvidir:

Qafqaz, o gözəl yurd, o müəbbəd vətənimdir,
Mən hür olaraq doğdum o zümrüd yaxasında.
Dağlar beşiyim, geydiyi qarlar kəfənimdir.
İllərlə, əsrlərlə sürünsəm də yasında
Ən sonda o, mütləq ki, mənimdir, o, mənimdir.

Şair bu yolda vuruşlara qoşulmağı arzulayır, "Sılaya varacağam", "Bir gün" şeirlərində yolunu kəsən dağları belə aradan qaldırıb məzlum vətəni dövrələmiş əsarət zəncirini qıracağına əmin olduğunu bildirir. A.İldırım vətən təbiətinin ayrı-ayrı guşələrinə, dəniz, göl, çaylarına müraciətlə yazdığı şeirərdə həmişə xüsusi yaradıcılıq məqsədi izləmişdir. Məsələn, o, Araz çayını vəsf edir, "durna gözlü", "ceyran baxışlı", "gəlin kimi gözəl" epitetlərilə çayı bəzəyib-düzəyəndən sonra "sarı simə" keçir, bu şeri yazdıran, indiki

halda şairi Arazla yaxınlaşdıran böyük dərdini dilə gətirir, çayın şuralar sahilindəki bələlardan danışır, bütün bunları Arazın özünün yox, zamanın günahı kimi təqdim edir:

Sonra nədən döndü xoyun,
Dövrən sənə qurdu oyun,
Əydin o yağışa boyun,
Əski eşqin soldu, Araz;
Verdiyın söz noldu, Araz?!

“Quzğun üçün” şerində də əsas məqsəd Xəzəri tərənnüm etmək deyil, dənizin aşağıda verilən mənzərəsindən istifadə edərək, həmyerlilərinin düçar olduğu böyük qanlı faciəni əks etdirməkdir. Bütöv bir ölkənin yaralarından, qədim bir xalqın düçar olduğu fəlakətlərdən bəhs açmaq, müdhiş kommunizm bəlasına oxucuların gözünü açmaq üçün şair Xəzəri, onun Azərbaycan sahillərini canlandırmış, çox uğurlu bir təsvir vasitəsilə həm də öz qəlbindəki nisgili ifadə etmişdir:

Söylə, nədir üzündəki o qızıl ləkə?
Qanmı verdi yarasından qucduğun ölkə?
... Ey uzaqdan qadasını aldığı Quzğun!
Gur səsinə dost elinə saldığım Quzğun!

Beləliklə də, vətən həsrəti, qəribliyin hüznü A.İldırımın demək olar ki, bütün əsərlərinin aparıcı ahəngini təşkil edir. “Əsir Azərbaycanım” şeri isə bir sıra xüsusiyyətlərilə onun yaradıcılığının bu başlıca mövzusunun həm tənənəli üvertürəsi, həm də yüksək akkordlu finalı sayıla bilər. Son 70 ilin Azərbaycan poeziyası üçün nadir hadisələrdən olan bu şeri birəcə hecasına belə əl vurmada, eyni ilə burada verməyi lazım bilirəm:

Harda məni gül qoynunda doğuran,
Xamırımı göz yaşıyla yoğuran,
Beşiyimdə “layla balam!” çağırın
Azərbaycan, mənim baxtsiz anam oy!
Neçə ildir həsrətində yannam oy!..

Salam desəm, rüzgar alıb götürsə,
Ağrı dağdan Alagözə ötürsə,
Gur səsimi göy Xəzərə yefirsə,
Xəzər coşub zəncirini qırsa oy!..
Hökm etsə, bu sərsəm gedış dursa oy!..

Xəbər alsam Muğanımdan, Milimdən,
Nazlı Bakım, o neft qoxan gülümdən,
Kim demiş ki, düşmüş adı dilimdən?!
Azərbaycan, mənim eşsiz yurdum oy!..
Ölməz eşqim, içimdəki dərdim oy!..

Könlümə tək Kəbə yaptım səni mən,
Sənsiz neylim qürbət eldə günü mən,
Sənsiz neylim Allahı mən, dini mən,
Azərbaycan, mənim tacım, taxtım oy!..
Oyanmazmı kor olası baxtım oy?!

Göründüyü kimi, bu şerin çox yığcam bir fikri-bədii kompozisiyası var. Onun dörd bəndinin hərəsində ardıcıl surətdə mövzunun şərhinə aparən həyati bir mətləb açıqlanır. Birinci bənddə lirik qəhrəmanın körpə çağları xatırladılır, onunla vətən arasındakı ana-övlad münasibətləri çözlənir. Lakin "xamırımı göz yaşıyla yoğuran" təşbehində şerin ilk fəci düyünü vurulur. Tədricən gərginlik artır, minlərlə həmvətənin qətlinə səbəb olmuş "bu sərsəm gedışin" qarşısını almaq zərurəti ön plana çıxır; bunun üçün Azərbaycan təbiətinin ən yaşarı, əbədi amillərindən olan Xəzərin coşub öz zəncirini qırması bir tələb kimi irəli sürülür. Nəhayət, bütün bunlar şerin yazıldığı illərdə baş tutması çox müşkül bir iş olduğu üçün acı gerçəkliyin amansız təzyiqli altında lirik qəhrəmanın qəzəb duyğuları aşib-daşır. Vətənsiz, yurd-yuvasız bir adam kimi onun həтта dinindən, allahından belə üz döndərmək kimi çılığın qərarı elan edilir. Poeziyamızda sevgilisinə, butasına yetişmək üçün dinindən imtina edib, islamın haram buyurduğu şəraba meyl göstərən lirik qəhrəmanlar, əlbəttə, az olmayıb. Eyni adlı əfsanədə də, böyük filosof-dramaturq H.Cavidin "Şeyx

Sənən" əsərində də baş qəhrəmanın dünyalarca sevdiyi tərsa qızına qovuşmaq üçün müsəlmanlığı atıb boynuna gürcüsayağı zünnar saldığını, hətta bu yolda donuz otarmağa qurşandığını hamı yaxşı bilir. Amma öz vətəni yolunda lirik qəhrəmanın öləri də olsa, dindən, Allahdan imtina etmək dərəcəsinə çatdığını şerimizdə mən ilk dəfə məhz A.İldırımda gördüm:

Azərbaycan, mənim tacım, taxtım oy!
Oyanmazmı kor olası baxtım oy?!

Son misra şerimizin nur saçan babası Füzulinin "qara baxtım oyanmazmı?" etirazını yada salır. Fərqi budur ki, Füzulidə lirik qəhrəmanın sevgilisinin soyuq münasibətindən doğan fəryadı ucılır, A.İldırımda isə vətəni özünə zindan kəsilmiş, ondan zorla ayrı salınmış bir qəribin sinəsindəki hicran dağının oyatdığı əfqanlar səslənir. Bu şeir 1920-ci illərdən üzü bəri Azərbaycanın başına gələn tarixi faciələr üçün onun qərib şair övladının ürəyindən qopub, ürəkləri parçalayan həzin bir mərsiyədir. "Azərbaycan, mənim baxtsiz anam oy!" misrası və hər bəndin son beytində işlədilmiş "oy!" təkriri isə şerimizdə indiyədək az-az eşidilən nalələrdəndir.

Əslən bakılı olan A.İldırımın şeirlərində öz doğma şəhərinin, Azərbaycanın gözü olan Bakının maraqlı obrazı ilə qarşılaşırıq. (Bakı... O mənim Kəbəm, o mehrabım, o yurdum, yolunda qanlı çara illərcə qarşı durdum. İlk o rus zəncirini mən çiyndədim, mən qırdım...).

Deməli, Bakı A.İldırım üçün həm də öz azadlıq ənənələrilə munis olan bir şəhərdir. O, vaxtilə min yol dolaşdığı doğma küçə və meydanları, Xəzər sahilini, Səbayel civarlarını şeirlərində dönə-dönə canlandırır: "Bakı" şerində isə 1920-ci illərin əvvəllərində baş vermiş hadisələrdən dolayı şəhərin düşdüüyü pəjmürdə vəziyyətdən onun ürəyinin başı göynəyir. A.İldırıma görə qədim yunan əfsanələrinin qəhrəmanı Prometey, allahların qadağanına baxmayaraq, odu insanlara vermək üçün bilavasitə Abşerona, "dünyanın

atəş dolu sinəsi” olan Bakının yanar qayalarına müraciət etmişdir. Bəşəriyyətə xeyirxahlıq etmək üstündə ədalətsizliklə cəzalandırılan, Qaf dağında zəncirlənib, işgəncələrə məruz qalan Prometeyin pərişan görkəmi ilə bir zaman dünyada işlənən duru yanacağıın beşdə dördünü verib, planetimizə hərərət bəxş edən Bakının indi düşdüyü acınacaqlı durum arasında bir tipoloji uyarlıq mövcuddur. Əsərətin min illərin arxasından boylanan obrazı ilə 1920-30-cu illərin məğmun, zərərdidə Bakısı necə də bir-biri ilə səsleşir! “İçim özümü, çölüm özgələri yandırır” misalında olduğu kimi Bakı faciəsi şairin lirik qəhrəmanını üzüb əldən salır:

Bir zamanlar adına eşq oxudum ellərə,
İndi artıq qəlbimin içində inlə, Bakı!
Uğrunda çarpışanlar qolları bağlı getdi,
Mən yanaraq kül oldum sənin dərdinlə, Bakı!

“Bakı” şerinin, onun misal gətirilən bəndinin, xüsusən də həmin bəndin üçüncü misrasının Alptəkində oyatdığı təəsüratı qeyd etmədən keçməyi ədalətsizlik sayıram. Tənqidçi yazırdı: “Bu misrada yurd üçün çarpışan minlərcə münəvwər azəri gənclərinin “Buzlu cəhənnəm”də qırmanc səslərinə qarışan zəncir sədasını.. eşidir, “Ya ölüm, ya istiqlal!” şüarının könül fərəhilə ağır-ağır addımlayanların həzin mənərəsini görürəm”.

Vətənə qovuşmağın mümkünsüzlüyü bəzən A.İldırımında elə sarsıdıcı duyğular oyadır ki, şair anadan kor doğulmadığı üçün dərinədən təəssüflənir. (Kaş bu dünyaya gələn andan kor olaydım, yurdumun, Xəzər sahilinin, Şüvəlan bağlarının əsrarəngiz gözəlliklərini görməyəydim ki, bu gün onların obrazları məni bu dərəcədə sarsıtımaydı).

A.İldırım taleyin hökmü ilə Azərbaycandan ayrı düşsə də, burada, eləcə də sovet imperiyasında baş verən global dəhşətləri onun sakinlərindən az bilmirmiş. Dünyanın altıda bir hissəsində azadlıq haqqında göz qamaşdıran və qulaq batıran şüarlar altında yalnız tək-tək vətəndaşların, fərdlərin deyil, demək olar ki, bütün xalqın köləliyə məhkum edildiyi

sovet imperiyası ilə onun birbaşa sələfi olub qanıçən, leş sökən cütbaşlı qartala sığınmış çarizm arasındakı vərəsəlik əlaqələrini A.İldırım aydınca görür və təsirli vasitələrlə ifşa edirdi. "Bir gün gələcək" şerində o, sovetlərin ən səciyyəvi parçası olan Sibirin, "buzlu cəhənnəm" damğası vurduğu sürgünlər, qanlar, ölümlər diyarınınin bəşəriyyətin gen yad-daşından heç vaxt silinməyən mənzərəsini ürək yanğısı ilə açıb göstərmişdir:

Orda qan ləkəsidir torpaqda qalan izlər,
Orta çağın canlısı, ölüm saçan dəhlizlər.
... Orda ani verilən məhkəməsiz fərmanlar
Orda qurşun başların ağrısını "dərmanlar".

Yayılr ənginlərə orda qırmanc səsləri,
Yollarda sürgünlərin tükənən nəfəsləri...
Orda qonar qarğalar hər gün minlərcə leşə,
Bir ölüm dünyasıdır Sibirya başdan-başa.

... Yalnız qollar çalışır, kəskinləşir dırnaqlar.
Buz bağlamış torpağı qazıb eşir dırnaqlar.
Qonduqca qar üstünə damla-damla axan qan
Sanki qızıl lələdir, açmış yaşılı nöqsan...

Son 70 ildə Azərbaycanda hələ heç bir şair xalqın oğulları ilə "İgidlərə səsləniş" şerində olduğu qədər sərt danışmamışdır, adamın iliyinə işləyən həqiqətləri bu cür, bütün çılpalıqlığı ilə açıb ortaya qoymamış, oğulların qeyrət damarını belə hərəkətə gətirməmişdir:

Bax, hirsdən çatlayır qəbrində atan,
Yoxsa orda bir skeletmi yatan?!
Sığınmış o böyük ruha bu vatan,
Vətən torpaq deyil, damarda qandır,
Ondan qeyri tapacaq yer yalandır!

Xalqının düşdüyü çox ağır bəlalər üçün dərinədən məyus olan şair sanki bütün istedadını səfərbərliyə alaraq özünün söz cəbbəxanasından ən emosional vasitələr seçib, yeganə

Ümid yeri olan gəncliyə, igidlərə müraciət edir, təkidlə təlqin edir ki, indi küsüb kənarı durmaqdan heç bir kar aşmaz, düşməndən intiqam almaq üçün ayağa qalxıb çarpışmaq lızımdır. Şəxsən onun özünə gəldikdə isə, bu məsələdə qənaəti belədir: “Yolunda ilk qurbanın mən olacağam!”

A.İldırımın ideali nə idi? Şair bəşər tarixinə sivilisasiyanın parlaq qələbələri dövrü kimi daxil olan XX əsri ilk növbədə Rusiyada, sonra isə bütün Sovet İttifaqında törədilən total cinayətlər üçün utandırır, mövcud haqsızlıqlara, ictimai ədalətsizliklərə qarşı özünün hüriyyət proqramını, azadlıq məcəlləsini elan edirdi:

Hürr bir dünya, hürr bir din,
hürr bir Tanrı, hürr bir yol,
Hürr bir həyat, hürr vicdan,
hürr bir qafa, hürr bir qol,
Hürr bir şeir, hürr bir eşq,
hürr bir məslək, hürr əmək,
İnsan oğlunun əsil hürr
cənnəti bu demək!

Vicdan, məslək, əmək, fikir, yaradıcılıq azadlığı kimi ən mühüm insan hüquqlarını təmin edən bu cəmiyyətin həqiqətən də bərqərar olması üçün A.İldırım birinci dərəcəli vəzifə kimi sovet imperiyasının yıxılmasını, o “xalqlar həbsxanası”nın parçalanmasını tələb edirdi.

...1937-ci il oktyabrın 12-də gecə yarısı çağdaş dünya-mızın böyük türk mərkəzlərindən biri olan Bakıda sovet polisinin zirzəmisində 45 yaşlı çox istedadlı, incə ruhlu bir şairin günahsız qanı axıdılırdı. Onun ittihamnaməsində əsas təqsir kimi Türkiyəyə, türkçülük ideallarına sədaqət, M.Müşfiq və A.İldırım kimi gənc şairləri öz arxasınca aparması, Müsavat fırqəsinin üzvü olması göstərilmişdi. Geniş ədəbi-publisist yaradıcılığı, ictimai fəaliyyəti, xüsusən də zəngin poeziyası sübut edir ki, Türkiyə, türk və türkçülükə bağlı olan yaxşı nə varsa, hamısı Əhməd Cavad üçün əziz və sevimli olmuş, bu sevgisinə o, son nəfəsinə qədər sadıq qalmışdır. Şair türkçülüüyü sadəcə olaraq tərənnüm və vəsf

etməklə qalmamış, bütün fürsət və imkanlardan istifadə edərək onu fəal surətdə müdafiə və təbliğ etmiş, lazım gələndə bu yolda əlində silah vuruşmuş, məqam çatanda ölümün də gözünün içinə dik baxmışdı. Ə.Cavad özünün bu qayəsini əsərlərində də dönə-dönə elan etmişdir:

Şerim sınıq bir türk sazi,
ağladaraq ellərini
Adaq-adaq gəzmək istər könlüm
Turan ellərini,
Mən bir Turan yolçusuyam,
əlimdə bir sönük maşal,
Aman şerim, himmət elə,
aman təbim, bir qanad çal!

Türk xalqlarının birliyi ideyası keçən yüzilliyin sonlarından etibarən meydana çıxmış, turançılıq, türkçülük, bəzən də pantürkizm kimi adlar altında yayılmışdır. Vicdan tərəzisində hər şeyi dəqiq çəkən dostlarımız, xeyirxahlarımız, nəcib qüvvələr türkçülüğü yaşamağa haqqı olan təbii, siyasi, ideoloji bir cərəyan kimi qəbul etmiş, bədhaxlarımız, düşmənlərimiz isə bu cərəyandan vahiməyə düşüb, başqalarını da onunla qorxutmağa çalışmışlar. Hazırda çoxları bunu türk həmrəyliyi adlandırır və elə bilirəm ki, yaxşı da edirlər.

Məlumdur ki, tarixin ayrı-ayrı mərhələlərində ən müxtəlif siyasi, ictimai, ideoloji hadisələr nəticəsində Avropa və Asiyanın böyük bir hissəsində müxtəlif imperiyalar, böyük dövlətlər daxilində yaşayan türklər xüsusən son iki əsrdə sərt siyasi-inzibati sərhədlərlə parçalanmış, sünü surətdə ayrı salınıb, bir-birindən uzaqlaşdırılmışdır. Osmanlı Türkiyəsinin Birinci Dünya müharibəsindən məğlub çıxması, türk xalqlarının geosiyasi vəziyyəti və qonşu ölkələrdə hakim dairələrin vaxtaşırı həyata keçirdikləri bir sıra irticaçı tədbirlər uzun müddət türklər arasında birliyə, həmrəyliyə əsaslı şəkildə mane olmuşdur. Zəngəzurun Azərbaycandan alınıb, Ermənistanə verilməsi, Ahısqa türklərinin ellikcə Qazaxıstanə köçürülməsi, Qafqazda xalqımızın türk adının yasaq edilib, ona yaşadığı əraziyə uyğun olaraq

azərbaycanlı deyilməsi, yazımızın kiril qrafikasına keçirilməsi və digər zorakı tədbirlər qırmızı Rusiya imperiyasında yaşayan bir türk xalqı kimi bizim ümumtürk qövmü ilə əlaqə və münasibətlərimizi əməli surətdə heçə endirmişdi. Təqribən 200 il bir-biri ilə sərbəst əlaqələrdən məhrum qalmış türk məmləkətlərinin hər birində artıq yerli millətlər təşəkkül tapmış, bir-birindən bəzən xeyli dərəcədə fərqlənən yerli ədəbi dillər müəyyənləşmişdir. Vaxtilə SSRİ-nin tərkibində olmuş türk soyları indi özlərinin müstəqil dövlətlərini yaradıb qüvvətləndirir və öz aralarında, eləcə də özlərilə keçmiş sovet imperiyasının sərhədlərindən kənarında yaşayan soydaşları arasında hərtərəfli sıx əlaqələri bərqərar edirlər. Həmin əlaqələrin mahiyyətini bu gün demokratik dövlət qurumu, insan hüquqları uğrunda mübarizə, dövrün tələbləri səviyyəsinə qaldırmaq kimi böyük məqsədlər təşkil edir. Türk olmayan dövlətlərlə əlaqə və münasibətlərin inkişafı da bu məqsədə tabe tutulur.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan ziyalılarında milli şüurun və türkçülüyn inkişaf etməsində vaxtilə rus müstəmləkəçilərinin ölkəmizdə törətdiyi rəzalətlərin xüsusi rolunu göstərmək lazımdır. Axı təbiətin məşhur qanunlarından biri müəyyən mənada cəmiyyətin də həyatına tətbiq edilə bilər: təsir əks təsirə bərabərdir. Məlum olduğu kimi, rus-yapon müharibəsində ciddi məğlubiyyətə uğradığına, 1905-1907-ci illərdəki kütləvi təlatüm və iğtişaşlardan müəyyən qədər sarsıldığına baxmayaraq, çarizm Birinci Dünya müharibəsi ərəfəsində hələ çox güclü idi. Hər halda bu imperiya özünün ucqarlarından süngü və pulemyotlar üzərində də olsa, şovinist siyasətini ardıcıl surətdə yeridir və əyalətlərdə millətlərin öz müqəddəratını təyin etmək hüququ barədə təşəbbüslərini amansızcasına boğurdu. Çarizm azlıqda qalan xalqlara münasibətdə yeritdiyi velikorus siyasətini kəskinləşdirdikcə, o dövrün Azərbaycan gəncliyində, xüsusən də yetişməkdə olan ziyalılar arasında əslə, kökə qayıtmaq meylləri qüvvətlənir, türkçülük ideyalarına rəğbət daha da artırdı. 1912-ci ildə Balkanlarda müharibə başlarkən, bir çoxu azərbaycanlılardan ibarət xüsusi bir Qafqaz könüllü

dəstəsinin cəbhəyə gedib, Türkiyə tərəfindən əməliyyatlara qoşulmasının, İstanbulun müdafiəsində fəal iştirak etməsinin bir əsas səbəbi də elə bu idi. Həmin könüllü dəstənin tərkibində milli şairimiz Əhməd Cavad Axundzadə də vardı.

Ə.Cavadın türkçülük idealları hələ onun sağlığında bilavasitə özünün dərs dediyi tələbələri, şagirdləri, eləcə də şeirdə, sənətdə ardıcılı olan gənclər tərəfindən böyük rəğbətə qarşılır və onların gündəlik işinə, yaradıcılığına gözəl təsir göstərirdi. Bu şairlərdən M.Müşfiqin və A.İldırımın adlarını xüsusi qeyd etmək istərdim. Onların hər ikisinə aid bəzi sənədlərdə və o dövrün mətbuat səhifələrində çap edilmiş yazılarda bu iki şair Ə.Cavadın türkçülük ideallarının təsirinə qapılmaqda dönə-dönə suçlandırılırdı. Beləcə bir-iki ittiham kifayət etmişdi ki, Ə.Cavadın sevimli tələbəsi, böyük istedad sahibi olan şair M.Müşfiqi 29 yaşında ikən güllələsinlər. A.İldırım isə 24 yaşında ikən qırmızı imperiya agentlərinin təqiblərindən güc-bəla ilə qurtularaq İrana qaçmış, oradan da tezliklə Türkiyəyə getmiş, doğma yurdun həsrətilə yaşamış, sovet imperializminin ifşasına türkçülük ideallarının tərənnümünə həsr edilən dəyərli əsərlər yazıb, nəşr etdirmişdir.

“Gölcüklə dərdləşmə” Türkiyədə yazılsa da, şairin həyatının əvvəlki mərhələsinə, onun Ə.Cavadla münasibətlərinə bir güzgü tutur, bəzi təsəvvürlər oyadıb, müəyyən gümanlar, ehtimallar söyləməyə imkan verir. “Dolaşib Türküstanı, İrani addım-addım, qəlbimi oxşayacaq bir bəldə bulamadım” misraları A.İldırımın Azərbaycanlı didərgin düşəli böyük cəfalar çəkdiyini göstərir. Şairin faciəsinin bəzi məqamlarını başa düşmək üçün Gölcüklə həsbə-hal zamanı etdiy bir etiraf tədqiqat baxımından xüsusi maraq doğurur:

Yolsuz bir aşiq kimi sanma ki, səni buldum.
Mən uzaq bir “Göygöl”ün yolunda böylə soldum,
Bu doğrudur, bir dostun uğrunda qurban oldum,
Bu bizim etdiyimiz əhdi-peymandır, Gölcük!

Bir daha aydın olur ki, şair Gölcük sahillərinə elə-belə, boş-boşuna yox, əqidə, məslək yolunda gəlib çıxmışdır.

Şeirdəki Göygöl sözünün birinci mənası A.İldırımın uzaqlarda qoyub gəldiyi Azərbaycanın timsalidir (başqa əsərlərində qarşılaşdığımız Araz, Kür, Xəzər, Şahdağ və s. kimi). Lakin gölün adının dırnaq işarəsi ilə verilməsi, xüsusən də “uğrunda qurban olduğu dostun” yada salınması, nəhayət, həmin dostla əhdi-peyman etmiş olduqlarının xatırlanması belə bir fikri söyləməyə əsas verir ki, A.İldırım bu misralarda özünün böyük şair dostu Ə.Cavadla səmimi, mehriban dostluq münasibətlərini və məhz onun “Göygöl” şerini nəzərdə tutur. Bunu artıq qeyd etmişdim ki, A.İldırım hələ Azərbaycanda və sürgündə olanda bəzi yığıncaqlarda və mətbuat səhifələrində Ə.Cavadı “ifşa” edənlər onu M.Müşfiq və A.İldırım kimi istedadlı gəncləri öz təsiri altına almaqda ittiham edir, bu cavanları da “köhnə musavatçı” Ə.Cavadın “zərərli” təsirinə qapılmaqda günahlandırır dılar. Mən bunu da istisna hesab etmirəm ki, Ə.Cavad əleyhinə “qırmızı təxribat” kompaniyasının şiddətli vaxtında A.İldırımı müvafiq idarələrə, o cümlədən də daxili işlər orqanlarına çağırır, Ə.Cavada qarşı böhtan deməyi tələb etmiş, bir şey çıxmadığını gördükdə onun özünü də təqib etməyə, əleyhinə “kompromat” hazırlamağa başlamışlar. “Eh, hər bir aşınanın, hər bir dostun işi bu” misrası da bir daha sübut edir ki, öz səmimi dostu, istedadlı vətənpərvər şair Ə.Cavada qarşı A.İldırım həqiqətən də heç kəsə heç bir siyasi tutarqa verməmişdir. Gətirdiyim son misra isə xalq arasında işlədilən bu qənaətin Ə.Cavadla öz aralarındakı səmimi dostluq münasibətlərinə tətbiqidir: “Dost yolunda boran olar, qar olar...”

Bir sıra əsərlərində, o cümlədən də “Mən kiməm”, “Qara dastan” və “Mənmi” şeirlərində A.İldırım da Ə.Cavad kimi qədim tarixlərə müraciət edir, türkün şanlı keçmişini yada salır. Lakin retroskopiya dan məqsəd, mənim fikrimcə, bu gün üçün də, elə şeirlərin yazıldığı illər üçün də əsassız olan bu mülahizə deyildi: “Ey türklər, imperiyalar dövründə olduğu kimi yenə vahid səltənət qurun və digər millətləri, dövlətləri qəhr edin”. Şair Rusiya istilasına məruz qalmış vətəninə, övladları qırdırılmış, yad ellərə sürdürülmüş xalqını düşdüyü kölə vəziyyətindən qurtarmaq üçün yollar arayır,

şeyirlərində tarixi hadisələrə müraciət etməklə onu acı tale-yilə barışmamağa, təvəkkülə baş əyməməyə, azadlıq mübarizəsinə səsləyirdi:

Mənmiyəm Altaylarda başı göylərə dəyən,
Tarixi mənmi yazdım, tarixmi mənə öyən,
Mənmiyəm indi böylə təvəkkülə baş əyən?..

Kökünü əsatirlə bağladığı soyunun qəhrəmanlıq ənənələrini, sabutayları, çingizləri, cığatayları yada salmaqda A.İldırım qədim türkün varisləri olan müasirlərinə imperializm və sosializm köləliyinə qarşı mübarizə ruhu aşılamaq məqsədini güdüdü. Buna isə hər bir tərəqqipərvər milli şairin mənəvi hüququ var. Bu tarixi "gəzişmələr" xalqının qollarındakı bolşevik zəncirini qırmağa, sülhsevər, azad, demokratik milli dövlət qurmağa dəvət etməyin bir yolu, bir vasitəsi idi. Bu cür fikir və duyğuların ifadəsinə pan-türkizm damğası vurmaq keçmiş SSRİ-dəki türk xalqının milli istiqlaliyyət hüququna xor baxmaq deməkdir. Konkret olaraq Azərbaycan dövlətini şair hər cür təcavüzkar niyyətlərdən tamamilə uzaq olub bütün dövlətlərlə qarşılıqlı münasibətlər saxlayan sülhsevər, demokratik bir dövlət kimi təsəvvür edir və "Mənim protestom" şerində bu fikri xüsusi vurğulayırdı:

Verin mənə yurdumu, olsun cənnət bucağı,
Bir dövlət qurayım ki, sülhün doğma ocağı,
Başında dalğalansa üç boyalı sancağı,
O zaman zənn edərim bütün cahən mənimdir!

Sübut etməyə ehtiyac yoxdur ki, öz xalqının dövlət quruluşu məsələsi sahəsində şairin ideali M.Ə.Rəsulzadənin adı və əməllərilə bağlı olub, onun üçrəngli bayrağı ilə süslənən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bərpası idi. Bu şeridə A.İldırım "Bir millətin fərdiyəm, mənim də bir səsim var!" deyərək birbaşa "Cəmiyyəti Əqvama" (Millətlər Cəmiyyətinə) müraciət edərək, Moskvanın əsarət altında saxladığı xalqlar adından bu cəmiyyətin xitabət kürsüsünə çıxmasına öz qanuni etira-

zını bildirirdi. Beynəlxalq münasibətlərdə, diplomatiya protokollarında keçmiş SSRİ-yə bəzən Rusiya deyilməsi də şairi xüsusilə yandırır. (Onun "Rus" dediyi yer torpağıdır, daşındır, onun başındakı tac mənim dövlət quşumdur. Jenevdə sunduğu mey – o mənim göz yaşımdır...).

"Qara dastan" şerində bu fikri daha da inkişaf etdirən şair təkcə Azərbaycanın deyil, sovet imperiyasının tərkibində əzilən bütün türk bölgələrinin yaman günlərə qaldığını göstərir, dünyanın, "əfkari-ümumiyyənin" diqqətini bu tarixi ədalətsizliyə cəlb edirdi:

Kimsə bilməz Tanrıdağın yaşını,
Duman almış Altayların başını.
Uçurmuşdur başdan dövlət quşunu,
Səlvətinə üz çevirmiş zaman, hey!
Qoca türkün düşdüyü dərd yaman, hey!

Dörd bir yana dağılmış türk soyları,
Sönmüş ocaq, köçüb getmiş boyları,
Dərdli-dərdli axar bozqır çayları,
Saxlar içdən gizli ümid, güman, hey!
Qoca türkün düşdüyü gün yaman, hey!

...Xarab olmuş Buxarası, Başkəndi,
Matəm tutmuş Səmərqəndi, Daşkəndi,
Kəndi söylər, təkər gözdən yaş kəndi,
Nə ozan var, nə yazan, nə şaman, hey!
Qoca türkün düşdüyü dərd yaman, hey!..

Qazan, Başqırd batmış, Kırım sürülmüş,
Mənim çiçək gözlü yarım sürülmüş,
Qonum-qonşu, bütün varım sürülmüş,
Bulunurmu Sibiryada iman, hey!
Qoca türkün düşdüyü hal yaman, hey!..

Türk elləri bir-birinə yadlanır,
Qazax, Qırğız, Türkmən, Özbək adlanır,
Azəri, Türk yanar, içdən odlanır,
Ana yurdun içdən halı duman, hey,
Qoca türkün düşdüyü dərd yaman, hey!..

... Azərbaycan dərd içində boğulmuş,
Sevənləri diyar-diyar qovulmuş,
Ağla şair, ağla, yurdun dağılmış,
Harda qopuz, harda qırıq kaman, hey?
Harda böyük Vətən, harda Turan, hey?

A.İldırım müxtəlif əsərlərində dönə-dönə qaldırdığı türkçülük, türk xalqlarının taleyi məsələsi ilə əlaqədar fikir və duyğularını "Qara dastan" şerində ümumiləşdirmişdir. Şeirdən alınan təəssürat budur ki, keçmiş Sovet imperiyasının ardıcıl surətdə yeritdiyi antitürk, antimüsəlman siyasətindən azəri, qazax, qırğız, türkmən, özbək, başqırd türkləri, Krım, Qazan tatarları və başqa xalqlar ölçüyə gəlməz dərəcədə böyük maddi və mənəvi zərər çəkmişlər. On illər boyu imperiyanın rəhbər tutduğu "Parçala, hökm sür!" düsturunu bu xalqları bir-birindən ayırmaq, bir-birinə yadlaşdırmaq məqsədi güdmüşdür. Şair yana-yana yazır ki, türkün on minlərlə ən yaxşı oğul və qızları, Krım tatarlarının isə istisnasız olaraq hamısı Qazaxıstan səhralarına və Sibirin "buzlu cəhənnəminə" sürülmüş, milyonlarla ailənin ocağı söndürülmüş, tifağı dağıdılmışdır.

Çox ola bilər ki, dastanlara sığmayacaq bu faciələri hərtərəfli əks etdirmək üçün A.İldırım böyük bir əsərlər silsiləsi, yaxud poema, dastan yazmağı düşünmüş, "Qara dastan"ı da onun ilk nümunəsi, proloqu kimi qələmə almışdır. Sərlövhədəki birinci kəlməyə (qara) gəldikdə isə bu da çox təbiidir: şairin həbsxana və sürgünlərdə, kütləvi qırğınlarda həlak olan soydaşlarının xatirəsinə hördüyü poeziya çələngində, matəm əklilində tünd qara rəng öz təbii yerini tutmuşdur. Beləliklə də, tərəqqipərvər dünyada "xalqlar həbsxanası" kimi tanınan keçmiş Sovet İttifaqında ağır milli, ictimai zülmə məruz qalan xalqların taleyinə yazılmış o qara günləri "Qara dastan" başlığı çox dəqiq ifadə etməkdədir.

Əsərin kövrək bəndlərindən biri (sonuncusu) xüsusi olaraq Azərbaycana həsr edilmişdir. Bunun da səbəbi aydındır. Axı türk ellərinin başına gətirilən faciələrin ən

dəhşətlisi məhz Azərbaycanda icra olunurdu. A.İldırımın özü də, onun ailəsi də, ikisi bir gündə ölmüş oğlanları da həmin faciələrin qurbanları idi. "Ağla şair, ağla, yurdun dağılmış!" misrasında fərdin, sənətkarın dərdi cəmiyyətin, xalqın dərdi ilə qaynayıb- qarışmış və şairin ürək yandıran ağısına çevrilmişdir. Bu ağının ən həzin, ən kədərli notları isə şerin bir çox bəndlərində təkrar olunan "Qoca türkün düşdüyü dərd yaman, hey!" misrasında, xüsusən də dərdin başdan aşdığını bildiren "Yaman, hey!" nidasındadır.

Təəssüf ki, Ə.Cavad, H.Cavid, M.Müşfiq kimi, A.İldırım da türk ellərinin, o cümlədən də Azərbaycanın müstəmləkə əsarətindən xilas olduqları bu günü görə bilmədi. Anadolu, Azərbaycan, Özbəkistan, Türkmənistan, Qaqauz və b. türk ellərinin hələ bir qədər ehtiyatlı addımlarla da olsa, bir-birinə yaxınlaşmağa başladıklarını, qucaq açıb qol-boyun olduqlarını seyr etmədi, çağdaş türkçülüynün təntənəsini görmədən bu dünyasını dəyişdi...

* * *

A.İldırım yaradıcılığının yalnız dərd-qəmədən, hüzn və kədərdən ibarət olduğunu düşünmək yanlış olardı. Əlbəttə, vətəndən didərgin olub doğmalarından ayrı qalması, yurduvasında hökm edən əcayib qanunların təzyiqli şair kələminin nəinki məzmununa, ruhuna, hətta şəkil və ahənginə də öz möhürünü vurmaya bilməzdi. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, A.İldırımın tam yaradıcılıq irsi hələ əlimizdə yoxdur. Çox mümkündür ki, əsaslı surətdə tanış olmaq imkanı əldə edəndə biz onun əsərlərində öz əksini tapan digər motivlərlə də qarşılaşacağıq. Bununla belə, indinin özündə də sənətinin ümumi axarı, əsas istiqamətilə yanaşı, onun şeirlərində gələcəyə inam duyğusunun əlamətlərini də görmək çətin deyil:

Sən aldırma, içimdən yaralıyam, yaralı,
Burax, keçsin gənc ömrüm fırtınalı, boralı.
Mən bilirəm, sonunda çıxmam üzü qaralı,
Yurdumun gənclərinə ümidim, imanım var!

“Ölməkmi, yaşamaqmi?” şərinə zamanın amansızlığından, dadsız ömrünün sona varmadığından, ölümün özünə belə əli çatmadığından şikayətlənən şair yenə də ümidə bel bağlayır. “Yurdum üçün bir az daha ağlasam” arzusu ilə hələ yaşamaq istədiyini bildirir.

İllər illərin üstünə qalandıqca qəriblik taleyinin bitməzliyi-tükənməzliyi A.İldırım sızır, onun bütün varlığını təlatümə gətirirdi. Belə hallarda onun şeirlərindən “of!”, “oy!”, “ah!”, “lənət!”, “ey!” “aman!” nidaları daha çox eşidilirdi. Bəzən adama elə gəlir ki, şairin lirik qəhrəmanı bütün dünyanı özünün bu atəşin nidaları ilə yandıracaqdır. Müəyyən məqamlarda isə bu həyəcanlar sakitləşir, fikir, düşüncə üstün gəlir, xalqının xoşbəxt gələcəyinə ümidin ifadəsi öz sakit axarına düşür:

Vurma könül, vurma, əlbət bu qışın bir yazı var,
Bu qara gün keçicidir, bir gün bitər, inləmə,
Bağçamızda sarı bülbül yenə ötər, inləmə!

“Nə olurdu?”

Mənim eşqim, a dostlar, əzəlidir, əzəli,
Kim çalacaq könüldən o sevdalı gözəli?
Yox bir qüvvət ki, yaxsın qəlbimdəki əməli,
Mənim ki, o qurtuluş gününə imanım var!..

“Gənclərə ümidim var”

Beləliklə də, vətənin azadlığa çıxacağına ümid şairi tərک etmirdi. Lakin ürəyinin dərin qatlarından həmişə bir gizli keçirirdi: görəsən mən də o günü görəcəyəmmi?” Oğlu Araza həsr etdiyi “Bilməm ki!” şərinə bu duyğu belə əks olunmuşdur:

Qovuşarkən yurd bayrama, düşünə,
Çalxanacaq el öyünə-öyünə,
Sən çatınca gözlədiyim o günə
Mənim ömrüm yetəcəkmi, bilməm ki!..

Axı A.İldırımın və onun on minlərlə didərgin soydaşının səadəti önündə sovet imperiyasının o zaman üçün çox möhtəşəm olan qanlı mücəssəməsi dururdu. Avropada, Asiyada, Uzaq Şərqdə neçə-neçə qədim tarixli, əsilli-köklü, zəngin mədəniyyətli xalqa kommunizm kabusu altında əsirlik, məzlumluq gətirən rejimi, onun paytaxtını, fitnə-şər yuvası olan Kremli şair "Qızıl kölələr dünyasına" şerində atəşin bir qəzəblə ifşa edir, bu xalqlar həbsxanasının bir gün dağılacağına inanırdı. Fəhlə kəndli birliyini şüar edən, onun rəmzi kimi oraqpla çəkici fetişləşdirən Sovet İttifaqında süngüyə, pulemyota çevrilən həmin oraq və çəkic vasitəsilə minlərlə insanın günahsız qanının axıdıldığını, tifaqlar dağıdılıb, ocaqlar söndürüldüyünü ifşa etmək üçün "Moskva" şerində yazırdı:

Orda hürr ölkələri soran zəncirin ucu,
... Orağı insan biçər, çəkici öldürücü.

Başqa bir şerində isə A.İldırım nəhəng bir hüriyyət ocağı qalamaq, onun işığında bəşər övladına səadət elan edən fərmanlar yazıb, hər tərəfə göndərmək arzusunu bildirir. İlk baxışda romantik təsir oyadan bir arzu şerinin sonunda müəyyən bir qətiyyət çaları əxz edir, insanlığın gələcəyi haqqında şairin ən böyük arzusuna çevrilir:

Qazardım könüllərdə yalnız bir tək ideal:
"İnsanlara hüriyyət, millətlərə istiqlal!"

Dünyanın bir çox ölkələrində lap qədim zamanlardan bəri bütün alim və filosofları, şair və ədibləri, ümumiyyətlə, nəcib, xeyirxah insanları həmişə düşündürən bu məsələni özünün şəxsi ağrı-acılarından, ailə problemlərindən, hətta milli ehtiyaclarından, vətən yaralarından uca məqamlara qaldıran qərib şairimiz yaxşı dərk edir ki, tək onun mənsub olduğu xalq yox, məhz bəşəriyyət azad olub, bütün xalqlar sözün geniş və mütləq mənasında tam istiqlalıyyət əldə etməlidir.

“İnsanlara hürriyyət, millətlərə istiqlal!” misrasında əksini tapmış sənətkar ideali, lirik “mən”in ən böyük mənaəviyyət kredosu həyata keçirilsəydi, milyonlarca günahsız insanın həyatı puç olmazdı. A.İldırımın üzüntülər, həyəcanlar, ayrılıq içərisində keçmiş ömründə bundan böyük ideali olmamışdır. Şair bütün maddi, fiziki, mənaəvi qüvvələrini səfərbərliyə alaraq həmin ideal uğrunda son imkanlarına qədər çarpışmışdır. “Müqəddəs ixtilal” şərinə aydın sabahlara ümid hissi, gələcəyə inam duyğusu öz həmməsəklərinə çağırış sədasi ilə həmahəng səslənir. Bu şəirdə sovet imperiyası yalnız Azərbaycanın, yalnız türk xalqlarının deyil, bütün dünyada azadlıq və demokratiyanın eybəcər düşməni kimi lənətlənirdi.

Qaranlıqda gözlərim dikilmiş üfüqlərə,
Bir fırtına səsi var, buludlar göydə dal-dal.
Açmış Doğu bağırını sökəcək şəfəqlərə,
Qop, ey dəli fırtına, rişəni könlümə sal,
İxtilal istəyirəm, müqəddəs bir ixtilal!
... Nə zəncirli bir Qafqaz,
nə qan qusan bir Ural –
İxtilal istəyirəm, müqəddəs bir ixtilal!

Xalqların xoşbəxtliyi, sədəti uğrunda mübarizə idealının tərənnüm olunduğu “Müqəddəs ixtilal” A.İldırım yaradıcılığının ən parlaq nümunələrindən biridir. Bütönlükdə isə A.İldırımın Türkiyədə yazdığı əsərlər onun bir şair, bir sənətkar kimi simasını müəyyən edən ən dəyərlı əsərləridir.

SƏNƏTKARLIQ AXTARIŞLARI

Almas İldırım klassik Azərbaycan poeziyasının, şifahi xalq ədəbiyyatının zəngin ənənələri əsasında əsrimizin ilk çərəyində Bakı ədəbi mühitində yetişən şairlərdən biri idi. Lakin əsərlərindən göründüyü kimi, rus və Avropa poeziyasını da oxumuş, ədəbi-ictimai fikir tarixinə bələd olmuşdur. Şair şüurlu həyata qədəm qoyduğu illərdə M.Ə.Sabirin yaradıcılığı geniş təbliğ olunur və oxucular tərəfindən rəğbətlə qarşılanırdı. Şerin ən populyar canlı klassikləri isə H.Cavid və Ə.Cavad idilər. Rəsmi dairələr və proletar tənqidi tərəfindən müntəzəm olaraq tənqid edildiklərinə baxmayaraq, H.Cavid və Ə.Cavad o zamankı gənc şairlərin əksəriyyəti üçün ədəbi məktəb, nümunə idilər. A.İldırım onlardan öyrənirdi. Bəzi şeirləri ilə Ə.Cavadın əsərləri arasında aşkar səsleşmə də müşahidə olunmaqdadır:

Bir gül əkdim, açılmamış dərdilər,
Zəhmətimdən mənə bir tikan qaldı.
Qanadımı bir uğursuz əl yoldu.
Yerində bir damla quru qan qaldı.

Ə.Cavad

Çiçəkli qoynunda bir bağça əkdim,
Sulamaq üçün göz yaşı tökdüm.
...Gecə-gündüz əməyini mən çəkdim,
Yoldu meyvəsini yellər, a dağlar.

A.İldırım

Qeyd etdiyim kimi, A.İldırımın bu canlı klassiklərdən öyrənməyi əsla təqlid xarakteri daşımırdı. O, H.Caviddən və Ə.Cavaddan sənəfin prinsiplərinə sadıq qalmağı, həqiqəti yazmağı öyrənir, xalq taleyini obyektiv bədii inikasın yeni yollarını tapmağa istiqamət alır və özünün ən yaxşı əsərlərində buna müvəffəq olurdu. Şeirlərinin təsir qüvvəsi bilavasitə əks etdirdiyi həyat materialı ilə, təsvir və təqdimindəki fərdi başlanğıcla yanaşı, əsəri oxuyanın özünün də subyektiv qavrama və dərk etmə imkanları ilə, duyğu və düşün-

cələr aləmi ilə bağlıdır. Ədəbiyyatşünas-tənqidçi Alptəkinin şairin “Boğulmayan bir səs” şeri barədə təəssüratı bu məsələyə müəyyən aydınlıq gətirməkdədir:

“...İlk şerini oxuyuram. Gözlərimdə oğurlanmış haqqını arayan sürgünlərin anası canlanır. Onun kiprikləri islanmışdır. Zira vətəni və övladı üçün yaşayan azəri qadını iztirabının dərinliyi ilə qəlbimdədir. Qəlbinin yarası gözlərinin yaşdır.

Qaşların altından baxıb şimala,
Ağlarsan yurdunun düşdüyü hala.

...Fəqət bu göz yaşı onun zəifliyi, acizliyi deyil, məmləkətinin düşdüyü vəziyyətin ifadəsidir. Öz iradəmiz üzərində ancaq öz hakimiyyətimizi istəyən bizlər istiqlalın necə qazanılacağını bilirik. Müqəddəratımızı nə düşmənin, nə də mistik düşüncələrin ixtiyarına vermərik. Şair bu fikri misralardan keçirməklə kifayətlənməyərək, yurdu xilas edəcək qüvvəni də bizə nişan vermişdir: türk qəlbi və türk iradəsi! Bir tərəfdə zor, bir tərəfdə iman. Bu zorla bu imanın vətəni əsarətdən qurtarmayacağını imansızlardan başqa kim iddia edə bilər?”

Bu sözlər şairin Türkiyədə buraxılmış ilk kitabının müqəddiməsindəndir. Müqəddimənin ruhundan, ahəngindən, “öz iradəmiz üzərində öz hakimiyyətimizi istəyən bizlər” ifadəsindən çıxaraq güman etməyə əsas var ki, Alptəkin iyirminci, bəlkə də otuzuncu illərdə Azərbaycandan Türkiyəyə gedib, orada məskunlaşmış mühacirlərimizdən biridir və adı çəkilən şeri o, məhz bu cür cəfakeş, təəssübkeş bir ziyalının mənəviyyat müstəvisində qavrayıb, təhlil edir. Tənqidçinin “Bakı” şeri haqqında mülahizələri də qavrayışın subyektiv imkanları barədə fikrimi dəstəkləməkdədir: “Orda milyonların bu günkü həyatından, bu günkü ruh və ehtiraslarından bir parça göz önünə gətirilmişdir. Hamısını görməyiniz Sizi sarsıdır. O şeirdən bircə misraya baxınız:

Uğrunda çarpışanlar qolları bağlı getdi.

Bu misrada vətən üçün çarpışan minlərcə ziyalı Azərbaycan gəncinin “buzlu cəhənnəmdə” qırmanc səslərinə

qarşı zəncir sədasının və "Ya ölüm, ya istiqlal!" şüarı ilə ağır-ağır yürüşlərinin həzin mənzərəsini görürəm: bilmirəm siz də beləsinizmi?".

"Bakı" şerini oxuyanda onun "uğrunda çarpışanlar qolları bağlı getdi" misrasında mən, bir işartı şəklində də olsa, ümid çaları gördüm. Xəyalımda bir xalq bayatısı canlandı:

Burdan bir atlı getdi,
Atın oynatdı getdi.
Gün kimi şaxdı getdi,
Ay kimi batdı getdi...

Günəşin, ayın batması hələ onların yox olması demək deyil. Məqamı gələn kimi günəş yenə də doğacaq. Ay yenə də çıxıb, gecənin qaranlığını qovacaq. Yer üzünü nuruna qərq edəcəkdir. Bayatı deyənin rəğbət bəslədiyi atlı da belədir. O da bir yolluq getməyib. Məqamı çatanda mütləq qayıdacaq, intizarını çəkənləri sevindirəcəkdir. Bakı uğrunda çarpışdığı üçün qolları bağlanmış xalq övladlarının gedişi də belədir: onlar Nərgində güllələnib, dənizə atılsalar da, Sibir buzlaqlarında donub tələf olsalar da, idealları yaşayacaq, onların xələfləri, nəsilləri məqam düşəndə baş qaldıracaq, əsil cinayətkarların yaxasından yapışıb, mühakimə edəcək, təkidlə öz haqlarını istəyəcəklər. "Bakı" şerinin finalındakı yaşıl mayak və oyaq ana obrazları da bu məqsədə xidmət edir. İllərcə oyaq qalan ana azadlığın intizarını çəkən xalqın, yaşıl mayak isə Azərbaycanın xoşbəxtliyi ideallarının ölməzliyinin ifadəsi kimi şairin uğurlu poetik tapıntısıdır.

Yuxarıda gətirilən bayatı A.İldırımın folklor qaynaqlarımızdan qidalanmasının yeganə nümunəsi deyil. Yerli yerində, xüsusi bədii ehtiyac duyaraq müraciət etdiyi digər şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri də onun qürbət şeirlərinə təbii bir kövrəklik aşılamışdır:

Axşam olar, quşlar döner yuvaya,
Mənim dönüb qonacağım dal hanı?
Sabah olar, çoban enər obaya:
Mənim qalxıb gedəcəyim yol hanı?

Bu bənddə öz əksini tapmış ovqatın məşhur xalq bayağısından gəldiyi göz önündədir:

Axşamlar, ay axşamlar,
Şamlar yanar axşamlar,
Yerli evinə gedər,
Qərib harda axşamlar?!

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, A.İldırım rus poeziyasına, o cümlədən də Puşkin və Lermontov yaradıcılığına bələd idi. Onun təqib və sürgünlə əlaqədar yaşadığı həyəcanların ifadəsi üçün poetikada iqtibas deyilən üsula müraciətini açıqlamaq baxımından "Buludlar" adlı üç bəndlik bir şerinin üzərində dayanmağa ehtiyac duyuram. Bu əsər M.Y.Lermontovun eyni adlı şerindən A.İldırımın iqtibasıdır. Məlumdur ki, vaxtilə Puşkinin həlak olması münasibətilə yazdığı "Şairin ölümü" şeri üstündə Lermontov Qafqaza sürgün edilmişdi. Məşhur tənqidçi Belinski düzgün müəyyən etmişdi ki, Lermontov üçün Qafqaz poeziya vətəni, sərt azadlıq diyarı olmuşdur. Onun bir sıra əsərlərində Qafqaz oğullarının azadlıq uğrunda mübarizəsi tərənnüm edilmişdir. Lakin ikinci sürgünü zamanı, 1840-cı ildə şair xüsusi nəzarət altında saxlanır, onun hər bir hərəkəti xəfiyyə orqanları tərəfindən lazımi idarələrə xəbər verilirdi. Çarın özü göstəriş vermişdi ki, Lermontov məhz təyin edildiyi polkun tərkibində xidmətdə olmalı, cəbhədən uzaqlaşdırılmamalıdır. "Buludlar" belə bir vəziyyətdən doğmuş və sürgün şair istədiyi səmtə hərəkət etməkdə sərbəst olan buludların azadlığına həsəd aparmışdı. Sürgün illəri Lermontovun yaradıcılığına yeni, tərəvətli mövzular gətirmiş və rus ədəbiyyatını "Zəmanəmizin qəhrəmanı" romanı, "Mtsiri" və "Demon" poemaları, bir sıra çox qiymətli lirik şerlərlə zənginləşdirmişdi. "Buludlar" həmin şeirlərdən biri olub, doğma yurdundan didərgin şairin qəriblik duyğularını əks etdirir. Bu nisgilli yaşantılarla təqribən 90 il sonra Azərbaycandan Dağıstana sürgün olunmuş A.İldırımın qəriblik yaşantıları arasında tipoloji bir yaxınlıq özünü göstərməkdədir. Lermontov öz didərgin taleyi ilə buludların həmişə hərəkətdə olan vəziyyəti arasındakı yaxınlığı, uyarlığı təsvir

etdikdən sonra öz taleyi ilə buludların bu səyyarlığını bir-birindən ayıran əsas cəhətə nəzəri cəlb edir: sənətkardan, şairdən fərqli olaraq buludların vətəni, daimi məskəni olmadığı üçün onlara didərgin demək caiz deyil. Buludlar öz hərəkətlərində sərbəstdir, şairi isə nəzarət zonasından kənara bircə addım belə atmağa qoymurlar. "Buludlar"dakı bu poetik fikir A.İldırımın qəlbində tüğyan edən duyğularla həmahəng olduğu üçün şair həmin şeirdən iqtibas etmişdir.

Əsərin fikri-bədii yükü A.İldırım üçün o qədər doğma, o qədər yaxın imiş ki, onun bir sıra misralarını müəllif variantına heç bir xələl gətirmədən tərcümə etmişdir. Birinci bənd bu fikri yaxşıca dəstəklədiyindən onun həm ruscasını, həm də azərbaycancasını eyni ilə verirəm:

Tuçki nebesnie, veçnie stranniki,
Stepğö lazurnoö, üepğö jemçujnoö
Mçitesğ vi, budto kak ə je, izqnanniki
S miloqo severa, v storonu öjnuö.

M.Y.Lermontov

Ey lacivərd göylərin əbədi yolçuları,
Mirvarid zəncir kimi üfüqlər aşarsınız.
Siz də mi mənim kimi doğma, əziz vətəndən
Qovuldunuz, onunçün cənuba qoşarsınız?

A. İldırım

Tərcümeyi-halından bilirik ki, A.İldırım rus məktəbində oxumayıb. Onun oxuduğu "İttihad" fars dili təmayüllü təhsil ocağı olmuş və şair müntəzəm ali təhsil almamışdır. Deməli, o ruscanı darülmüəllimində (orta ixtisas məktəbində) oxuduğu illərdə proqram üzrə keçilən rus dili dərslərində, bir də və yaqin ki, daha çox, öz şəxsi çalışmaları, mütaliəsi nəticəsində öyrənmişdir. Bu iki bəndin müqayisəsi deməyə hər cür əsas verir ki, A.İldırım rus dilini mükəmməl bilirmiş. Lermontovun əsərlərindəki ən incə çalarları duyub dərk etməsi və bütün təfərrüatı ilə ana dilində canlandırması bunu sübut etməkdədir. Dilin səlisliyi, rəvanlığı bu bənd üçün elə səciyyəvi keyfiyyətlərdir ki, rus şairinin əsərlərindən bixəbər olan hər kəs bu bəndi elə Azərbaycan

dilində yazılmış orijinal bir əsər kimi qavraya bilər. Bütövlükdə götürüldükdə isə, A.İldırımın "Buludlar"ı Lermontovun eyni adlı əsərinin tərcüməsi yox, iqtibasdır (hərçənd bu cür əsil bədii tərcümənin özü də şairdən yaradıcı münasibət, hər iki dilə dərinədən yiyələnmək və sənətkarlıq tələb edir). Yəni A.İldırım Lermontovun əsərindəki mövzudan, onun bədii təsvir üsulundan, xüsusən "Buludlar" obrazından istifadə edib, öz şerini yazmışdır. Onun əsərində Lermon-tovda olmayan yeni bədii obrazla qarşılaşırıq. Bu, şeytan yığınağı, "şeytanların bəzmi" obrazıdır.

Kimdir qovan sizləri, talemi, ya qərarımı?
Və ya gizli bir həsəd,
açıq bir qərəzmi var?
Yoxsa bu geniş göylər gəzməyə sizə darımı?
Yenəmi ağı şimalda şeytanların bəzmi var?

Dediyim kimi, orijinalın müvafiq bəndində nə "ağı şimal", nə də "şeytan bəzmi" var. A.İldırım isə ağı şimal, yeni qarlı, buzlu şimal deyəndə sovet imperiyasını idarə edən Rusiyanı, Moskvanı, "şeytan bəzmi" deyəndə isə bu imperiyanın başında duran o zamankı siyasi rəhbərləri, Sialini və onun ətrafındakıları nəzərdə tutmuşdur.

A.İldırımın əsərlərində gözəl təbiət təsvirləri bol-bol səpələnmişdir. O, ciddi, siyasi-ictimai mövzuda yazılmış şeirlərində də coğrafi gözəlliklərdən, təbii mənzərələrdən, təbiət hadisələrindən ustalıqla söz açır və onları şeirdəki mətləbin aşkarlanmasına yönəldə bilir. Xüsusən, poemalarında əks etdirdiyi konkret vəziyyətlə, surətlərin əhvali-ruhiyyəsilə bağlı olaraq şair təbiətə, onun ayrı-ayrı hadisə və mənzərələrinə hər dəfə yeni bir nəzərlə baxır, onlarda təkrarsız əlamətlər görür və canlandırır. Elə "Şəhvət qurbanları"nı götürək.

Dün gecə sahil boyu gəzirdim yavaş-yavaş,
Səslənirdi gəzdiyim yerdə xırda-xırda daş.

Göy mavi, dəniz mavi, ay buludlar altında,
Dik qayalar dənizdən çıxan otlar altında.

Bu, poema müəllifinin öz dilindən verilmiş bir növ "neytral" mənzərədir. Lakin azacıq aralı, işdən sonra şəhər parkında toplaşan gənclər əylənirlər. Onların bir qədər sonra baş verəcək faciədən xəbərləri yoxdur. Ona görə də hər kəsin daxilində hakim olan sevinc dalğası sanki bir yerə toplanıb sevinclər dəryası yaratmış və bu fərəh, səadət dənizi sanki bütün şəhəri öz qoynuna almışdır:

Yaxında şəhər bağı, qəhqəhələr, gülüşlər,
Şən, gurultulu ahəng qaranlıqları dişlər.
Bütün şəhər çalxanır sevinclər dənizində,
Hər könül başqa cürə bir sevdanın izində...

Çox təssüf ki, təsvir olunan mühitdə heç də hamı bu çalxanan sevinclər dənizinin məcrasında deyil; poemanın adsız qəhrəmanı olan Dağlar qızı kimi bu sevinclər dəryasından uzaqlarda zamanın hökmü ilə amansız sınaqlara məruz qalanlar, kiprikləri ilə od götürənlər, heç bir təqsiri olmadığı halda, hətta əziz və doğma adamları tərəfindən rədd olunanlar, qovula-qovula namərd vəziyyətinə salınan mərdlər də var. Bax belələrinin küskün taleyini, böyük insani faciəsini, qadın zərifliyi qarşısında qəfil peyda olan erkək (kişi yox, məhz bioloji bir varlıq – erkək!) qabalığını, bu qabalığın ismətli bir qızın taleyindəki acı nəticələrini göstərəkən şairin işlətdiyi boyalar tündləşir. Artıq onun təsvir etdiyi təbiət də qoynundakı qəhrəmanın faciəsi üçün küskündür, qəmli-qüssəlidir. Evdən bakirə kimi çıxıb, vəhşi ehtirasın qarşısında qəhr olan, beləliklə də, iradəsindən asılı olmayaraq, evlərinə üzü qara qayıdan Dağlar qızının bu halına A.İldırımın qələmi ilə, qəlbi ilə yanaşı, sanki təbiət özü də ağlayır:

Gecə susqun, dağ başını qara duman alırdı,
Uzaqlarda qərib çoban həzin tütək çalırdı.
Göylərdə ay ağ buluddan bir yorğana sarılmış,
Hər şeydə bir küsgün baxış, hər şey mənə darılmış...

Yaxud:

Qızıl günəş yavaşca boy atırdı ənginə,
Boyayırdı dağları qızıl qanlı rənginə.

“Səlimxan” poemasında da çarizmin çeçenlərə qarşı qətl-iam (genosid) tədbirindən sonra təbiət qara geyinib, tarixə ləkə olan bu böyük milli faciənin qurbanlarına yas saxlayır:

Axşam oldu, mavi göylər
Pərdə çəkdi üzünə,
Bir hıçqırıq qondu axan
Pınarların gözüne.

Beləliklə də, çar cəlladlarının törətdiyi vəhşilikləri görmək istəməyən göylər xəcalətdən üzlərinə qara pərdə çəkir. Həzin pınarın (bulağın) nəğməsilə sinəsinə oğul dağı çəkilmiş anaların hıçqırıqları arasında isə təsirli bir uyarlıq tapılmışdır.

Üzərindən beləcə qara səmum yelləri əsdiyinə baxmayaraq qafqazlıların öz vüqar və əzəmətini, azadlıq ideallarına sədaqətini qoruyub saxladığını vermək üçün A.İldırım yenə də təbiətin özünə müraciət edir, bu yenilməz ruhu təbiət vasitəsilə canlandırır.

Qafqazın ən gözəl dilbər görüşü
Bu qoca dağlardır. Ordu yürüşü
Kimi düzölmüşlər arxa-arxaya.

Uçurum başında duran hər qaya
Məğrur bir görkəmə bürünüb durur,
Torpağında qürur, daşında qürur...

A.İldırım təbiətlə insanlar arasında, insanın əhvali-ruhiyyəsilə təbiət hadisələri arasında uyarlıq tapıb, bunları öz personajlarının daxili aləmi ilə həmahəng təsvir etməyi sevir:

Uzaqlardan uca dağlar əks edərəkən gözlərə,
Çıxdıq yaşıl təpələrə, məxmər donlu düzlərə.
Al geyimli qızlarımız həpsi verib qol-qola,
Çiçək dərib düzmək üçün sapmadaydı sağ-sola.
Ormanlardan axıb gələn, qayalardan sızan su,
Göy məxmərli dərələrin sükutunu pozan su
Səsləndikcə, qəlbimizin çırpınırdı telləri,
O sevdalı al mayısının lalələri, gülləri
Düzüldü bir lenta kimi, siyah, qıvrım saçlara.
Başlarında çələngləri bənzərdir al taqlara.

Bir dəstə gəncin ətrafdakı qeyli-qaldan, ictimai təlatümlərdən uzaq olub, dağlar qoynuna seyrə çıxdığını əks etdirən bu misralarda gözəlliyin dinamikası, hərəkətdə olan gözəllik oxucunu mütəəssir etməkdədir.

Ən yaxşı sənət əsərlərinin səciyyəvi keyfiyyətlərindən biri poetik fikrin ifadəsi üçün seçilən, tapılan təşbehlərin həyatiliyi, təbiiliyi, bəzən hətta ilk baxışda gözlənilməz də olsa, uyarlılığı ilə ölçülür. A.İldırımın əsərləri bu cəhətdən zəngindir. Təkcə "qızıl" sifətilə şairin yaratdığı təşbehləri nəzərdən keçirsək, onun bu sahədə təxəyyülünün vüsətini təsəvvür etmək çətin olmaz.

Qızıl tikanlar (sovet imperiyasının sərhədlərinə çəkilmiş tikanlı məftillər).

Qızıl uyğular (kommunizm haqqında uydurulmuş əfsanələr).

Qızıl qurşun (bolşevik gülləsi).

Qızıl alovlar (oktyabr çevrilişindən sonra ucqarlarda yaranmış milli demokratik cümhuriyyətlərin rus bolşevik imperiyası tərəfindən diz çökdürülməsi).

Qızıl ləkə (Azərbaycanda tökülən günahsız qanların Xəzər sularında inikası).

A.İldırımın elə təşbehlər də var ki, bunlarda bənzəyənlə-bənzədilən arasındakı münasibətlər öz rəmzi mənasından qoparılıb, bir başa müstəqil mənasına qaytarılmaq yolu ilə yaradılır. Hamı bilir ki, oraq və çəkic sovet dövlətinin rəmzi kimi onun gerb və bayrağı üzərində həkk olunmuşdu. Fəhlə və kəndlilərin birliyini təsbit edən bu rəmzi A.İldırım rəmzlikdən çıxarır, insanları, bütöv xalqları qəhr etmək üçün sovetlərin istifadə etdiyi qeyri-insani vasitələr kimi müstəqil mənasında işlədir:

Aldanıb tuzağına¹ düşən hər diyar bilir:
Oraqı insan biçir, çəkici öldürücü.

Bəzən şerin tam bir bəndini şair bir təşbeh əsasında qurur:

¹ "Tuzağ" hiylə, tələ deməkdir.

Qafqaz, o yaşıl yurd, o müəbbəd vətənimdir...
Qafqaz, onu mən görmədən ölsəm, ona dair
Qəbrimdə yazılsın iki misra şu kitabə:
"Aşıqdi gözəl yurduna qürbətdə də şair,
Xəyyam necə aşıqdisə gül rəngli şərabə".

Son misradakı bənzəyən (Xəyyam necə aşıqdisə...) dördüncü misrada hazırlığı görülən yurd sevgisi bənzədilənin, son beyt isə öz növbəsində bütün bəndin mətləbini açmaq üçün yaxşı düşünülmüş və özünün gözəl poetik ifadəsini tapmışdır. Vətən həsrətilə keçən ömrünün illəri bir-birinin üstünə qalandıqca, saçlarının vaxtsız ağardığını göstərmək üçün şair "Yaban şərqişi" şerindən alınmış bəndin son misralarında nə saç adı çəkir, nə də ağarmaq sözünü işlədir, bunların əvəzinə məna yükü etibarilə sanballı, səsleşicə də ürəyə yatan bir təşbehdən istifadə edir, şaqraq mah-nılar oxuyan qumru quşuna müraciətlə deyir:

Sənin qanadın var, məndə qol qırıq,
Səndə gözəl bir səs, məndə hıçqırıq.
Sardıqca könlümü məlun ayrılıq,
Qar düşmüş dağlara bənzəyir başım.

Təşbeh üçün nümunə gətirdiyim bu bəndin ilk beytində istifadə olunmuş təzadə da diqqət yetirmək faydasız olmaz. Dağları aşmağa qadir olan quşun qanadı ilə adi bir insanın sınımış qolu, təranelər saçan gözəl bir səsle bir bədbəxtin hıçqırıq sədalrı arasındakı ziddiyyət lirik qəhrəmanın vaxtsız ağarmış başının təsvirilə birlikdə onun düşdüyü ağır fiziki əzablar və mənəvi böhranlar haqqında oxucuda tam aydın təsəvvür oyada bilir.

Təzadlar yaratmaq məsələsi ilə bağlı olan bu nümunələr də maraqlıdır:

Sən zümrüd bir tac ikən bizim qoca Qafqaza,
Düşməne sevinc verdin, bizi düşürdün yasa.

"Bakı" şerindən alınmış bu beytin ikinci misrasında təzad yaradan sevinc və yas məfhumlarının obyektı o zamankı Bakıdır. Vaxtilə onun bolşeviklər tərəfindən işğalı "bizi" (yəni

xalqımızı) yasa batırdığı halda, yeraltı və yerüstü sərvətlərini toplayıb, Rusiyaya apararı düşmənler üçün əsl sevinc mənbəyinə çevrilmişdi. "Aşiqəm, cismim əgər buzlu cəhənnəmdə yana" misrasını, "buzlu cəhənnəm" təzadını isə A.İldırım sovetlərin kütləvi cəza tədbirlərini icra etdiyi şaxtalı Sibirin həbs düşərgələri haqqında işlətmişdir. Soyuğun ən şiddətli rəmzi olan buzla istiliyin, alovun ən şiddətli rəmzi olan cəhənnəmin qarşılaşdırılması bir zamanlar bütün Sibiri, Uzaq Şərqi bürümüş "Stalin kurortları"nın ilk dəfə A.İldırım şerində yaradılmış təzadlı obrazıdır.

A.İldırımın əsərlərində əruzun ahənginə məxsus bəzi əlamətlər olsa da, onların əksəriyyəti heca vəznində yazılmışdır. Onlarda bir ölçü və ahəng əlvanlığı hakimdir. Epik əsərlərində A.İldırım hecanın ən müxtəlif bölgülərindən faydalanır, ayrıca götürülmüş bir poema daxilində bir hadisədən digərinə, mükəllimədən mənzərəyə, ricətdən təbiət təsvirinə keçərkən hər bir konkret halda epik təhkiyəyə yeni ahəng verməyə müvəffəq olur.

"Səlimxan" poeması bu cəhətdən daha zəngindir. Aşağıdakı parçaların hər birinin məzmunu bu məzmun üçün şairin seçdiyi məhz həmin vəzn biçimlərində daha bariz şəkildə açılır və daha xoş təsir oyadır. Mən həmin parçaların əsərin kompozisiyasındaki mövqeyini, bir-birindən fərqli fikir və məzmun anımlarını açıqlamadan bəzi nümunələri gətirməklə kifayətlənirəm:

O zaman ki, talanmış məxmər donlu obası
Zalımların əlində od tutardı, yanardı,
Onda bizim Səlimxan, qaçaqların babası
Başı qarlı dağların sinəsinə qonardı. (14)

Orda həyat vardı, duxan, restoran...
Sərxoş zabıtlərin əllərində qan.
Çeçen qanı sorub bəslənirdilər,
Qan dolu qədəhlər səslənirdilər. (11)
Xəyalımda yer etmiş
İxtiyar dağlarınız,
Səninlə gəzdiyim o
Bəxtiyar dağlarınız. (7)

Poemanın müxtəlif fəsillərindən alınmış birinci parçada müstəmləkəçilər tərəfindən yurd-yuvası talan edilmiş dağlıları, onların vətənin müdafiəsi üçün birləşib gördükləri tədbirləri təsvir edərkən ondörlüyün ağır ləngər ahəngindən faydalanan şair özgə torpaqlarda etdikləri qarətlərin hesabına varlanmış zalımların keyf məclisini göstərərək onbirliyin çevik olan 6+5 bölgüsündən istifadə etmişdir. Keçmiş xatirələrin oyanması və bir qədər lirik çalaların qatıldığı sonuncu bənd isə bayatı ahəngini xatırladan yeddiликlə qələmə alınmışdır. Hər üç halda formanın təsvir edilən hadisələrin mahiyyətinə uyğun seçildiyi göz qabağındadır.

Əksər şeirləri didərginlik, hicran, qürbət, vətənpərvərlik haləsi ətrafında toplandığına baxmayaraq, A.İldırım hər dəfə mətləbin poetik ifadəsi üçün yeni yollar, yeni formalar, tərəvətli təsvir və ifadə vasitələri tapıb işlətmişdir. Hələ Dağıstanda sürgündə ikən anasına məktub şəklində düşündüyü "Boğulmayan bir səs" şeri bu baxımdan maraqlıdır. Əsərin beş bənddən ibarət birinci hissəsi hecanın onbirliyi ilə (6+5 bölgüsündə) yazılıb. Bu hissədə didərgin oğlunun hicranından yanib tökülən bir ananın təlaş və həyəcanları, ağılamaqdan nuru getmiş gözləri, Allahın dərgahına fasiləsiz yalvarışları təsvir olunur:

Bəzən kipriyində iki damla yaş,
Çıxırsan o tozlu yollar üstünə.
Qəlbində çırpınan gizli bir təlaş,
Derlər ki, bir dua oxursan mənə.
Titrək dodaqlarla məni anırsan,
Yanırsan, yanırsan, ana, yanırsan!

Burada dərdi başından aşan, daim övlad hicranından giley edən gözü yaşlı ananın, bir qədər xəsis boyalarla da olsa, canlı nurani portretinin yaradıldığını bir kənara qoyub, diqqəti ona cəlb etmək istərdim ki, bu vəzn, bu ölçü, bu ahəng ananın ahəstə davranışını, həzin görkəmini, titrək dodaqlarından qopan dua pıçılıtlarını, bir sözlə, onun qəlb aləmini əks etdirmək baxımından yaxşı tapılmışdır. Bəs görəsən nə üçün şerin son və böyük bir parçası yenə də heca vəznində,

amma onun öz səslenişi ilə müəyyən qədər əruzü xatırladan
ondörlük ölçüsündə (7+7 bölgüsündə) yazılmışdır?

Lakin mənim düşdüyüm fırtınalar, boranlar
Mehrablara əks edən dualardan nə anlar?!
Əsrlərlə izlənən o qaranlıq, əski yol
Çıxarmadı bizləri bir nicata, əmin ol!
... Mənim yalnız ümidim türk qəlbi, iradəsi,
Mənim yalnız duyduğum millətimin haqq səsi.
Mən yalnız iman etdim qollarımın zoruna,
Bu zor məni qurtarıb çıxaracaq yarına.
Mən atmışam o köhnə, əski görkümü, ana,
Dinləsənə uzaqdan coşan türkünümü, ana!.

Aydınca görünür ki, əvvəlki bəndlərdə ana obrazının təqdimindəki ahəstə ahəng, yalvarış ruhu şerin kulminasiyasındakı gərgin əhvali-ruhiyyəni, çağırış ruhunu əks etdirmək üçün artıq kara gəlmiş. "Lakin" sözü ilə başlayan və məzmunca irəlki bəndlərindən köklü surətdə fərqlənən sonuncu bəndin daxili potensialındakı mənanı, lirik qəhrəmanın kəskin etiraz duyğusunu, coşğun qəzəbini ifadə etmək üçün hecanın onbirliyə nisbətən xeyli sanballı olan ondörlük formasına, onun 7+7 bölgüsünə həqiqətən zəruri bədii, məntiqi ehtiyac vardır.

A.İldırımın əsərləri arasında "Qürbət məktubları" kimi elələri də var ki, hecaya əsaslansa da, haradasa sərbəst şeri xatırladır:

Qürbət dedikləri issiz bir ada,
Dörd tərəfi ucsuz-bucaqsız dəniz.
Sahillərində yalnız
Qayalara çarpan suların səsi,
Bir də qərib martilərin şərqişi.
Burda nə ana səsi,
Nə də sənin səsin var.
Eşq nə, sevgi nə –
Bilməz bu dağlar.
Bir qəribin üzünə
Baxıb gülməz bu dağlar.

Maraqlıdır ki, şairin sərbəst vəznədə yazdığı şeirlər öz ahəngdarlığı etibarilə hecada yazılanlardan qətiyyəni geri qalmır. Müəyyən məqamlarda isə əks etdirdiyi fikir və həyəcanların təfərrüatına varılmasına daha geniş imkan açır. Bəzi sərbəst vəznəli şeirlər xalq danışıq dilinin axarından qopub gəldiyi üçün daha oxunaqlı və təsirlidir. Bütünlükdə, "Muradı keçərkən" şeri, eləcə də "Qürbət məktubları"ndan alınmış bu parça deyilənə gözəl sübutdur.

Hanı ya, sən bu yaz mənə
Nişanlımın işlədiyi,
Göz yaşları ilə hörüb gümlüşlədiyi
Mavi, ipək bir mändil yollayacaqdın?..
Qış da bitdi,
Bahar gəldi, badamlar çiçək açdı,
Hələ səndən xəbər yox;
Hanı mənim ipək, mavi mändilim?..

A.İldırımın şeirlərində qafiyənin çox uğurlu nümunələrindən istifadə olunmuşdur. Aşağıda yalnız bəzi nümunələrini verdiyim bu qafiyələr misraların sonuna doğru vurğulu deyim tərzilə poetik mətləbin daha yaxşı açıqlanıb oxucuya, dinləyiciyə çatdırılmasına kömək edir:

Baxarsan daima sağır göylərə,
Dərdi, dərdir kimi ağır göylərə.

"Boğulmayan bir səs"

Cigərlərdən qoparılan ah da qalmadı,
Üz tutacaq bir dərgah da qalmadı.

"Ölməkmi, yaşamaqmi?"

Nə İrandan, nə Hinddən, nə Əfqandan, nə Çindən,
Mən bir inci bulmuşdum, Qafqazların içindən.
O gündən ki, o mənim öz incimi çaldılar,
Sanasan ki, eşqimi, sevincimi çaldılar.
Tale quşum başımdan enib düşdü tuzağa,
Duymadım, uçub getdi o məndən çox uzağa.

"Mənim incim"

Uğurlu tapılmış bu müqəyyəd qafiyələr misraların sonunu elə möhürləyir ki, daha onları bir-birindən ayırmaq, hansı bir başqa həm qafiyə sözləşə əvəz etmək, adamın heç ağılına gəlmir.

Eyni sözləri aşağıda gətirilən nümunələr haqqında da demək olar:

O şimdi inləyən naşadlarınla,
O qəlbindən qopan fəryadlarınla,
O igid çöhrəli övladlarınla
Parçala, yak qara tülünü Şərqin!

“Ey Hindistan”

Mən sana yad deyil, düz bir oğuldum,
Öz qanından gül yaxanda doğuldum,
Günahım: can dedim sana, qovuldum,
Acımadın bu qurbana, əlvida!

“Əlvida, Baki!”

Birinci bənddə beş hecalı sözlərin dörd hecası, ikinci bənddəki qafiyələrin isə demək olar ki, bütün səsləri assonans səslənməklə şerə gözəl bir ahəng bütövlüyü aşılrayır, onu yalnız mənanın sanbalı ilə deyil, həm də ifadənin gözəlliyi ilə səciyyələndirir. Bu müqəyyəd qafiyələr A.İldırımın kitablarında istənilən qədərdir.

A.İldırım üçün şer texnikasının ünsürləri arasında böyük-kiçiyi yoxdur. Bir nidamı, bir səsmi (fonem) olsun, əgər şerin məna sanbalı ilə ifadə gözəlliyinin vəhdətinə xidmət baxımından əhəmiyyəti varsa, o qətiyyəən şairin diqqətindən yayınmır və yerli-yerində işlədilir. Müxtəlif əsərlərindən aldığı bu iki misranın birincisində “d” səsinin, ikincisində isə “r” səsinin bir neçə kəlmədə ardıcıl olaraq bir-birini izləməsi hər iki misrada alliterasiya deyilən səmərəni vermişdir:

Durğun, mavi göz kimi dərdandıran dalğalar

“Gölcüklə dərdləşmə”

Mən dərdi yox edim derkən, dərdlər məni əritdi

“Nə oldu?”

“Əsir Azərbaycanım” şeirində “oy”, “Qara dastan” əsərlərində isə “hey!” nidaları da çox yaxşı tapılıb, hər iki halda fəcilik məqamını gücləndirir. Türk ellərinin keçmiş şan-şöhrətinin itirilməsindən, parçalanıb yad əllərdə qalmasından çox pəjmürdə olan şair birinci şerin hər bəndinin sonunda “aman, hey!” deyə haray çəkirsə, ikinci əsərin hər bəndinin sonunda Azərbaycanın bütün ağırlarını öz canında yaşadan bir vətən oğlu kimi ürək yarasının sızılısından nitqə gəlir və sinəsindən “oy!..” nidaları qopur.

* * *

Vaxtilə A.İldırım şeirlərindən birində yazmışdı:

Yox, mən ölmək istəməm görmədən doğma yurdu,
Mən orda aqlamışam, mən orda güləcəyəm.
Söylə, qoy sevinməsin Şimalın vəhşi qurdu,
Mən tufanla doğmuşam, tufanla öləcəyəm!

Şairin arzuları tam olmasa da həyata keçdi. Cismən olmasa da ruhən, mənən o, öz doğma yurduna qayıtdı. Nəşr olunan hər yeni kitabı, haqqında dərc edilən hər təzə məqalə, radio dalğalarına və mavi ekranlara çıxan hər maraqlı veriliş nakam şairin mənəvi ömrünü uzadır. Bəli, A.İldırım öz doğma yurdunda, vətənidədir və onu xalqının bağrından daha heç bir tufan qopara bilməz. Şairin adını əbədləşdirmək üçün ölkəmizdə bir sıra tədbirlər görülmüşdür. Bakının Şüvəlan qəsəbəsindəki mərkəzi xiyaban indi onun şərəfinə “Almas İldırım küçəsi” adlanır. Qəsəbədəki 156 nömrəli məktəbə də A.İldırımın adı verilmişdir. Məktəbdə onun həyat və yaradıcılığını əks etdirən muzey yaradılmışdır. 2000-ci ildə Şüvəlan parkında şairin tunc abidəsi qoyulmuşdur

İndi mütəxəssislər onun yaradıcılığı ətrafında yeni tədqiqatlar aparırlar. Şairin əsərlərinin yeni, mükəmməl nəşrləri buraxılır. Şair Ramiz Rövsənlə tədqiqatçı Maarif Teymurun ssenarisi əsasında A.İldırıma həsr olunmuş iki hissəli sənədli film nümayiş etdirilir.

A.İldırımın şəxsiyyəti və ideallarının ölməzliyi haqqında bir sıra bədii əsərlər də yazılmışdır. Hələ 1952-ci ildə Türkiyədə çıxan "Azərbaycan" dərgisinin 2-ci nömrəsində Əli Usta Vulkanın dərc etdirdiyi "Ağlaram" rədifli şeirdə şairin üslubuna uyğun bir tərzdə onun vətəninin acınacaqlı halı təsvir olunmuşdur:

Yurdunda nədəndir ocaqlar tutmaz,
O viran bağlarda bülbüllər ötməz?
Pozulmuş hər yanı, lalələr bitməz,
Məlul, məhzun çağlar, anar, ağlaram!

A.İldırıma həsr edilmiş əsərlərin ən mükəmməli istedadlı sənətkar Rəfiq Zəka Xəndanın "Oy!.." şeridir. Bu şeirilə R.Z.Xəndan A.İldırım irsinin mahiyyətinə varmış, onun Azərbaycan haqqında ürəklər parçalayan məşhur nidasını təzmin edərək mükəmməl, təsirli bir şeir yazmışdır:

Gülşənində bayquşları dinlədin,
Bülbüllərə ağı deyib inlədin,
Yurddan çıxıb, ölümünü önlədin,
"Azərbaycan mənim tacım, taxtım oy,
Oyanmazmı kor olası baxım oy!"

... Quzğunlarla eşələndi izlərin,
Çıxsan üzə çıxacaqdı gözlərin,
Ürəyimi parçalayır sözlərin,
"Azərbaycan, mənim yazıq anam oy,
Neçə ildir həsrətində yanam oy!"

Türk olana qürbət olmaz Türkiyə,
Sən sığındın o müqəddəs ölkəyə,
Cəllad düzdü şairləri cərgəyə,
Cavidləri, Müşfiqləri andın oy,
Kərəm kimi alışdın oy, yandın oy!

Ölümünün üzərindən adladın,
Öz bağırını öz əlinlə qatladın,
Əsəbindən, qəzəbindən çatladın:

"Azərbaycan, mənim tacım-taxtım oy!
Oyanmazmı kor olası baxtım oy!"

Bu beytinlə sən tarixdə qalarsan,
Qalarsan da, qisasını alarsan,
Atəşini könüllərə salarsan,
"Azərbaycan, mənim tacım-taxtım oy,
Oyanmazmı kor olası baxtım oy!"

Kim deyir ki, şəfəq salmaz ildırım?!
Qaranlıqda itib qalmaz ildırım!
Dinlə məni, şair Almas İldırım:
Sancağını Ağrıdağa taxdın oy,
Güləcəkdir ay-ulduzlu baxtın oy!...

*"Odlar yurdu" qəzeti, №20,
oktyabr, 1990-cı il*

Almas İldırımın balaları, yaxın dostları, qonşuları, tələbələri, məsləkdaşları, özü kimi könlü nisgil dolu qəriblər 1952-ci ildə onu canından artıq sevdiyi Bakıdan çox-çox uzaqlarda da olsa, yenə türk torpağında dəfn etdilər. Lakin şairin böyük məhəbbətlə obrazını yaratdığı "içindəki bülbül" susmadı. Qoynunda əbədi sığınacaq tapdığı ikinci vətəni Türkiyədə sayğılarla, qayğılarla nəşr olunmuş əsərlərinin səhifələrindən pərvaz edib, intəhasız göylərdə qanad çaldı. Nəhayət, elə bir vaxt gəlib yetişdi ki, şairin elinə-obasına, doğma Azərbaycana yol tapdı. Mən inanıram ki, bir gözü ağlayan, bir gözü gülən bu şeyda bülbülün gah həzin, gah da şaqraq təranələri bundan sonra heç zaman susmayacaqdır!

*Bəkir Nəbiyev
akademik*

ALLAHIM, MƏN NECİN
ŞAİR DOĞULDUM?..

Azərbaycanda yazdığı şeirlər

YANVAR (OCAK)

Buzlar dənizində əsərdi rüzgar,
Tənha sahili san gəzərdi ölü.
Sarmışdı ətrafı boranlı bir qar,
Sokaklar¹ örtülü, yollar örtülü.

Yalnız o rahatdı qış sarayında,
Kinli, mərhəmətsiz qəlbində qürur.
Kirli, qan ocağı loş sarayında,
Generallar məğrur, zabitlər məğrur.

Salon zövq içində, xırçın əllərdə
Səslənirdi şarab dolu qədəhlər.
Məclis eyşdə, o şanlı yerdə
Nə borandan xəbər, nə qardan xəbər.

Yalnız sokaklarda, yollarda darğın
Haqqı çeynənən bir həyəcanlı kütlə.
Siması acıqlı, qolları yorğun,
Koşuyordu sonsuz bir əziyyətlə.

Koşuyordu çıplak, ayakyalın, ac,
Önündə rəhbərdi bir füsunlu tac.
Könüllərdə imkan, eşklərdə kin,
Titrək dodaqlarda zülmə qarşı kin.

Artıq yığın-yığın o aciz ordu,
Gəlib şən sarayın önündə durdu
Ki, etsin dərđini ona hekayət,
O mərhəmətlidir, dinlər şikayət!

---

¹ Sokak – küçə

Xalqının çəkdiyi hər acı dərddə,
Şübhəsiz o vərər təsəlli, dərman.
Gələnlər soruyor: “Göstərin nərdə,
Nərdə ölkəmizin sahibi, sultan?”

“Elvərir bizləri çiyənədi həyat,
Tükəndi səbrimiz möhnət içində.
Yalnız odur bizə bir rahi-nicat,
Alındı haqqımız zillət içində”.

Zabitlər hayqırdı: “Çəkilin geri,
Alçağa deyilməz yüksəyin yeri!
O zənginlərinədir, böyükdür tacı,
Dinləmək istəməz şikayət, acı.
O indi enəməz sizlərə kadar,
Sarayda möhtəşəm ziyafəti var”.

“O zənginlərinədir, bizimki nərdə?
Bəs bizə kim verər haqqı bu yerdə?”
“Sizə nə qanun var, nə haq var, nə yer
Yalnız o böyükdür, o bunu dəryir”.

Qopdu xalq içində bir seyhə fəryad:
“Ata bildiyimiz o da bizə yad,
Artıq mərhəmət yox Tanrıdan, xaçdan,
Yenə nə bəllələr gəlir o tacdan?
Bizi məhv edəcək o məğrur sima”.

Bu sürüklənən xalq san bir sinema¹
Kimi keçib onun gözü önündən.
Süzürkən saraydan qudurdu birdən,
Bir əmrlə qızdı gözlərində qan,
Zabitlər hayırdı alında nişan.
O zaman çöhrələr, o səfil başlar,
Partladı silahlar, titrədi daşlar.

---

¹ Sinema – film

Yüksəldi bir fəğan, hiçqırıq, nalə,
Səpildi qarlara qırmızı lalə.
Ölüm söndü, əməl dillərdə susdu,
Sardı qızıl kəfən yolların üstü.

Axarkən yavaş-yavaş buzların altında çay,
Hiçqırırdı gizlicə leşlərin üstündə ay.
Öpüyorkən cismini kölgələr ölülərin,
Duyulurdu bu səslər uzaqdan dərin-dərin:
“Ay fəlakət, ay ölüm çeynədiyən bu leşlər
Üzərində dalğalar dənizlər çalxanacaq;
Cəhənnəmlər içində parçalanıb yanacaq
Göz yaşından və qandan yaranmış bir səltənət”.

Bakı, 1927

ANANIN QIZINA

Ey əskidən bəri yasa bürünən,
Şərəfli anamın gülüzlü qızı!
Al şəfəqlər içrə indi görünən,
Şərq üfüqlərinin pənbə yıldızı.

Bir zaman yurdumun qaranlıq qalan
Bucaqlarında sən ağlamazmydın?
Hürriyyət eşqilə coşub çırpıman,
Anamın ürəyin dağlamazmydın?

Fəqət indi harda o dərin-dərin
Həzin nalələrin, intilərin?
Söylə, ağ günlərə çıxdınmı bir gün?
Zülmün heykəlini yıxdınmı bu gün?..

Böyük anamızın o pozğun nuru,
Sənə baxdıqca, ah, gülümsəyir tək.
Nurlandı yazığın o solğun gözü,
Oyandı könlündə coşqun bir dilək.

ARXİMED VƏ MƏN

Arximed der: “Gözlərimə boşluqda
Bir nöqtə, bir istinadgah görünsə
Bir dəmirlə çevirərdim dünyanı...”

Mən deyirəm: “Bu gənclikdə, yaşlıqda
Od gəmirən gənclik mənə verilsə
Bir vuruşda devirərdim dünyanı”.

Bakı,1927

MƏNİM İNCİM

Nə İrandan, nə Hinddən, nə Əfqandan, nə Çindən,
Mən bir inci tapmışdım Qafqazların içindən,
Oynadarkən, əlimdən düşdü toprağa incim,
Nərdə mənim gəncliyim, nərdə mənim sevincim?

Duymadım, uçdu getdi o məndən çox uzağa,
Taleh quşum başından enib düşdü tuzığa¹.
O zamandan ki, mənim öz incimi çaldılar,
Sanasan ki, eşqimi, sevincimi çaldılar...

Olunca öz yurdundan, toprağından, daşından,
Gənc bir şair nə anlar, baharından, qışından?
Neyləyim mən ruhumu çox istəyən günəşi,
Harda mənim ilahim, harda könlümün eşi².

Mən nə edəm günəşin doğub da batdığını,
Önümə zəhər saçan bir gün yaratdığını?
Mən o gündən nə sevinc, nə bir həvəs bilirəm,
Yabancı mahnılarla ağlayıram, gülürəm!..

---

¹ T u z a q – tələ, tor

² E ş – ekiz, bərabər, tay-tuş, yoldaş, yar

BİR EL AŞIĞININ DEDİKLƏRİ

Qubada bir gün

Günəş süzgün tellərini yığınca dağlar ardı,
Bənzədi bir yanıq qəlbə, axar sular qaraldı.
Büründü bir yas tülünə çəmən, çayır, dağ, dərə,
Qanad çarpan hər yetim quş çəkildi ənginlərə.
Dilbər köylü¹ qızlarının yas bürümkən üzünü,
Bir hıçqırmaq tutdu axan pınarların² gözünü.
Qara gözlü gənc qızlara qayğı verən bir axşam,
Xəbərini verdi köydə ilk olaraq yanan şam.
Başlarında dörd yüzillik bir köləlik kölgəsi,
Alınacaq ixtiyarlar qaş çataraq ənginə,
Baxırlar üfüqlərin qan ləkəli rənginə.
Gənc igidlər at oynatmaz, qeyb etmişlər sevinci,
Ah bu dilbər obaların harda gömüldü dinci?
Uzun yoldan yorğun-ağrın, bət-bənizi bulaşdıq,
Əlində bir üçtelli saz gəldi bir qoca aşığı.
Görünmə hər gənc, ixtiyar ayağına vardılar,
Görünən bir Xızır kimi ətrafını sardılar.
– Gəl, gəl aşığı..
– Nərdən böylə?
– Uzaqmı gəldiyim yol?
– Gəl ruhumuz acıqlıdır, barı bizə nəşə bul!..
Aşığı güldü acı-acı:
– Nəşəmi? Mən görmədim.
Bu yollarda ömür verdim, bir sevincə ermədim.
Nəşə harda, bəklənirmi cəhənnəmdə bir bahar?
– Ya sazının tellərində?..
– İniltilər, hicranlar..
– Biz qəmliyik, nəşələndir.
– Mənə deyil, saza sor..
– Saz bu elin qəlbi, ruhu, olunurmu ona zor?

---

¹ Köy – kənd

² Pınar – bulaq

– Sənin könlün nə istərsə...
– Yox barmaqlarda bir iş,
Yalnız dərddi tellərindir hər nəğmə, hər söyləyiş...
Aşiq bir az rahatlandı, toplandı köy başına,
Anladı ki, el müntəzir o dilsiz yoldaşına.
Bir ah çəkib aldı ələ, göz dikərək dağlara,
Atəşli bir qoşma qondu o titrək dodaqlara:

– Durnam uçdu getdi uzaq ellərə,
Getdi, bilməm harda qaldı, gəlmədi...
Çox yalvardım aşıb-daşan sellərə,
Uca dağlar duman aldı, gəlmədi...

Durnam uçdu mənim boynum büküldü,
Xəzan gəldi, göy yarpaqlar töküldü,
Lalə soldu, yazın bağı söküldü,
Bülbül öldü, gül saraldı, gəlmədi.

Durnam uçdu uzaq dağlar ardına,
Uğradımı bilməm şimal qurduna?
Ellərə bir bahar, mənə fırtına,
Günəş söndü, qaş qaraldı, gəlmədi...

Əks edincə bu şərqi qarşıya qırıq-qırıq,
Hamının gözlərində titrədi bir ayrılıq.
Bir axşam qəribliyi sinərkən aullara,
Daldı küskün baxışlar duman çökən yollara.
Bir Şeyx Şamil hiddəti qonunca dodaqlara,
İxtiyarlar qaş çatıb baxdılar Şah dağlara...

Quba-Bakı, 1930

BİRLƏŞƏN İKİ NƏHR

Tarix boyu axdığı yerdən alıb izini,
Qoşmuş dəli Quzğuna¹ Kür çağlaya-çağlaya.
Görüncə başucunda dərqli Türkmən qızını,
Araz da dərde gəlmiş yas bağlaya-bağlaya.

Qucaqlaşmış o yerdə, birləşmiş iki bacı,
Biri eşqim, varlığım, biri başımın tacı...

Birində Qafqaz qızı yıxamış gur saçını,
Yolunda qurban etmiş mənim kimi kaçını².
Biri eş bulmaz, töksə gizli-gizli içini,
Yanarmış öz dərdinə qəlb dağlaya-dağlaya...

Buluşduqları topraq yerdə cənnətin eşi,
Biri qəlbimdəki qan, biri gözümün yaşı...

Biri toplar suyunu min dərədən, min göldən,
Birinə bağı yanıq, uzaqdan gələn seldən,
Biri mənim öz dilim, biri anlamaz dildən,
Yanaram arxasından, mən ağlaya-ağlaya...

Biri mənə doğma yurd, biri girdiyim qucaq,
Bir mənim, biri də... O da mənim olacaq!..

---

¹ Quzğun – Xəzər dənizinin köhnə adı

² Kaç – neçə

BULUDLAR

Lermontovdan iqtibas

Ey lacivərd göylərin əbədi yolçuları,
Mirvarid zəncir kimi üfüqlər aşarsınız.
Sizdəmi mənim kimi doğma, əziz vətəndən
Qovuldunuz, onunçün cənuba qoşarsınız?

Kimdir qovan sizləri, talemi, ya qərarmı?
Və ya gizli bir həsrət, açıq bir qərəzmi var?
Yoxsa bu geniş göylər gəzməyə sizə dar mı?
Yenəmi axşamlarda şeytanların bəzmi var?

Yox, yox... Siz bu bəhrəsiz tarlalardan bıqdınız,
Onun üçün uzun bir yolçuluğa çıxdınız...
Yabançıdır sizlərə izzirab və ehtiras,
Siz o boşluq içində azad doğulursunuz.
Sizlər ki, mənim kimi duyamazsınız kədər, yas,
Nə bir vətəniniz var, nə də qovulursunuz.

Baki, 1930

DAĞLAR

Qayıbanə çox sevdiyim Faruk Nafizə

Öpərkən alnından füsunlu bir yaz,
Axıyor döşündən sellər, a dağlar!
Yaşıl, zümrüd gözlü yamaclarında,
Açılır lalələr, güllər, a dağlar!..

Tarixdə namının silinməz şanı,
Karvanlar boynunun qızıl mərcanı,
Sinəndə kəsərlər ellər qurbanı,
Keçirərkən ağır illər, a dağlar!..

Toprağın cəvahir, daşların almas,
Çamlıqlar¹ geyinmiş ipəkdən libas,
Bəzən bilməm nəçin saxlayırsan yas,
Quzğundan əsərkən yellər, a dağlar?..

Çəkilməş qəlbinə əskidən min dağ,
Titrəyir eşqini anan hər dodaq,
Yayılr şikəstə səsləri dağ-dağ,
Nə söylər bu qərib dillər, a dağlar?..

Zirvəndə oynayan ruzgarlar acı,
İllərlə görünməz başının tacı,
Anlat ki, dərdinin nədir ilacı,
Nədir bu dumandan tüllər, a dağlar?

Boynunda qızlardan rəngin bir dəstə,
Lalələr dağılmış yolların üstə,
Sən gəl bu ölkədən min qurban istə,
Səndən əsirgəməz yollar, a dağlar!..

Bakı, 1927

---

¹ Çamlıq – şam meşəsi

DAĞLARA VİDA

*Bakıdan ayrılıb
Dağıstana sürgün gedəkən*

Əzəldən can deyərək bu sevdalı ölkəyə,
Hər qadasın aldığım sana əyan, a dağlar.
Oxşarkən hər dərđini söz verdim ölüm deyər,
Onunçü bu çəkdiyim dərđ bipayan, a dağlar.

Doğma yurdu tərک edib atıldım diyar-diyar,
Görmədim gənc ömrümdə yaşanacaq bir bahar.
Döndü həp düşmən oldu dost deyilən hər nə var,
Barı sən dostluğunda möhkəm dayan, a dağlar.

Of, Bakı... Bu ayrılıq mana ölümdən ağır,
Aləmə bahar gəldi, sənə yağmur, qar yağır,
Gündüzlərin dumanlı, gecələr dilsiz, sağır¹,
Bu boğulan səsimi varmı duyan, a dağlar?

Hicrinə tab edərsəm, dağları dələcəyəm,
Bir qanlı Sezar kimi mən yenə gələcəyəm,
Bir gün Eldəgiz kimi hayqıra biləcəyəm,
Artıq oyan, a dağlar, artıq oyan, a dağlar...

Bir gün gələr qoşaraq yurdumun harayına,
Mən atəş edəcəyəm düşmənin sarayına,
Nə düşər yurdu batmış bir igidin payına?
Ya şərəfli istiqlal, ya qızıl qan, a dağlar...

Bakı-Qızılburun, 1927

---

¹ Sağır – kar

DURNACIQ

Bu günlər mənim dərdim başdan aşqındı yenə,
Diqqət etsəniz əgər siz çöhrəmin rənginə,
Ən ağır bir kədərin duyacaqsız izini,
Dərdim gətirir cuşa qəlbimin dənizini.
İçimdəki tufanlar, fırtınalar, boralar,
Hər bir anda könlümü gah üzər, gah yaralar.
Hər baxışdan qəlbimə saplanır dərin bir ox,
Heyhat, yetim qəlbimin heç bir təsəllisi yox...
Bu getdiyim yolların ucu yox, bucağı yox,
Bəlalı baş qoymağa bir ana qucağı yox...
Durna, gəl qəbul et sən bu çarpaşlıq oyununu,
Tənəli söz önündə bükmə zərif boynunu.
Küsmə, sevdalı durnam, hər dərdimiz bəlli, gəl,
Gəl birlikdə bulalım baş-başa təsəlli, gəl.
Getmə durnam, getmə, dur, axı yollar dolaşlıq,
Bir dinlə, bax nə deyir başı bəlalı aşlıq...

DURNALAR

Uçursunuz alnıaçıq, üzüağ,
Bağrım çatlar sizdən almasan soraq,
Yorulanda olur sizə oturaq,
Göl kənarı, yaşıl çəmən, durnalar.

Qaqqıldaşın, qoy yatanlar ayılsın,
Əzilənlər qalxıb adam sayılsın,
Şöhrətiniz bu ellərə yayılsın,
Ey baş vurub göldə çimən, durnalar.

Arzum budur kəsilsin göz yaşınız,
Hər bələdan uzaq olsun başınız,
Çiçəklənsin toprağınız, daşınız,
Toxunmasın sizə düşmən, durnalar.

Mən özümə sizi sirdaş sanıram,
Arzunuzu düşünürəm, qanıram,
Halınıza od tuturam, yanıram,
Dərdinizi gəl bölək tən, durnalar.

DÜŞMƏNƏ

Vəhşilikdə azğın yer yüzündə nam,
Sanma ki, gizlidir tutduğum məram.
Göylərə ucalan o zafər marşı,
Bir daha bizlərə durmayacaq dal.

Yetər bu çapqınlıq, qorx, yetər, usan,
Alovla çarpışmaq deyildir asan.
İnsanlıq naminə çeynədin yetər,
Qəlbimi parçala, istərsən toxan.

Kəçmə başucumdan başvuracağa,
Əl atma köksümdə duran bayrağa.
Bir bayraq ki, qızıl qandan yarandı,
Əminəm bir daha enməz toprağa.

Əl çək varlığımdan birindən çəkin,
Bəsliyir o sənə göylər qədər kin.
Min bir rəzalətlə açdığın pərdə,
Köksümü gərmişəm mən dəmir təkin.

Gəzdirmə qızqında oğru qırbacı,
Qabarmış qəlbimdə duyduğum acı.
Dünyaya güvənib vurma qolumdan,
Düşər çamurlara başının tacı.

Gözyaşı içində sənin də baxtın,
Keçəcək yerlərə o tacın, taxtın.

ƏLVİDA, BAKI!

Türkistana gedərkən

Bu anda qəlbimdə nə dərin qəm var,
Əlvida, ey müşfiq ana, əlvida...
İçimdə bir sızı, gözümdə nəm var,
Əlvida, ey müşfiq ana, əlvida...

Səndə keçib getdi iyirmi dörd yaşım,
Bir zaman bələdan çıxmadı başım,
Sən oldun həmdəmə, dərddi yoldaşım,
Laylalar söylədin mana, əlvida...

Mən sənə yad deyil, doğma oğuldum,
Öz qanımdan gül yaxanda doğuldum,
Günahım – “Can!” dedim sənə, qovuldum,
Acımadın bu qurbana, əlvida...

Yox oldu Çəmbərəkəndi¹ gözlərdən,
Batıb getdi Pırvənzəli² izlərdən,
Kim nə anlar bu çarpaşiq sözlərdən,
Bunlar bir xatirat mana, əlvida...

Bir zaman qoynunda mən də yaşadım,
Sokakdan-sokaka səsləndi adım,
Bilməm sönəcəkmə səndəki yadım?
Bəlkə də dönəməmə sana, əlvida...

Bax nə deyir yenə bu coşqun Xəzər,
Qoynunda Şimaldan gələn yad gəzər,
Bu bir dərd ki, məni ömrümcə əzər,
Salır məni haldan-hala, əlvida...

Uzaqda qaralır Qızlar qalası,
Söylər ki, başımın çoxdur bəlası,

---

^{1,2} Çəmbərəkənd, Pırvənzəli – Bakı məhəllələri

Nərdə öz oğulu, igid balası?
Acısın düşdüyü oda, əlvida...

Mənim günahım yox, məni bağışla,
Çox çarpışdım, düşdüm tufanla, qışla,
Bəzən salam göndər sən də bir quşla,
Getdiyim yer Türkiştana, əlvida...

Əlvida, ey gözəl Bakı, əlvida!
Sağlıqla qal, son sözüm bu, əlvida!..

GÜNAH KİMDƏDİR?

Gülyaz məktəbdə bir çapqın quş kimi,
Sevdaı könlündən vurulmuş kimi.
Naz alıb, naz verər, sığmazdı elə,
Dolaşırdı adı dillərdən-dilə.
Məktəbin içində tək sanılırdı,
Hər kəs tərəfindən o anılırdı.
Hər daim güzgünün qarşısında o,
Gözünü, qaşını əyib dururdu;
Artıq o büsbütün dəyişib başqa,
Vurulmuş ürəkdən dərin bir aşqa.
Get-gedə artırdı, cülvəsi, nazı,
Həsrətlə bəklərdi hər gələn yazı.

Bir çoxunu məftun etdi dərindən,
Qopardı qəlbini, qırdı yerindən.
Əks etdi məclisdə şən qəhqəhəsi,
Hər yerdə, hər yanda Gülyazın səsi.
Bir çoxu eşqilə qanadlı oldu,
Gülyazsa onlarçün bir atlı oldu.
Güvənib qürurla gözəlliyinə
Hər kəsə bir işvə, cülvə, naz satdı.
Gözləri olaraq sivri bir iynə.
O isə hər kəsə bir göz qırparaq,
Çapqın bir quş kimi şakrayıb keçdi,
Hər kəsə bir vurğu, qanad çırparaq,
Eşqinin xəyalı zövqünü içdi.

II

Bir az keçdi Gülyaz komsomol oldu,
Sandı ki, qarşıda yeni yol oldu.
Daldı cülvələri həddindən aşdı,
Qəlbində ehtiras qanı kaynaşdı.
Söz atıb sevlmək yolunu bildi,

Az zaman içində o çox sevildi.
Hətta komsomolun katibi Niyaz
Bilmədən gizlicə ona vuruldu.
Onunçün “ideal” kəsildi Gülyaz,
Hər şeydən soyudu, işdən yoruldu.
Artıq təhsilindən belə usandı,
Qaldı hər çalışqan yoldaşdan geri.
Yandı o Gülyazın eşqinə, yandı,
Küsdü həyatından o gündən bəri.
İlk aktiv sayılan bir komsomolçu
Oldu Gülyaz ilə bu eşqə yolçu.
Get-gedə pozuldu komsomol Niyaz
Oldu məsləkindən döndü, yad oldu.
Küsdü vəzifədən o hər gün bir az,
Özəyin işləri həp bərbad oldu.

III

Bir gün bir iclasda qopdu gurultu,
Açıldı o gizli qalan məhəbbət.
Odlu komsomollar çıxış yaparaq,
Verildi Gülyaza, Niyaza töhmət.

Bir təsir etmədi töhmət onlara,
Damarlarda aşıb, coşan qanlara,
Daşqın bir arzuya irişdi onlar,
Hər gəcə gizlicə görüşdü onlar.

IV

Coşdu, komsomollar yənə də bir gün,
Yığılıb geniş bir iclas çağırdı.
Görünçə özəyin işini ölgün,
Odlu üzlərindən hiddət yağırdı.
Birisi söz aldı:

“Yoldaşlar, mühit
Və həyat şərtini unudan hər gənc
Həyat yollarını azanlar olur,
Polad intizamı pozanlar olur.
Niyazın da bu gün gördüyü iyrenc
İşləri ləkədir bəlkə, silinməz.
Getdiyi yol məçhul, məqsəd bilinməz.
Ləkədir Gülyazın yaşatdığı ad,
Onlar artıq bizim məsləkimizə yad”.
Qopdu bir gurultu:
“Doğrudur, doğru”.
“Yolunu dəyişdi;
Yaramazdır o.
Onlar komsomola yaramaz artıq
Çıxarılmalıdır:
Varmı qarşılıq?”
Hər yetən onlara bir darıldılar,
Axırda özəkdən çıxarıldılar.

V

Bir gün Niyaz tutdu Gülyazı dilə,
Birlikdə getdilər həp Niyazgilə.
Gülyaz öncə ürkdü:
“Bu nədir?” dedi.
Niyaz dodaqaltı bir gülümsədi,
“Nə oldu, çocukluk etmə, gülüm, sus!
Bax bu süslü otaq həp sənə məxsus.
Eşqimiz bu yerdə açacaq çiçək,
Bu yerdə ömrümüz gülümsəyəcək”.
Deyərək masaya doğru keçdilər,
Oturub, o qızıl meydən içdilər.
Niyaz məqsədini yürütmək üçün
Söyləyirdi:
“İçin, sevgilim, için!”
İçdikcə sevgilər gəldi həp cana,

Damarlar qızıqıb düşdü həycana.
Gülyaz sərxoş oldu, Niyazsa qızğın,
Gözləri çıxmışdı həlqələrindən.
Sarılıb bir-birinə bu iki azğın,
Heç biri qalxmadı düşən yerindən.

VI

Getdikcə soyudu sevgidən Niyaz,
Artıq sevdiiylə görüş az oldu.
Yolunu günlərlə gözlərdi Gülyaz,
Onunla birlikdə dolaşmaz oldu.

Bildi ki, Niyazın dəli qalbində,
Ona bir məhəbbət yox imiş əsla,
Eşqi sönüb getmiş bir ehtirasla.

Gülyazın məktəbə yayıldı işi,
O mənhus gecədən xəbər verdilər.
Şakradı hər yanda əqrəb gülüşü,
Güldülər, güldülər, ona güldülər.

İlk ona gülən o üzlər içində,
Çıxmadı dərdinə yanan heç biri.
Ləkədir dedilər qızlar içində:
“Bu yeni həyatda yox onun yeri
Müqəssir özüdür
Günah özündə.
Qoy gəzsin illərlə namus izində”.
Hər kəs güldü ona, hər kəs darıldı,
Zavallı günlərcə dərdə sarıldı.

VII

Sevdaıı bir axşam, həzin bir axşam,
Gülyazın gözündə söndü yanan şam.
O artıq qız deyil, ləkəli bir qız,
Müqəssir sanılar, lakin günahsız.
Çocukluqdan bəri köhnə həyatda
Yaşayıb böyümüş, tərbiyə almış,
Dün çadra içindən çıxıb həyata,
İlk addımda dərdə düşüb bulanmış.
Nə etsin ki, eşqə uyan bir qızdı,
Nə etsin zavalı təcrübəsizdi.
Bilməzdi eşq nə, məhəbbət nədir,
Niyazın üzündə o ülfət nədir.
Odlu məsləkəndən döndü, yad oldu,
O gündən varlığı həp bərbad oldu.

İndi dönsünmü bir sarı yaprağa,
Gənc ikən getsinmi qara toprağa?
Yox, dedi: “yaşamaq, yaşatmaq mənim
Yenidən qoy odlu şüarım olsun.
On yeddi yaşım var, mən hələ gəncəm,
Qoy yenidən açsın baharım olsun.
Qoy məni görənlər nə deyir desin;
Mən atdım o köhnə irzi, namusu.
Qoy dəli Niyazlar içini yesin,
Görməsin eşqinə tapan bir qızı.
Yox mənimçün artıq nə namus, nə din,
Onlar üçün sönməz ürəyimdə kin.
Mən indi bir alov, bir od qızıyam,
Fabrik qızıyam, zavod qızıyam”.
Deyərək o gündən atıldı Gülyaz
Dəzgahlar qoynuna, istehsalata.
Üz çevirdi keçən mənfur həyata,
O indi çalışır zavodda yalnız,
Qolları çirmalı, zərbəçi bir qız.

Heç onu müqəssir görməyirəm mən,
Müqəssir ona yol və haq verməyəm.
Çox zaman tökdüyü o göz yaşları,
Köhnə cəmiyyətin çürük başları.
O köhnə irsiyyət, o köhnə həyat,
Beynində yer açan əski xatirat,
Yaramaz tərbiyə, avam ailə...
Bunlardır müq əssir...
“Deyilmi?”
“Elə!..”

HİNDİSTANDA FIRTINA¹

Derlər uzaq Hindistanın gül sinəsində,
Zəncirlənən doğma ellər qan qusar, ağlar.
Qoca Hindin bir hıçqırıq varmış səsində,
Üfüqlərdə səslənirkən oyanan dağlar.

Ənginləri ötən qara gözlü buludlar,
Axıb gedən dərddli Qanqa şikayət eylər.
İlk baharın doğuşunu görməyən otlar,
Qərbin acı rüzgarından hekayət eylər.

Orda çılpaq annələrin sinəsində ac
Yavruların yapraq kimi solmada ömrü.
Sarılkən kölələrin omzuna² qırbac,
Topraqları çeynəyərək keçirir əmri.

Orda qoca Hind dənizi əsəbi, qaynar,
Sahillərin qəlbi qırıq qasırgılardan.
Çaylarında axıb gedən meyitlər oynar,
O dənizin udduğu qan, sovurduğu qan...
Fırtına var!
Fırtına var!
Parçalandı göy...
Üfüqlərin yıldırımlar doldu qəlbinə,
Qopacaqdı fırtınalar,
İştə³ yandı göy,
Bu qudurmuş qasırgılar nə istəyir, nə?
Çınladı yer,
Çınladı göy,
Çatladı dağlar...
Buludların üz-gözündə təlaş var, təlaş.
Qopdu böyük bir zəlzələ, partladı dağlar...

---

¹ Mənbələrdə bu şeirin Sabit Rəhmanla birgə yazıldığı iddia edilir.

² Omuz – çiyin

³ İştə – bax gör, budur

Everestin ciyərindən qopdu böyük daş.
Fırtına va!
Fırtına var!
Köpürdü çaylar,
Bir sel axdı meyitlərdən ümmana doğru.
San yerindən devriləcək qanlı saraylar,
Qoca hindin çatladı bax,
Çatladı bağı.
Kinli Bombay, əski Qanqon, o qanlı Dehli
Bir həzz aldı fırtınadan, qızışdı üsyan.
Əsirlərlə zəncirli bir ölkənin əhli,
Gündüzlərə saçdı alov, gecələrə qan...
Qopdu çılğın fırtınalar,
Coşdu axınlar...
Od gəmirən gecələrin qəlbi qudurdu.
Qoşuldu bu fırtınaya uzaq, yaxınlar,
İngilislər bütün yolu bağladı, durdu:
“Hind bizimdi!”
“Çək əlini!”
Dalğalandı səs:
“O bizimdir!”
“Qır zənciri!”
“Götür kəməndi!..”
Səs verdi bu dalğın səsə hər inləyən kəs,
Sardı qanlı bir üsyan hər şəhri, kəndi.
Qopdu Qərbin ölüm saçan qanlı rüzgarı,
Qan damladı fırtınanın odlu gözündən.
Üsyan edən hindlilərin kəskin başları,
Axdı Qanqın qan ləkəli coşqun üzündən.
Fırtınanın qəlbi quduz, durmaz, inləyir,
Qüvvət alır üsyan dolu qasırgılardan.
“Hind bizimdir!..”
Yalnız bunu, bunu dinləyir,
Savrılarkən topraq üstə çanaq-çanaq qan,
Yan, ey mələun Britaniya, qırıl, tökül, yan!
Yanır, odlu Hindistanın qəlbi yanır, bax!
Zəncirlən topraqları alovlanır, bax!

Söylə igid Hindersona öyünməsin çox,
Qəlbi hindin varlığıyla döyünməsin çox.
Hindi almış dişinə bir kinli fırtına,
Qanadlanıb üsyanların minmiş sırtına.
Elə azğın bir üsyan ki, daşsa dənizlər,
Yenə böyük məqsədini durmadan izlər.
Elə çılğın bir üsyan ki!
Qorx sən özün də,
Partlamasın Londuranın mələun gözündə:
“Ya azadlıq və ya ölüm...” hayqıran üsyan,
“Hind bizimdir, çək əlini!..”
Deyən zorlu fil
Tapdağında sürüklənən bir aciz deyil;
Bir gün gələr qəzəblənib tutacaq səni,
Xortumunda ümmanlara atacaq səni.
Füsrət ikən yığ şələni, başını al, qaç,
O külək zəncirini Hindistandan aç!
Yoxsa ölüm aman verməz, yıxar taxtını,
Bax onsuz da uğursuzluq sarmış baxtını.
Yan, ey mələun Britaniya, qırıl, tökül, yan.
Hind qurtulur,
Yarın olur.
Azad Hindistan.
Yan, ey mələun Britaniya, qırıl, tökül, yan!

Bakı, 1930

HİNDLİ QIZ

Yenə sordum o gözəl qızcığazı,
Yenə hicran onu sarmış dedilər.
Pürxəzənmiş¹ yazıq ömründə yazı,
Bir yəqin matəmi olmuş dedilər...

Sızlayırmış yenə qəlbində sitəm,
Çırpınırmış yenə dərd ilə ələm,
Onu pək ağladıyormuş acı qəm,
İncəcik qəlbini yormuş dedilər...

Qucuyorkən qara sis ellərini,
Uzadır Şərqə kiçik əllərini.
Pozuyorkən acı yel tellərini,
Qaynaşıb dərdi coşmuş dedilər...

Xırpalarkən onu həp qanlı bir əl,
İnləyirmiş o siyah saçlı gözəl.
Çağırır: “Azəri qız, qoş mənə gəl!”
Gözü bir nuru aramış dedilir.

O soluq yavrunu şənləndirəcək,
Qəmli, gülməz üzü hər güldürəcək,
O axan yaşları bir an siləcək,
İnqilab ordusu varmış dedilər...

---

¹ Pürxəzənmiş – payızla dolu

QALDI

Arkadaşım Nafiyə¹ bir xatirə olmaq üçün
seirlərimdən bir parçasını yazıyorum

Səndən ayrılalı tutuldum yasa,
Bu xəstə könlümdə nalələr qaldı.
Gözlərim yaşardı buludlar kimi,
Sarışın çöhrəmdə jalələr qaldı.

Fələk varlığını gənc ikən əzdi,
Qəlbimdə ələmlər, acılar gəzdi,
Əməl qönçəsini yad əllər üzdü,
Yerində yıpranmış lalələr qaldı.

Birlikdə bir zaman sevişməzmiydik?
Könüldən nə keçsə bölüşməzmiydik?
Üz-üzə dayanub gülüşməzmiydik?
İndi aramızda halələr qaldı.

Bakı, 1925

İŞTƏ BİZİM ELLƏRƏ

Yaz gəlib topraklar çiçək açanda,
Mənim də vardır bir sözüm ellərə.
Traktörlər çöldə yarış açanda
Dikilib qalsın qoy gözüm ellərə.²

---

¹ Nafi Almas İldırımla "İttihad" məktəbində oxumuş Abbasqulu Əlihüseyn oğlu Abdullayevin təxəllüsüdür. İldırımın Azərbaycandakı yeganə avtoqrafını uzun illər boyu xatirə albomunda qoruyub saxlayan Nafi, 1993-cü ilin iyununda 86 yaşında Buzovnada vəfat edib.

² Şərin tamamı əldə edilməmişdir.

MAYIS

Qocaman dağları aşıb keçərək,
Gəlmiş bu sevdalı diyara Mayıs.
Coşqun ırmaklardan sular içərək,
Salamlar söyləyir bahara Mayıs.
.....

Açılmış hər yerdə yarış cəbhəsi,
Dağılmış cəbhəyə Mayısın səsi.
Bürümüş sevincə elin nəğməsi,
Açır könülləri odlara Mayıs.
.....

Ölkədə Mayısın söylənir adı,
Silinməz bir zaman tarixdən adı.¹

---

¹ Şerin tamamı əldə edilməmişdir.

MAYIS GÖZƏLINƏ

Süleyman Rüstəmzadəyə

Başında ipəkdən bir qızıl örpək,
Döşündə lalələr, güllərlə gəlir.
Bir bahar gülüşü mənimsəyərək,
Lentalı, qıvırcıq tellərlə gəlir.

Qarşıya çıxanlar dağılır düzə,
Çökər müjdəçilər önündə dizə,
Verməyə bir xəbər günəşdən bizə,
Nəşəli, sevdalı dillərlə gəlir.

Gülüş – simasında pozulmaz bir şan,
Görənlər hüsnünə vermədə, min can,
Qulağında sırğa, boynunda mərəcan,
Ellər nişanlısı ellərlə gəlir.

İllərlə küsülü qəlbi acıdan,
Ellər sevinc umar qoyduğu tacdan,
Çiçəkli dərədən, zümrüd yamacdan
Dalğın, aşib coşan sellərlə gəlir.

MƏN DƏ AĞLAMIRAM

...Mən ki, hala bir gəncəm, ümidim var, şanımlı var,
Damarlarımda coşan, axan qızıl qanımlı var.
Madam ki, köksüm dəmir, ağlamaq, neçin, nədən?
Sürünməyəm həyatın uçurumlarında mən.
Qaldıraraq başımı indi mühitə baxdım,
Baxdım ki sürünməyin sonu yoxdur, buraxdım.
Gözlərimdən silmişəm əmirsizlik yaşını.
Əməllərimlə etdim, göz yaşına əlvida,
Qəlbimdə indi ümid, bir yüksək buludlu dağ
Önümdə görünməyir nə uçurum, nə qazıq,
Ümitsizlik içində ağlayanlara yazıq...

Bakı, 1926

MÜSTƏMLƏKƏ OLMUŞ ŞƏRQƏ

Qanlı pəncərələrdə göz yaşı tökmə,
Ey siyah örtüklü gəlini Şərqi!
Zalimə yalvarma, boynumu bükmə,
Azca açma daha əlini Şərqi.

Çökdüsə ortaya hicran, ağlama,
Oldusa ellərin viran, ağlama,
Verdinsə sən bir çox qurban, ağlama,
Bəyazlatma siyah telini Şərqi.

O şimdi inləyən naşadlarınla,
O qəlbindən qopan fəryadlarınla,
O igid çöhrəri övladlarınla,
Parçala, yax qara tülünü Şərqi.

Bax yenə coşuyor axan çayların,
“Qalx!” deyə səsləyir Himalayların.
İnan ki, qoynunda üsyandır yarın,
Aydın et üsyanla yolunu Şərqi.

Silkin, ta qırılsın dəmir qəfəsin,
Sərvətin işlətsin “haqq” deyən səsin,
Zalim düşmənləri yaxsın nəfəsin,
Qaldır yüksəklərə yolunu Şərqi.

Ey parçalanmış Şərq, ey gözəl ana,
Bənzə dənizlərdə qopan tufana,
Aciz yox, cəsur ol, hayqır düşmana,
Əzməsin inləyən elini Şərqi!

NƏRİMAN

Nəriman Nərimanovun vəfatına

Şərqə bir səadət aradığın gün
Nəriman, ürəyin parçalandımı?
Göz qapaqlarını yumarkən o gün
Dodaqların qoca Şərqi andımı?

Üfüqdən axdınmı, sən də söndünmü?
Sardı ölüm rəngi dodaqlarını...
Nəriman, ölürkən heç düşündünmü
Şərqi issiz¹ qalan bucaqlarını?

Ah, şimdi ayrıldın, qaldın uzaqda,
Kəsdı aramızı ölüm pərdəsi.
Söylə, gəliyormu sənə topraqda
Viran Şərqi elinin yanıqlı səsi...

Önümüzü kəsən dərəmi, dağmı?
Uçurumlar bizi qorxudacaqmı?
Ətrafımız olsa zalımlar dolu.
Yenə izləyiriz getdiyın yolu.

Bakı, 1926

---

¹ İSSİZ – boş, kimsəsiz

NEÇİN?..

Mən artıq nə yazım yurduma dair,
Düşmən zəhər saçır, dostlar gizlənir.
Bilməm öz yurdunu sevən bir şair
Neçin də bir cani kimi izlənir?

Gizli yol kəsmədim, qaçaq olmadım,
Sakit bir həyatı pozmadım mən ki,
Heç kimə qanlı bir bıçaq olmadım,
Heç bir qətlə fərman yazmadım mən ki...

Bəs neçin qəribəm bu doğma eldə,
Məhbəsmi dörd yanım, mən ki, boğuldum...
Məlun bir zamanda, məhkum bir ildə,
Allahım, mən neçin şair doğuldum?..

Baki, 1927

O MƏNİMDİR ƏZƏLDƏN

Əsmə, ey sabah yeli, böylə müxalif əsmə,
Tellərini pozduğun o sevdalı yar mənim.
Söz verdim gələcəyəm, gəl də, yolumu kəsmə,
O göy dəniz, yaşıl dağ, o güllü diyar mənim.

Könlüm alov saçarkən vulkan kimi dərindən,
Nə qorxum bir yolsuzun, imansızın birindən.
Bir ah çəksəm çalxanar, dağlar qopar yerindən,
Tarixlərdən ün almış bir şöhrətim var mənim.

Kim keçər dünyaları məst edən o gözəldən?
Mən onun öz yarıyam, o mənimdir əzəldən,
Yolunda döyüşürəm, vaz keçməm bu əməldən,
Ya o mənim olacaq, ya qanlı məzar mənim.

O GÖZƏLƏ

Bizim Ərkilətə

Xatırlarmısan ki, orda bir zaman
Səninlə diləyə erdim¹, gözəlim...
Sən məndən yadigar bir şey istədin,
Qoparıb qəlbimi verdim, gözəlim.

O gündən nə ağlım, nə huşum qaldı,
İçimdə yaralı bir quşum qaldı.

Məni qəbrə qədər götürsün deyə,
Zəhərimi qatmışdın sunduğun² meyə?
Mən lənət oxudum sənsiz hər şeyə,
Mən hər şeydə səni gördüm, gözəlim...

Sənsən dinim, yolum, imanım mənim,
İnan ki, yox başqa gümanım mənim.

Muğan yaylasında, göy Mil düzündə,
Axdı qanım damla-damla izində,
Gəl vəfa qıl, sən də bir dur sözündə,
Mən sözüm üstündə durdum, gözəlim?

Sənsiz dünya varmış, yoxmuş mənə nə?
Lənət olsun tək sözündən dönənə.

Kəbəm oldun, mehrabına diz qoydum,
Xızrım oldun, dərgahına göz qoydum,
Qərib düşdüm, toprağına üz qoydum,
Bir sormadın nədir dərdim, gözəlim?

Açma, gülüm, açma dərin dir yaram,
Mən kimə sirr açam, kimə yalvaram?

---

¹ Erdim – yetdim

² Sunduğun – uzatdığın, təklif etdiyini.

Hara getsəm arxamda bir ahım var,
Varıb baş qoymağa bir dərgahım var,
Əlbət ki, mənim də bir Allahım var,
Gün gəlir hürri olur yurdum, gözəlüm...

Yenə orda verib bir gün əl-ələ,
Bir türkü söyləyiriz bizim ellərə.

ORDA Kİ, SEN¹ ÇAĞLAR

Paris kommunasına

Mən ömrümdə Rarisin görməmişəm üzünü,
Enməmişəm o vəhşi, çılğın şantanlarına.
Qucmamışam ac gözlü qəhbələrin dizini,
Baxmamışam sarayda vuran fantanlarına.

Orda ki, sinəsində süd əmər dilsiz çocuq,
Ac və çılpaq analar sokaklara atılar.
Orda ki, altun deyə gənç qızlar qıvrıaraq,
Bir saatlıq zövq üçün kabaklarda satılar!

Orda ki, aşıb-daşan dəli, quduz, Sen çağlar,
Əks edər qəhqəhəsi hıçqıran gecələrə,
Dərdini bölən dilsiz qara daşlar, topraqlar,
Cavab verməz sorduğu gizli bilməcələrə.

Orda ki Napaleonlar atəş saçıb durmuşdu,
Çevirmişdi dünyanı acizlərin başına,
Lüdoviklər hökmünü qan üstündə qurmuşdu.,
Boyanmışdı zülümdən topraqlar göz yaşına.

O yerdə ki, hələ Sen qan içkisiylə yenə
Sularında boğulmuş meyitlərlə oynayırsın,
Orda “bəşər” naminə, “mədəniyyət” naminə,
Dünyadakı ən çirkin rəzalətlər qaynaşır.

Orda əlli doqquz il bundan əvvəl irmaqlar,
Coşqun bir inqilabın mahnısını dinlədi,
Əsrlər boyu gülməz sarı, solğun dodaqlar,
Oxurkən o mahnını pək dərinədən inlədi.

Orda yalnız bir bahar çiçək açdı, yaz oldu,
Döndü ancaq bir yazlıq tar gecələr gündüzə;

---

¹ Sen – Sena çayı

Ağlayanlar gülərkən göz yaşları az oldu,
Hər kəs inandı durdu, söylənən şirin sözə.

İlk olaraq kölələr zəncirləri açaraq,
Möhtəşəm sarayların qırdılar qapısını.
İlk olaraq Parisin qalasında al sancak
Qurdular leşlər üstə qurbanlar yapısını.

Açıldı bir gün yenə fırtınanın qanadı,
Qara qanlı üfüqlər büründü bir çarşafa.
Senanın dəli qəlbi yenə coşdu, qanadı,
Atılarkən bağına minlərcə qanlı qafa.

Həftələrlə Parisin sokaklarında qanlı
Öz üsyanın qaldıran çıplaq leşlər uzandı.
Onunçün “Gözəl” Paris dillərə düşdü şanlı
Tarixlərdən silinməz iyrənc bir ad qazandı.

O zamandan bağında fırtınalar, boralar
Qudurduqca, daşları, topraqları inləyir.
Bu dərd onun qalbini hər gün bir az yaralar,
Dəli, coşqun Atlaslar mahnısını dinləyir.

ÖMRÜM XARAB OLDU HEY...

Kim dedi sana ki, çıxıb yoluma,
Gənc yaşımda göndərəsən ölümə,
Adını kim qazdı bilməm könlümə,
Gəl ki, sənsiz ömrüm xarab oldu hey...

Sən getdin, ardınca boynum büküldü,
Axdı, axdı göz yaşlarım töküldü,
Ellər, dostlar, birər-birər çəkildi,
Həmdəmə bir qədəh şərab oldu hey...

Doğmuşkən Süleyman taxtına Günəş,
Nə bir Müşfiq həmdəm, nə Cavad bir eş.
Nədir bu içimdə sönməyən atəş?
Könlümdə ümidlər sərab oldu, hey...

Mən bezginəm sənsiz hər bir günümdən,
Könül asi¹ bəxtə olan kinimdən.
Keçdim uğrunda Tanrımdan, dinimdən
Başdığın yer mana mehrab oldu, hey!..

---

¹ Asi – üsyankar

QƏRBƏ

Yenə qanlarla dolmuş afaqın,
Canavar gözlərində kin parlar.
İti caynaqlı qanlı pəncəndə,
Didilən, pək çox ağlayanlar var.

Ey qızıül qan, ölüm saçan qüvvət,
Nə rəzil, kirli şöhrətin vardır.
Varlığından usandı həp xilqət,
Hakimin qan içən diplomatlardır.

Diplomatlar, o kinli cəlladlar
Hökm edər farsda, Çində, hər yerdə.
Qopuyor ölkələrdə fəryadlar,
Nərdə vicdan- ədalətin, nərdə?

Varlığın həp dəmirlə, daşlarla,
Parçalansın da qanlı yaşlarla,
Nə deyim, ah, o gözlərin batsın.
Səni, ey Qərb, fələklər ağlatsın,

Yox, yox; əsla fələklər ağlatmaz,
Bir qədər bəklə sən də, sən də bir az,
Səni yalnız bir ağladan olacaq,
O da ancaq qızıl, qızıl bayraq.

ŞƏRQƏ

Annə, artıq bu gün sən ağlama, gül...
Çünki qoynunda oynaşan bülbül
Coşaraq incə bir tərənnüm ilə,
Sənə bir bax nə söylüyor, dinlə...

Bu gün uğrunda çarpışan, vuruşan
Yavrular, qönçələr, gözəl qızlar,
Hərə bir yıldırım, yanar vulkan
Kimi gurlar, coşar, çarpır, qaynar.

Dərələr, dağlar, ölkələr aşıyor,
Bir yığın odlu yavrular qoşuyor.
Qoşuyor inləyən o fəryada,
Qoşuyor həpsi, həpsi imdada.

Sis, dumandan silindi, bax yollar,
Gəliyor həp dəmir qıran qollar,
Bir cəsur qız əlində bir bayraq,
Gurlu bir səslə daim hayqıraraq.

Söylüyor: “Durma, qaç, çəkil, düşmən...”
Bax nasıl titriyor səfil düşmən!
Titriyor xırda qorxacaqlar tək,
Qaçmaq istər rəzil qaçaqlar tək.

Qaçıyor bəlkə, durmadan qaçıyor,
Sanki dağlarda bir duman uçuyor.
Annə... Annə... yetər baxıb durma,
Odlu bir qəlbi gəl yaxıb durma.

Yetər artıq vərəmlə əlləşdin,
Bitdi hər şey həp ayrılıq, hicran,
Səndə var şimdi elm, haqq, ürfan
Nə qədər bax bu gün gözəlləşdin.

Bakı, 1926

YARIMÇIQ QALMIŞ ŞEİR...

O zamanlar çocuq idim, təbiətin qoynunda,
Tam asudə yaşar idim, tanımazdım istibdad.
Fırlanardım daim könlüm sıxılmayan yerlərdə,
Adım Almas, qorxu bilməz, şücaətli bir övlad.

Xoş sözlərlə atam, anam evdə mənə hər zaman
Həpsindən çox nənəm, babam, nəsihətlər edərdi.
Damdabaca bir div imiş səkkiz başlı, qocaman,
Hər bir kəs ki, dindar olmaz, onu yeyər, – deyərdi.

Göy guruldar, şimşək çaxar ifritələr yerində,
Ac yalquzaq gözü sanki qaranlıqda göyərmiş.
Azanda, div çöldə qalan çocuqları boğazlar,
Tanrı bilməz, rahat durmaz insanları yeyərmiş...

YARIN¹

Şərq üçün

Xəzan pəncəsində saralan güllər,
Şübhəsiz, şənlənib güləcək yarın.
Həsərlə çırpınan xəstə könüllər,
Pək dadlı nəşələr sürəcək yarın.

Qırılacaq kirli, dəmir qəfəslər,
Daha gəlməyəcək o yanıq səslər,
Qaranlıqlardakı inləyən kəslər,
Yaşlı gözlərini siləcək yarın.

Şərqə hökm edərkən qabarlı əllər,
Qönçələr verəcək soluq əməllər.
Bir şənlik görməyən o issiz ellər
Səadət nə imiş, biləcək yarın.

---

¹ Y a r ı n – sabah

VƏTƏNSİZMİ
ÖLƏCƏYƏM?..

MÜHACİRƏTDƏ YAZDIĞI ŞEİRLƏR

ALLAH NAMİNƏ

Roma papasına

Ey qəlbi Tanrısının eşqiylə çarpan papas,
Bu tanrısız şairi dinləməzmişən bir az?
Dün teleqraf telləri xəbər verdi dərindənən,
Bu imansız ellərə küsüb darıldığını,
Kin püskürən gizli bir hərbə sarıldığını...

O doğrudur, biz atdıq tanrıları yerindənən,
Bizdə Allah naminə kirli bir şey qalmadı.
Məbədlərdən silindi köhnə Allahın adı,
O məbədlər ki, orda bir zamanlar şahların
Fironların naminə rəsmi keçid düzüldü.

O məbədlər ki, orda yerdəki Allahların
Bir əmrilə minlərcə insan qanı süzüldü.
Orda ki, sənin kimi papasların dizinə,
Yüzlərlə bakirələr göz yaşları tökdülər.
Müqəddəs mehrabların qan çilənmiş üzünə,
Allahların naminə qızlar dizə çökdülər.

Orda ki, bir zamanlar Allahın oğlu İsa,
O qəhbə Məryəmlərin çəkərdi keşiyini?!
Papasların belindənən gələn o bic çocuqlar,
Göz açınca çöllərdə görərdi beşiyini.

1

O məbədlər ki, indi mehrabları boş qalmış,
Allahların yerində toz-topraq və daş qalmış.
O məbədlər ki, artıq kimsə çalmaz zəngini,
Biz onların büsbütün dəyişdirib rəngini
Qırmızı fırçalarla boyamışız qapısını,
Ölkədə çoxaldırıq mədəniyyət tapısını.
Fəqət sənin beynində yenə Allah naminə
Dinin qara fitnəsi varlığıyla oynadır.

Gəl yenidən anlatma bizə Tanrı nə, din nə,
O qəhbəlik dövrünə bizdə nifrət qaynaşır.
Biz hələ unutmadıq milyonlarla bəşərin
“Böyük Allah naminə” tökdüyü al qanları.
Biz hələ unutmadıq bu zəncirlənən mirin
“Böyük Allah naminə” verdiyi qurbanları.

Biz hələ unutmadıq irmaqların, sellərin,
Qudurmuş din yolunda al-qan çağladığını.
Biz hələ unutmadıq sürüklənən işlərin
“Uca allah naminə” küsüb ağladığını.

Biz hala unutmadıq iki doğma qardaşın
Din üçün bir-birini doğrayıb çapdığını.
Biz hala unutmadıq bəşərin tarixində,
Atanı öz oğluna bir düşmən yapıdığını.

Bəsdir “Allaha naminə” günahsızlar boğuldu,
Bəsdir “Allah naminə” fahişələr doğuldu.
Yetər sağır göylərin hökmranlığı bitdi,
Getdi artıq Allahın, peyğəmbərin də getdi.
Zənnimcə, papam, sənin ömrün də pək az qaldı.
Gərçi sən qəlbində ümid çoxdur Tanrıya,
Bizim azad ellərdə tapan yoxdur Tanrıya.
Ey Roma qızlarının qoynunda yatan papa,
Sən özün vicdanınla, söylə, varmıdır Allah?

ƏRZİ-HAL

Sınıb həyatımın pəri, məhvəri,
Sürürəm zəhərli, acı günləri.
Dinlə fəryadımı Dərbənd səhəri,
Sən ey qoca Şərqi qədim şəhəri,
Bilmirəm həyatda günahım nədir?

Qoca Dərbənd, şeir, sənət yuvası,
Azəri yurdunun qədim qalası,
Qoymurlar ki, ölüm burda qalası,
Oxudurlar mənə hicran havası,
Bəlkə sən dəyəsen günahım nədir?

Bışıntək çox çəkir bəlalar başım,
Ayrı düşüb məndən qohum-qardaşım.
Bilməm nələr görər mənim gənc yaşım?
Heç kəslə olmayıb dava-dalaşım,
Bilmirəm həyatda günahım nədir?

Doğulduğum yerim, bil, Badi-Kubə,
Günəşim üz tutub gədir qürubə.
Təqsirim olmayıb vallahi, tövbə,
Addım-addım məni izləyir “şöbə”,
Bilmirəm həyatda günahım nədir?

Doğruluq, həqiqət olubdur yolum,
Bununçün bağlanıb, bil, əlim-qolum.
Mənimlə düşməndir sağım, həm solum,
İstərlər gənc ikən saralıb solum,
Onlara netmişəm, günahım nədir?

Vallah günahım yox, Dərbənd qalası,
Mən təmiz ürəkli Azər balası.
Mən gədirəm sən sağlıqla qalası,
Ucalır göylərə qəlbim nəvası,
Bilmirəm dünyada günahım nədir?

Zəhərtək acıdır yesəm şirin qənd,
Cəvab vər nə olar, ey qoca Dərbənd,
Sən yurdum olacaq hansı şəhər, kənd?
De mənə, nə üçün olubdur şər bənd?
Burdan da qovurlar, günahım nədir?

Arzum bu idi ki, çalıb-çağırım,
Həqiqət bayrağın ərsə qaldırım.
Şərin yollarında körpü saldırım,
Bəlalı şairəm, Almas İldırım!
Bilmirəm həyatda günahım nədir?

MƏN

Mənim imanım bir, eşqim, özüm bir,
Bir çeşmədən axdım, qaynar gözüm bir,
Türk oğlu Türkəm mən, mərdəm, sözüm bir,
Yol ver, yol ver, öz yurduma gedəm mən.

Toxunma, toxunma, dərdlidir başım,
Burax, öz yarama dərman edəm mən!
Uzaqda qaldıqca toprağım, daşım,
Cənnət olsa bu dünyayı nedəm mən?..

BÖYÜK ŞƏHİDİMİZƏ

Münir Kari üçün

Özün bir nur ikən “qanlı ulduz”un,
Zülmət olduğunu qandın dedilər.
Türk üçün yaranmış bu qoca Şərqə,
Yeni bir gün doğar sandın dedilər.

Göz dikib qaralan dağlar ardına,
Baxıb qəribsədin doğma yurduna,
Ürəkdən qızaraq “Şimal qurdu”na
Altun orduları andın dedilər.

Vətən bir çıraqdı, sən bir pərvana,
Dolanıb başına qıyardın cana,
Bilmədinmi düşər yurd sevən qana?
Sən də millət üçün yandın dedilər.

Qoyaraq millətin qəlbini dağlı,
Düzdülər qurşuna qolları bağlı,
Altay qəhrəmanı, Türküstan oğlu,
Dünyaya dəyər bir candın dedilər.

SƏLİMXAN

(Tarixi poemadan parçalar)

Çeçenli Ə.P.-yə

Epiloq

Xəyalımda yer etmiş
İxtiyar dağlarınız.
Səninlə gözdədim o
Bəxtiyar dağlarınız...

Giriş

O zaman ki, Qafqazın ixtiyar dağlarına,
Üfüqlərdən atbaşlı qara duman çöküyor.
O zaman ki, buludlar şimşəklə öpüşərək,
Axıb gedən Arğuna göz yaşını döküyor.

O zaman ki, gözünü qırparaq nazlı günəş,
Yaslanır yavaş-yavaş qoca dağlar ardına.
O zaman ki, qanadın çarparaq hər yetim quş,
Çəkilib ormanlığa, göy budaqlar ardına.

O zamanda gülüzlü dilbər Çeçen qızları,
O sevdalı gənçləri süzüb keçən kızları,
Dönərlər addım-addım bulaqların başından,
Köpüklərlə səslənən irmaqların başından,
Dodaqlarında çınlar, odlu Çeçen mahnısı.

Çeçen mahnısı

Aylay-la-yalay-aylay-la-yalay
Aylay-la-alay-valay-la-aylay...

Mən ondan xatırlaram Səlimxanın adını,
Çeçenin o qəhrəman, o igid övladını.
O bəzən gözlərimdə yapıncıya bürünüb,

Uçrumların başında tufənginə dayanmış.
Bəzən də qış gecəsi, qar üstündə sürünüb,
Saç-saqqalı, üz-gözü bəyaz rəngə boyanmış.
O bəzən Vedenonun yollarında at üstə,
Dərələrdən atlanıb, təpələrə dırmanır.
Bəzən də qartal kimi san iki qanad üstə,
Şahinlərin qonduğu zirvələrə dayanır.
Gecələr gözlərinə girməmiş uyğu derlər,
Saatlarca baxarmış kəndi doğma yurduna.
Uzaqmış Xaraçoydan onun gəzdidiyi yerlər,
Arxasını verərmiş qarlı dağlar ardına.
Onun çox güvəndiyi qoca Qafqaz dağları,
Yaşadarmış qəlbinin coşqun əməllərini.

O zaman zülm evindən bürürkən yas dağları,
O süzərmiş Çeçenin talanan ellərini.
Bu qoca Qafqaz illər boyu öz övladını,
Ataraq sinəsindən dözdü onun yasına.
Dinlərkən hər igid ər qəlbinin fəryadını,
Döndü dumanlı dağlar qaçaraq yuvasına.

Mən görmədim bunları, mənimçün bir ixtiyar,
Titrək dodaqlar ilə söyləmişdi: “Çeçəndə
Səlimxanı tanımaq istəyən hər ixtiyar,
Sorsun daşa, toprağa Xaraçoydan keçəndə”.

O zaman ki, qəhrəman igid, Çeçen elləri,
Doğma yurdun sevdalı toprağında süründü,
O zaman ki, o dilbər Vedenonun yolları,
Gözü qanlı ağ atlı kazaklarla büründü.

O zaman ki, o cəllad polkovnikin çəkməsi,
Deydi bizim Çeçenin toprağına, daşına,
O zamandan Səlimxan doğma yurddan ayrılıb,
Dırmandı o vüqarlı qoca dağlar başına

Onun yumşaq yatağı qara daşdı, topraqdı,
Tük yastığı kötüklər, mavi göylər yorğanı.

Acından çeynədiyi sarı, solğun yarpaqdı,
İçdiyi su çöllərin yağmur gözlü dumanı.

O zaman ki, dumanlar tökülürdü dağlara,
Yüksəlirdi dərədən ac qurdların səsləri,
O çiyində tufəngi çəkilirdi dağlara,
Buraxmazdı yaxına ona düşmən kəsləri.

Bir gün yenə riyakar, uzun dilli bir çeçen,
Xain dilin uzadıb yaltaqlandı marşala,
Dedi: “Yatma bu gecə, dağlardadır Səlimxan”,
Yeni bir tor quruldu o çeçenli qartala.

Çalındı tunc baraban, ordu döndü dənizə,
Zəncir kimi sardılar, dörd tərəfi, dörd yanı.
Səlimxanın papağı göründü dağ başında,
Marşal ağzı köpüklü görüncə Səlimxanı:

“Dur, – dedi, – qaçamazsan, qımıldama, təslim ol!
Yox sənə artıq aman, hünərin var, çıx üzə.
Səni o güvəndiyin, durduğun dik qayadan,
Bir qartal kimi alıb, fırladaram dənizə”.

Səlimxan gülümsədi: “Haydi, qoçaq marşalım,
Al ordunu çəkil get, sən başın sızlamadan.
Sən özün qorx yatdığı o qara gecələrdən,
Bax yastığın altına, yoxmu orda Səlixan?”

İgid marşal ormanda çox qabanlar görmüşəm,
Ki, onları yalnız bir qurd balası ürküdür.
Çoxunu gözücuyla dik alnından vurmuşam,
Bu başımda gördüyün igid Çeçen borküdür.

Axmaq o dəli şahdır ki, səni qoymuş hakim,
Haqsızca hökm etməyə bu Çeçen ellərində.
Haydi başla baxalım, qorxaq kimdir, qoçaq kim?
Hünərlisən, sən də dur o durduğun yerində”.

Çalındı tunc baraban, hücum əmri verildi,
Səs düşdü o dumanlı, qoca küskün dağlara.
Hər kəs sandı ki, artıq igid qartal vuruldu,
Səlimxansa güvənib uca, kəskin dağlara.

Nişan aldı marşalın dəli məğrur başını,
Vuruş daha bitmədən, sərildi marşal yerə.
Ağ atlı kazaklara od düşdü birdən-birə,
Onda Çeçen dağları çatdı gərgin qaşını...

Səlimxan gülümsəyib yapıncıya büründü,
Atdı dəmir çiyinə can yoldaşı tüfəngi.
Knyazlara od saçan Çeçenistan qaçağı
Uca, qarlı dağların dik başında göründü.

Çox general, polkovnik düşdü onun peşinə,
Lakin o ürəyini alaraq öz dişinə,
Kimsəni buraxmazdı üzərinə atılsın.
O zaman ki, talanmış məxmər donlu obası,
Zalımların əlindən gizli-gizli yanardı,
Onda bizim Səlimxan – qaçaqların babası,
Başı qarlı dağların zirvəsinə qonardı.
Aylay-la-valay-aylay-la-vaylay...

Dinlərkən bu mahnını, baxdım Çeçen dağları,
Qafqazların pozulmaz qüruruna büründü.
Mənə nəql edər kimi titrəyən dodaqları
Gözlərimdə Səlimxan yapıncıda göründü.

Sürgün

Bir gün çardan əmr olundu
Ağ atlı bir kazağa,
Xəbər versin Çeçen yurdu
Köçürülsün uzağa.

Yayıllarkən avullara
Kin dolusu bu xəbər,

Çatıb durdu qaşlarını
Hər çeçenli iyid, ər.

Qəlbi qırıq anaların
Doldu yaşlar gözüne.
İxtiyarlar baxıb durdu
İgiddlərin üzünə.

Necə oldu çar naminə
Belə əmir verildi?
Çeçenlərin sürülməsi
Nədən rəva görüldü?

Bu qanunmu, doğma yurdu
Tərk eləsin çeçenli?
Tanrı bizə çoxmu gördü
Bu toprağı, bu eli?

Biz köçməriz uzaqlara,
Məskənimiz bu bizim.
Yer verməriz kazaklara,
Toprak bizim, su bizim!

Xəbər çatdı polkovnikə,
Əmrə qarşı çıxışdan.
Bir az keçdi üç yüz atlı
Kazak endi yoxuşdan.

Bir çeçenli xain zabit,
Gəldi əlində kağız.
Hayqırınca susdu bütün
Çoluq-çocuq, gəlin-qız.

Kurnaz¹ zabit əlindəki
Kəskin əmri oxudu.

---

¹ Kurnaz – hiyləgər

Anaların ağ telinə
Qara ləçək toxudu.

Çarın hökmü budur dedi:
Quldur Çeçen ərləri
Alıb ana-bacıların
Tərk etsin bu yerləri.

Yetər artıq bu ölkənin
Varı-yoxu talandı.
Yetər artıq çeçenlilər,
Quldurluqla dolandı.

Bizmi quldur? Oh, yaramaz,
Səndə Çeçen qanı yox.
Bu təhqirə dayanılmaz,
Zülm evinin sonu yox.

Bizmi çaptıq bu ölkəni,
Yaxud kazaklar, ruslar?
Bu böhtana dayanırmı
Kazbeklər, Elburuslar?

Qopdu qanlı bir fırtına,
Ölüm hökmü verildi.
Qarşı duran igid gənclər,
Bir-bir yerə sərildi.

Bütün bir kənd dalğalandı,
Dəniz kimi daşdılar.
Əmr olundu kazaklara,
Həpsi atəş açdılar.

Anaların köksü açıq,
Qan ləkəsi döşündə.
Tutulmuş bir hıçqırığa
Ölənlerin başında...

Qocaların sinəsində
Üç yüz illik odlu dağ.
Saçları qanlı, günəşə
Etməkdəydi əlvida.

Axşam çökdü, mavi göylər
Pərdə çəkdi üzünə.
Bir hıçqırıq qondu axan
Pınarların gözüne.

Göç edənlər yavaş-yavaş
Yol üstünə çıxdılar.
Yaşıl, doğma yurdlarına
Sən baxışla baxdılar.

İxtiyarlar düşdü önə,
Çoluk-çocuk hər yaya.
Qız-gəlinlər dönə-dönə
Baxırdılar arxaya.

Yol aldılar ənginlərə
Bu dağılmış dəstələr.
Yollarda can verə-verə
Göz yumurdu xəstələr.

Dul qadınlar gözü yaşlı
Salamlardı dağları.
Anardılar bayquşlara
Buraxdığı bağları.

Bir ixtiyar çıxıb baxdı
Bir tərədən geriyə.
Gördü yanır od içində
Kənd əriyə-əriyə.

Sən olaraq yanan yurdu,
Həsərlə salamladı.

Gözlərindən iki damla
Od damcısı damladı.

Çarın əmri buymuş dedi:
“Doğma yurdu burax get!”
“Neron gəlsə belə artıq
Yaşamaz bu səltənət”
Deyə gözdən qeyb olaraq
Toz içində itdilər.
Tale üçün üfüqləri
Dolaşaraq getdilər

Xaraçoy

I

Xaraçoy, Xaraçoy, dilbər Xaraçoy,
Qaçaq Səlimxanın doğma yuvası.
Dağların qoynunda atmış göyə boy,
İgid çeçənlərin yaşıl obası.

Ətrafı dumanlı dağlarla muhat,
Üstündə buludlar qanadlı bir at
Kimi uçmadadır dik zirvələrə.
Bir yanı başları döndərən dərə,
Dərənin qoynunda gözyaşı çağlar,
Qayadan fişqıran bulaqları var.

Qafqazın ən gözəl dilbər görüşü
Bu qoca dağlardır; ordu yürüşü
Kimi düzölmüşlər arxa-arkaya.
Uçurum başında duran hər qaya,
Məğrur bir görkəmə bürünüb durur,
Toprağında qürur, daşında qürur;
Baxdıqca insanın qəlbi döyünür,
Çiçəkli dağlarla, qoca dağlarla,
Öyünür, bu qoca Qafqaz, öyünür.

II

Xaraçoyda Səlim nəcib və yoxsul,
Bir gənc tanılırdı görənlər deyər
Ömründə verməmiş haqsızlığa yol;
Onu mən görmədim, çeçənlər bilir.
Kimsədən mərhəmət ummaz, baş əyməz,
Ərlər məclisində özünü öyməz.
Atılmış zəhmətə on dörd yaşında,
Bir böyük ailə vardı başında.
Qoca qoşma zoku, saç-saqqalı ağ,
Səlimi özünə sanırdı dayaq.
Əlində doxsan beş illik bir əsa,
Hər axşam gözlərdi onun yolunu.
Tarladan döndüyü bir az gec olsa,
Titrək əllərini qaldırıb göyə
İgid nəvəsinə dua oxurdu,
Qaşlarını çatıb yola baxırdı.

O hər axşam bulaq üstə keçəndə,
Gözəl qızlar ona qaş-göz atardı.
Özünü sevdirmək üçün Çeçəndə,
Gözəllərdə böylə bir adət vardı.
Bir çoxu ürəkdən ona məftundu,
Bütün gənçlik ona bəlkə mədyundu.

O öz zəhmətiylə xoş dolanırdı,
Səlimi özünə dayaq sanırdı.
Ondan kiçik oğlu Sultan Muraddı,
Oğullar, oğul yox, alovdu, oddu.

Səlimxan, Səlimxan igid bir oğul,
Görmək istəməzdi çeçenlini qul.
O ta çocukluktan dağlara məftun,
Elinə mərhəmət, şəfqət dilərdi.
O gülsə sanardı ki, el gülərdi.
Onu səsleyirdi köpüklü Arğun,
Haqsızlığa qarşı susmaz bir ərdi.

Zövqünü oxşardı hər tütən baca,
Atası altmış yaşlı bir qoca.
Səlimxanla hər gün çöldə bərabər,
Gah toxum səpərdi, gah şumlardı yer,
Bacısı Fatimə hər gün, günorta,
Əlində duz-çörək, yağ və yumurta.
İlan çıxırlardan keçərək yaya
Aparırdı onlar üçün tarlaya.
Türlü sevinçlərlə, şən gülüşlərlə,
Hamısı birlikdə edərdi nahar.
Böyləliklə hər il gəlib keçərdi,
Dağların qəlbində açan hər bahar.

Göruncə yurdunu odlar içində,
Qəlbi çıldırırdı, coşardı qanı,
Qalırkən Vedeno yadlar içində,
Damarında aşıb-daşardı qanı.
O açıq görürdü Çeçəndə hər gün,
Yoxsul kəndlilərin talandığını.
Duyardı, at üstə keçəndə hər gün,
Göylərin başına dolandığını.

Bəzən Vədənoya düşəndə yolu,
Gözlərindən nifrət odu yağardı.
Talanmış görəkən sağı və solu,
Həsərlə dağlara doğru baxardı.

III

O zaman Vədəno möhkəm bir qala,
Orada polkovnik olurdu sakin.
Dağlar baş əyirkən o ağ qartala,
Çeçən ölkəsinə saçılırdı kin.

Orda həyat vardı; duxan, restoran,
Sərxoş zabitlərin əllərində qan.
Qan dolu qədəhlər səslənirdilər,

Çeçən qanı sorub bəslənirdilər.
Orda fahişələr, şansonetkalar,
Çılğın duxanlarda qiyamət qopar.
Orda orkestro, kulub, kazino,
Əyləncələr yurdu, süslü Vedenə,
Hər gün zövq içində atırdı həp,
O canlı mətalar satılırdı həp.
Orda polkovnikin busatı vardı,
Cənnətə oxşar bir həyatı vardı.
Orda kazakların qurduğu məclis,
Çar saldatlarının sorduğu məclis,
Orda çeçənlinin alınmış haqqı,
Quldurlar əlilə çalınmış haqqı,
Orda Nikolayın buyruğu vardı,
Kin saçan dəli bir quyuğu vardı.
Hökmündəydi bütün Çeçən yurdları,
Yığaraq başına bəyaz qurdları,
O “dəli qartal”ın vəhşi qabanı
Talayardı bütün eli, obanı.

Onda çeçənlilər ağlar dururdu,
Dərələr səslənib, dağlar dururdu.
Dumanlar acıqlı, yellər acıqlı,
Terekdə quduran sellər acıqlı.

Dərələr qorxulu, üfüqlər qanlı,
Əngində qaş çatan dağlar dumanlı,
Sarı fırtınaya tutulacaqdı,
Ölümlə qovğaya atılacaqdı...

DAĞLAR SƏSLƏNİRKƏN

Ey uzaqdan gələn yolçu böylə sapqın getmə, dur.
Çox yolçular sinəmizdə etdi çarpqın, getmə, dur...

Başımızdan fırtınalar gəlib keçdi, ölmədik,
Topraqımız qan udaraq daşlarımız qızardı.
Sultanlara yol vermədik, şahlara yar olmadıq,
Üzərmizdən keçən yolçu dumanlarda azardı...

Hər gün yeni bir ordu
Sinəmizdə yol açdı.
Hər gün yeni bir qartal,
Qanad açdı, qol açdı.

Bir gün biri gəldi: “Mənəm bu dünyanın ağası”,
Göy yaxamız beş gün oldu ancaq onun oylağı.
O qudurmuş orduların bitməz odlu qovğası,
Zirvəmizdə iz buraxdı şahinlərin caynağı.

Hər gün yeni bir tanrı
Çıxıb göründü gözə.
Şamillər cana gəldi,
Pənah gətirdi bizə.

Çox zamanlar başımızdan şahin ötdü, sar keçdi,
Çox hakimlər hökm eylədi, yaxşı-yaman bilmədi.
Ərəb gəldi, Petro getdi, kazaklarla çar keçdi,
Yermolovun hiddətindən yaşıl Qafqaz gülmədi.

Bir çoxunun taxtına
Yollar açan biz olduq.
Bir çoxunun baxtına
Ölüm saçan biz olduq...

Gələnlər keçdi getdi, topraq qaldı, daş qaldı,
Qaraltılar uçdu getdi, meydan yenə boş qaldı.

Bax varmıdır onlardan zərrə nişan, bir əsər?
Nə qılınc var, nə qalxan var, nə meydan var, nə vuruş
O çarpışan orduların oylağında yel əsər,
Yenə meydan bizimdir, bax, büsatımız qurulmuş.

Ey uzaqdan gələn kəs,
Qayıt getmə bu yolu.
Sən də etmə gəl həvəs,
Qəzəbimiz qorxulu.

Dərbənd, Dağıstan, 1929

DAĞLARDAN XATİRƏLƏR

M.K.Ələkbərliyə

Dün qarşımda nəvazişkar gülər üzlər oynadı,
Qəlbimdəki ümid yenə coşdu, coşdu, qaynadı.
Ətrafımda ləzgi, qumuq, avar, lak, tərəkəmə,
Oynaq gözlər, şən dodaqlar, həpsi yabançı qəmə.
Uzaqlardan uca dağlar əks edərkən gözlərə,
Çıxdıq yaşıl təpələrə, məxmər donlu düzlərə.
Al geyimli qızlarımız həpsi verib qol-qola,
Çiçək dərir düzmək üçün sapmadaydı sağ-sola.
Ormanlardan axıb gələn, qayalardan sızan su,
Göy məxmərli dərələrin sükutunu pozan su.
Səsləndikcə, qəlbimizin çırpınardı telləri,
O sevdalı al mayısın lalələri, gülləri.
Düzüldü bir lenta kimi siyah, qıvrım saçlara.
Başlarında çələngləri bənzərdi al taclara.
Birdən-birə qarşı çıxdı min bir yıllıq yapılar,
Hala açıq durmadaydı qalın, dəmir qapılar.
Div gövdəli hasarların çıxdıq sökük başına,
Baxıb durduq tarixlərin topağına, daşına.
Qəlbi qırıq xərəbələr min bir dastan oxurdu,
Keçmişləri yad etdirən əfsanələr toxurdu.
Bir vaxtlar zövq alarkən rəzalətdən, zülümdən,
İndi yıxıq sütunları xəbər verir ölümdən.
Nə xanların məclisləri, nə şahların divanı,
Nə də haqqa qarşı çıxan “günahkarlar” divanı.
Nə fəryadlar, iniltilər, nə zəncirli əsirlər,
Yalnız ağlar sinəsində ölüb gedən əsrlər...
Gəzib, gəzib çox dolaşdıq, qızlarımız yoruldu,
Qarşı çıxdı al ləçəkli bir təpə,
Gül-çiçəkli bir təpə...
Həpsi birdən halqa vurdu. Coşqun məclis quruldu,
Çalğı coşdu, incə, şaqraq “ləzginka”lar vuruldu.
Oynamaqçın incə çubuq əldən-ələ atıldı,

İşvə, nazlar satıldı.
Bir ləzginka çağırmaqda ləzgiləri “Kürə”dən,
Bir ləzginka xəbər verir “Xasavyurd”dan, “Şura”dan.
Bir ləzginka andırırdı Şamillərin oylağın,
Bir ləzginka qartalların titrədirdi caynağın.
Bir ləzginka oynadırdı çeçənlərin elini,
Bir ləzginkə kabardinin xatırladır dilini...
Ən nəhayət iki qumuq – biri oğlan, biri qız,
Oynadılar hey “Şamilin duası”nı aramsız.
Nazlı Günəş çəkildikcə uzaqlara, ənginə,
Boylanırdı qızıl dağlar sarımtıraq rənginə.
Dağın zümrüd yaxasından baxan kiçik aullar,
Yazın dilbər axşamından incə bir zövq alırlar.
Yalnız bircə “köhnə qala” düşüncəyə dalmada,
Yorğun, ağır addımlarla bizdən uzaq qalmada.
Arxasından dərin dərə, sərin sular axardı,
Ətəyindən iki Dərbənd bir-birinə baxardı.
Dağ başına çıxanların ilişdikcə gözləri,
İki şəhər bir-birindən ayra bilər özləri.
Gün batarkən bulaqlardan sərin sular içirdik,
Ömrümüzdən bir gün belə incə, şaqraq keçirdik.
Biz dönərkən axşam mavi köynəyini geyirdi,
Uzaqlardan dağlar bizə dik başını əyirdi...

Mənə ilham verən yurdun gül sinəsin bulmuşam,
Bu dağlarçün mən özəldən bir şair doğulmuşam.

Dərbənd, 1929

LƏZGİ ELLƏRİNDƏ

Gülşən üçün

Mən ömrümdə görməmişdim ləzgilərin elini,
Durmamışdım uca, qarlı dağların dik başında.
Şarabanla keçməmişdim Samur çayın selini,
Çapmamışdım at üstündə Şalbuz dağın döşündə.

Dün mənə bir qoca ləzgi bir hekayət söylədi,
Bu ellərin dilə gəlməz ən həqiqi şanıdan.
Qartalların ölkəsindən min bir misal dinlədim,
Sönməyən bir atəş duydum coşqun ləzgi qanından.

Adlayınca dərələrdən, təpələrdən at üstə,
Mən o gündən bu yerlərdə başqa bir hal görmüşəm.
Seyr edincə şən qızları bulaqda dəstə-dəstə
Səhər, axşam göz yetirib bu ixtiyar dağlara,
Şən, bəxtiyar dağlara,
Zəncirləyib ürəyimi bu ellərə vermişəm.
Onunçundur könül sevir aşıb-daşıb, coşmağı,
Qarlı dağlar aşmağı...

Köhnə dünya bu yerlərdən atıb getmiş kürkünü,
Bağrı yanıq minarələr son mahnını bəstələr.
Hətta qoca ləzgi atmış xəncərini, börkünü,
Bu dağlardan ötüb gələr al ləçəkli dəstələr.

Yalnız mənim sevgilimin mahnısını dinləyir,
Bu yerlərdə köhnə həyat can çəkişir, inləyir.
Coşqun Samur aşıb-daşır, topraqlara can verir,
Kolxozların diyarına inci səpər, şan verir.
Gözəl bulaq tel-tel olur göy çəmənlər içində,
Traktorlar bəzənirkən yasəmənlər içində.

Seyr edincə dağ döşündə o dilruba Axtını,
Damarında sevdalı bir şair qanı qaynadı.
Mən o yerdə buldum yalnız qəlbimin şən baxtını,
Gənclik eşqi canlanır da könül tel-tel oynadı.

“POTYOMKİN”

Tarixi poemadan bir parça

Qara dəniz qara gözlər kimi dalğın, qaynaşır,
Üzərində əsən çılğın ruzgarlarla oynaşır.
Üfük qara dumanlardan bir çadraya bürünmüş,
Göy üzündən axıb gedən o sevdalı, o gümüş
Ay suların göy bağına solğun bir nur səpiyor,
Dalğacıqlar oynadıqca, Qara dəniz köpüyor.
Bir fırtına müjdəsi var üfüqlərin gözündə,
Qasırğalar rəqs etmədə göy dənizin üzündə.

“Potyomkin”in polad döşü ağ köpüklər saçaraq,
İrəlləyir... göy suların bağında yol açaraq...
İrəlləyir... çəlik¹ toplar nişan almış üfuku,
Əks etmədə üzərinə ayın solğun şəfəqi.
İrəlləyir... Səslənərkən sular ona qızıyor,
İrəlləyir... Dalğaların hücumunu pozuyor.
İrəlləyir...Güvənərək içindəki üsyana,
Köks gərmiş polad döşlər fırtınaya, tufana...
İçindəki bəhriyunlar and içərək dərindən,
Qoparmışlar o dik başlı leytenantı yerindən.
Almış ələ “Potyomkin”in sükanını üsyankar,
Bəhriyunlar ilk olaraq o yırtıcı, canavar
Leytenantı qızğın hücum atəşini açmışlar,
Qara dəniz sularında dəli bir kin saçmışlar.
O üsyankar “Potyomkin”in ilk açdığı al bayraq,
İlk olaraq quduz çarın şən üzünə olmuş ağ.
İlk olaraq “çara” üsyan tellərini vuran o,
İlk olaraq vəhşiliyə köks gərib duran o,
O qəhrəman “Potyomkin”in çəlik qəlbi döyünür,
Qara dəniz onun ölməz qüruruyla öyünür.
Almış onu köpük saçan dəli məğrur qoynuna,
Salmış onu qasırğalar, fırtınalar oynuna.
Buraxdığı qara, qalın dumanlardan yaş damlar,
Al bayrağı öpən yellər sahilləri salamlar...

---

¹ Çəlik – polad

ŞƏRQİN ƏSİRLƏRİ

*Baça Saka zamanında yüzlərcə
Xəzri qızlarıngilis dəllallarına satılmışdır.¹*

Əsrlərlə dalğın gözlü qoca Şərq,
Zəncirlərə büründüyü bəs deyil?
Südü varkən ot yeyən oğulları,
Sinəsində süründüyü bəs deyil?
Hələ bir də gül qoynunda boy atan,
Ala gözlü qızlarını satırlar.
Toprakların göbөyində ac yatan,
Anaların irzinə əl atırlar.
Dəllalların saçdığı sarı altun,
Kin saçmada dumanlı Altaylara.
Qoca Şərqin çeynənən qəlbi coşqun
Dərd açmada uca Himalaylara.

Dün yenə qəlbimin dərdi,
Coşdu, coşdu, çağladı.
Simsiz tellər xəbər verdi,
Uzun yollar ağladı.

Qanlı büsatlar quruldu,
Əfqanıstan toprağında.
Göydə durnalar vuruldu,
Şahinlərin caynağında.

Dün yenə qollar atıldı,
Daşqın ümmanlar dalına.
Xəzri qızlar satıldı
İngilis dəllalına.

Zəncirlənib əsirlər,
Düzəldi karvan yoluna.

---

¹ Əfqanıstanda 1928-ci ildə meydana gələn bir qarışıqlıqdan istifadə edərək hakimiyyəti ələ keçirib özünü kral elan edən və su daşıyıcısının oğlu anlamına gələn Baca Saka taxma adlı bir quldura.

Al, nişanlı gəlinlərin,
Taxıldı zəncir qoluna.

Qızlar atıb nişanını,
Vida etdi Himalaya,
Keçib Hindin ümmanını,
Satıldılar Avropaya.

Gözlərindən yaş damlarkən,
Dal çevirdi Hində, Çinə.
Atlasları salamlarkən,
Atıldılar fehş içinə.

Zənginlərin qızdı qanı,
Sarıldılar ehtirasa.
Olurkən altun qurbanı,
Bozğun tellər basdı yasa.

Vəhşi oyunlar quruldu,
Şantanların sinəsində.
Qərib durnalar vuruldu,
Qartalların pəncəsində.

Çılğın təranələr saçan,
Musiqini dinlədilər.
Şərqi əsir satqınları,
İnlədilər, inlədilər...

Qoca Şərq içini çəkdi dərindən,
Baxdı sinəsində qalan izlərə.
Qəlbinin qızıl qan axan yerindən,
Salamın yolladı əsir qızlara.

Qəlbində qaynaşır kinlər, üsyanlar,
Onda fırtına var, qan var, üsyan var.
Öylə ki, ümmanlar atlayacaqdır,
Bu dərdə dözəmməz partlayacaqdır.

XOLİQAN

Oh, Serboja, mən səni görməmişdim üzbəüz,
Baxmamışdım haqqından dəli göy gözlərinə.
Fəqət sənin həyatda buraxdığın qanlı z,
Məni az qaldı vursun meyxana qızlarına.

Derlər ki, çox süründün dumanlı şantanlarda,
Yumruğuyla şişələr, peymanələr qırıldı.
Çox əyləndik, çox güldük zəhərli duxanlarda,
Qəlbindəki qan vuran damarların yoruldu.

“Bu gün, yarın məni də basdırarlar toprağa,
Mənimçün bu həyatın bir zövqü yoxdur” dedin.
Öz varlığımla döndün qan çilənmiş yaprağa,
“Həyatda yaşamaq hax, ölmək də haxdır” dedin.

Serboja, sən son əsrin zövqünü anlamadan,
Atıldın orta əsrin fəhşinə, girdabına.
İçdiyin peymanənin içində titrəyən qan,
Sürdü səni eşqinin ümitsiz sirabına.

Sanaraq boş, mənasız həyatı bir cəhənnəm,
Duxan göründü sana basdığın hər gözəl yer.
Sarıldı sənətinə bir sürü sonsuz ələm,
Damladı damla-damla misralarından zəhər.

Deyirlər ki, çox gəzdin Paris şantanlarında,
Qucaqladın sarışın gözlü fahişələri.
Süründün Avropanın vəhşi duxanlarında,
Onunçünmü, Serboja, xoşlamadın bu yeri?
Bəyənmədinmi yoxsa bizim bu qurduğumuz,
Yeni coşqun və daşqın çiçəklənən həyatı?
Onunçünmi gənç ikən təqib etdin memarı?

Bax, indi qanadları üstündə durduğumuz,
Həyatın zövqü incə, tərənnümləri şaqraq,

Həyatda hər çiçəkdən bir zövq alıb yaşamaq,
Ən böyük və ən gözəl bir dilək olsa gərək!

Yadımdamı sən özün söyləyirdin bir zaman,
Doğrudan da, Serboja, xoliqansan, xoliqan...

ADƏT BATAQLIĞINDA

Hey qoca dağlar, hey, əsirlər boyu
Sinəndə hökmünü sürüb gələn o:
“Adətin çıxılmaz bataqlığına
Yüzlərcə qurbanlar verdim” desən az;
İndi də sən məni gəl dinlə bir az...

Gəray kənd içində igid, dəyərli
Gənc bir naxırçıydı, alını tərli.
Gündüzlər durağı dərəydi, dağdı;
Gəzdiyi yerlər çöldü, otlaqdı.
Kəndin otarırdı malın-qarasın,
Qazanırdı gündə zəhmət parasın.
Yalnız bir qocalmış anası vardı,
Onunla birlikdə rahat yaşardı.
Baxıb yad əllərə çəkməzdi minnət,
Əlləri bəslərdi zəhmətə hörmət.

Əynində bir cındır geymədi, ancaq
Gözləri qaraydı, qaşları oynaq.
Hər axşam dönərkən naxır bulağa,
Onunçün su töküb qızlar yalağa,
Naxır sulanarkən kömək edərdi,
Ömrü beləliklə keçib gedərdi.

II

Kəndin qızlarından gözəl Reyhanat
Böüyüyüb çatmışdı on beş yaşına;
Üzündə bəlirən qaynar bir həyat.
Hər axşam çıxardı bulaq başına.
O bəlkə sevmişdi onu dərindən,
Oynamışdı coşqun qəlbi yerindən.
Gözləri daldıqca onun gözüne,
Bəzən utanardı, bəzən gülərdi.

Gizli bir sevginin düşüb izinə,
Könlündə coşardı kədəri, dərdi.
O bəzən içindən bayılır kimi,
Sapdırırdı onu pək azğın hallar.
Bəzən də uyğudan ayılır kimi,
Oynardı fikrində dürlü xəyallar.
Gizli, anlaşılmaz bir hislə düşkün
Eşqi gəlmədəydi qəlbinə üstün.

Zatən bu sevilib sevmə adəti,
Bizim qızlarımızda bir azar olmuş;
Gördümü sevəcək, ən nəhayəti,
Yalnız göz yaşları, bir də çirpiniş.

III

Gəray da bir axşam onu gizlicə,
Süzərkən duymuşdu qəlbinin incə
Telində bir eşqin çirpindiğini;
Sarmışdı qəlbini ələm yığını.

Bu iki sevdalı; bir oğlan, bir qız,
Axşamlar görüşür bulaqda yalnız.
Gəray, Reyhanatdan çox utanırdı,
Reyhanat qəlbindən bəlkə yanırdı.
Sevdim deməmişlərsə bir-birinə,
Gözləri şahiddi sevgilərinə.

Gərayçün genişdi çöl, çəmən, dərə,
Təklidə söylərdi: “Onundur könlüm”.
Reyhanat gözlərin dikərkən yerə,
Dərdi: “Ayrılıqdan yaxşıdır ölüm”.
Uyğuya dalmadan bütün bir gecə
İki gənc ürəkdən dərdi gizlicə:
“Bizi qovuşdursun böyük yaradan
Beləliklə keçdi bir il aradan”.

IV

Ömər bu kənddə bir şəhərli tacir
Oğluydu, gəlmişdi ki, etsin alver.
O bir şıq geyimli, incə, sarışın,
Bəzikli bir şəhər gəncinə yaxın,
Bir moda taxınmış, gözləri oynaq;
Qızlara sevimli görünmək üçün
Barmağında qızıl üzüyü parlaq.
O ta əskidən də şəhərdə, adlı
Qızların eşqiylə olmuş qanadlı.
Hər ayda yeni bir sevgili bulmuş,
Qızlara göz atmaq adəti olmuş.
O ancaq bu incə sənətdə ustad,
O yalnız bu yolda qazanmışdı ad.
Hər axşam çıxaraq bulaq başına,
Su alan qızlara gaş-göz oynatmış.
Görüb Reyhanatın dilbər üzünü,
Bəzən gülümsəmiş, bəzən söz atmış.

Zatən qızlarımızın bir adəti var,
Bir göz vurğusuyla yerindən oynar;
Hələ Reyhanat ki, bir köylü qızı,
Həyat nə olduğun bilməzkən özü,
Dadlı təsəvvürat ardında gəzər,
Xəyali bir həyat içində üzər.
Reyhanat, Reyhanat, o ki, Gərayın
Peşindən ayrılmaz bir kölgəsiydi.
Dərələrdə axıb gələn bir çayın
Dadlı səsi sanki onun səsiydi.
O ki, söz vermişdi ondan ayrılmaz...
Fəqət Ömər çapqın, olduqca kurnaz.
Pərvanə qəlbindən çalmışdı onu,
Çıxılmaz bir yola salmışdı onu.

V

Bir ay keçmədən qız dəyişib bütün,
Unutdu Gərayın gənc məhəbbətin.
Görərkən üzünü çevirdi yana,
Gəraysa, ürəkdən həp yana-yana
Bilməzdi nə imiş bunun səbəbi.
O bəzən darılmış, bəzən əsəbi,
Dalğalı bir dəniz kimi coşardı,
Ürəyində qızın eşqi yaşardı.
Söylərdi: “Reyhanat, gözəl Reyhanat,
Mənə ilk əvəlcə verib də həyat,
Sonradan neçün de qırdın sən onu?
Gəl anlat, budurmu, hər eşqin sonu?”

Reyhanat dinləirmi Gərayı? Yox, yox;
Ömərini baxışı alovlu bir ox
Kimi taxılmışdı onun qəlbinə.
O, bir tacir oğlu, amma Gəray nə?
Kimsəsiz, arxasız, yoxsul bir çoban.
O artıq Ömərini peşinə düşmüş,
Onunla bir neçə dəfə görüşmüş.
Qalın yarpaqlı bir çinar altında,
Oturmuş birlikdə ikisi coşqun,
Əsiri olmuşlar gizli bir eşqin.
Ömər açmış ona öz niyyətini,
Kurnazca anlatmış məhəbbətini;
Demiş: “Evlənəriz gələcək ildə,
Bizə heç yaraşmaz kiçik bu el də,
Bu vəhşi kəndlərdən uzaq bir yerə
Gedərik bərabər bizim şəhərə.
Səninlə birlikdə gözəl Reyhanat,
Sürəriz qayğısız, şaqraq bir həyat...”
Bu sözlərdən yazıq qız gəlmiş cana,
Atılmış Ömərini xırçın qoynuna.
O gecə qaranlıq çinar altında,

Coşaraq sarılmış iki sevgili,
Sanki heç birinin yox imiş dili.
Ehtiras içində olaraq sərxoş,
Reyhanat bayqındı, Ömərsə bihuş.

VI

Reyhanat, o daha əzəlki incə,
Sevdaı qız deyil, solub saralmış,
Gizli bir sirr onun qəlbini yarmış.
Öməri hər zaman yazıq görüncə,
Utanıb gözünü yerə dikərdi,
Boynunu yetimlər kimi bükərdi.
O keçən möhtəris qara bir gecə,
Üzərdi qəlbində onu gizlicə...

Bir sabah Reyhanat aldı bir xəbər,
Dedilər şəhərə qaçmışdır Ömər.
Kəndlilər bilmədi nədir səbəbi,
Qız birdən bayılıb düşdü əsəbi.
Duydu ki, aldatmış onu o vəhşi,
O dadlı nəğmələr, dadlı umudlar,
Yalnız etmək üçün o çirkin işi
Doğrudan da onu aldatmışdı o,
Zövqünü almaqçün qurmuşdu tuzaq,
Sonradan qaçmışdı şəhərdən uzaq.
Bilmədən nə imiş hökmü, əzəli,
Soldu gündən-günə o köy gözəli.
Keçdi günlər-aylar, o bir gün yenə
Bulaqda rast gəldi ilk sevdiyinə...
Yenidən o sevgi qəlbinə düşdü,
Yenidən onunla bir də görüşdü.
Gəray da gözaltı süzərdi onu,
Əski bir xatirat üzərdi onu.
Bəlkə də sevirdi o Reyhanatı,
Onunla keçirmək istər həyatı...

VII

Bu gecə Reyhanat başında duvaq,
Sevdiyi Gəraya olacaq gəlin.
Zifafı andıran bəzəkli otaq,
Dolmuşdu kənddəki qadın, qızlarla.

Axşamdan çalınan çalğının səsi,
Qızların o şaqraq incə nəğməsi,
Coşub yayılmışdı bütün ətrafa...

Artıq hazırlanır gəlin zifafa,
Çatacaqdı Gəray öz sevdiyinə,
Reyhanatın qəlbini gizli bir iynə,
Zəhərli bir iynə, dəlib üzərdi,
Başında qara bir qorxu gəzərdi.

Gecə keçmiş, artıq çalğı bitmişdi,
Otaqdan çəkilib hamı getmişdi.
Yalnız yengə qarı qapıda durmuş,
O, bir tülkü kimi, pusunu qurmuş.
Gözlərdi adətən qanlı məndilin¹.
Gəray addım-addım yaxınlaşaraq,
Vermək istəyirdi əlinə əlin,
Duvağın altından zavallı gəlin,
Qəlbində qorxunun çarpan qanadı,
Gözündə adətən qanunu qatı...
Gözlərindən axan o alovlu yaş,
Duvağı islanır həp yavaş-yavaş.

İndi varlığıyla o titrəyirdi,
“Bağışla, Gərayım, məni! – deyirdi, –
Mən sənin eşqinə etdim xəyanət,
Fəqət günahsızam, sən məni əfv et!”
Gəray şaşırmışdı, gözləri qızğın,

---

¹ Məndil – yaylıq

Tükləri ürpərmiş, başında azğın
Bir namus atəşi alovlanırdı,
Qəlbində dərin bir eşq yanırdı.
O qızı dünyalar qədər sevər də,
İndi o çəksinmi namusa pərdə?
Etsinmi adəti eşqinə qurban?
Yoxsa gözləsinmi isməti, şanı?
Versin sevdiyinin məhvinə fərman?

Açılmış o gündə çılğın bir dərə,
Baxdı belindəki gümüş xəncərə.
Başında qara bir kabus dolaşdı,
Qəlbində dağların namusu coşdu.
Çevrildi başına bütün bir otaq,
Adətin hökmünü mütləq yapacaq.
Bir an hücum edib aldı qayçını,
Kəsdı çırpınaraq qızın saçını.
“Al! – dedi, – get, sənə olsun hədiyyə,
Bir daha namuslu bir qızam deyə,
Öyünmə sən bizim qoca dağlarda”.

VIII

Artıq yavaş-yavaş pək uzaqlarda,
Buludlar ardından baxan solğun ay
Enərdi dumanlı dağlara sarı...
Reyhanat əlində kəsilmiş saçı,
Keçərək çılğınca məxmər yamacı,
Çıxaraq o sivri dik qayaları,
Durdu baş döndərən bir dikin üstə!
Göydəki ulduzlar həp dəstə-dəstə,
Ona göz qırparaq gözdən olurdu,
Get-gedə o qara gecə solurdu.
Uzaqdan yavaşca dan yeri sökür,
Sarı üfüqləri bəyaz bir pərdə.
Doğacaq bir günəş nurunu tökür,

Dərin bir səssizlik var dərələrdə.
Yalnız minarədən ixtiyar bir kəs
Səslənirdi: “Lailahə İllallah...”
Dağların içində boğulan bu səs,
Qızın qulağına əks etdirir ah.
Reyhanat burada dinlərdi onu
“Uç! -dedi, -adətin kurnaz Allahı,
Bax budur, o vəhşi hökmünün sonu...”
Göz yumub özünü uçruma atdı,
Boğuc bir səs qopub yenə də batdı.
Eşidilməz oldu nə səs, nə bir ah,
Yalnız yenə “Lailahə İllallah!”
Səsləri yüksəlir sağır göylərə.

IX

Artıq uyğusundan oyanmış dərə,
Almışdı qoynuna yeni bir qurban.
Reyhanat sərilməmiş, laxta-laxta qan
Axaraq boyamış xırda daşları.
Parçalanmış vücut, bölünmüş yarı;
Qalmış barmağında qızıl üzüklər,
Əlində kəsilməmiş qanlı hörüklər...

Hey qoca dağlar, hey, əsirlər boyu,
Sənəndə hökmünü sürüb gələn o:
“Adətin çıxılmaz bataqlığına
Yüzlərcə qurbanlar verdin” desəm az;
Artıq bu gün sənə onlar yaramaz.

At, o vəhşi çilgin adətləri at,
Yeni bir dövr, yeni bir varlıq yarat.
Qoy boğulsun “Lailahə İllallah...”
Qoy keçsin yerlərə yox olan Allah!

BOĞULMAYAN BİR SƏS

Dağıstandan anama məktub

Deyirlər mənə ki, yenə hər axşam,
O titrək əllərin razi-niyazda.
Bilirəm yolumu gözlədiyini,
Mən gələ bilmədim sənə bu yaz da...

Deyirlər hər sabah alnın möhürdə,
Genə yalvarırsan Rəsulillaha...
Bir şey ummayıb bu dilsiz dəhirdə,
Ümid bağlamışam böyük Allaha...
Baxırsan daima sağır göylərə,
Dərdi dərdin kimi ağır göylərə.

Bəzən qulaq verib əzan səsinə,
Dəyişir büsbütün o bətbəninizin,
Üz tutub məscidin minarəsinə
Köhnə səcdəgahda bükülür dizin...
Əks edər mehraba sönük bir nida,
Can verib durursan düşdüyün oda.

Bəzən üz çevirib qara Kəbəyə,
Oxursan əsrinin son duasını.
Bəlkə də keçən gün dönəcək deyə,
Unutmazsan onun əlvidasını.
Qaşların altından baxıb Şimala,
Ağlarsan yurdunun düşdüyü hala...

Bəzən kipriyindən iki damla yaş,
Çıxarsan o tozlu yollar üstünə.
Qəlbində çırpınar gizli bir təlaş,
Derlər ki, bir dua oxursan mənə,
Titrək dodaqlarla məni anarsan,
Yanarsan, yanarsan, ana, yanarsan...

Lakin mənim düşdüyüm fırtınalar, boranlar,
Mehrablarda əks edən dualardan nə anlar?
Əsrlərlə izlənən o qaranlıq, əski yol,
Çıxarmadı bizləri bir nicata, əmin ol.
Nə çıxdı türbəsindən tapındığın məbədin?
Mən anlamaq istəməm nə məzhəb, nə yol, nə din,
Mənim yalnız ümidim Türk qəlbi, iradəsi,
Mənim yalnız duyduğum millətimin haqq səsi.
Mən yalnız iman etdim qollarımın zorona,
Bu zor məni qurtarıb, çıxaracaq yarına
Dağları titrədirəkən qəlbimin daşan kini,
Eh, sən ki, bilməzsən bu gənc qəlbimdəkini...
Mən atmışam o köhnə, əski görkümü, ana,
Dinləsənə uzaqdan coşan türkümü, ana!

Mənim türküm:

Aşiqəm, cismim əgər buzlu cəhənnəmdə yana,
Daşımaz qorxulu dağlar bu tükənməz yasımı...
Gör mələklər verələr cənnəti-ələyi mana,
Söylərəm: istəməm ol cənnəti, ver Qafqazımı!

Qafqasın eşqi bütün zər dolu dünyaya dəgər,
Desələr yurdu unut, al “Yeni dünya”yı¹ əgər
Söylərəm, eşqimi ver, haqqımı ver, yurdumu ver,
Dinləsin qoy bütün aləm bu boğulmaz səsimi!

Şamilqala, 1930

---

¹ “Yeni dünya” dedikdə, şair kommunizmi nəzərdə tutur.

DAĞISTAN QIZI

Qocaman dağların göbəyində şən,
Bir aul, ətrafı dağ, dərə, gülşən.
Altında pək sərin bulaqlar qaynar,
Üstündə hər zaman dumanlar oynar.
Ta əskidən bəri bu gözəl topraq,
Zəhmətin tərİLə rəngə boyanmış,
Düşüb, hisli, tozlu şəhərdən uzaq,
Arxasın dağlara verib dayanmış.
Hər axşam qocalar dövrə vuraraq,
Oturub bir kiçik məscid yanında.
Meydanda igidlər gülüşür şaqraq,
Gümüş xəncərləri oynar qınında.
Şən qızlar çiyində hərə bir səhəng,
Enərlər cığırdan həp dəstə-dəstə.
Gül dodaqlarında həzin bir ahəng,
Qonarlar qaynaşan bulağın üstə.
Biri tez gizlicə kəsib pusuyu,
Ovuclayıb atar qızlara suyu.
Qopar qəhqəhələr, incə gülüşlər,
Bu səslər meşənin qəlbini dişlər.
Dönərkən o rəngin dəstə bulaqdan,
Nişanlılar bir az gizlər üzünü.
Cavanlar gizlicə baxıb uzaqdan,
Hər kəs öz gülünə qırpar gözünü.
Səslənirlər: “Qızlar, qızlar, a qızlar
Qaçmayın siz bizdən uzağa qızlar!”
Bir çoxu içindən bayılıb gülər,
Özünü eşq üçün yaranmış bilər.

II

Elçin bu qızların içində təkdi,
Saçları sırmalı, sanki ipəkdi;
Könlündə hələ yer verməmiş eşqə,
Onun bəslədiyi sevgisi başqa.

Başqa bir düşüncə onu üzərdi,
Onun sevdiyi yer başqa bir yerdi.
Eşitmişdi burdan uzaq Dərbəndin
Qoynunda bir “Qızılgül” bağçası var.
Orda hər şəhərin, hər böyük kəndin,
Oğlan-qızlarından el bağçası var.
O yerlərdə doğan irfan ulduzu,
Açar nur ilə hər yumulan gözü,
Oradan yüksələn o şaqraq səslər,
Dumanlı dağlarda qalanı səslər.
Elçin düşünürdü hər zaman bunu,
Fəqət bilməzdi ki, nə olar sonu.
Yollara baxmaqdan gözləri solğun,
Hər zaman fikirli, hər zaman dalğın.
O Dərbəndə gedə biləcəkmidi?
Onlarla birlikdə güləcəkmidi?
Yoxsa qalacaqmı yalnız bu yerdə,
Düşəcəkmə elin düşdüyü dərdə.
O istər güldürsün elin üzünü,
Fəqət el susdurur onun özünü.

Elçinin atası aulda Xoca,
Xocalar yanında şöhrəti vardı.
Onunçün “dağların qanunu” uca,
Onunçün keçmişin qiyməti vardı.
“Kölgələr əsr”ini xatırlardı o.
Alnının qürurlu qırışıqlığı,
Bu günkü zamandan düşəndə söhbət,
O anlamayırdı bu qarışıqlığı.
Söylərdi qocalar:
“Ay keçən zaman,
Sənə çatmaz günü günə calasan”.
Onunçün dağların hələ çox yeri,
Qalmışdı bu “dəmir axın”dan geri.
Elçin düşünürdü gecə-gündüzü,
Qəlbi açılmazdı, gülməzdi üzü.

III

Aulda cavanlar içindən biri,
Gümüş kəmərində polad xəncəri,
Sevdalı bir igid Temirxan adlı
Elçinin eşqilə olmuş qanadlı;
Fəqət qız ona bir dəfə gülməmiş,
O eşqin həddindən gələ bilməmiş.
Göndərmiş əmisin Elçinə elçi,
Əmisi xocalar içində dilçi;
Əlilə oxşayb saqqalın, bığın,
Başlamış tərifə qardaşı oğlun:
“Temixan aulda adlı bir igid,
O hər bir zamanda düşməni yenmiş
Dağların namusu ona güvənmiş;
Xoca Temirxandan qız əsirgəmə,
Bir qız bir oğlanın, verəmə demə!”
Elçinin atası biraz düşünmüş:
“500 versəniz, qız sizindir” demiş.
Əl-ələ verərək iki ixtiyar
Demiş: “Hər ikisi olsun bəxtiyar”.
Qız başqa bir hissə bəslərkən hörmət,
Ondan sorulmadan kəsilmiş qiymət.
O indi özündən xəbərsiz satqın,
Gözləri yollarda, qaşları çatqın.
Qəlbində çarpışıb duran diləklər,
Hər zaman uzaqdan birini bəklər.

IV

Bir axşamdı yenə Elçin bulaqdan
Dönərkən qızlardan geri qalmışdı,
Gözləri dumanlı, fikrə dalmışdı.

Birdən sanki onu bir səs uzaqdan
Çağırdı, o durub baxdı, nədənsə
Səs vermək istədi o gələn səsə.

Qəlbi sanki ona: “yola bax” dedi,
“Aula gələn kim olacaq?” dedi.
Gələn bir yolçuydu, əlində çanta,
Uzaqdan görüncə qıza səslənmiş:
“Bu yerdən bir xəbər soraram” demiş.

Qız onu görüncə şaşırıb durdu,
Qəlbində ani bir çırpıntı vurdu.
Yolçu yaxınlaşdı:
“Bacım dur”, dedi,
“Qaranlıq çökür, bax, axşamdır, dedi,
Çox yoruldum, rahat olmaq istərəm,
Bu yerdə bu qədər qalmaq istərəm.
Aulda qalmaqçün bir yer varmı ki,
Parasın verməklə bir ya iki gün
Rahat bulayım”.

Qız gülümsədi:
“Biz parasız qonaq sevəniz;
Gəl gedəlim bizə” dedi.
“Yeriniz varmı,
Qalmaqdan atanız razı olarmı?”
“Kim evə bir qonaq gətirsə bizdə,
Onun hər zaman da yeri göz üstə”.

Elçin düşdü qabaq, yolçu ardına,
Yazıq qız utandı ki, sorsun ona:
Nerədən gəlirmiş, nerəyə gedir,
Belə yolculuqdan məqsədi nədir?
Fəqət görkəmindən bilmişdi ki o,
Bu ellərdən uzaq bir elin oğlu.
Gəldilər, çatdılar, qapı önündə,
Atası durmuşdu pillə yanında.
“Bir qonaq gətirdim, atacan, sana!”
Atası tez qalxıb, əl verdi ona:
“Mərhaba, mərhaba, xoş gəldin bizə”.
“Mərhaba atacan”.
“Buyur evmizə”.

Birlikdə çıxdılar daş pillələrdən,
Keçdilər bir kiçik gözəl daxmaya.
Yolçu çox yorğundu, o gün səhərdən,
Axşam oluncaya qədər həp yaya
Yol gəlmişdi, üstü-başı toz-topraq.
Qoca çantasını əldən alaraq
Çağırdı:
“Gəl qızım, hardasan Elçin?
Haydi ayran gətir qonağımız üçün.
Gəl, qızım, gecikmə!”
“Yorğunsunuz pək!”
Yolçu xəfif-xəfif gülümsəyərək,
“Bəli, çox yorğunam”.
“Əcəb nerədən?”
“Dərbənddən çıxalı üç gün oldu mən,
Sizin bu yerləri görəyim deyə,
Çıxdım iki aylıq bir gəzintiyə.
Burda dağlar uca, dərələr dərin,
Yay fəsli bu yerdə nə qədər sərin.
İstidən qaçaraq dağa çıxanlar,
Bu yerin bir cənnət olduğun anlar.
Hələ bu axşamlar, dilbər gecələr,
Yolçular yollarda qalıb gecələr...”

Xocanın qüruru bir an titrədi,
Gəldi gözlərinə o keçən həyat.
Canlandı zəhnində min bir xatirat:
“Hey, bu dağlar qoca dağlardır” dedi.

Ölən bir şöhrətlə öyünüb durdu,
Sonra yolçunun kim olduğun sordu.
O bir müəllimdi, adı Xaspolad,
Oynaq gözlərində qaynar bir həyat.

“Ah, müəllim” deyə Elçin inlədi,
Qapının ardından onu dinlədi.
Qəlbində canlandı umudu yenə.

Sarıldı gizli bir odlu qanada.
Can gəldi ömrünün çiçəklərinə,
Baxdı dərin-dərin o Xaspolada...

Xaspolad dərđini bölseydi yarı,
Verilsə, Dərbəndə getmək qərarı,
Gecəni gündüzə bir an qatardı,
O “qızıl bağça”ya gedib çatardı.
Yetərdi qəlbinin diləklərinə,
Gülərdi həyatın çiçəklərinə.

V

Göylərin üzündə ulduzlu çarşaf,
Sıyrıldı yavaşca, dan yeri sökdü.
Sabahın o təmiz, ayna kimi saf,
Çöhrəsi göründü, nurunu tökdü.
Səhərin açınca şən dodaqları,
Sardı ağ dumanlar uca dağları.
Tökməyə nurunu bu gözəl elə,
Bürünüb qızıldan zərrin bir tülə.
Dilbər günəş də boy atmaq istərdi,
Dünyaya işvələr satmaq istərdi.

Elçin oyanmışdı bu sabah erkən,
Bəlkə də bu gecə yatmamışdı o.
Dün Polad müəllim olduğun dərkən,
Elçinin gözünə girərmə uyğu?
Söylərdi: “Gecələr, şaşqın gecələr,
Könlümün arzusu, daşqın gecələr,
Bölməyə dərđimi bir eş istərəm,
İrfandan doğan bir günəş istərəm”.

Gecə də bürünüb öz pərdəsinə,
Səs verməzdi onun dərin səsinə.
Gecələr anlamaz bu gözəl qızı,
O yalnız gözlərdi nurlu gündüzü.

VI

Səhər çaydan sonra qalxıb ayağa,
Birlikdə hər üçü getdilər bağa.
Bir az gəzişdilər, söhbətləşərək,
Sonradan ixtiyar başladı işə.
“Hey, oğlum, bizlərdə bax budur peşə,
Ağ saçlı-saqqallı, yetmiş yaşında,
İşləyib dururuq bir iş başında.
Bir oğul varımdı, arxama kömək,
Onu da çox gördü mənə bu fələk.
Keçən qış vurmuşdu, bir xəncər üstə,
Həmən bir xəncərlə düşdü yer üstə.
Axdı bulaq kimi o qızıl qanı,
Bir gümüş xəncərin oldu qurbanı.
Daha bir oğul yox, alsın qanını,
Qanlılar qudurub edir mənə naz,
Elçin də bir qızıdır, döyüş bacarmaz,
Hey dünya!” deyərək içini çəkdi,
Elçin bir ah çəkib, boynunu бүkdü.

“Xəncərlə ölməyən igidlər çox az,
Fəqət o düşməni bunlar tanımaz.
Tarixi açsanız həp başdan-başa,
Sorsanız hər qanlı toprağa-daşa,
Başlanır xəncərdən min bir şikayət,
Min qanlı macərə, qanlı hekayət.
Min igid cavanlar köküllərindən
Vurulub xəncərlə topraqda yatmış,
Xəncərlə dağların şöhrəti batmış”.

Xaşpolad qocanı sorub dərindən,
Söylədi: “Atacan, sən olma peşman.
Oğlunun qanına həqiqi düşman
O vəhşi xəncərdir, onu atmalı,
Bugünkü gənclərə həp anlatmalı,
O azgın düşməni belindən atsın,

Fənd üçün ağlını xəncər yaratsın”.
Bu sözlər qocanın zəhnini yordu,
O yalnız başını tərpedib durdu.
Xaspolad anladı dərinədən onu
Bilərək sözünün kəsdini sonunu.

Qocanın qəlbində sönmüş bir atəş,
Poladın alnında doğan bir günəş.
Biri keçmişlərin son ixtiyarı,
Biri bugünlərin şən, bəxtiyarı.

VII

Ayrılib qocadan Poladla Elçin,
Bir qədər gəzinib dolşmaq üçün,
Birlikdə gəldilər bulaq üstünə.
Elçinin ürəyi daşqındı yenə.
Bilməzdi ki, necə anlatsın sözü,
Və ya ki, Xaspolad soracaq özü;
Ürəyi döyünüb çırpındı bir an,
“Yox, – dedi, – açmalı diləklərimi,
O bəlkə bulacaq dərdimə dərman,
O bəlkə göstərər mənim yerimi.
O bir müəllimdir bunu anmalı,
O mənim halımı bilib yanmalı”.

Yaxşı ki, Xaspolad başladı sözə:
“Bizim yerlər heç də belə deyildir,
Burda hər bir tərəf çiçəkdir, güldür.
Azad təbiətin yaxasında şad
Yaşarsız qayğıdan, ələmdən azad”.
Elçinin üzünə qondu bir kölgə:
“Sizcə bu böylədir, – söylədi, – bəlkə,
Fəqət bu dağların sinəsində biz,
Qalmışıq şəhərdən uzaq, elmsiz.
Buranı bir cənnət deyə ansanız,
Nə olur bizə də baxıb yansanız...”

Polad bu sözlərdən sarsıldı bir an,
Qarşısında belə boynunu buran,
Elçinin o məhzun üzünə baxdı,
O bir yetim quşdu, qəlbini yaxdı.
Minlərcə elmsiz dağlı qızları,
Gəldi, gözlərinin önündə durdu,
Qəlbində sanki bir dəniz qudurdu:
“Mən də o Dərbəndə getmək istərdim,
İrfan ulduzuna yetmək istərdim.
Fəqət, atam, anam, buraxarmı? Yox...”
Bu sözlər alışan zəhərli bir ox,
Saplandı Poladın odlu qəlbinə,
O ürəyindən qopan bir səslə:
“Sənə
Mən yardım edəyəm, Elçin, əmin ol!
Dönsün çiçəkliyə gedəcəyin yol,
Qoy alsın bağına səni o gülşən,
Qoy olsun səninlə buyuziq el şən.
Qoy ansın adını, solan dodaqlar,
Qoy səni səsləsin dumanlı dağlar!
Bu məndən sənə bir şüardır, Elçin!
Çalış bu yoxsullar elində elçin!”

VIII

Polad ümidlərlə oxşarkən onu,
Bilməzdi nə imiş taleyin sonu.
Bilməzdi qəlbində çarpan əməli
Yıxacaq bir qanlı hədəfin əli...

Temirxan eşitmiş Elçin Polada
Çox hörmət bəsləyir, dil vermiş yada.
Temirxan ögey bir igid qoçaqdır,
Eşqi ölməmişdir, o hələ sağdır.
Beynində namusun qanı qaynayır,
Razı olarmı heç o azğın Polad,
Elçini əlindən alsın? Yox, bu ad

Heç ona yaraşmaz, qarşı durmalı,
O özünü və ya onu vurmalı.
Temirxan, o indi beyni qan dolu,
Söz verdi, kəsəcək bu axşam yolu.

IX

Günəş küsüb gedən bir gəlin təkin,
Atmaq istəyirdi qızıl örpəyin.
Enirdi yavaşca dağlara sarı,
Şimal üfük sarı, buludlar sarı.
Dərələrdən axan sərin su çağlar,
Sulara səs verir, dumanlı dağlar.
Elçinlə Xaspolad yenə birlikdə
Yan-yana durmuşdu bir çiçəklikdə.
Elçinin gözləri yenə uzaqda,
Titrədi solğun bir əməl dodaqda:
“Dərbəndə gedərsəm, sarılıb elmə,
İrfan ulduzuna erəcəyəm mən.
Əsrin kitabını alıb əlimə,
Qızıl bir həyata girəcəyəm mən.
Atam razı olsa, atardım qəmi,
Dəyişib büsbütün əski görkəmi,
Geyərdim mən də bir qırmızı köynək...”
Polad yavaş-yavaş gülümsəyərək:
“Olacaq bir işin önü kəsilməz,
Əməl bir ulduz ki, nuru əksilməz”.
Derkən üzündəki kölgə titrədi:
“Atan bizi gözlər, gedəlim” dedi.

Temirxan, namusdan qəlbi kin dolu,
Kəsmişdi onların keçdiyi yolu.

Xaspolad xəbərsiz, Elçin xəbərsiz,
Dönərkən təsadüf çıxdı üzübüz...
Nagəhan bir qurşun, sonra da bir ah,
“Elçin, mən vuruldum!”
“Nə oldu? Eyvah?!”

“Vurdular qayadan!”.

“Aman canavar!”

“Elçin, gəl, qəlbimi parçala, gəl, yar!”

“Aman Allah, kimdir, o xain kimdir?”

“O da bir Allah ki, yerdə hakimdir...”

“Ah, Polad... Müəllim!..”

Polad yığıldı,

Qəlbi bir qurşunla həməən yaxıldı.

Bir anda başına çevrildi dağlar,

Fəqət titrəyirdi yenə dodaqlar:

“Elçin, odlu Elçin, dinlə sözüm var,

Gənc ölüərəm, fəqət oğlum, qızım var.

Onlardan biri də sənsən mənimçün,

İntiqam alarsan vəhşi düşməndan”.

Elçin hıçqırdı...

“Qulaq ver, Elçin,

Bax mənim könlümdə fısqıran qandan

Bir dəniz yaransa cəhl üçün azdır,

Elçin, sən igid ol, sən onu azdır.

Odur bu dağların xəncər taxanı,

Odur eşq, namus deyib baxanı.

Zülmə, əsarətə, həp şah da odur,

Göylərdə aranan Allah da odur.

Sən igidsən, ondan intiqamlar al,

Onunla çarpışmaq sənə ideal!

Oh, Elçin, ah Elçin, əlvida Elçin!

Mən öldüm, sən isə yaşa, bu elçin”.

Deyərək gözləri çıxdı həlqədən,

Qaldı yol üstündə cansız bir bədən.

Elçin hıçqırırdı.

Yenə uzaqdan

Çiyinlərində su dolu bir səhəng,

Dəstəylə dönürdü qızlar bulaqdan,

Yenə dodaqlarda dadlı bir ahəng.

Günəş bürünmüşdü qanlı bir tülə,

O sanki dinlərdi, Elçinin səsin.

Vəhşi gülüşlərlə həp gülə-gülə,

Yollardı uzaqdan qanlı būsəsin.

X

Elçin indi artıq pək həyəcanlı,
Poladın qanıyla, əlləri qanlı.
Üzündə pozulmaz qoca bir qurur,
Ölünün üstündə titrəyib durur!
Qəlbində fısqıran odlu vulkanlar,
Onun o köpürmüş qəlbini anlar...
Həsrətlə baxarkən dağlara sarı,
Erkəkçə titrədi gül dodaqları:
“Eşq, namus, xəncər, Tanrı, din, məzhəb,
Cəhlin varlığına sizsiniz səbəb.
Qoy indi Elçin, öz yolunu bulsun,
Sizinlə çarpışmaq ona borc olsun”.
Deyərək yox oldu o gündən bəri,
Bilmədilər nerdə Elçinin yeri.

XI

Kaçdı bir yeddi il, hələ o gedən
Nerdə bilinməmiş, nə də sorulmuş.
Elə sanmışlar ki, o qanlı bədən
Vurulurkən Elçin dəxi vurulmuş,
Və yaxud, qaçaqlar alıb aparmış.
Bu itki hər kəsin bağrını yarmış,
Fəqət bulmamışlar onun izini,
Anası oxşayıb durmuş qızını...

O gedən getmişdi Elçin Dərbəndə,
Qovuşmuş dağların yetimlərinə.
Hər zaman qayğısı elimdə, fəndə,
Atılmış sinifdən-sinifə ildə.
Əzbərlənmiş adı dodaqda, dildə.
Müəllimlər onu “Alov” çağırmış,
Doğrudan üzündən alov yağırmış.
Hansı bir iclasda, baxsan var o da,
Haqsızlıq görəndə bürünüb oda,

Kim olursa ona çıxış yaparmış.
Mənliyin qəlbindən qırıb qoparmış:
“Mən elin qızıyam, el var, mən yoxam,
Onu bəsləməkçün açıqdır yaxam”.
Derkən bir çoxları büküb dodağın
Söylərmiş: “Bu da bir namussuz, azğın”.
Bəzən bir məclisi güldürüb durmuş,
Neçəsi eşqindən bəlkə çıldırmış.
Birisi eşqini edərkən elan,
Qızın gözlərini sarmış yenə qan.
Qəlbində intiqam hissi oyanmış,
Qəhqəhələr çalıb qarşı dayanmış.
“Get, yazıqsan, – demiş, – get, oxu hələ,
Səndən bəlkə bir şey çıxdı bu elə.
Eşqə, məhəbbətə bir düşmənəm mən,
Qadınlıq nə imiş, get, yaxşı öyrən”.

XII

Bir il keçdi daha, o alovlu qız,
Dərbənddə təhsili bitirib, yalnız
Öz aullarına təyin edildi,
Üzünü dağlara çevrib güldü:
“Aç, – dedi, – qoynunu, gəlirəm sənə,
Vurmağa zərbələr zorlu düşməne.
Gizlətmə sinəndə, yetər, onu at,
Əyninə geydiyini köhnə donu at.
Bax mənə geydiyim qızıl gömləyə,
Al sən də gey, başın dikilsin göyə.
Qızıl bir örpəyə bürün, a dağlar,
Dünyanın gözünə görün, a dağlar”.
Deyərək yollandı aula yalnız,
O qəlbi boranlı, fırtınalı qız.
Güldürməkçün elin gül dodaqların,
Atılıb qoynuna qızıl dağların.

XIII

Dağıstan dağları uca dağlardır,
Tarixi bilinməz qoca dağlardır.
Əsirlər boyunca başı dumanlı,
Zülm əlində daşı, toprağı qanlı.
Sinəsində yatan igidlər, ərlər,
Uğrunda çarpışıb, vuruşmuş derlər.
Fəqət çox zamanlar gülməmiş üzü,
Saxlanmış qəlbində dərdlərin izi.
Yolunda döyüşən hər bir qəhrəman,
Əsil dərdlərinə bulmamış dərman.
Biri din yolunda vermiş canını,
Biri hifz etmişdir öz imanını.
Rəvac vermək üçün məzhəbə, dinə,
Bəzən də imamlar atılmış önə.
Birisi xəncərlə öyünüb durmuş,
Çoxusu Tanrıya qılmış səcdəni,
Onunçun heç biri olmamış yeni.

Onda kim deyərdi, kimsəsiz bir qız,
Bir qız ki, imansız, dinsiz, allahsız?
Bağlara olacaq əsil qəhrəman...
Ey köhnə dünya, yan, qırıl, tökül, yan!
Sənin namusuna əl atdı bir qız,
Hələ bu da azdır, o səni yalnız
Xəncərsiz, papaqsız qoyacaq belə.
Gözlə, bir qədər də, gözlə, dur hələ.
O gündən başladı Elçin elində,
Çalışmaqçün yeni həyat yolunda.
Yığıldı başına gəlinlər, qızlar,
İllərlə gülməyən o solğun üzlər
Artıq çiçəklənib açıldı, güldü,
Dağlardan qara sis, duman çəkildi.
Görüncə əsrin o qızıl qışını,
Qocalar tərpedib durdu başını;
“Satıldı dağların namusu” deyə,

Atılıb düşdülər çox zaman göyə.
Aulda çalışan görüncə onu,
Bir çox Temirxanlar dəyişdi donu.
Fəqət o sarsılmaz bir mətanətlə,
Çarpışdı durmadan odlu qüvvətlə.
Gənc qadın-qızları aldı əlinə,
Döndərdi yurdu bir qızıl gəlinə.
Birləşdirib oğlan-qızı birlikdə,
Birlikdə bəslədi bir çiçəklikdə.
Ürəyindən qopan polad bir səsle
Anlatdı başında duran gənc nəslə:
“Nə qədər dağlarda Tanrı, məzhəb, din
Vardırırsa əksilməz xəncər, namus, kin.
Bunların üzündən bizə qeyrilər,
Dağlarda yaşayan vəhşi deyirlər.
Əgər istərsəniz bu ad silinsin,
Dağlılar bir vəhşi deyil, bilinsin
Tanrını, məzhəbi, dini atmalı,
Xəncəri, namusu, kini atmalı.
Bütün ənənələr bitsin, yox olsun,
Gənc nəsil qoy yeni həyatı bulsun”.
Alqışlarkən onu qızıl dodaqlar,
Səsinə səs verdi qırmızı dağlar.
O Tanrısız qıza bütün el uydu,
Dağların da yalnız istəyi buydu.

XIV

O indi bu axşam Mahaçqaladan,
Səadət verməyə öz yuvasına
Gedirdi Bolşevik Moskvasına.
Sən ey köhnə dünya qırıl, tökül, yan!

Mahaçqala, 1929

PARİSƏ XİTAB

Ey quduz Atlasların yaxasında qıvrılan,
Alovlu Fransanın damarlarını soran,
Mühitlərə qan saçan “mədəniyyət” ocağı,
Tarixlərdə ən böyük faciələr qucağı.

Sinəndəki tufanlar, fırtınalar, boranlar,
Bax mənim də qəlbimi zaman-zaman yaralar.
O vəhşi göbəyində qanların çağladığı,
Köksündə kölələrin inləyib ağladığı;

Milyonlarca ac, çılpaq sürünən insanların,
Yer altında gizlicə tökdüyü gözyaşları,
Altun deyə zövq üçün kəsilən qurbanları,
Gecələri Senaya fırladılan başları;

Hakkım deyə, üsyankar tətillərlə qaynaşan,
Ölüm deyə, acıqlı, taleyinlə oynaşan,
Acizlərlə əylənmək, gülmək asan deyildir,
Onların dəmir qolu dik başları əyildir.

Qorx ki, salonlarında içilən qanlı şərab,
Mənim yıxdığım Çarın içdiyinə dönməsin.
Möhtəşəm sarayların dönüb olmasın xarab,
Dünyaya kin püskürən tacın yerə enməsin.

Mahaçqala, 1930

ŞƏHVƏT QURBANLARI

Dün gecə sahil boyu gəzdimdi yavaş-yavaş,
Səslənirdi basdığım yerlərdə xırda-xırda,
Göy mavi, dəniz mavi, ay buludlar altında,
Dik qayalar dənizdən çıxan otlar altında.

Yaxında şəhər bağı, qəhqəhələr, gülüşlər,
Şən gurultulu ahəng qaranlıqları dişlər.
Bütün şəhər çalxanır sevinclər dənizində,
Hər könül başqa-başqa bir sevdanın izində.

Yalnız çökmüş sahilə gəcənin qanadları,
Yığılmaqda ənginə qalın duman qatları.
Tənha sahili yalnız yoruldu gəzə-gəzə,
Dönmək istədim artıq qaranlıqdan evimə.

Keçərkən düşdü yolum şəhərə körpüaltı,
Yolumu kəsdi birdən şübhəli bir qaraltı.
Bir an ürəküb çəkildim mən də bir addım geri;
“Dur, yaxınlaşma!” dedim.
Parlayırdı gözləri.
“Söylə kimsən, adın nə?”
O, sükuta dalmışdı,
Cansız bir heykəl kimi həp yerində qalmışdı.
Düşündüm əcəb bu kim, sahillər oğrusumu?
Məndən xəbərsiz, xəlvət gəlib kəsmiş Rusumu?
Bu anda ay buluddan göstərdi şən üzünü,
Parlatdı qarşımdakı məchulənin gözünü.
Baxdım darğın, pərişan, üst-başı əsgə, cındır,
Bu gəcələr bayquşu erkək deyil, qadındır.
Orta boylu, sarışın, saçları daranmamış,
Əl-ayağı qabarlı, otlar içində yanmış,
Pozğun örüklər açıq, parçalanmış ləçəyi,
Kim bilir hansı yurdun çeynənən bir çiçəyi.
“Kimsən?” dedim.
Gözləri halqasında oynadı,

Köksü qabardı, durdu, içində kin qaynadı.
Qaşlar çatıldı bir an, qızardı yanaqları,
Çılğın bir ehtirasla titrədi dodaqları,
Canlandı gözlərində o keçən məşum həyat,
Axdı dodaqlarından zəhərli bir xatirat:

II

“On il bundan əvvəl gözəl bir qızımdı,
Dağların qoynunda yapayalınızdim.
Hər sabah, hər axşam çinar başında,
Əylənir, gülərdim dilə sığmazdım,
Gözəldim, göyçəkdim, elə sığmazdım.
Qəlbimdə nə dərdim, nə acım vardı,
Bir atam, bir anam, bir bacım vardı.
Onlar da mənim bu gülüşümlə şad,
Əsarətdən uzaq, yaşardım azad.
Nəyə lazım elin axçası,
Mənim gözəl yuvam ceyran bağçası.
Şəfəqlər sökərkən ayrılırdım mən.
Əlimlə işləmə göynək toxurdum,
Oh, necə şən, şaqraq sözlər oxurdum.
O zamanda rəngim belə deyildi,
Görüncə coşardı bulaqlar məni.
Çox gənclər qarşımda durdu, əyildi,
Anardı sevdalı dodaqlar məni.
O zaman nə qədər bəxtiyardım mən,
Quşlardan çarqındım, çiçəklərdən şən.
Oylağım olmuşdu dağ, dərə, gülşən,
Bəslərdi qoynunda o dağlar məni.
O zaman yaşardım ələmsiz, ahsız,
Sevdiyim çobandı, eşqim günahsız.
Mən onu sevmişdim o çiçəklikdə,
Heç görüşməmişdik yalnız təklidə.
Uzaqdan o məni sevdi, mən onu,
Fəqət məchuldu bu sevginin sonu”.

III

“Bu kənddə bir bəyin oğlu Xaspolad,
Qızıl kəmər bənddə xəncəri polad.
Hər zaman bir gümüş qamçı əlində,
Gəzərdi ətrafı atın belində.
Neçə dəfə çıxıb mənim yoluma,
Qaşların oynadıb, göz atıb keçmiş,
Gəlirkən bulaqdan, düşüb dalıma,
Könlümü almaqçün söz atıb keçmiş.
Fəqət mən üzümü çevirib yana,
Dinmədən keçərdim, o yana-yana
Hər zaman ardımdan baxıb qalırdı,
Gözləri məchul bir fikrə dalırdı.
Bir gün o evimizə elçi yollamış,
Xaspoladın coşmuş qəlbində kini,
Əldə etmək üçün öz sevdini:
“Onu qol gücüylə alaram” demiş,
O gündən bəy oğlu olmamış aram,
Qəlbində bəsləmiş vəhşi intiqam”.

IV

“Bir axşamdı yenə bağçadan gəzə-gəzə
Tək-tənha bir cığırda qayıdırdım evmizə.
Əks etmişdi dağlara üfüqlərin sarısı,
Qayıdırdı bulaqdan köyün qızı, qarısı.
Gəlib çatdım qaynaşan bir çoban çeşməsinə,
Qulaq verdim suların həzin, titrək səsinə.
O səslər sanki mənə xatırlatdı çobanı,
Dalğın düşüncələrlə mən keçərkən yabanı,
Birdən durdurdu məni bir qorxunun qanadı,
Bir islik; sonradan da göründü kəhər atı.
“Dur!” dedi.
Mən qorxumdan titrəyərək saraldım,
Qaçmaq istərkən fəqət donub yerimdə qaldım.

“Dur! – dedi, – qaçamazsan!”

Atıldı atdan yerə.

Aciz bir qız durarmı qarşı, igid bir ərə?

Qəlbi sarıldı bir an ehtiraslı bir kinə,

Quş kimi birdən aldı, atdı atın tərkinə.

Hayqırmaq istəyirdim, fəqət çıxmadı səsim,

Canlı bir ölü kimi boğulmuşdu nəfəsim...

Atıldı Xaspolad da arxama həyəcanlı,

Halqasından fırlamış xayın gözləri qanlı.

“Tərpənsən vuracağam!” dəyə səsləndi.

At sarıldı yel kimi iki dəmir qanada,

Yalnız dodaqlarımda titrədi bir “nəyə?”

Aşdıq göy təpələrdən qorxulu bir dərəyə.

Sanki indi ayıldım, hayqırdım birdən-birə,

Çırpınaraq atıldım atın belindən yerə.

Qaçmaq istədim, fəqət gecikmişdi bu yürüş,

Yazıq ki, boşa çıxtı bu çırpınış, bu döyüş,

Nə bir yardım, nə bir səs, hər bir yerdə qaranlıq,

Hakimdi o kimsəsiz dərələrdə qaranlıq.

O müləvvəs¹ gecənin çatılmışdı qaşları,

Şahiddi yalnız mənə günahsız göz yaşları”.

V

“Gecə susqun, dağ başını qara duman alırdı,

Uzaqlardan qərib çoban həzin tütək çalırdı.

Göylərdə ay ağ buluddan bir yorğana sarılmış,

Hər şeydə bir küskün baxış, hər şey mənə darılmış.

Mən dönərkən dan ulduzu yaxlaşırdı üfəqə,

Ağ dumanlar boylanırdı qızıl gözlü şafəqə.

Yorğun-arğın gəlib çatdım kəndə yaxın pinara²,

O hər zaman kölgəsində oturduğum çinara.

---

¹ Müləvvəs – ləkələnmiş, murdarlanmış

² Pinar – bulaq

Axar sular sanki mənə səslənirdi çəkil get!
Gəldim evə, qapımızda duran köpək inlədi,
“Artıq sənə bizim qapı açıq deyil, get!” dedi.
Baxıb durdum, boynubükük yetim bir quş halında,
Qucaqladım dizlərimi bağlı qapı dalında...

Axşamdan səs yayılmış: “qız yox oldu” demişlər,
Gənc, ixtiyar qadınlar aşıq buldu demişlər.
İnsanların qudurmuş o vəhşi namus sözü,
Hakimliyində çeynər, parçalar, didər bizi.
Qızıl günəş yavaşca boy atardı ənginə,
Boyadırdı dağları qızıl qanlı rənginə.
Qapı açıldı birdən, atam çıxdı əsəbi,
Gözlərində qudurmuş bir namusun qəzəbi.
“Qız! – dedi, – harda qaldın bu gecə, harda qaldın?
Hansi gözəl oğlanın sinəsində zövq aldın?”
Oh, bu sözlər doğradı qəlbimi qırıq-qırıq,
Cavab vermək istərdim buraxmadı hiçqırıq.
Anam, bacım, qonşular həpsı gəldi, yığıldı,
Göy dolandı başıma, san nəfəsim boğuldu.
“Bu gecə çöldə qalmış...”
“Vay, vay ətəyi qanlı...”
Atamın qəlbi şaşqın, gözləri həyəcanlı.
“Qalx! – dedi, – haydı dur, get,
Cəhənnəm ol qapımdan,
Namusu ləkələnmiş qıza yox yol qapımdan.
Üzündəki pak qızlıq pərdəsini atdın sən,
Məni yerlərə soxdun, namusumu satdın sən!
Artıq bu bədnamlığa cavab verəməm yarın,
Qocalar məclisində qanununa dağların.
Bir daha ayağımı basma mənim evimə!..
Get, atıl çirkablara, atam, anam var demə”.
“Ata! Mən... Günahsızam... Sözüm var,
Məni əfv et!”
“İtil həyasız köpək, get namussuz... Get...”
“İlk öncə kəndi atam gözlərimə tüpürdü,
Başımdakı qadınlar, qızlar coşdu, köpürdü”.

“Haydı alçaq... Namussuz!
Haydı qəhbə, köydən çıx!”
“Söyüş, haray, tüpürcək, kəsək, toprak, kül, palçıq.
Yağdı bir yağış kimi, büründüm çamurlara,
Baş açıq, köksü açıq, köynəyim para-para.
Atıldım mən o gündən sokaklar bucağına,
Qurban verdim özümü fəhşlər qucağına...
Zatən siz bilirsiniz bu dağlar ölkəsində,
İsməti gedənlərə bağlıdır hər bir qapı.
Bütün həyat hökm edər “namusun” kölgəsində,
Namus... Namus, uçurkən o fəhşlər girdabı
İçində yüz minlərcə günahsızlar çalxanır.
Ona qarşı çıxanlar mutlaka yanır, yanır...
O baxmaz bağlı qapı dalında qalanlara,
O səs verməz gecələr saçını yolanlara.
Şahid olmaz bir qızın gözyaşın tökən yerdə,
Onu yalnız yaşadır incə qanlı bir pərdə.

Mən də onun üzündən atıldım şəhərlərə,
O gündən gözəlliyim saraldı, soldu getdi.
Silindi xatirimdən o çəmən, çiçək, dərə,
O məsud həyat keçən buludlar kimi ötdü...

Günlərcə dolanıb boş sokakları,
Hər kimə dil açdım, mərhəmət umdum,
Kimsə dinləmədi, kimsə baxmadı,
Qaldı mərhəmətin dilimdə adı.
Bəzən bir çoxları baxıb üzümə,
Azğın bir çiçəkdir deyə güldülər,
Bəzən də cavanlar düşüb izimə,
Köksümü zövq üçün gözəl buldular.
Qarın ac, həyat sərt, ölümə acı,
Baş qoydum o mərmər pillələr üstə...
Günlərcə uzandım quru yer üstə.
Düşündüm, nəhayət buldum əlacı.
O gündən üzüm şən, ürəyimdə yas,
Yaşatmaqda məni vəhşi ehtiras.

Başımda partlayan çılğın boralar,
Qudurmuş qəlbimi hər gün yaralar.
Mənim bu düşdüyüm çamur yığımı,
Öyrətdi həyatın çılğınlığını.
Həyat dərinləşdi, dibində qaldım,
Batdığım çamurdan min azar aldım.
O mənim gördüyüm azgın işləri,
Əqrəb gülüşləri, vəhşi işləri,
Arxamca gənclərin sallandığını,
Bir göz vurğusuna aldandığımı,
Bir şair istərdim edəydi təsvir,
Barı sən qulaq ver bu qız nə deyir:
Məni bir fahişə eylədi namus,
Namusun adı var, özü yox, əfsus!..”

Mahaçqala, 1929

TAMARA

Eşsiz qalan bir dul kimi göz dikərək ənginə,
Gizli-gizli həsrət çəkib ağlarmısan, Tamara?
Dalıb dilbər axşamların yas doğuran rənginə,
Aşıb-daşan Dəryal kimi çağlamırsan, Tamara?

Yadımdamı bir bahardı üz-üzə gəldik vəcdə,
Sən mənə bir eşq oxudun, etdim bu eşqə səcdə,
Səndən başqa almadım mən ilk bahardan bir müjdə,
Sən könlümü zəncirləyən bağlarmısan, Tamara?

Yadımdamı mana sundun göy Bərjəmun suyunu,
İlk olaraq mən qucmuşdum o yüksələn boyunu,
Bir qəhrəman Şamil kimi güdsəm ölüm oyunu,
Mənə imanlı bir ümid bağlarmısan, Tamara?

O gündən ki, mən nuş etdim Kaxetyada şərabi,
Tiflisi bir Kəbə sandım, atdım əski mehrabi,
Mən görmədim nə Məkkəni, nə tanıram ərəbi,
Sən o mənim tapındığım dağlarmısan, Tamara?

KRIMDA AXŞAMLAR

M. Müşfiqə

Enərkən qızıl günəş qoca dağlar ardına,
Baxardım heyran-heyran o dilbər təpələrdən.
Boy atınca dənizdən çayların sevdiyi ay,
San busələr alırdı ləpələr ləpələrdən.

Oh, axşamlar, axşamlar, hələ dilbər axşamlar,
Gör nasıl bir yerdir ki, ellər orda axşamlar.

Sahildə yüksək bir yer, qədimdən qalma saray,
Uzaqlardan baxmağa gəlirlər burda aya.
Sərvilər arasında doğunca sevdalı ay,
Ən müqtədir bir rəssam qoy gəlsin tamaşaya.

Oh, mən də saatlarca durdum o gözəl yerdə,
Daldım şən təbiətin o dilruba rənginə.
Düşündüm elim nerdə, Krım nerdə, mən nerdə,
Xəyalım üçdü həməən uzaqlara, ənginə...

Ay tökdükcə nurunu Göydənin üzünə,
Sahildəki Gicginə yaldızlara batardı.
Çarpdıqca dalğacıqlar kırlangıcın¹ dizinə,
Gözəl dilbər uzaqdan min bir işvə satardı.

Livadyada zövq alan bir işçinin əlindən,
Çınlayan qarmon səsi əks edərkən gecəyə.
Gətirirən xatirə bu yerin keçmişini,
Hər kəs heyran qalırdı bu dadlı bilməcəyə.

Bu sarayda bir zaman möhtəris knyazların ,
Əlində qan dolusu peymanələr yanardı.
Ağ qartalın eşqinə səslənirən qədəhlər,
Gecələrin qəlbinə ölüm zəhri sunardı.

---

¹ Kır langic – qaranquş

Bu sarayda bir zaman... Söylədilər, dedilər,
Kinli generalların o vəhşi sinəsində,
Məsum Kırım qızları zövq üçün didildilər,
Bir hıçqırığ sönərkən boğulan nəfəsində.

Xəyala gəlirmi heç ki, haman bu sarayda,
Göy köynəkli bir işçi gəlib də dincələcək?
Və ya kəndli bir yoxsul, şahların gəzindiği
Göy sərvilər içində yatıb sərinlənəcək?

Yalta, 1928

GİCĞİNƏ

I

Mən Kırımın sahilini
Gəzib-gəzib dolaşdım.
Yaşıl dilbər təpələrdən,
Uca dağlardan aşdım.

Yalı boyu Qara dəniz
Dalğaları köpüyor.
Sahildəki Gicğininin
Ətəyindən öpüyor.

Gətirərkən sular dilə
Sahildəki daşları,
Gicğininin gözlərində
Sallanır göz yaşları.

Gicğinə, o macərəlar
Yavrusunun beşiyi,
Qara dəniz sahilində
Tuqay xanım köşüyü.

Köhnə saray Livadiya –
Sağ böyründə tikili.
Bağ başında besetkanın¹
Qərib boynu bükülü.

Sol böyründə uçub gedən
Bir kırlanqıç yuvası.
Keçən əsrin keçib gedən
Gözü yaşlı durnası.

Gicğinə, o dilbər qızın
Adladığı təpələr,

---

¹ Besetka – çardaq, talvar

Mahnısını dinlər imiş
Dərdin bölən ləpələr.

Tuqay yalı boynunda bir
Böyük tacir sanılır.
Hər yanda ad qazanmışdır,
Hər tərəfdə anılır.

Onu bəlkə imperator
Böyük bilir, tanırdı.
Otağında silsiləli
Çılçıraqlar yanardı.

Adlı xanlar, bəyzadələr,
Knyazlardı qonağı.
Hökmündəydi dağlardakı
Qaçaqların yığnağı.

“Qız salonu” süslənirdi
Əsir düşən qızlara.
Sarı altun səslənirdi
Kisələrdə yüzlərlə.

Şərq elindən gələn qızlar
Satılırdı bəylərə.
Əks edirdi göz yaşları
Ulduzlara, aylara.

Zövqü üçün bütün qullar
Sərf edirdi ömrünü.
Topraqları çeynəyərək,
Keçirirdi əmrini.

Qara dəniz, Qara dəniz
Köpürürdü, coşurdu.
Gəmilərlə gələnlərin
İmdadına qoşurdu.

Gələn qullar boynu bükük
Salamlarkən sahili,
O müləvvəs gecələrin
Kilidlənirdi dili.

II

Gicginə sahil boyunda
Bir balıqçının qızıydı,
Gözləri göy dəniz rəngi,
Yanaqları qırmızıydı.

O hər gün axşam çağında
Çıxardı sahil düzünə,
Göy dənizdən əsən rüzgar
Tökərdi saçın üzünə.

Onda bir tatar qızının,
Məhzun, dilbər üzü vardı.
Gizli sevgi ulduzunun,
Gözlərində izi vardı.

Bəzən sorub dalğalardan
Sevdiyinin durağını.
Dalğacıqlar gəlib dilə,
Vermədəydi sorağını:

Xasay, Xasay, igid Xasay
Dənizlərin elçisidir.
Gəlməyəcək sənə bu ay
Uzun yollar yolçusudur.

Xasay yoxsul bir tatardı,
Sürməmişdi gənc ömrünü.
Omuzunda daşıyardı
Tuqay xanın hər əmrini.

Gəmidə bir muzdur kimi
Çapalayıb durardı o.
Bəzən coşqun dalğalardan
Gicginəni sorardı o.

Titrək, durğun gözlərindən
Sıcaq¹ incilər damlardı.
Sevdiyini salıb yada,
Sahilləri salamlardı...

O zamanlar Qara dəniz
Fırtınalı, borahıydı.
Sular coşqun, əsəbiydi,
Daşqın qəlbi yaralıydı.

Üzərində əsən yellər
Köpürürdü tufanını.
Gəmidə hıçqıran qullar
Coşdururdu üsyanını.

Sahildə sərt qayaları
Kökündən yıxmaq istərdi.
Qan ləkəli boyaları
Üsyanla boğmaq istərdi.

III

Yenə yelkənli bir gəmi,
Yaxınlaşırdı köprüyə.
Əsirələr gəldi deyə,
Göylərin artırdı qəmi.

Tuqay xanın gözlərində
Sarı altun parıltısı,
Gələnlərin üzərində
Hicran yaşı, ələm yaşı.

---

¹ Sıcaq – isti, qaynar

Zəncirlənib aparıldı
Tuqay xanın sarayına.
Göy sərvilər səs verdilər
Zəncirlərin harayına.

“Qız salonu” doldu yenə
Şərqin yetim qızlarıyla.
İnləyərək satıldılar,
Dəllalların sözləriylə.

IV

Bir gün yenə Gicginənin
Dərdləri coşdu, çağladı.
Çıxdı qalın ormanlığa
Gizli ağladı, ağladı.

Bir aralıq Tuqay xanın
Qız ovlayan “qız ovçusu”,
Qarşı çıxdı Gicginəyə
Oldu onun alıcısı.

Qız çırpınıb qarşı durdu,
Çox yalvardı, çox ağladı.
Fəqət Tuqay xanın qurdu
Tutdu qolların bağladı.

Qaçmaq üçün yolu bağlı,
Yetmədilər harayına.
Düşdü əli-qolu bağlı
Tuqay xanın sarayına.

O sevdalı Krım qızı
Düşdü qızlar salonuna.
Dərli gecələr ulduzu
Büründü qəmdən donuna.

Baxdı başucunda duran
Tuqay xanın gözlərinə.
Dəli, çılğın məclis quran
Knyazların özlərinə.

Bir yanda qul əsirələr,
Bədənləri bütün çılpaq.
Bir çoxunun omuzunda
Qamçılardan qoyduğu dağ,
Qıvrılıblar ilan kimi.
Atəşdə qovrulmuş kimi.

Əsir düşən Gicginənin
Saray dolandı başına.
Heyran-heyran baxıb durdu,
Tutuldu hər göz yaşına.

Ürəyində sevdininin
Günahsız eşqi canlandı.
Atasını salıb yada,
Qıvrıldı, qıvrıldı, yandı.

O indi bir ölü kimi
Zavallı, boynu bükülü.
Pozğun, pərişan telləri
Açıq omuza tökülü.

Baxıyor bir durna kimi,
Gözlərində parıltılar.
Əks edəməz qulağına
Saraydakı gurultular.

Tuqay xanın damarında
Ehtiras coşdu, qaynadı.
Baxıb dilbər Gicginəyə
Zövqü yerindən oynadı.

Əmr elədi duran qula
Aparılsın otağına.
O hər zaman hazırlanmış
Əsirələr yatağına.

Knyazların əlində mey,
Oynadaraq gülüşdülər.
Sonra durub zəncirlənən
Gözəlləri bölüşdülər.

İlan kimi qıvrılaraq
Hərə çəkildi bir yana.
Dodaqlar kinli, möhtəris,
Damarlar gəldi həycana.

Hər bucaqda, hər guşədə,
Yüksəldi nalə, hıçqırır.
Ət çeynəyən dişlərindən
Üzlər oldu qırır-qırır.

V

Tuqay hələ girməmişdi
O zəncirli otağa.
Gicginə bir sola baxdı,
Bir də qanlı yatağa.

Pəncərəyə yaxınlaşıb,
Baxdı sahil boyuna.
Ay nurunu səpiyordu
Göy dənizin suyuna.

Gecələrin dərdli yeli
Xəfif-xəfif əsirdi.
Gicginənini bir qeyb əli
Umutunu kəsirdi.

Dalğaların iniltisi,
Ulduzların axışı.
Sevdiyini xatırlatdı
Ayın solğun baxışı.

O bir həftə bundan əvvəl
Mavi gözlü o dilbər,
Bir gecədə dərdləşirdi
Sevdiylə bərabər.

Xatirələr lenta kimi
Gəlib keçdi gözündən
O, ayrılıq istəmirdi
Sevdiyinin izindən.

Qəlbindəki qırıq-tökük
Əməlləri dirildi.
O zəncirli həyat ona
Bir cəhənnəm görünürdü.

Bəlkə daha son olaraq,
Ümid ona gülməz idi.
Bəlkə daha Xasaycığı,
Onu görə bilməz idi.

O yaşamaq istəyirdi,
O yaşatmaq istəyirdi.
Tale ona son olaraq
Qanlı bir yol göstərirdi.

Dodaqların çeynəyərək
Acı-acı gülüşdü.
O anda bir gümüş xəncər
Gözlərinə ilişdi.

Alıb baxdı, hənuz qanı
Silinməmiş dururdu.

Tuqay onu əsirələr
Sinəsindən vururdu.

O andaydı yan otaqdan
Bir əsirə inlədi.
Qalxıb-enən nəfəsini
Dilsiz gecə dinlədi.

O an idi Tuqay xanın
Gur səsi yaxınlaşır,
O günahsız qızcığazın
Son nəfəsi yaxlaşır.

Bütün ömrü gömülsünmü
Cavan ikən toprağa?
Ya dönsünmü bataqlarda
Çiyənənən bir yaprağa?

Ya dönərək bir igidə
Ona qarşı dursunmu?
Qan damlayan poldacığ
Sinəsindən vursunmu?

Qərar verdi, gözlərində
Qan izləri oynadı.
Ürəyində quduz kimi
Bir intiqam qaynadı.

Qan ləkəli poladcığı
Qoydu yumşaq qoynuna
Saçlarını dağıdaraq,
Tökdü bəyaz boynuna.

Tuqay girdi, gözlərində
Vəhşi zövqün nəşəsi.
Gicginənin işvələrlə
Boyalıydı çöhrəsi.

Qarşılıyb Tuqay xanı
Sürüklədi yatağa.
Bu anda bir dəli fəryad
Əks eylədi otağa.

Bir ah çəkib düşdü yerə
İnləyərək Tuqay xan.
Axdı bəyaz yatağına
Kin püskürən qızıl qan.

Vurulmuşdur Tuqay, deyə
Səs-küy düşdü saraya.
Bütün qullar, əsirələr
Qoşmuşdular haraya.

Gicginənin qəlbi quduz,
Qan çökmüşdü gözünə.
Dəli kimi baxmadaydı
Gələnlərin üzünə.

Əlindəki xəncərindən
Damlayırdı qızıl qan,
Yoxsulların göz yaşından
Laxtalanmış rəzil qan.

Zatən böyük paşaların,
Knyazların, bəylərin,
Zatən bütün topraqların
Dənizlərin göylərin,

Tarixlərlə sovurduğu
Qan göz yaşı deyilmi?
Kralların daşdığı
Şan göz yaşı deyilmi?

Sultanların içdiyi mey
Haqsızların al qanı.

Kölələrin göz yaşdır
Əsirlərin fəğanı.

Tuqay xanı həp bulaşmış
Göruncə al qanına,
Bütün sərxoş knyazların
Qorxu düşdü canına.

Düşmən keçən Tuqay kimi
Vəhşi, qanlı tuzağa,
Qaranlıqkən çəkildilər
Hücrələrdən uzağa.

Əsirələr, bütün qullar
Saraya kin saçdılar.
O köləlik zəncirini
Qollarından açdılar.

O zamandan Tuqay xanın
“Qız salon”u boş qaldı.
O yüzlərcə qız çiyneyən,
Vəhşi saray loş qaldı.

Günlər keçdi, aylar ötdü,
Bir çox illər dolandı.
Qara dəniz sahilləri
Qızıl qanla bulandı.

Bir gün dəli bir zəlzələ
Qopdu, yerlər çixıldı.
O möhtəşəm şən saraylar,
O qapılar yixıldı.

O zamandan o yerlərə
Dalğalar baş əyirlər.
Yavaş-yavaş Gicginənin
Sahilinə dəyirlər.

O zamandan Qara dəniz
Dalğalanır köpüyor.
O qəhrəman Gicginənin
Ətəyindən öpüyor...

O zamandan o sarayda
Gicginənin yadı var.
Gicginə yox, yalnız onun
Şən dillərdə adı var...

ACI GÜNLƏR

O cılıpaq işçilər bütün gününü,
Çalışır onlarçün alın təriylə.
Özünə borc bilmiş itin gününü,
Döyüşür həyəcan zərbələriylə.
Çalışır özü ac, ailəsi ac,
Çalışır, bir parça çörəyə möhtac,
Çalışır, aldığı muzdu, haqqı nə?
Çatmayır ancaq bir yemək haqqına.
Ona haqq verən yox, fəqət nə etsin?
Şikayət etməyə kimlərə getsin?
Yox, onun gücü var, qüdrəti də var,
Ya ölüm, ya həyat versinmi qərar?
O zaman Rusiya odlar içində,
Qovğalar içində çalxalanırdı.
Hər yanda fəlakət, hər yanda ölüm,
Hər yanda bir üsyan dalğalanırdı.
Aclığın kabusu gərmişdi qanad,
Bir yanda kin, zəhər saçan bir həyat.
Yoxsullar bu zülmə “yeter” demişlər,
Sürünmək ölümdən “betər” demişlər.
Ya ölüm, ya həyat budur son dilək,
Çar isə saraydan gülümsəyərək,
Ölüm əmri vermiş, bütün bir ölkə
Atılmış tufanlar içinə bəlkə...
Hər yerdə işçilər dalğalanaraq,
Zəncirli həyata kəsilmiş asi,
Şəhər olmuş bir inqilab yuvası.
İşçilər içində bir həyəcan var,
“Qara kütlələrin” sözüne qarşı,
Böyük milyonlەر narahat olmuş,
Yerindən qopacaq sanki zavodlar,
Nökəri görüncə özünə qarşı,
Qızıxmış hiddəti, iki qat olmuş.
Bir çox zavodlarda işlər qırılır,
Bir çox yığıncaqda mitinq qurulur.

Natiqlər coşaraq söyləyir hədyan,
Bir çoxu hayqırır: haqq verin bizə!
Çox yerdə işçilər dayanır üzə.
Ah, bunu boğmağa qan lazımdır, qan,
Əcəba, varmıdır böylə bir igid
Ki, etsin bu asi qəhəri sakit?
Var, əvət qüdrətli bir Nikolay var,
Hökmüylə talançı, əmriylə qəddar,
O bütün ölkəni boğmağa qadir.
Onunçün şəhərin duxanlarında,
Oğru, baş kəsənlər yığılmışlardı.
Hər gecə məhəllə, dalanlarında,
Yeni bir hadisə, bir lövhə vardır.
Hər gecə quludrlar dəstə tutaraq,
Kənar məhlələlərə hücum edərdi.
Qarşı çıxanları buraxmazdı sağ,
Bütün ailəni soyub gedərdi.
Hər qatil bilirdi çarın qanunu
Bir cəzaya məhkum edəməz onu.
O zaman hər qaçaq bir hökmrandı,
Hər qoçu ayrıca bir qəhrəmandı.
Böylə bir şəhərdə kim baş qaldırır,
Polisdən xəbərsiz bir daş qaldırır,
Kim deməz ki, çarın valisi oğru?
İşçilər söylərkən:
“Bumu çarın bizlərə
Bəxş etdiyi ədalət?
Çəkilməz bu rəzalət,
Bu zülmə qarşı artıq
Bilinməz nə etməli?
Milyonların səsiylə
Yerləri titrətməli...
Onunçün toplaşmalı
Bolşevik fırqəsinə,
Birlikdə səs verməli
Rəhbərlərin səsinə.
Bu çıxılmaz həyatdan

Onlar qurtarar bizi!”
Bir terrorçu bağırdı:
“Yox, o aldadır sizi,
Doğru yol budur, bütün
Zavodları yaxmalı.
Bütün sahibkarları,
Həycanda buraxmalı.
O vəhşi alçaqlara
Ən kəskin cavab budur”.
“Əvət, doğrudur”.
“Yox, deyil!”
“Yox, doğrudur!”
Bir bolşevik hiddətlə
Atılıb çıxdı üzə:
“Bu terrorçuluq sizə
Heç bir əlac verəməz.
Sahibkarlar bu işdən
Heç bir zərər görməz.
Onlar bütün zərəri
Dövlətdən alacaqlar.
Ancaq yenə ac qalan
İşçilər olacaqlar...
Arkadaşlar, durunuz,
Başsızlıq etməyiniz.
Bolşevik yolu doğru,
Başqa yol getməyiniz.
Fəqət terroristlərin
Coşduqca coşdu Qanı:
“Zavodları yaxmalı!..”
Səsi tutdu hər yanı.
Başlandı terrorçuluq
Fabrikada, zavodda.
Bir çox yerlər alışdı,
Məhv olub getdi odda.
“Terror” deyə yüzlərlə
İşçiləri tutdular.
Bağlayıb əl-qolunu,

Məhbəslərə atdılar.
Milyonerlər zərəri
Bütün dövlətdən aldı.
Yenə zülüm, təcavüz,
Aclıq yerində qaldı.
Günlər keçdi ölkədə
Asayiş oldu “bərpa”.
Yenə sahibkarların
Evində zövqü-səfa.
Yenə də köhnə damğa,
Əmrlərə vuruldu.
Varlılar qalib çıxdı,
Uduzan yoxsul oldu...
İllər dolandı keçdi,
Bütün dünya dəyişdi.
O acı lövhələrdən
Qalmadı heç bir əsər.
Fəqət o günlər bizim
Tarixmizdə açdı yer.
O günün xatirətı,
Qurdu bu şən həyatı.

AMUDƏRYA

Amudərya, məni al,
O cəsur dağların qoynuna sal!
Amudərya, dinlə,
Mən sənin dərdinlə,
Gənc ikən çəkmədəyəm hicr ilə yas,
Amudərya, məni al, bəğrına bas...

Gəl ovut tüğyanımı,
Sən duyarsan ki, mənim üsyanımı.
Mən dedim ax dəli, coşqun Xəzərə,
Get qucaqlaş və yar ol,
Mən dedim ölkələri
Güldürən bir bahar ol.
Demədim buzlu Şimal istəyinə
Uyaraq, bizdən uzaq
Bir yerə dol.

Sərt əsən qanlı Şimal
Səni də etdimi qul?
Kəsərək yollarını,
Bağlayıb qollarını
Səni həp etdi kölə?

Amudərya, niyə bəs
Vermiyorsan mənə səs?
Ya neçin dalğaların gəlməyər üsyanla dilə?
Söylə göz yaşları, qan selləri boğmuşmu səni?
Qoca Şərqi dağları qan udmağa doğmuşmu səni?
Yox, yox artıq göndər
O quduz sellərini,
Boyasın al qana, ya al çiçəyə
Doğma türk ellərini!
Atılıb fırtınadan–fırtınaya
Çeynə, zəncirini qır,
Sənə ən doğruca yol, işlə, budur!

Daşaraq,
Qanlı atəşlərlə dırnaqlaşaraq...
Yaşamaq
İstər isən, al sənə haqq!
Böylə lal axma,
Sükutdan doğamaz istiqlal!
Bu axış istəməm olsun cansız,
Bir əməl parlayamaz qurbansız.
İştə mən
İştə sən
Qanlı Şimal!

Amudərya, məni al,
O cəsur dalğaların qoynuna sal.
Burax, alsın məni rüzgar ölümə,
Boğaraq eşqimi qan,
Olayım mən qurban.
Və qanımdan qataraq sellərinə,
Ax, bu türk ellərinə...
Bəlkə bir gün yaşarır bu ideal,
Bəlkə bir gün boy atar istiqlal...
Yenə qoy hökm eləsin Türk ağzı,
Oğuzun yazdığı fərman kağızı!

Amudərya, məni al,
Qopacaq fırtınanın qoynuna sal.
Sən burax düşmanı girsın qanıma,
Qana girmək yaraşır öz şanıma,
Bəs nədən qorxu duyub hürkəm mən?
Atamın oğlu, igid Türkəm mən!..

Aşqabad, 1932

“PRAVDA VOSTOKA”YA

Yadımdamı, on il əvvəl doğulduğun zamanlar,
O zamanlar sənin səsin böylə şaqraq deyildi.
Silindikə üfüqlərdən qara sislər, dumanlar,
Bizə qarşı çıxan düşmən qüvvətinlə öyildi.

Əks etdikcə o gur səsin obalara, yurdlara,
Dalğalanan tarlalarda ağ qozalar can aldı.
Amansız bir zərbə vurdun “sağ”, “sol” güdən qurdlara,
Yayıldıqca yarpaqların Şura şərqi şan aldı.

...On il əvvəl oxuduğum mahnı bizim marşımız,
Bu marş ilə on yaşını sevinclə etdim tamam.
Sən gənc Şərqi günəşisən, işıqları qarşımız,
Bitirdiyin on yaşına “Zəhmət”imizdən salam.

ÇADRA KURBANI

Qocanın əlində əyri bir qəmə,
Bürünüb qəzəbli, kinli görkəmə.
Yavaşca qapını açaraq baxdı,
Sürəyya yatmamış hələ oyaqdı.
O bir şey duymuşdu, qalxdı yerindən,
Ürəyi ansızın vurdı dərindən:
“Nə olmuş, atacan, gəldinmi yenə!
Yoxsa yenə də bir sözün var mənə?”
O sakit və lakin qəzəbli durmuş,
Parlar gözlərində bir odlu şimşək.
Qarşısında qızı boynunu burmuş,
Dayanır, çöhrəsi saralmışdı pək.
O bilirdi onun darıldığını,
Qəzəbli bir kinə sarıldığını.
Axşamdan üz-üzə gəlmiş onunla,
Döyüşmüş atdığı çadranın üstə.
Çarpışıb söz-sözə gəlmiş onunla,
Toxumuş qəlbində bir yeni bəstə:
“Ata, nəçin gəldin? Get, məni dinlə!”
“Gəldim danışayım bir də səninlə,
Qızım, get, ortada uçrum yaratma,
Namusu, isməti, şərəfi, atma!
Sabah çıxma çölə çadrasız, şansız!
İnan məhv olarsan dinsiz, imansız...
Din yolunda budur bu son dəvətim,
Qorx ki, başqalaşır sonra niyyətim”.
“Ata, son olaraq sənə dedim mən,
Qəlbimi yensə də zəhər, ox, tikən,
Yenə bu tutduğum yoldan qayıtmam,
Ata, bax bu dünya dəyişdi tamam,
Həyat başqalaşdı, el başqalaşdı,
Mədəni inqılab coşaraq daşdı.
Keçmişə əlvida deyərək bütün
Qadınlıq yeni bir həyata girdi
Əsiri olaraq bir məhəbbət”.

O köhnə bürçləri, yıxdı, devirdi.
O çirkin həyatı belə anmayır,
Çadra kölgəsində daldalanmayır.
Atıldı o qara paçavralar dün,
Bax yeni bir məclis qurulmuş bu gün.
Gönlüm o məclisə qoşmaq istəyir,
Keçilməz dağları aşmaq istəyir”.
Fəqət qoca çeynər dodaqlarını,
Qəzəb və hiddətdən üzi bozarmış,
Halqadan çıxaraq gözü qızarmış.
“Atacan, get, mənə qarşılıq etmə,
Yoxsa mən gedərəm”.
“Haraya? Getmə!
Dün hələ başından çadranı atdın,
Dinimi, dinsiz bir devrana satdın.
Güldün Allahıma, pəyğəmbərimə,
Kim olsa çıldırır mənim yerimə!”
“Ata, sən çıldırdın?.. Əlində o nə?
Bıçaqımı? Yoxsa da susadın mənə?”
Ürkərək çəkildi bir addım geri,
Qocanın qan tutmuş dəli gözləri.
Sallanır əlində o qorxunç bıçaq,
Aman! Yoxsa ata qıza qıyacaq?
“Atacan, atacan, qəzəbin yetər!
Aç mənə atalıq eşqini göstər.
Get mənə yol ver də açılısın yolum,
Çarpışsın həyatda qanadım, qolım.
Qoynumda yavrular burax boy atsın,
Sinəm yenilməz bir gənçlik yaratsın.
Qoy aciz bilməsin görənlər bizi,
Qonmasın gənc ikən ölümün tozu,
Bu parlaq günəşi süzən gözlərə!”
Ah, fəqət o cəllad qocanın qəlbi,
Pək yabancısı bu odlu sözlərə.
O artıq ovunu görən qurd kimi,
Atıldı yerindən qızın üstünə.
Onu bir vuruşda sərdi yatağa,

Dəli bir hıçqırığ doldu otağa.
Ani bir xırıltı, son bir ah: “cəl-lad!”
Bıçaq işləyirdi hələ, on, on beş...
Qoca indi artıq, öz-özünə yad,
Durmuş önində bir cansız yatan leş,
Sıçramış üzünə qan damcıları,
Süzərdi o dilsiz şikayətkarı.
Yataq qanla dolmuş, çay kimi axmış,
Döşəmə üstündə izlər bıraxmış.
Qoşmışdı haraya bütün bir külfət,
Hər kəsin üzündə dərin bir həyrət
Dalmışdı, bu acı, qanlı lövhəyə,
Faqət, Sürəyyanın gözləri göyə
Dikilmiş sabit bir nöqtəni izlər,
Kim bilir boşluqdan daha nə gözlər?
Yayılınca xəbər uzaq, yaxınlar,
Titrədi qəzəbdən, coşdu axınlar,
Çökdi qalblərə bu qurbanın dağı.
Qızlar “çəkilməz bu zülüm” dedilər.
Köpürdü hər yerdə qadın yığnağı,
O qoca qatilə “ölüm” dedilər.
Həp dodaq titrəyib andı: “Sürəyya”.
Çadranın üzündən yandı Sürəyya!
O qoca qatili bir qəssab deyə,
Qanun məhkum etdi güllələnməyə...
Azmi cəhl üzündən belə qurbanlar?
Artıq yeni nəsil dindən nə anlar?!
Artıq gözümüzdə din çirkin ləkə!
Çünki yurdumuzdur dinsiz bir ölkə!

ÇİÇƏKLƏNSİN

Mən istərəm Türkistanın,
Doğma yurdu əməklənsin.

Qoynunda azad olduğum,
Döşündə rahat qaldığım,
Hər bir qadasın aldığı
Uca dağlar diləklənsin.¹

---

¹ Şerin tamamı əldə eiləməmişdir.

KOPET DAĞLAR

Mən sənə gəlmişəm uzaq bir eldən,
Məni də sinənə al, Kopet Dağlar.
Bu odlu qəlbimdə daşqın arzu var,
Gəl mənə bir layla çal, Kopet Dağlar.

Hər yanın bir çəşmə, göy çəmən, çayır,
Artıq mən nə yazam təsvirə dair,
Gəlmiş hüzuruna əsir bir şair,
Sevgimi qəlbinə sal, Kopet Dağlar.

Bir xatirat deyə qalsın dərində,
Adımı əks etdir dərələrində,
Mən gedər olsam də sən öz yerində,
Əsirlər boyunca qal, Kopet Dağlar.

QORKİYƏ

Sən, daşqın dənizlərin qayalarla çarpışan,
Yıldırımlar söndürən dalğasından yarandın.
Çarların hökm etdiyi yoxsullar ölkəsində
Ac, çıdpaq anaların qəm, yasından yarandın.

Ölkədə qan saçırkən knyazların qırmancı,
Sənə düşmən kəsildi Romanovların tacı,
Onunçun dönüb oldu sözlərin, adın “Acı”
Yurdsuzları oxşadın, kimsəsizlərə yandın.

Əzəldən inqilabın sən ayrılmaz eşisən,
Boz dənizlərdə süzən fırtınalar quşusan,
Sən bu gün milyonların tanınmış yoldaşısən,
Dönməz mübariz kimi öz sözündə dayandın...

Milyonların dilindən alqış, hörmət adına,
Bir xatirə buraxdın hər işçinin yadına.
Yaşa bizim Qorkimiz, əsərlərinlə yaşa,
İkinci beşilliyi sürətlə vuraq başa.

SARAYLAR YIXILIRKƏN

İnqilabi şair Lahutiya

Qasırğalar, boranlar, fırtınalar içində
İllərlə dinlədik biz acıqlı harayları.
Dəmir atları çapdıq odların qucağına,
Biz yıxdıq, biz devirdik o qanlı sarayları.

O saraylar ki, orda qanlı peymanələrdə,
İçildi yoxsulların zəhərli göz yaşları.
O saraylar ki, rəngi qızıl qanla boyanmış,
İnsan kəllələrindən yaranmışdır daşları.

Biz vurarkən zərbəni cütbaşı ağ qartala,
Bir təkənla yıxıldı onu bəsləyən yuva.

.....

Mən bilirəm, sənin də qəlbində bir arzu var,
O yol çəkən gözlərin uzaq bir yurda dalmış.
Ayırmış bir dünyanı ikiye, bax bu dağlar,
Bizdə bahar açılmış, o yeri boran almış.

Mən bilirəm qoynunda qaynaşır uzaq ümman,
Üsyanların içində keçər günlər və aylar,
Mən bilirəm ki, titrək dodaqlarında İran,
Var onun da qoynunda yıxılmalı saraylar...

YARALI OLMASAYDI

Kim ovçu niyyətiylə gəzərdi bu dağları,
Sinəsində can alan maralı olmasaydı?
Kim şair həsrətiylə süzərdi bu dağları,
İçində qəlbi qırıq, yaralı olmasaydı.

Of, duman çökdü yenə bu könül dağlarına,
Kim gətirmiş adımı solğun dodaqlarına?
Kim düşərdi həyatın görünməz ağlarına,
Bir könül bir könüldən aralı olmasaydı?

Kim məni saldı bilməm dayanılmaz bu dərdə,
Nərdə mənim öz yuvam, öz elim, günüm nərdə?
Anam məni doğurub yaşatmasaydı orda,
Ya içimdəki bülbül oralı olmasaydı...

Aşqabad, 1931

AZƏRİN¹ DUASI

Həsret qalib doğma yurdun nazlı müşfiq qucağına,
Gözlər yaşlı, boyun bükük, vətənsizmi öləcəyəm?
Göz dikərək yad ellərin şəfa verməz ocağına,
Böylə qərrib, bir parçacıq kəfənsizmi öləcəyəm?

Ulu Tanrım, günahımı bu, bahar gəldi, mən çağladım,
Bu bir elin diləyidir, yad bir sözə uyduğum yox.
Dünya sevdi, mən də sevdim, ellər güldü mən ağladım.
Sevdim, ama dizlərinə bir dəfə baş qoyduğum yox.

Tanrım! Mənə çoxmu gördün od sovuran toprağımı?
Cənnət sənin, Kəbə sənin, bir məzarlıq yurdumu ver!
Cəhənnəmdən alsın burax dünya mənim sorağımı,
Mənə yalnız bir içim su, baş qoyacaq bir az da yer.

Tabriz, 1934

---

¹ Şairin oğlunun adıdır, hal-hazırda İstanbulda yaşayır.

BİR PARÇA

Lənət əşarıma, həm sözlərimə,
Ey vətən, gəl də görün gözlərinə!
Gəl görün, doğsun həyatımda şəfəq,
Mən vətənsizmi doğuldum, bax, nə haqq?..

Tehran, 1934

İRAN QIZI

Qırlarda¹ ney səsiylə başlayır axşam,
Dalar maviliklərə saralan əngin.
Gözəl qız, o gül üzün nə qədər rəngin?
Eh, olsaydım mən də bir nəşəli Xəyyam,
İlahi bir eşqlə gələrek vəcdə,
Edərdim can alan gözlərə səcdə...

Parlayır Xorasanın altun qübbəsi...
Beş günlük ömrümüz var, son gəlir ölüm.
Qaldır üzündən qara hicabı, gülüm,
Dinləmə gəl o qəmli, boğulmuş səsi,
Çıx buludlar içindən qalma örtülü,
Solmasın döşündəki Təbrizin gülü...

Axşam minarələrdən verilir əzan,
Gözlərində parıldar mirvari yaşlar,
Söylə, neçin çatılmış o qələm qaşlar?
Tuğyan edən dərini yoxmudur yazan?
Baxıb dalğın gözlərə dağılır huşum,
Söylə, gözəl şəhriyar, nədən sərxoşam?

Mən ki, çoxdan içmədim Qafqas şərabı,
Ya neçin dönər başım, axar gözlərim,
Sən keçdiyin yollara baxar gözlərim,
Çarşaf altından bəzən edib savabı,
Salırsan xəyalıma Odlar Qızını.

Bir zamanlar mənim də yaşıl Qafqasda
Sənə oxşar nazənin bir eşim vardı,
Səsindən Kür coşardı, Araz çağlardı,
Derlər ki, indi qalmış ələmdə, yasda
Baxar qəribsəyərək doğma yurduna,
Göndər salamını sən dağlar ardına...

---

¹ Qır – çöl, səhra, çəmən

Yol uzun, əməl uzaq, ömrümüz qısa,
Bir gülü çox gördülər bizə dünyada,
Gözəl qız, ver içəyim coşqun bir badə,
Kim bilir bəlkə dönməm bir də Qafqaza,
Gəl səs ver mana, öylə bir təskinlik ver ki,
Oxuyayım yurduma dair bir türkü...

Məşhəd, 1933

**AZƏRBAYCAN, MƏNİM
BAXTSIZ ANAM OY!..**

T Ü R K İ Y Ə Ş E İ R L Ə R İ

A DAĞLAR-I

O gün səndən ayrılıb atılırkən qurbətə,
Söz verdim, yenə bir gün gələcəyim, a dağlar.
İllər boyu anaraq qoynunu çox ağladım,
Mən yenə göy sinəndə güləcəyim, a dağlar.

Sənə ulaşmaq üçün qəlbimdə imanım var,
Damarlarımda sənə vəqf etdiyim qanım var,
Bu savaştan nə qorxu, çıxacaq bir canım var,
Uğrunda gülə-gülə öləcəyim, a dağlar.

Yenə bir kölgə sarmış o hilali qaşları,
Bir xəncərimi qopardı dizindəki başları?
Qəminə ortağ edib burdakı qandaşları,
Dərdini dostlarımla böləcəyim, a dağlar.

Tariximdə eş olmaq üçün babam Oğuzə,
Gün gəlir minəcəyim bu kişnəyən Yağıza,
Söylə çox ağlamasın məni bəkləyən qıza,
Göz yaşını əlimlə siləcəyim, a dağlar.
Uzaq deyil, yaxında gələcəyim, a dağlar.

Ağın, Elazığ, 1942

A DAĞLAR-II

Çiçəkli qoynunda bir bağça tikdim,
Suvarmaq üçün göz yaşları tökdüm,
Gecə-gündüz əməyini mən çəkdim,
Yoldu meyvəsini yellər, a dağlar!

Nədən küskün yaxandakı bülbüllər,
Nərdə mana layla çalan o dillər?
Mən səslənsəm: ellər, ellər, ay ellər,
Əksi-səda gəlir: “ellər...”, a dağlar!

Söylə, nədən səs verməyir Xəzərim,
Mən ki, onun hər dərini yazarım,
Sürgün olub uğrunda həp gəzərim,
Qismətim bu uzun yollar, a dağlar.

Söylə, nədən dəli Kürüm çağlamaz,
İçdən coşub öz gününə ağlamaz,
Göy Muğanım nədən yaşıl bağlamaz,
Dərldimidir o Göygöllər, a dağlar?

Söylə, Şahdağların nədən yaşlıdır?
Köksündəki qılınc, qalxan paslıdır?
Şairlərin nədən həzin səslidir,
Qərrib sazda qırıq tellər, a dağlar?

A dağlar, a dağlar, söylə, a dağlar,
Olurmu aşnalıq böylə, a dağlar?..
Yaman günüm yaxşı eylə, a dağlar,
Sana qurban bu könüllər, a dağlar.

A DOST

Bir gülşən yaptım gülünü el aldı,
Bir tək qönçəsini dərmədim, a dost!
Bir bağça saldırdım, gəldi sel aldı,
Əmək meyvəsini görmədim, a dost!

Cananə can dedim, uzağa düşdüm,
Dosta bel bağladım, tuzağa düşdüm,
Əfsunlanmış qızıl bir ağa düşdüm,
Birlik diləyinə ermədim, a dost!

Mən baxarkən o sevdiyim Doğuya¹,
Sən ortağ ol bu içdiyın ağuya,
Orda bir gəlin var, qaldı yağya,
Onu bir doyunca sarmadım, a dost!

Bu çarpan qəlb onun, bu tək can onun,
Damarlarımdakı axan qan onun,
Könlümü coşduran bu iman onun,
Mən özgəyə könül vermədim, a dost...

---

¹ Doğ u – Şər q

ARAZLA DƏRDLƏŞMƏ

Oğlum Araz üçün

Gəlin kimi qurulursan,
Axıb, axıb yorulursan,
Göy Xəzərdə durulursan,
Durna gözlüm daşqın Araz,
Nədir sənin aşqın, Araz?

İlan kimi axışın var,
Ceyran kimi baxışın var,
İncə sözdən çaxışın var,
Dilbər üzlüm, tellim Araz,
Mənim ana ellim Araz.

Min göllərin qaynağından,
Axıb igid oylağından,
Öpüb yarın yanağından,
Dərdli-dərdli axan Araz,
Dost qəlbini yaxan Araz.

Ərzurumun ovasından,
Şahinlərin yuvasından,
Axıb Türkün kovasından,
Könlüm kimi coşan Araz,
Get Quzğuna boşan, Araz.

Bizim bozkırdan¹ keçərkən,
Birləşib Kürdən keçərkən,
Doğduğum yerdən keçərkən,
Gəl ol mənim dilim, Araz,
Sor neçədir Milim, Araz...

Hey axarsan, durduğun yox,
Dost halından sorduğun yox,

---

¹ Bozkır – çöl, düz

Yardan xəbər verdiyin yox,
Qəlbin daşdan sərtmi, Araz?
Bu səndə bir dərdmi, Araz?

Sonra nədən döndü huyun¹,
Dövrən sənə qurdu oyun,
Əydin o yağiya boyun,
Əski eşqin soldu, Araz,
Verdiyin söz noldu, Araz?

Fırtınalı, boralısan,
Əski dərddən yaralısan,
Sorən olsa haralısan?
Söylə Türkdür soyum, Araz,
Sənə olmaz doyum, Araz.

---

¹ H u y – xasiyyət, xarakter

ATLANTİK ŞƏRQİSİ

Sülhü yapacaklara
Ətrafında qorxu, vəhşət, ölüm, qan,
Dalğaların ortasında bir zaman
Daha sökmədən şəfəq,
Uzaq, qanlı ənginlərə baxaraq,
Bir şərqi söyləmişdi o...
O böyük insan
Atlantikin şərqi...
“Kiçik, zorsuz millətlərə istiqlal,
İnsanlara hürriyyət...”
Bilməm ki,
Xatirəniz saxlayırmı dalğalara gömülən
Bəzən batıb, bəzən çıxan o səsi?!
O səs ki,
Bu savaşa hırpalanan,
Boğazlanan milyonların nəfəsi...
O səs ki,
Kiçiklərin, zorsuzların aməntüsü kəsildi.
Milyonların ağzından.
Milyonlarca kağızlara basıldı...
“Zorsuz azad bir dünya!”
“Hür, köləsiz bir aləm!”
Unutdunuzmu bilməm,
Söyləyiniz, əfəndilər, söyləyiniz bipevə,
Kiçiklərin şərqi, şərqi,
Atlantikin ölməz dərin şərqi.

Elazığ, 1946

BAKI

Bir zamanlar adına eşq oxudum illərlə,
İndi artıq qəlbimin içində inlə, Bakı.
Uğrunda çarpışanlar qolları bağlı getdi,
Mən yanaraq kül oldum sənin dərdinlə, Bakı.

Bir gün istiqlal dedin, biz atıldıq qovğaya,
Sən bağrında qanlı bir yer açdın Moskvaya,
Kim dedi çevriləsən leş qoxan bir yuvaya?
Kim dedi bir mujikin əmrini dinlə, Bakı?

Dünyanın atəş dolu sinəsi mənəm deyə,
İlk olaraq atəşi sundun Prometeyə.
O zəncirləndi Qafa, sana can deyə-deyə,
Gömlüdü könüllərə eşqi səninlə, Bakı.

Sən zümrüd bir tac ikən bizim qoca Qafqaza,
Düşmənə sevinc verdin, bizi düşürdün yasa.
Eşqimi qanla boğdu, mən dostmu deyim rusa?
Odlu köksüm qabarmış daşan bir kinlə, Bakı.

Yanarkən Səbayeldə hər axşam yaşıl mayak,
Yolumu sənələrlə gözləyən anam oyaq.
Taleyə bax, uzaqlar yaxın, yaxınlar uzaq,
Uzaq dağlar ardından gəl məni dinlə, Bakı.

Elazığ, 1935

BATAN GÜNƏŞ

Sən beynimdə doğan qığılımdan od aldın,
Ey ruhumu, eşqimi yetim buraxan günəş,
Sən gedəli ömrümə fırtınalar oldu eş.

Nerdə, hanki bir üfqün dərinliyində qaldın,
Bu doğrumu qəlbimi dondurdu bir buzlu əl,
Ya bu nədir könlümə saplanıb qalan əməl?

Aşıqlərin bir daha səni bulmasın deyə,
Bu doğrumu keçdigin yerləri yıxdı, yaxdı,
Ya bu nə, arxan sıra qanlı izlər buraxdı?

Deyirlər ki, varlığın qarışdı bir kölgəyə,
Ya bu nə, məhbus kimi içimdə çırpınan can,
Sənmisən, qərrib vətən, sənmisən, Azərbaycan?

Elazığ, 1935

MƏN KİMƏM-I

Kimdir mənim toprağımı Altaylarda yoğuran?
Qoca Tanrı Dağlarının göbəyinə salan kim?
Kimdir məni bozkırlarda at üstündə doğuran?
Mənə, “Türksən, Türk oğlusan” deyə ninni çalan kim?

Nərdə mənim şahinlərə yurd kəsilən yatağım?
Sürülərim, ilxıларım, igid boyum nərdə?
Nərdə mənim qızıl tuğlu, ağ keçəli otağım?
Nərdə mənim kühəylanım, oxum, yayım, nərdə?

Hanı mənim əsil qanım, hanı mənim öz gücüm?
Damarlarım nədən böylə tənbel-tənbel atıyor?
Məni böylə miskin yapan saraylara var öcüm,
Uğursuz bir əl qanıma zəhərli qan qatıyor.

Bir zamanlar Altaylardan enib yaşıl düzlərə,
Məskən qurub at oynadan, atəş yaxan mənmiyəm?
Göylər xaqanından salam götürüb dənizlərə,
Ufüqləri yaxıb şimşək kimi çaxan mənmiyəm?

Nərdə, nərdə o saldıriş, şahə qalxan o atlar?
Hanı mənim axınları canlandıran ozanım?
Nərdə kəskin qayaları çatladan o qanadlar?
Nədən indi boynum bükük, yoxmu bir dərd yazanım?

MƏN KİMƏM-II

Bir zamanlar Altaylardan enib yaşıl düzlərə,
Asiyanın göbəyində atəş yaxan mənmiyəm?
Göylər xaqanından salam götürüb dənizlərə,
Batıya daşan bir sel kimi axan mənmiyəm?

Mənmiyəm qırmanclayan qərbin üfüqlərini?
Nerdə qırmancım mənim, göstər mana yerini?

Mən kiməm, kimlərdənəm, nerdə mənim el-obam?
Bu doğrunu, deyirlər Oğuzmuş igid babam,
Sərpilmiş oymaqlara vermək üçün bir nizam.
Minərək şimşəklərə göydə çıxan mənmiyəm?

Anlat mənə, Mete kim, Cebe kim, Sabutay kim,
Çingiz, Teymur varımıymış, Kürşad kim, Cığatay kim?

Söylə mənmiyəm quran ilk birlik əsasını?
Söylə, mənmiyəm yapan Türkün ilk yarasını?
Şimdi həsrətlə böylə dünə baxan mənmiyəm?
Mənmiyəm ölü, durğun bir dəniz kimi böylə,
Söylə, ey Bozqurdların yaşıl diyarı, söylə?

MƏNİM PROTESTOM

Cəmiyyəti Akvama açıq məktub

* * *

Dinlə, sən ey haqq deyə zülmə eş olan yuva,
Bir millətin fərdiyim mənim də bir səsim var.
Dağları al qanımla boyanmış bir ölkədə,
Anlasın yaşamaqçın nə qədər həvəsim var...

Onun “rus” dediyi yer toprağımdır, daşımdır,
Onun başındakı tac mənim dövlət quşumdur.
Jenevdə sunduğu mey, o mənim göz yaşımıdır,
Eh, bilsəydin başımda nə bəlam, nə yasım var.

Bakı... O mənim Kəbəm, o mehrabım, o yurdum,
Yolunda qanlı çara illərcə qarşı durdum.
İlk o rus zəncirini mən çeynədim, mən qırdım,
Dünyaya müjdə yazdım: azad bir Qafqazım var.

* * *

Bir gün bir “dost” göründü, bizə bir badə sundu,
Sundu da, başımıza “tülkü” getdi, “qurd” qondu,
Yandı əməlim, eşqim, vətənim, oda yandı,
Ortada qan, püxtə leş, atəş, kül, duman qaldı.

Tfu... tarixə tfu... Tərsinəmi dolandı?
Ölkəmiz Romamıydı bağrına od qalandı?
Millətlərin naminə zəngin ellər talandı,
Dağlara əks edən səs: yalnız ah, aman qaldı...

Artıq o nazlı eldə tütəcək bir ocaq yox,
Analərin göz yaşını axmayan bir bucaq yox,
Eyvah ki, baş qoyacaq nə bir diz, nə qucaq yox,
Anladığ ki, dünyada yaxşı yox, yaman qaldı...

* * *

Dinlə, sən ey dünyanın haqq arayan dik başı,
O bir vəhşi hökmdar, içdiyi qan mənimdir.
Bir quldur bir zənginin olurmu arkadaşı?
Sana bir can verirsə, əlbət o can mənimdir.

Mənimdir o saçdığı altun, para, çalınmış...
Məclisdə haqqım diyor, o haqq məndən alınmış,
“Moskov” deyib keçməyin, ayaqlara salınmış,
Varı-yoxu talanmış Azərbaycan mənimdir.

Dünya bilir bu haqqı, neçin nədən danılır?
Onun çarpqın olduğu hər içindən tanınır.
Millətlərin düşməni bir dövlətmi sanılır?
Ona qarşı hər zaman kəskin üsyan mənimdir.

Dinlə, sən ey cahana haqqı göstərən masa,
Dağistanlı, gürcülü hakim bizik Qafqaza.
Aləmə xəbər olsun, o gər bizim olmasa,
Yolunda töküləcək son damla qan mənimdir.

Verin mənə yurdumu olsun cənnət bucağı,
Bir dövlət qurayım ki, sülhün doğma ocağı,
Başında dalğalansa üç boyalı sancağı¹,
O zaman zənn edərəm bütün cahan mənimdir.

Buraxın qoca Şərqi bir az da yaşasın hürr,
Yetər ki, əsrlərin altında oldu əsir,
Dünya istiqlal deyir, bu onun da haqqıdır.
Bu uğurda yenilməz qüvvət, iman mənimdir.

Buraxın parçalansın zülmün haqsız yapısı,
Silinsin yer üzündən kommunizmin kabusu,
Millətlərə açılınsın öz yurdunun qarısı,
İnsanlara hürriyyət, bu dilək, şan mənimdir!

Elaçığ, 1934

---

¹ Sancaq – bayraq

MƏNİM YOLUM

Türkçülərə

Dinlə, sən ey uzaqdan məni zəncirləyən yer,
Hansı piç səni özgə bir varlıqdan zənn edər?
Burax o gözlü korlar nə derlərsə desinlər,
Sən mənim əməlimsən, sevgilimsin, yarımın,
Səndən başqa nəyim var, sən biricik varımsın.

Yolunda ölmək üçün mən and içdim əzəldən,
Kim keçər dünyaların keçmədiyi gözəldən?
Səni bilməyən yolsuz, nə anlar bu əməldən?
Sən mənim mehrabımsan, Kəbəmsən, dərgahımsan,
Mən sənə səcdə etdim, sən mənim Allahımsın.

Əsirlər boyunca mən səni görəyim deyə,
Qəlbimi verdim əsir, zorla içdiyim meyə,
Boş yerə göz dikdiyim o əməlsiz Güneyə.
Güney çürütdü, Quzey soyuqla yaxdı məni,
Öz yurdumda, elimdə sənsiz bıraxdı məni.

Güney – o indi mənə zəhər saçan bir ağı,
Quzey – o varlığımı parçalayan bir yağı.
Mənim yalnız tapdığım, sənin doğduğun doğu,
Orda ruhum, gənçliyim, eşqim, baharım mənim,
Ordadır beşiyim və orda məzarım mənim.

BURAX, ATIM ŞAHLANA

Bozqurdçulara sevgilərlə

Sormayın kimlərdənəm, haralıyım, a dostlar,
Könüldən fırtınalı, boralıyım, a dostlar,
Qızıl bir kurşun aldım, yaralıyım, a dostlar.
Cövrünə tab edərsəm dağları dələcəyəm,
Qurban qəbul edərsə yolunda öləcəyəm.

Dəyməyin, siz dəyməyin, ta qəlbimdən dağlıyam,
Mən dünyaya ün verən Altayların oğluyam,
O topraqda doğmuşam, o toprağa bağlıyam.
İstəməm bir yabancı göz diksin bir daşına,
Yol ver, yol ver qonayım o dağların başına!

Ey illərlə uzaqdan həsrətini çəkdiyim,
Uğrunda gizli-gizli göz yaşları tökdüyüm,
Nə bu, dinsiz taleyə böylə boyun бүkdüyüm?
Gözümü kor, qolumda qüvvətimmi yox mənim?
Nərdəsin, ey keçmişim, gəl qəlbimə ax mənim.

Mənməyəm Altaylarda başı göylərə dəyəm,
Tarixi mənmə yazdım, tarixmi məni öyəm,
Mənməyəm indi böylə təvəkkülə baş əyəm?
Yan, ey adım-sanım yan, sən də bəxtim kimi yan,
Anaraq o çağları, xatırla oyalan...¹

Yox, yox, bir gəm vuramam altımdakı köhlənə,
Burax onu, bir az da o dağlarda şahlına,
Yar yolumu gözləyir, razı olmam ahlana,
Zəncirlərə çəkilsəm, gedəcəğəm ona mən,
Ya o mənim olur, ya düşəcəyəm qana mən.

Hansı zalım o, mənim qollarımı бүkəcək,
Hansı qüvvət o, məni zəncirlərə çəkəcək?

Ağın, Elazığ

---

¹ Mistrada sözlər düşmüşdür.

BİLMƏ İÇİMDƏKİNİ

Sorma mənə yaşın kaç, eşqin, gənçliyin nerdə?
O, dün yaşıl bir fidan, bu günsə bir iskelet!
Mən nedim, hər əzəldən böylə dönər bu xilqət,
Dünki sıcaq bir öpüş, bu gün qara bir dikən.
Mənə sorma yaşın kaç, eşqin, gənçliyin nerdə?
Çoxdan oldu gömdüyüm onu doğduğum yerdə.

Sorma mənə nerdədir gəldiyin yeşil diyar,
Daha dün qoynundaydım, bu günsə qaldım ayrı,
Söylə, varmı bir cənnət dünyada ondan qeyri?
Qopardılar gülümü təzə bir qönçə ikən.
Candan qeyri görmədim gənçliyimdə bir bahar,
Mənə sorma nerdədir, gəldiyin yaşıl diyar?

Sorma içimdən qorub gələn o hıçqırığ nə?
O qərib bir ırmağın qəlbimə çarpan səsi,
O dəli bir Quzğunun çağlayıb inləməsi.
Sən bilmə, içimdə nə o yıxılan, o çökən;
Sən anlama, gözəlim, bu dərd nə, ayrılıq nə?
Bilməm ki, varmı lüzum, öz dərdimi bilmənə?

BİLMƏM Kİ...

Oğlum Azərə

Gün gəlib ta son vədlər yetincə,
Qəhr olası bu ayrılıq bitincə,
Bağçamızda sarı bülbül ötuncə,
İstəklərim olacaqımı, bilməm ki...

Gün süslərkən alınındakı naxışı,
Mən ardınca dırmanırkən yoxuşu,
dağlara saldığım özləmin¹ quşu,
Gəlib sənə çatacaqımı bilməm ki...

Qovuşarkən yurd bayrama, düyünə,
Çalxalanacaq el öyünə-öyünə,
Sən erincə² gözlədiyim o günə,
Mənim ömrüm çatacaqımı, bilməm ki...

---

¹ Özləm – Həsret

² Erincə – yetincə

BİR GÜN

Sanma getməz başımdan bu kəşvətli buludlar,
Şimşək olub üfüqdən yenə çaxacağam mən.
Gözləri uzaq yolu bəkləyən nişanlıya
Zəfərlərdən rəng alan bir gül taxacağam mən.

Toxunma gəl başıma qonan dövlət quşuna,
Burax məni götürsün bir əməl savaşına,
Bir gün çıxıb Kazbekin o məğrur, dik başına,
O qəhrəman ellərə şanla baxacağam mən.

Söyləyiniz yurdumu çeynəyən amansıza,
Dəyməsin o telləri pərişan duran qıza.
Bir gün könül tapşırıb dağ devirən bir hıza¹,
Coşqun nəhrlər kimi orda axacağam mən.

Ordadır həm varlığım, beşiyim, əmzarım da,
Ordadır gəncliyim də, eşqim də, baharım da,
Hələ titrəyir adı solğun dodaqlarımda,
Kəndimi atəşində bir gün yaxacağam mən...

---

¹ Hız – güc, sürət

BİR GÜN GƏLƏCƏK

Orda Orta Zamanın vəhşətindən yadigar,
Qaranlıqlar içində qurulmuş bir “Cənnət” var.
Bir cənnət ki, özəyi qanlı bir Kremlinin
Milyonla qafa udmuş təməlində yüksəlir.
Ruh alıb Dəli Petro və bir müdhiş İvandan,
Dünyanı yıxıb yaxmaq əməlində yüksəlir...

Kremlin, onu sorun tarixin yarpağına,
O ölüm qalasının nasıl qurulduğunu,
Kaç milyon insan qanı çilənmiş toprağına,
Kaç milyon günahsızın başı vurulduğunu.

Kremlin, o əskidən bəri zülmün qaynağı,
Kremlin, hüriyyətin qəbrini qazan qala,
Kremlin, o indi də qırmızılar oylağı,
Neronların Roması yanında heçdir belə...

Orda qurmuş yuvanı çiftə¹ başlı qartallar,
Orda vəhşi çarların tağü-zəfərləri var.
Orda hürriyyətləri saran zəncirin ucu,
Orda qanlı prinslər və knyazların gücü.

Orda Suvorovların, Nevskilərin yadı,
Orda Kutuzovların, Donskoyların adı,
Qanlı dəhlizlərində canlanır Kuzma Minin,
Divarlarda kölgəsi titrər Kurapatkinin.

Orda Dəli Petronun hirsini var, əməli var,
Orda sosialistliyin ruslaşan təməli var.
Kremlin, o çarların qanlı taxtına yuva,
Kremlin, o bu gün də xırçınlaşan Moskva...

Yox orda hüriyyətin gözlə görünən “h”si,
Bəlkə var da boğulmuş sulu zindanda səsi.

---

¹ Çift – cüt, qoşa

Orda qan ləkəsidir topraqda qalan izlər,
Orta çağın canlısı ölüm qoxan dəhlizlər.

Orda qorxunc gecələr, qanlı sabahlar orda,
Cəsədlərlə dənizə gömülən ahlər orda.
Orda ani verilən məhkəməsiz fərmanlar,
Orda qurşun başların ağrısını dərmanlar.

Orda topdan dağılan məskənlər, yuvalar var,
Orda zəncir səsindən çınlayan ovalar var.
Yayılr ənginlərə orda qırbaç səsləri,
Yollarda sürgünlərin tükənən nəfəsləri.

Orda ölüm kampları ac milyonları bəklər,
Gecələr növbətçisi qan içici köpəklər.
Orda qonar qarğalar hər gün minlərcə leşə,
Bir ölüm dünyasıdır Sibiryə başdan-başa...

Sibiryə, o bir məzar hər sürülən yığma,
Tanrı belə peşmandır onu yaratdığına.
Sibiryə, o üzləri donla qovuran bucaq,
Atəşli könülləri buzla yaxan bir qucaq.

Rüzgarı ölüm qoxar, günəşi dondurucu,
Uzandıqca uzanır, nə sonu var, nə ucu.
Atılanlar qoynuna “sakinləşir”, “uslanır”,
Orda zəhinlər durur, orda fikir paslanır.

Yalnız qollar çalışır, kəskinləşir dırnaqlar,
Buz bağlamış toprağı qazıb eşir dırnaqlar.
Qonduqca qar üstünə damla-damla axan qan,
Sanki qızıl lələdir açmış yaşılı nöqsan.

Orda bir təsəllidir gözlərdə gizlənən nəm,
Alovlu bir cənnətlə iştə buzlu cəhənnəm...
Buzlu cəhənnəm, o dün bir çarlığın təməli,
Buzlu cəhənnəm, bu gün bir varlığın təməli.

Varlıq ki, içdiyi qan, yediyi də canlı ət,
Sümüklərin üstündə yüksəlir qızıl cənnət...

Dün orda sakin, yaşıl bir Krım vardı, nerdə?
Nerdə qoca Qafqazın bağrında Çeçen yurdu?
Onlar dəva ararkən düşdükləri o dərdə,
Fəqət azğın Moskva qudurduqca qudurdu.
Bir əmr, əvət, yalnız kəskin bir əmr... “Baş” dan,
Bir baş ki, vücut etsə, qəlbi, ciyəri daşdan...

Bir əmr: “Krım, Çeçen, Sibiriya!..” Bu qadar...
Yüz illərlə o yerdə məskən quran yuvalar.
Sovruldu yol üstünə bir ovuc topraq kimi,
Çoluq-çocuq, gəlin, qız – quru bir yapraq kimi,
Səpildi Sibiriyanın o soyuq sinəsinə,
Səs verdi qırbac səsi ac qurdların səsinə,
Ermək üçün “Zorba şef” qıpqızıl əməlinə,
Milyon daha gömüldü “cənnətin” təməlinə!

Söylə, hansı tarixdə, hansı dövrdə, nerdə,
Görülmüş milyonları aşan sürgün sürüsü?
Hansı qələm tərcüman olmuş bu qanlı dərdə,
Yamyamların içində varmı böylə birisi?

Lənət! Hür bir aləmdə insan hüriyyətinə
Məlun bir qüvvət kimi zəncir vurana lənət.
Qapılıb bir zümrənin zor güdən niyyətinə,
Müqəddəs diləklərə qarşı durana lənət.

Əsrlərin içində yirminci əsrdir bu,
Çəkilmir çarmıxa hür bir dilək, hür duyğu?
Bir “cənnət” ki, sunduğu ölüm, verdiyi qayğu,
Rəngi şəfəqdır deyə saçdığı qana lənət!

Yox, yox, bu yol deyildir həyata dad verəcək,
İnsan hüriyyətinə ruh və qanad verəcək.
Bir “cənnət” ki, zülmətin pərdəsini hərəcek,
Onu qaranlıqlarda öylə qurana lənət!

Versəydi Tanrım mənə keçmişdən bir anımı,
Yaxaraq bir məşələ qurardım bir hür ocaq,
Götürüb insanlıqdan ruh alan fərmanımı,
Salardım dörd bir yana, şənlənərdi hər bucaq...
Qazardım könüllərdə yalnız bir tək ideal:
“İnsanlara hürriyyət, millətlərə istiqlal!”

Hardasan, ey xilaskar Bozqurdum, çıx yoluma,
Hardasan, ey Teymurun qüdrəti, gəl qoluma.
Şimşəklər kimi bir an mən çaxmaq istiyorum,
Kremlini kökündən mən yaxmaq istiyorum.

Hürr bir dünya, hürr bir din, hür bir Tanrı, hürr bir yol,
Hürr bir həyat, hürr vicdan, hürr bir qafa, hürr bir qol.
Hürr bir şeir, hürr bir eşq, hürr bir məskən, hürr əmək,
İnsan oğlunun əsil hürr cənnəti bu demək!

İştə böylə bir aləm, böylə bir dünya deyə,
Hər çorak bir bucağa, bir su kimi axmalı.
Küllərini rüzgara vermək üçün hədiyyə,
Hürr insanlıq uğrunda Moskvanı yaxmalı...

BİR GÜNDƏ ÖLƏN ƏKİZLƏR

*Eldəgəz və Yurdavar¹
üçün anallarına*

Mən deyirdim ki, bir gün varıb ana yurduna,
Öpərsiniz anamın toz basan məzarını.
Özlədiyim o gündə mən ölmüş olsam belə,
Siz mənsiz gəzərdiniz Bakının Xəzərini.
Lənət olsun mənə yar olmayan bir fələyə,
Düşmən kəsildi məndə yaşaran hər diləyə...

Mən deyirdim eşqimin gül açmayan baharı,
Sizinlə filizlənilib, yaşaracaq, güləcək.
Ömrümə qarğamışkən sizə gülmədi barı,
Dininə uymadığım yolsuz, imansız fələk.
Cövrünə tab edərsəm dağları dələcəyəm,
Ona bir gün əmrini dinlədə biləcəyəm.

Artıq onlar gömüldü, ağlama, yazıq ana,
Bu bir tale cilvəsi, çəkməli əzabını.
Bir gün hesab sorarkən hər gedən qurbanına,
Tanrı olsa da Qaflar keçirər qəzəbini.
Ağlama, duyulmasın qürbətənin çətinliyi,
Ağlama, qırılmasın qəlbimin mətinliyi.

Bir gündə iki qurban, zərrəcə tutmadım yas,
Mən bu yolsuz hökmü də yenə sərxoş dinlədim.
Ah, bir gün dönə bilsəm sənə, ey nazlı Qafqaz,
Mən yalnız sənənin eşqin, həsrətinlə inlədim.
Bu inləyiş dünyada qəhrin ən imansızı,
Yalnız bu inləyişdir qəlbimdə açan sizi.

---

¹ Elədgəz və Yurdavar – şairin bir gündə ölənlər üçün yazdığı şeirlərdir.

Başqa bir şey dinləməm, mənə yurdumdan oxu,
Anlat onun eşqini, unudayım yasımı.
Sən aldırma qəlbimə saplanan bu cift oxu,
Oxu mana ruhumu, cismimi, Qafqazımı.
Ölən öldü, ölməyən həsrətim, çırpınan can,
Oxu, gözümdə tütsün doğduğum Azərbaycan...

Kəban-Elazığ, 1936

BİR SƏS GƏLİR UZAQDAN

Bizim Hüseyn Baykaraya

Bir səs gəlir uzaqdan, o yarmı gəldi dilə?
Bir xəbərimi yolladı bu yaralı bülbülə?
Bülbül, yolun düşərsə mənim doğduğum elə,
Bu yanıq iniltimi dağlarına sal da gəl,
Qəlbimə salmaq üçün qadasını al da gəl.

Mən gələrkən o yurdun mövsümü son bahardı,
Gülşəndə gül yerinə qızıl tikanlar vardı.
Durma, bülbül, bu hicran dərddli bağrımı yardı,
Get, bir an olsa, o göy sinəsində qal da gəl,
Könlümə salmaq üçün dərddlərini al da gəl.

Durma bülbül, var da qon qarlı dağlar başına,
Türkümü sal o yurdun toprağına, daşına,
Al bu göz yaşımı qat o yarın göz yaşına,
Dönərkən saçlarından bir-iki tel çal da gəl,
Solğun dodaqlarından gizli bir söz al da gəl.

Ağın, Elazığ, 1942

DÖNÜK QARDAŞ

1944-cü ildə Anayurda sığımb bilaharə
Ruslara təslim edilən və ruslar tərəfindən hudutta
makinəli tufənglə biçilib öldürülən
187 azəri qardaşımın əziz ruhuna

Türk denince¹ özü, sözü mərd olur,
Dost deyincə ayrılmaz bir fərd olur.
Qardaş deyib dara düşsəm, sığınsam,
Bundan sora bu mənə bir dərd olur...
Mən nə deyim bu vəfasız dağlara?
Öz qardaşı dönük olan ağlara!

Türk, o Altayların dünkü ərimi?
Yolunda can qoydum, verdim sərimi.
Düşdüyü ağlardan qurtulsun deyə,
Sərdim ayağına doğma yerimi.
Qardaş ərməğanı tökülən qanlar,
Mənə mükafatını gedən qurbanlar?

Mən deyirəm Qayıxandır² soyumuz,
Bir qaynaqdan varlığımız, boyumuz,
Dilim dili, yolum yolu, əməl bir,
Bir bayraqda ulduzumuz, ayımız,
Azəri, Türk, Türkmən, varımı ayrılıq?
Hardan doğdu bu imansız sayrılıq?

Alnımın yazısı qaradır, qara,
Qaradan bir yaylıq yolladım yara,
Yol uzun, el uzaq, yetişməz əllər,
Türklüyün qaynayan qəlbini sara.
Fələk qıymış bəslənən bu diləyə,
Lənət türkü xəncərləyən biləyə!

---

¹ D e n e m ə – sına, yoxlama

² Q a y ı x a n – Oğuz boylarından birinin adı

Bir suçmu düşmənə köks gərdiyim?
Günahmı Türklüyə könül verdiyim?
Düşmənin açdığı yaradan dərin,
Ana yurdda öz qardaşdan gördüyüm.
Səslənsəydim səs çıxardı hər daşdan,
Nə bəklərsən sağırlaşan bir başdan?

Kaçdır əli qanlı çıxdı oyundan,
Nə bilim qəhbəlik varmış soyunda.
Girdiyim özyurddan döndərilərkən,
Qanımın axdığı sınır boyunda
Açan lalələrdən bir çələng hörsəm,
Türklük dünyasına ərməğan versəm...

ƏFSUNLU YALAN

London konfransına ərməğan

Savaş bitdi, qondu məzara zülüm,
Müjdə, müjdə o bəklənən barışa.
Bundan belə hürriyyətə yox ölüm,
Kiçiklərin haqqına kim qarışa?
Baxma ki, dünyada hələ talan var!

O ki, məclis qurulmuş, söz kəsilmiş,
Tez-gec dünya bir cənnətə dönəcək.
Dil tökülmüş, vəcizələr basılmış,
Hər millət öz yurdunda hürr dinəcək.
O nə? Hələ eğemenlik¹ çalan var!

Bax zorlu hayqırır: “məndə” deyir “haqq”,
Haqq kiçik bir loxma və bir içim su.
Üfqündə bəlırən² qana der şəfəq,
Zülümsüz, zəncirsiz “cənnət” iştə bu.
Ah, dünyada nə ofsunlu yalan var!

---

¹ Eğemenlik – suverenlik, müstəqillik

² Bəlırən – görünən

ƏSİR AZƏRBAYCANIM

Nərdə məni gül qoynunda doğuran,
Xəmiri göz yaşıyla yoğuran,
Beşiyimdə “layla balam” çağıran,
Azərbaycan, mənim baxtsiz anam oy!
Nəçə bir il həsrətinlə yanam, oy?

Salam desəm, rüzgar alıb götürsə,
Ağrı dağdan Alagözə ötürsə,
Gur səsimi göy Xəzərə yetirsə,
Xəzər coşub zəncirini qırsa oy!
Hökm etsə bu sərsəm gediş dursa oy!

Xəbər alsam Muğanımdan, Milimdən,
Nazlı Bakım, o neft qoxan gülümdən,
Kim demiş ki, düşmüş adı dilimdən?
Azərbaycan, mənim eşsiz yurdum oy!
Ölməz eşqim, içimdəki dərdim oy!

Gönlümə tək Kəbə yaptım səni mən,
Sənsiz nədəm qürbət eldə günü mən,
Sənsiz nədəm Allahı mən, dini mən?
Azərbaycan, mənim tacım, taxtım oy!
Oyanmazmı kor olası baxtım oy?!

Almas İldırım. Elazığ günleri

QƏRİB QUŞUMA

Qərib quşum, bu gəlişin nerədən?
Uçub gəldin hansı dağdan, dərədən?
Mən anlamam köksündəki yaradan,
Bihudədir, məndə məlhəm arama,
Məlhəm olsa, qoyardım öz yarama!

Hansı çalı o köksümü dişləyənH
Əski bir yaramı öylə işləyən?
O səs nə, içində dərdə başlayan?
Bihudə dinlətmə mənə nəvanı,
Mən nə bilim kimlər yaxmış yuvanı?

Kim dost ola, yarana, kim ilişə?
Bir eş bulsam, öz dərdimi bölüşə.
Gəl aldanma üzumdəki gülüşə,
Dal ruhumu, keçirdiyim anı gör,
Gir qəlbimə, içdən axan qanı gör.

GƏNCLƏRƏ ÜMİDİM VAR

Sən istərsən qəlbimi parçala, qır, çeynə, əz,
Mənim yenə bu yolda tükənməz bir canım var!
Sən ölüm ol, başımda hər an dolaş, hər an gəz,
Mənim də bir gün yenə sənə bir üsyanım var.

Xoşmu gəldi sana bu, bir an üçün susduğum?
Məni bu yoldan etməz hökmünlə qan qusduğum!
Ey qoynunda dünyaya gəlib ayaq basdığım,
Damarlarımda sana vəqf edilmiş qanım var!

Mənim eşqim, a dostlar, əzəlidir, əzəli,
Kim salacaq könüldən o sevdalı gözəli?
Yox bir qüvvət ki, yaxsın qəlbimdəki əməli,
Mənim ki, o qurtuluş gününə imanım var.

Sən aldırma¹, içimdən yaralıyam, yaralı,
Burax, keçsin gənc ömrüm fırtınalı, boralı,
Mən bilirəm, sonunda çıxmam üzü qaralı,
Yurdumun gənclərinə ümidim, imanım var!

---

¹ Aldırma – fikir vermə, fərqiñə varma

GÖLCÜKLƏ¹ HƏSBİ-HAL

Dalğın mavi göz kimi dərd andıran dalğalar,
Coşduqca könül coşar, durma, amandır, Golcük!
Çoxdan ğəri qəlbimin telləri oynamadı,
Dərdim başımdan aşqın, halım yamandır, Golcük!

Aç qoynunu, uzaqdan gəlmişəm, çox yaslıyam,
Eli, yurdu çalınmış² bir qərib Qafqazlıyam,
Zənn etmə ki, yoxsulam; Kürlüyəm, Arazlıyam,
Bakıdan ayrılalı yaxın zamandır, Golcük!

Dolaşıb Türküstanı, İrani addım-addım,
Qəlbimi oxşayacaq bir beldə³ bulamadım.
Səndəmi əks edəcək bilməm ki, indi yadım,
Könül özgə bir eşqə bəlkə düşmandır, Gölcük!

Yolsuz bir aşiq kimi sanma ki, səni buldum,
Mən uzaq bir “Göygöl”ün yolunda böylə soldum.
Bu doğrudur, bir dostun yolunda qurban oldum,
Bu bizim etdiyimiz əhdü-peymandır, Gölcük!

Eh... hər bir aşinanın, hər bir dostun işi bu,
Kimsədə yoxdur günah, dünyanın gedişi bu,
Mənim də ilk eşqimin fırtınalı qışı bu,
Könlümdə yalnız qalan kəskin imandır, Golcük.

Elazığ, 1934

---

¹ Golcük – Elazığ ilçəsində (*qəzasında*) göl

² Çalınmış – qarət olunmuş, oğurlanmış

³ Beldə – şəhər (*ərəb. bələd*)

QÜRBƏT MƏKTUBLARI

Oradakı Həmşirəm¹

Çoxdan oldu almadım,
Bacım, səndən nə bir məktub, nə soraq.
Bilsən nə qədər dərinidir özlərim,
Gözlərimdə bilsən necə tütüyor,
O söyüdlü, o şam qoxulu topraq.
Hələ bizim o vişnəli baxçamız,
O mənim nar ağacım,
Yerində dururmu, bacım?

Hanı ya, sən bu yaz mənə
Nişanlımın işlədiyi,
Göz yaşlarıyla öpüb gümüşlədiyi,
Mavi, ipək bir məndil yollayacaqdın?
Çox bəklədim, yay keçdi,
Qış da bitdi,
Bahar gəldi, badamlar çiçək açdı,
Hələ səndən xəbər yox,
Nerdə mənim mavi, ipək məndilim?
Hələ gələcək deyə,
Boynumu əyə-əyə,
İllərlə göz yaşlarımı qurudan,
Qürbət qoxulu məndilimi qoxlaram.

Mənim biricik bacım,
Dinlə, sana anlatayım qürbəti:
Qəhr olası, əçkilməyən nazı var,
Qürbət dedikləri ıssız² bir ada,
Dörd tərəfi ucsuz-bucaqsız dəniz,

---

¹ Şairin bacısı Sonanı o illər nadan bir şəxs, “bu satqının bacısıdır” deyə nişan vermişdir. Bu nahaq tənədən sarsılan Sonanın başına hava gəlmiş, qardaşının yad gözlərdən söylə qoruduğu məktublarını yandırmış, şüuru durulmadan vəfat etmişdir.

² I S S I Z – kimsə yaşamayan

Sahillərində yalnız
Qayalara çarpan suların səsi,
Bir də qərib martıların¹ şərqi...

Burda nə ana səsi,
Nə də sənin səsin var,
Nə də o qara gözlü nişanlımın nəğməsi.
Eşq nə, sevgi nə,
Bilməz bu dağlar.
Bir qəribin üzünə
Baxıb gülməz bu dağlar.

---

¹ Martı – qağayı

QÜRBƏTDƏ

Mən toprağı atəşlə yoğrulan bir diyarın
Doğdum yad çizmələrlə¹ tapdanan yaxasında.
Ömrünü udub keçən hər qışın, hər baharın
İçində mən ağlaram yalnız onun yasında...

Basdığım hər toprağın qoy cənnət olsun üzü,
Mən onu bir an üçün çeynəyib keçəcəyəm.
Varsın da buz bağlasın hər bir çeşmənin gözü,
Mən yenə o içdiyim ağudan içəcəyəm.

Varsın hər çiçək mənə versin baharı müjdə,
Qəlbimdəki dağların getməz başından qışı.
Mən edəməm eşqimə yad bir məbədə səcdə,
Burax, getdiyim yolun tufanlar olsun eşi...

Mən qürbətdə ölərsəm qəlbinə salma çilə²,
Söylə, dostlar gömməsin nəşimi topraqlara.
Yaxaraq vücudumu kül edib verin yelə,
Bəlkə bir zərrə atar rüzgar bizim dağlara.

Yox, mən ölmək istəməm, görmədən doğma yurdu,
Mən orda ağlamışam, mən orda güləcəyəm.
Söylə, qoy sevinməsin Kremlin vəhşi qurdu,
Mən tufanla doğuldum, tufanla öləcəyəm!..

Elazığ, 1936

---

¹ Çizmə – çəkmə

² Çilə – dərd, əzab

HANI?

Axşam olur, quşlar dönər yuvaya,
Mənim dönüb qonacağım dal¹ hanı?
Sabah olur çoban enər obaya,
Mənim qalxıb gedəcəyim yol hanı?

Yaz gəlincə dağlar duman quşanır,
Dərələrdən sellər axar, boşanır,
Könlüm deyir onsuz nasıl yaşanır,
Söylər: mənim o doğduğum el hanı?

Həsrət qalıb baharına, qışına,
Sordum onu uçub gələn quşuna,
Baxma, dostum, gözlərimin yaşına,
Məni ondan ayıracaq qol hanı?

---

¹ Dal – budaq

İLƏRLƏYƏN ELAZIĞA

Altana bir ərməğan

Bir zamanlar başında gəzdi, qorxunc buludlar,
Çevrədəki dağlara çökdü duman, Elazığ.
Dövrən atəş sovurdu, yandı çiçəklər otlar,
Dərdinə coşdu, Murad çağladı qan, Elazığ.

İllərlə qəlbin oldu bayquşlara xaraba,
Göylərə bel bağladın, əməl döndü sərəba,
Qara bir gün başladı, tutuldum iztiraba,
Bildinmi kimdir sənə, dost ya düşmən, Elazığ?

İndi artıq o çağlar tarixində bir kölgə,
Səndə güvənc doğurdu ilərləyən bu ölkə,
Yox bu gün göy yaxanda nə bir qan, nə bir ləkə,
Gülər sənə nə mutlu şən bir zaman, Elazığ.

Qəlbində qan verirkən uzanan çəlik ağlar,
Səni Türkün işləyən böyük beyninə bağlar,
Tiren¹ keçər Gölcüyün suları sevinc çağlar,
Baldu bakır topraqlı Ərgani şan, Elazığ.

Dün taparkən əskiyə bu gün mehrabın yeni,
Uzaqlar seyrə gəlsin səndəki “Xalq evi”ni.
Sevimli bir bağçada, çocuklar mini-mini,
Oynaşır qəlblərində coşqun iman, Elazığ.

Axşamlar radyodan səs yayılınca hər yana,
Dev kimi ilərləmək eşqini sunar sana...
İç bu günün zövqünü doyunca, qana-qana,
Ölməz sana şan verən bir qəhrəman, Elazığ.

---

¹ Tiren – qatar

QAFQAZ

Bir zamanlar Puşkinin dindirib ələmini,
Ona mənfa¹ yerində gözəl bir cənnət oldun.
Sevincindən az qaldı qırsın da qələmini,
O bir hakim rus kimi coşdu, sən dərdə doldun.

Bir zamanlar Lermontov qürurla gəldi vəcdə,
“Qafqas altımda və mən üzərindəyəm” dedi.
Kazbekin dik başından sana edərək səcdə,
Qopardığın ahları bir sevincə dinlədi.

Mən nə bir Lermontovam, nə bir qədər Puşkinəm
Ki, bir rus qələmiylə mədh eləyəm ədanı,
Mən yalnız yaranmışam almaq üçün qadanı.

Qəlbimdə “vəhşi” deyə çeçənlərə yox kinim,
Azəri, gürcü, dağlı bir ruh deyə anmışam,
Mən yalnız sənin üçün ölməyə yaranmışam.

Elazığ, 1935

---

¹ Mənfa – sürgün

QAFQAZ DAĞLARINA

Ülküdaşım¹ Leylaya

Qanadım yox uçub gəlsəm yaxana,
Sinəndəki şahinlərə eş olsam.
Və ya məğrur bir qartalın qonduğu
Köksündə bir əsirdidə daş olsam.

Göy bir bulud olub səndə gərilsəm,
Topraq olub ayağına sərilsəm,
Bir gül olub sənin üçün dərilsəm,
Ya ovçunun şikarı bir quş olsam.

Baxıb dursam uzaq-uzaq izlərə,
Qulaq versəm səni anan sözlərə,
Həsrətinlə buludlanan gözlərə,
Səndən axan bir damlacıq yaş olsam.

---

¹ Ülküdaş – məsləkdaş

QALX, SEVGİLİM

Qalx, sevgilim, qalx da məni yola vur,
Gec qalınca yurd başına çökəcək...
Mən artıq bəkləməm gün doğsun deyə,
Kim bu bitməz intizarı çəkəcək?

Qalx ki, yollar uzun, əməl uzaqda,
Bu uğurda ölüm də var, tuzaq da.

Qalx, sevgilim, qalx da atımı gəmlə¹,
Sıcaq bir öpüşlə alınımı nəmlə,
Yetər, gün keçirdim mən bu özləmlə.

Sən aldırma, dağlar keçid verməzsə,
Fırtınalar qorub yolumu kəssə!

Qalx, sevgilim, qalx da quşlar ötüyor,
Gözümdə bir savaşı eşqi tütüyor,
Qalx ki, zaman keçdi, günüm bitiyor...

El nə deyir, bax bu miskin duruşa,
Qollarında güc yoxmu bir vuruşa?

Qalx, sevgilim, ver oxumu, yayımı,
Çək altına o küheyhan² tayımı,
Kim o, mənim inkar edən soyumu?

Hansı qüvvət bükən mənim qolumu,
Mən gedərsəm kim kəsəcək yolumu?

Qalx, gözəlim, qalx ta məni yola vur,
Düşməni ki, qəlbimdə çoz acı var,
Çökməm dizə, vurulmasam arxadan,
Hələ məndə Bozqurdumun gücü var.

Sən aldırma, dağlar keçid verməsə,
Fırtınalar qorub yolumu kəssə!

---

¹ Gəmlə – yüyən

² Küheyhan – təmiz qanlı (*ata işarədir*)

QARA DASTAN

Kimə bilməz Tanrıdağın yaşını,
Duman almış Altayların başını.
Uçurmuşdur başdan dövlət quşunu,
Sərvətinə üz çevirmiş zaman hey!
Qoca Türkün düşdüyü hal yaman hey!

Dörd bir yana dağılmış Türk soyları,
Sönmüş ocaq, köçüb getmiş boyaları,
Dərdli-dərdli axar bozkır çayları,
Saxlar içdən gizli ümid, güman hey!
Qoca Türkün düşdüyü gün yaman hey!

Ağ alnına qara yazı yazılmış,
Yaylalarda dügün-dərnək pozulmuş,
Gəlinlərin gur saçları çözülmüş,
Yada qalmış, dilər eldən aman hey!
Qoca Türkün düşdüyü hal yaman hey!

Dağdan-dağa çarpıb getmiş doğanlar¹,
Qayalarda iz buraxmış al qanlar,
Ordulara buyruq verməz ilanlar,
Harda qalmış sədlər yıxan fərman hey?
Qoca Türkün düşdüyü dərd yaman hey!

Xarab olmuş Buxarası, Başkəndi,
Matəm tutmuş Səmərqəndi, Daşkəndi,
Kəndi söylər, tökər gözdən yaş kəndi,
Nə ozan var, nə yazan, nə şaman hey!
Qoca Türkün düşdüyü dərd yaman hey!

Qazan, Başqurd batmış, Kırım sürülmüş,
Mənim babam, gözlü yarım sürülmüş,
Qonum-qonşum, bütün varım sürülmüş,
Buounurmu Sibiryada iman hey...
Qoca Türkün düşdüyü dərd yaman hey...

---

¹ Doğan – şahin

Türk elləri bir-birinə yadlanır,
Qazax, Qırğız, Türkmən, Özbək adlanır,
Azəri türk yanır, içdən odlanır,
Ana yurdun içdən halı duman hey...
Qoca Türkün düşdüyü dərd yaman hey...

Oğrun çağlar, yatmış ellər ayılmaz,
Tarım çayı doğru yola qoyulmaz,
Hey səslənir Amudərya duyulmaz
Bu dəryada qalmamışdır dərman hey,
Qoca Türkün düşdüyü dərd yaman hey...

Xəzər coşar, xəbər salar Kürünə,
Axar gedər, Kür sürünə-sürünə,
İdil¹ ağlar, Altun Ordu yedinə,
Aral da öz varlığından peşman hey!
Qoca Türkün düşdüyü dərd yaman hey!

Azərbaycan dərd içində boğulmuş,
Sevənləri diyar-diyar qovulmuş,
Ağla, şair, ağla, yurdun dağılmış,
Nərdə qopuz, nərdə qırıq kaman hey?
Nərdə böyük vətən, nərdə Turan hey?!

---

¹ İdil – Volqa

“QIZIL KÖLƏLƏR” DÜNYASINA

Hürr insanlıq hayqırdı: qalxsın zülüm, qorxu, kin,
Verdi milyonla qurban, ya yenə bu qorxu nə?
Millətləri qızıl bir oraqla biçmək üçün
Xortlayan barbarlığın əskisindən farkı nə?

Dünya yenə tərsinə dönər, sərxoşmu bilməm,
Qanlı badirələr¹ əylənmək xoşmu bilməm,
Bunca çəkilməmiş əmək bihudə, boşmu bilməm,
Müztərib dodaqlarda bu bitməyən şarkı nə?

Nərdə təhəkküm, zülüm, milyonluq əsir insan,
Nərdə topyekun sürgün, topyekun ölüm və qan?
Qaldır dəmir pərdəyi, hökmünü versin cahən,
Lənət qızıl dünyanın kölələr cənnətinə!

Aç, göstər hər guşəni, həp nəsi var, nəsi yox,
Mən bilirəm ki, orda uçan quşun səsi yox,
Hürriyyətmi deyirsən? Yalan... Onun əksi yox,
Milyonu beş paradır orda kemiğin, ətin...

---

¹ Badirə – gözlənilməz hadisə, dərd, qəm.

QURBANIN OLA BİLSƏM

Ağlama, ağlama, ey gözləri buludlu yar,
Barı uzaqdan olsa, qadamı ala bilsəm!
Bir tər lan kimi qonsam o qartallı dağlara,
Bir ovçu vursa, düşsəm, sinəndə qala bilsəm,
Qurbanın ola bilsəm!

Yenə yaşlar göründü o dalğın gözlərində,
Bir qurbanımı gedən var o buz dənizlərində?
İllər boyu bir bahar görməyən düzlərində
Bir gül kimi açılısam, gül kimi sola bilsəm,
Mən sənənin ola bilsəm!

Dün bir yaralı durna bir xəbər verdi acı,
Dedi: “Dağların ıssız, yox qumrusu, turacı”
Bir dərdə düşmüşsən ki, bulunmazmış əlacı...
O dərdirə bir məlhəm, dir dərman bula bilsəm,
Mən sənə gələ bilsəm!

Almas İldırımın ömür-gün yoldaşı Ziver xanım

QUZĞUN ÜÇÜN

Bir zamanlar vəcdə gəldim coşqun səsinlə,
Dinlədikcə dərdlərini salırdım saza.
İlham alıb dalğaların kişnəməsindən,
Diyar-diyar sürükləndim dərd yaza-yaza.
İçimdəki dərin sızı yadınmı, Quzğun?
Dodağında donub qalan adınmı, Quzğun?

Söylə, sənə nədən “Dəli Xəzər” demişlər?
Kor taleyin əldən-ələ gəzər demişlər,
Səni sevən öz canından bezər demişlər?
Yetməz oldu yollara göz dikdiyim, Quzğun,
Nədir bu kor fələkdən bu çəkdiyim, Quzğun?

Söylə, nədir üzündəki o qızıl ləkə?
Qanmı verdi yarasından qucduğun ölkə?
Xəyalınmı gözlərimdə bu mavi kölgə?
Ey uzaqdan qadasını aldığı Quzğun,
Gur səsinə dost elinə saldığım Quzğun.

KÜSDÜYÜM BAHAR

Yenə gəldi könlümün küsdüyü bu ilkbahar,
Yenə açdı şerimə ruh verməyən çiçəklər.
Eşqi baharda doğmuş və baharda solan bir
Şair uğursuz gələn bu bahardan nə bəklər?

Burax ellər sevinsin, bu gəlişdən mənə nə,
Ömrü qış kəsilən bir aşiq ondan nə anlar,
Yad bir cənnət nə verir öz dərdiylə yanana,
Qəlbimin təsəllisi – fırtınalar, boralar.

Mən anlamam çiçəkdən, yaşıllıqdan, bahardan,
Yetər ki, üfqü sarsın bir şimşəyin çaxırsı.
Mən uzaq yaşadıqca o doğduğum diyardan,
İlk bahar sənin olsun, ver mənə qarlı qışı.

On səkkiz il əvvəldi, nisan¹ iyirmi yeddi,
Gülərkən taleyimin döndü baharı qışa.
On səkkiz ildən bəri qəlb o günə inlədi,
On səkkiz ildir həsrət qaldığım o doğuşa.

Mən nasıl köksümdə yer verəyim bir yad gülə,
Bax, hala qan sızıyor qəlbimin yarasından.
Ölürsəm, qəbrim üstə gəliрсə bir yad belə
Anlatsın Odlu Yurdun Küründən, Arazından.

Elazığ, 1938

---

¹ Nisan – aprel (şair 1920-ci ilin 27 aprelində Azərbaycana Xalq Cümhuriyyətinin süqutuna işarə edir).

LƏNƏT ŞAIRLIYIMƏ

Durma gözəl sevgili, oxşa məni, sev məni,
Çoxdan bəridir ki, mən bir gülüşə möhtacam.
Doğdum doğalı sardı qızıl bir alov məni,
Nerdə yaşıl diləyim, nerdə mənim amacım¹.

Neyləyim, fələk məni məhkum etmiş qürbətə,
Lənət olsun sunduğu ağu dolu şərbətə.

Mən bilirəm bu yolun yox ucu, yox bucağı,
Otuz beş bahar keçdi, otuz beş qışa düşdüm.
Tərk edəli o dilbər, o sevdalı qucağı,
Çəkənlər bilir ancaq nə zalim iş düşdüm.

İnsana ən müqəddəs səadət, uca dilək, –
Sevgililər yanında, doğduğu yerdə ölmək.

Yad el ancaq qəm çilər bir aşiqin içinə,
Dörd çevrə gülşən olsa, istəməm mən özgə yer.
Bir daşını dəyişməm Misirə, hində, Çinə,
Tanrı cənnəti versə, mən derim ki, onu ver.

Cəhənnəm olsa belə, mənə öz yurdum gərək,
Atılıram qoynuma sevinərək, gülərək.

Orda bir qaya olsam, yaslansa² yar kölgəmə,
Onsuz burda şöhrəti, şairliyi nədəm mən?
Anam məni doğarkən qurban demiş ölkəmə,
Koyver³ məni gözəl qız, öz elimə gedəm mən!

Lənət şairliyimə, şerimə, həvəsimə,
Nerdəsən, ey nazlı yurd, səs ver mənim səsimə!

---

¹ A m a c – məqsəd

² Y a s l a n s a – söykənsə, üz tutsa

³ K o y v e r – burax, boşla

MOSKVA

Orda hürr ölkələri saran zəncirin ucu,
Orda bic Neronların ölüm dağından gücü.
Aldanıb tuzağına düşən hər diyar bilir,
Orağı insan biçər, çəkici öldürücü.

Kremlin... onu sorun tarixin yarpağına,
Kaç milyon insan qanı çilənmiş toprağına?
İçdikcə qan istiyor, içdikcə quduzlanır
Diqqət!Hüdudlarında hörülü insan ağına¹.

Orda Dəli Petronun² hirsı var, əməli var,
Orda sosialistliyin ruslaşan təməli var.
Nerdə bir canavarlıq, bir cinayət çıxarsa,
Orda barbar, kommunist Moskvanın əli var.

Moskva, bir cənnət o sərsəri bir yığına,
Korlar ancaq o qızıl məzhəbaya³ sığına
Saçdığı vəhşətlərin qurbanıdır bu kürə,
Tanrı belə peşmandır onu yaratdığına.

Ey qəlbi hürriyyətin eşqi ilə çarpan cahən,
Bu vəhşətə köksünü gərəmiyorsən yan!
Hürr yurdlar çeynənib də çökdükdən sonra dünya,
Sovur boş ümmanlara nə çıxar atomundan.
Ah, ey xilaskar atom “qızıl dərd”ə tək dəva,
Səndən ümid bəklıyor milyonla əsir yuva,
Hürr ailə, hürr həyat, hürr insanlıq uğruna,
Yox olsun atəşinlə vəhşi, dinsiz Moskva!

---

¹ Ağına – toruna

² Dəli Petro – I Pyotr

³ Məzhəba – sallaqxana

MÜQƏDDƏS İXTİLAL¹

Qaranlıqda gözlərim dikilmiş üfüqlərə,
Bir fırtına səsi var, buludlar göydə dal-dal.
Açmış Doğu bağrını sökəcək şəfəqlərə,
Qop, ey dəli fırtına, rişəni könlümə sal!
İxtilal istəyirəm, müqəddəs bir ixtilal...

Doğan günəşlə qopsun bir axın vəlvələsi,
Görünsün qan köpüklü qısaqların yeləsi²,
Bitsin əsir türklüyün, bitsin artıq çiləsi,
Nə zəncirli bir Qafqaz, nə qan qusan bir Ural.
İxtilal istəyirəm, müqəddəs bir ixtilal...

Sovrulsun ümmanlara gövdə, bacağı, bilək, baş,
Yerə girsin Kremlin qalması daş üstə daş,
Hürri insanlıq uğrunda başlasın qutlu savaş,
Vaxt gəlmişdir, ey zaman, bir ölüm şərqişi çal,
İxtilal istəyirəm, müqəddəs bir ixtilal...

---

¹ İxtilal – üsyan, inqilab

² Yelə – yal, uzun saç

MURADI KEÇƏRKƏN

Akıyor dalğaların hər dərədən,
Bu yürüş hökmünü aldın nerədən?
Ağ kəfən örtülü dağlardanmı?
Sana qan udduracaq vəhşi dodaqlardanmı?
Dur, Murad, dur,
Yetər axdın dəlicə,
Yetər axdın sana şan verməyəcək bir halicə.
Dur, Murad, dur,
O nə çöhrəndəki qan?
Bir gülüş uğruna bir eşqi yıxan,
Dəli bir qəlbın o bir işvəsimi?
Gəl, Murad, boğma mənim gur səsimi.
Dur, Murad, dur ki, qudurdun, azdın,
Kaç igidlər sənə can söylədi,
Sən qətlinə fərman yazdın.
Gəl, Murad, gəl də dəyişdir bu yolu,
Olma zalim fələyin əmrinə ram.
Bu yolun ən sonu dəhşətlə, fəlakətlə dolu,
Məni boğmaqsa məram,
Gəl qopar qəlbimi vur daşlara, vur,
Yeni qurban sanaraq inlə, qudur.
Lakin əfsus, nə yazıq, keçdi keçən,
Canlı bir tel qoparıb almaq üçün qəlbimdən,
Şimdi yox səndə hünər
Nə yazıq, keçdi keçən...
Şimdi mən
Nə sənın sandığın aciz biriyəm,
Nə kərəmlər kimi bir sərsəriyəm
Ki, düşüb yalvarayım dizlərinə.
Yox, yox, artıq o riyalar
Dolu durğun görünən gözəlrinə
Aldanıb girməm, o bir qınlı tuzaq,
Nə yazıq, keçdi keçən, qaldın uzaq.
Dur...
Dedim, durma sən istərsə qudur.

Al da bas bağına buz çöllərini,
Topla gəl dağların həp sellərini,
Qapla dur sağ-solumu,
Nə yazıq, sən kəsəməzsən yolumu.
Nə yazıq, keçdi keçən: Şimdi mən,
Fırtınalardan dəli bir zövqə dalan,
Dalğalardan öc alan,
Qan, atəş, dalğa, bora oylağı bir şanlı quşam.
Mana qan içməyi əmr etdi bu gün hayqırışım.
Çünki qan içməyən haqq almayacaq,
Aciz olsam, mana yer qalmayacaq.
Baxma könlümdə bu gün bir sıra yaslar yaşayor,
O böyük Kürlər, Arazlar daşıyor.

Elazığ, 1935

NƏ OLURDU...

Nə olurdu kor olsaydım, görməsəydim əzəldən,
Görməsəydim o doğduğum dərələri, dağları.
Almasaydım ilhamımı o talesiz gözəldən,
Gözlərimdə tütməsəydi göy Şüvəlan bağları.

Nə olurdu, göz açarkən Quzğunumun dibində,
Mən kəndimə¹ yosunlanmış, dilsiz bir daş bulaydım.
Qavalıyla sürü güdən bir çobanın önündə,
Yar yolunda kəsiləcək bir qurbanlıq olaydım.

Mən nə bilim bu qürbətənin çəkilməyən nazı var?
Qəmlərini yaza-yaza ömür keçdi, gün bitdi,
Mən dərdi yox edəm derkən, dərələr məni ərıtdı...

Vurma, könül, vurma, əlbət bu qışın bir yazı var,
Bu qara gün keçicidir, bir gün bitər, inləmə,
Bağçamızda sarı bülbül yenə ötər, inləmə.

---

¹ Kəndimə – özümə

NEYLƏYİM

Keçdi bahar, bitdi güz¹, o dağları qış aldı,
Dost elindən bir xəbər alamadım, neyləyim?
Baxıb, baxıb yollara gözlərimi yaş aldı,
Mən o elin yolçusu olamadım, neyləyim?

Gəzib, gəzib dolaşdım, dünyanı sərxoş kimi,
Yox olası yad eldə hər yer mənə loş kimi,
Çırpınaraq didindim yaralı bir quş kimi,
Dinlənəcək² bir yuva bulamadım, neyləyim?

Ah, o vətən, o yurdum, eşsiz, cənnət bir ölkə,
Onsuz böylə yaşamaq, məncə, iyrənc bir ləkə,
Onsuz din bir əfsanə, onsuz Tanrı bir kölgə,
Onsuz xilqətdən ilham alamadım, neyləyim?

Verin mənə yurdumu, çoraq olsun, dağ olsun,
Ayaqlarımda zəncir, düşdüyüm bir ağ³ olsun,
Mən ölürsəm yolunda, sevənləri sağ olsun,
Üzümü toprağına sürəmədim, neyləyim?
Gəlib yaşıl qoynuna girəmədim, neyləyim?

---

¹ Güz – payız

² Dinlənmək – istirahət etmək, dincəlmək

³ Ağ – tor

O QƏRİB VƏTƏN ÜÇÜN

Dəyərli Türkçü Orxan Seyfiyə sevgilərlə

Sorma dostum, sorma gəl, mən dolğunam yasından,
Çoxdan almadım soraq, Küründən, Arazından.
Bax yenə qan damlıyor qəlbinin yarasından,
Kim dedi söylə sənə atəş dolu bir ağı?
Kim dedi qopar sənə, köz bağlamış budağı?

Bir xeyli zamandır mən gülmədim, könlüm ağlar,
İçimdə hep o vətən, o yurd həsrəti çağlar.
Bir zaman oylağım kən, o ovalar, o dağlar,
Bir boramı götürdü, sellərmi aldı bilməm,
Bizim o göy cənnəti illərmi aldı bilməm?

Sorma, dostum, sorma, gəl, dərd ağır, hicran acı,
Kimə sordum yox dedi bizim dərdin ilacı,
Nərdə mənim gənçliyim, nərdə başımın tacı?
Onu çalan düşmənin düşsün atəş taxtına,
Bəxtimə çökən duman çöksün onun bəxtinə.

Sorma dostum, sorma sən, gözlərim yaşlı mənəm,
Öz elində qərib bir bələli başlı mənəm,
Ellərə bahar gəlsə, bir qarlı qışlı mənəm.
Mən nə deyim bu dərdə, alnımdakı yazı bu,
Kor fələyin qırdığı qərib bir Türk sazı bu.

Dinlə sən, ey ruhuma aşına kəsilən yar,
Sənə səndən acı bir çox şikayətim var.
Nərdə bərabər doğub, gəzdiyimiz o diyar?
Gəl yenə o dağları sənənlə aşalım biz,
Gəl o mutlu ənginə birlikdə qoşalım biz.

Ey gözləri üfüqdə şimşək arayan yolcu,
Bu yolun Altaylara dayanıyor bir ucu.

Sən, ey yığıb yenidən cahan quran qurucu,
Nərdəsən, çıx görün də bir hız¹ gəlsin sellərə,
Doğsun yəni bir tale nur görməyən ellərə!

Nə qorxu, o qopacaq fırtınadan, boradan?
Mən istərim ki, qalxsın o dinsiz yar aradan,
Ya könlümü o yurda qovuşdursun Yaradan,
Ya qara topraqlara keçəyim, mən səninlə;
Əsirlərlə sürəcək o fiqanları dinlə...
Əsirlərlə çırpınıb yan sən də öz dərdinlə...

---

¹ Hız – sürət, cəld, güc

O MÜƏBBƏT¹ VƏTƏNİMDİR

Qafqaz, o gözəl yurd, o müəbbət vətənimdir,
Mən hür olaraq doğdum, o zümrüd yaxasında.
Dağlar beşiyim, geydiyi qarlar kəfənimdir.
İllərlə, əsirlərlə sürünsəm də yasında,
Ən sonda o mütləq ki, mənimdir, o mənimdir.

Qafqaz, o yaşıl yurd, o müəbbət vətənimdir,
Qafqaz, onu mən görmədən ölsəm, ona dair
Qəbrimdə yazılısın iki misra, bu kitaba:
“Aşıqdi gözəl yurduna gürbətdə də şair,
Xəyyam nasıl aşiq idisə gül rəngli şəraba”.

---

¹ Müəbbəd – əbədi

OXU MƏNƏ ÖZÜMDƏN

Radyodakı gözəl səsli xanəndəyə

Çalma, gözəl, çalma, yetər, yurddan uzaq havadan,
Mən anlamam kürdilidən, səmayidən, nəvadan;
Oxu mənə şən bir türkü bizim Çuxurovadan,
Vur Dadalın mizrabilə sarı, titrək tellərə,
Səslən bizim bu dağlara, səslən bizim ellərə...

Bıktım artıq özgülərin qəzəlindən, cazından,
Gəl, bir coşqun türkü söylə Koroğlunun sazından;
Mən keçəməm yad uğruna öz yurdumun nazından,
Söylə mənim nəyim varmış Hicazda, İsfahanda¹?
Türkəm, artıq diləyim bu, Türk yaşamaq cahanda...

İlham alıb aşıqlərin yurddan qopan səsindən,
Səsin gəlsin Şarkışladan, Kəməlyədən, Pasindən;
Qat o tirək nəfəsinə Harputun mayasından.
Olsun coşan türkülərdə Karacaoğlan həmrəhin,
İçdən doğan qoşmaları cana gəlsin Əmrəhin...

Min bir Kərəm səslənirkən toprağında, daşında,
Çölün yarı yer bulurmu uca dağlar başında?
Oxu mənə nə söyləmiş Çənlibelin döşündə,
“İgid olan bu dağlara çıxıb yaslanmalıdır!”
Öz yurdunu sevən aşiq, yurda səslənməlidir...

Nəymə lazım yabancının seneradı, bəstəsi,
Bırax, bırax coşuversin Türk sazının ustası,
Bax nə deyər içimdəki yurd eşqinin xəstəsi,
Bulamazsam varlığımı öz ruhumda, özümdə,
Bu çırpınış, bu gediş bir pula dəyməz, gözümdə...

---

¹ Burada Hicaz və İsfahan muğamlarına işarə edilir

ONA

Çox zaman güvənərək füsunlarına,
Sənə ram olanların ruhuna axdın.
O dadlı cilvələrlə taxıb peşinə,
Bilməm ki, kaç igidi yolsuz buraxdın?

Bilməzmiydin ki, bir gün çevrilir təkər?
Sənə yar olan fələk dönər tərsinə.
Nərdə o sitəmlərlə sunduğun kitab?
Zorla içirdiğin mey, bu düşdüyün nə?

Bilməzmiydin ki, var bu baharın qışı,
Gün gələr erər sona, o qorxunc arzu.
Bir zaman zövq aldığı hicran, gözyaşı,
İndi nəsibin oldu, dövrən işi bu.

Bir zaman dadı ilə əyləndiyin gənc,
İndi başqa bir yolda, bir əməldədir.
Boya çıxınca çöhrən nə qədər iyrenc?
Get, görünmə dünyaya, cəhənnəmə gir...

Elazığ, 1941

ORDA BİR CƏNNƏT VAR

Derlər orda bir cənnət var,
Sevda sunar mələklər;
Öz yurdunu qeyb etmiş bir
Şair ordan nə bəklər?..

Derlər orda yoxmuş ölüm,
Zəməzəm suyu içincə.
Tanrım, mənə sən ölüm ver,
Qaf dağından keçincə...

Derlər orda nə bir vətən,
Nə hicran var, nə də gam¹.
Mənə xoşdur qürbət eldə,
Vətən hicriylə yansam...

---

¹ Gam – qəm

ORDA BİR ÖLKƏ VARDIR

Türkçü dostumuz şair Yusif Ziyaya

Orda bir ölkə vardır, sinəsi çam¹ qoxulu,
Düzlərində lalələr bitər, mənimdir o yurd.
Zümrüd gözlü Göyçəsi heyran edər ağı,
Gülşenində bülbüllər ötər, mənimdir o yurd.

Dağları qartalların, şahinlərin yuvası,
Gilanı boylar durur, yaşıl Muğan ovası,
Orda bütün dərdlərin, ağrıların dəvası,
Ondan ayrı ölümdən betər, mənimdir o yurd.

Qumrulu bağçaları eşsiz cənnət misalı,
Yamaclara sərilməmiş Qubadan çıxma xalı,
Dostum mənə sorma gəl, o diyar kimin malı?
Həsrətlə gözlərimdə tütər, mənimdir o yurd.

Bilməm onda nə sırr var, kim keçərsə yanından,
Fərqi yox bir Ayzıdın atəşli qurbanından,
Yasamal al gül açmış Məhmədciyin qanından,
Ona atəş yurdu yas tutar, mənimdir o yurd.

Yaxasında birləşən iki coşqun çayı var,
Göylərindən silinməz ulduzu var, ayı var,
Orda Qaraxan oğlu, igid bir Türk soyu var,
Qoynunda babam Oğuz yatar, mənimdir o yurd.

Çoxdan oldu görmədim, o sevdalı Quzğunu,
Derlər hicran saraltmış, o telləri pozğunu;
Yetər, aradan çəkil, ey ölkələr azğını,
Yetər, ey namərd fələk, yetər, mənimdir o yurd.

Elazığ, 1942

---

¹ Ç a m – şam ağacı

ÖLMƏKMİ YAŞAMAQMI?

Bir an susmaq sərin topraq altında,
Qurtulmaq bu sonsuz, ağır zillətdən;
Zormu əcəb Əzrayılın pəncəsi,
Daüsilla¹ denən bu güc illətdən?..
Kim dayanar bu içilməz ağıya,
Tanrım onu verməsin bir yağıya.

Verəm olsa, hökmünü tez bildirir,
Əcəl gəlir solğun üzü güldürür,
Yirmi ildir nə bitər, nə öldürür,
Gigərlərdən qopan ah da qalmadı,
Üz tutacaq bir dərgah da qalmadı.

Sən istərsən yan əriyə-əriyə,
Bir gül umsan bahar dönər geriyə,
İllər keçər, yol erişməz yarıya,
Bir sərabımı mənim ümid sandığım,
Bu əməlin inamıyla yandığım?

Zaman qısır, dadsız ömür bitmiyor,
Dəvət üçün ölümə əl getmiyor,
Tək bir qurşun, yoxsa namə yetmiyor,
Ölməkmə... Ya ümidə bel bağlasam,
Yurdum üçün bir az daha ağlasam?

---

¹ Daüsilla – vətən həsrəti

SILAYA¹ VARACAĞAM

Yol ver, çəkil önümdən, ey yolumu kəsən dağ,
Gün gəldi, yetər artıq, Silaya varacağım.
Al məni qoynuna, ey Doğuya axan ırmaq,
Mən də axıb o dərdli toprağı saracağam...

Yetər artıq, çox oldu qürbət eldə qaldığım,
Ayrılıq sitəmiylə qıvrılıb bunaldığım²;
Çıx görün gözlərimə, ey qadasın aldığım,
Fərhad kimi yolunda dağları yaracağam.

Yağı öldü sanmasın aldığım bu yaradan,
Kaç kərə böylə çıxdım fırtınadan, boradan;
Gün gələr qaldıraraq bu dağları aradan,
Çevrəndəki zənciri yenə mən qıracağam.

Kim deyər ki, könüldə xatirən yox, yadın yox,
Lənət o şerimə ki, onda sənin adın yox,
Sanma ki, könüllərdə qərib bir fəryadın yox,
Mən sənə varmaq üçün səni hayqıracağam.

---

¹ Sila – vətən

² Bunalmaq – təngnəfəs olmaq

SUSUN

Dedi-qodu yapanlara

Yürüyoruz, yolumuz tikan, çalı, dağ, dərə,
Qəlbimiz alov aldı bir sönməz ehtirasdan.
Yürüyoruz, bu yolda qurbanlar verə-verə,
Varlığımız kül oldu düşdüyümüz bu yasdandan...

Susun, siz barı susun, gəlsin diləyə dağlar,
Titrəsin acılardan zəhər sunan dodaqlar.
Vətən atəş və qanda, Araz coşar, Kür ağlar,
Sizlər utanmadınız o talanmış Qafqazdan

ŞİKAYƏT

Mənim də dərdim var, hakim, dinlə sən,
Ömrüm kitabını qaralanmış yaz.
Keçdi otuz səkkiz ilim heç oldu,
Qəlbimi yüz yerdən paralanmış yaz.

Yaz, dostları sağır, dövranı sərxoş,
Yaz, könlümdə çarpan əməlləri boş,
Sorma nerdən gəlmiş, nerdə vurulmuş,
Dağdan–dağa çarpmış, yaralanmış yaz.

Füzulini öz eşqimlə üzdümsə,
Bir fərmanla Nəsimini yüzdümsə,
Kərəmi dəftərə nasıl yazdımsa,
Məni də yurdumdan aralanmış yaz.

Burda baharla qış tikanla bir gül,
Uğursuz bayquşdan fərqsizdir bülbül.
Bir zaman dağlara hökm edən könül,
İndi bir əkməgə kiralanmış¹ yaz.

Yaz, hakim, nə yazsan, mənəcə, boş qeyri,
Qırıq bir qanadın yox mənə xeyri,
Yaz, bir şahin düşmüş Qafından ayrı,
Nerdə doğmuş, indi nerələnmiş yaz.

---

¹ Əkməgə kiralanmış – bir parça çörəyə verilmiş, təslim edilmiş

TUNCELİ DAĞLARINA

Derlər əsirlər boyu məğrur komandanların
Qurduğu səltənətə qarşı oldunuz asi.
Güvənib dik başlara vermədiniz yurda bac,
İllərlə kəsildiniz qaçaqların yuvası...

Doğarkən Türk yurduna Türk dövrümündən günəş
Siz dumanlar içində görməz oldunuz nuru.
Məğrur zirvələrinizə fırtınalar oldu eş,
Kinlə zəhər sunaraq qudurtdunuz Munzuru...

Yandı baharsız Hozat, qaldı həsrət sevincə,
İllərlə dönüb oldu bu yurdların bağı qan,
Artıq bu gün qovuşmaq zamanı gəldi dincə,
Yüksəldi sizə küvənç verəcək bir komandan.

Sıyrılsın üzünüzdən o qalın siyah pəçə¹,
Açılsın sinənizdə qəlbi coşdurən bahar.
Yol verin, yol verin siz, bizim qəhrəman keçə,
Bu keçişdə sizlərə pək şanlı müjdələr var.

Əyilin, bağrınızı dələcək “çəlik ağlar”,
Qəlbiniz olacaq yol qaranlıq tunellərə.
Əyilin, siz əyilin, ey qarlı, buzlu dağlar,
Ram olun sizlərə şan verdirəcək əllərə...

Bizdə sevgi yaparkən hər hökmün əsasını,
Böyük Türkün buyruğu hər yangına çilər su.
Görürsə fəqət lüzum, dəyişir yzasını,
Düşməne düşməni kimi amansızdır ordusu.

---

¹ Siyah pəçə – qara pərdə

UZAQDAKI SOYDAŞLARA ÇAĞIRIŞ

Cumhuriyyət bayramı münasibətilə

Yurdumuza türklərin axını var, axını,
Anadolu qoynuna dizdik uzaq, yaxını.
Bir geniş ölkəmiz var, bir böyük ulusumuz,
Yetər bol dənizimiz, toprağımız, suyumuz.
Zənn etməyin ki, yoxsul bu çıplaq Anadolu?
Bağrında petrol, kömür, duz, bakır, dəmir dolu...
Göz dikmədik kimsənin toprağına, daşına,
İmanımız yox bizim sömürgə¹ savaşına.
Güddüyümüz bir dilək: barış, barış və barış,
Biz nə bir daş veririz, nə istəriz bir qarış...

Fəqət bu gün uzaqda Türkəm deyər inləyən,
Ruhuna doğma deyil, yad şərqilər dinləyən
Kaç milyon var, bu yurdun müşfiq qoynuna həsrət?
Kaç milyon var, hepsi Türk, hepsi Türk, hepsi əvət...
Qəlbi Türk, qafası Türk, damarı Türk, qanı Türk,
Yüz illərlə yaşayan şöhrəti Türk, şanı Türk...
Diləyi Türk elinin bağrında nəfəs almaq,
Eşqi, Qızılıрмаğın gur səsindən səs almaq,
Beynində Ankaranın doğurduğu bir əməl...
Gəl, soydaşım, sənədi bu çağırış dinlə, gəl,

Gəl, bu yurdun Türk olan hər fərdə bağı açıq,
Gəl, bu yollar, dənizlər, üzünə doğru açıq,
Gəl, Türkün omuzunda² yüksəliyor bu diyar,
Burda sənə sevinc var, burda sənə sayğı var.
Burda yox əsarətin qanlı ağır zənciri,
Burda yox təhəkkümün sığınacaq bir yeri.
Burda yox sarayların əski şöhrəti, şanı,
Burda yox sultanların ölüm saçan fərmanı.
Biz bizə haqq verməyən bir taxtı yıxdıq, atdıq,
Xalqın omuzlarında cümhuriyyət yaratdıq...

---

¹ Sömürgə – müstəmləkə

² Omuz – çiyin

Cümhuriyyət, o bizim haqq bağıran səsimiz,
Cümhuriyyət qafamız, cümhuriyyət köksümüz,
Cümhuriyyət süngümüz şərəfimiz, şanımız...
Biz dünyada düşməniz bir savaşa, bir hərbə,
Lakin cümhuriyyətə toxunarsa bir dərbə,
Bu türkün diyarında son bir fərd qalanadək
Cümhuriyyət duracaq, cümhuriyyət güləcək...

ÜSTÜNƏ

Düşdü Nisan yağmuru tarla, bostan üstünə,
Yağmur deyil bərəkət yağdı cahan üstünə.
Rəbbimin lütfünə bax, xalqa rəhmət göndərir,
Atəşlər yağdırarkən insan insan üstünə.

YABAN ŞƏRQİSİ

Öt, qumrum, öt, sən ki, məndən bəxtiyar,
Heç olmazsa, qonacaq bir yuvan var.
Sənin bu yaşıllıq, sənin bu dağlar,
Nə bir yurd həsrəti, nə sıla dərdi,
Bunları kor fələk həp mənə verdi.

Sənin qanadın var, məndə qol qırıq,
Səndə gözəl bir səs, məndə hıçqırmaq,
Sardıqca könlümü mələun ayrılıq,
Qar düşmüş dağlara bənzəyir başım,
Bir bulud belə olmuyor yoldaşım.

Öt, qumrum, öt, sən ki, məndən bəxtiyar,
Qanadın var, hürlüyün var, yuvan var,
Üç, mənim yerimə o dağları sar,
Səslən o yurda bir nəva şərqişi,
Hürriyyət şərqişi, yuva şərqişi.

YARINKI DÜNYA

Müjdəcilərinə

Diyorlar ki, hələ bitsin bu savaşı,
Qovuşsun sükuna bu bədbəxt cahən.
O zaman gözlərdən axmıyacaq yaş,
Yer üzü bir daha görmiyəcək qan.
Yoxsa bu dünyadan köçüləcəkmi?

Nə bir hər bə, nə bir zülmə bir yapı,
Nə gurultu, nə inilti nə avaz.
Zorlunun qalxacaq, tufəngi, topu,
Nə öbüs, nə bomba, nə barıt nə qaz.
Əcəb hər haqdan vaz keçiləcəkmi?

Güclülər verəcək gücsüzə dərman,
Nə bir üsyan, nə çarpınışı, nə fəryad,
Nə hiddət, nə şiddət, nə əmrü-fərman?
İnsanlar zəncirsiz, ölkələr azad.
Ah, bu əfsunlu mey içiləcəkmi?

Nə haqsız saldıışı, nə qorxu, nə fər q,
Nə hakim, nə məhkum, nə zor, nə zülüm.
Nə cahəngir bir Qərb, nə əsir bir Şər q,
Acizə, kiçiyə, yox artıq ölüm.
Əcəb böyüklər də kiçiləcəkmi?

İGİDLƏRƏ SƏSLƏNİŞ

Türk dostlarına

I

Gəlin dostlar, gəlin də bir araya,
Dərman bulun qəlbimdəki yaraya,
Çarə nədir bu yazılan qaraya,
İgidlər, igidlər, daşqın igidlər,
Dərdim başımdan pək aşqın, igidlər.

Yaralı bir bülbül qırıq bir daldan,
Qoparsa bir fəryad, sən anla haldan
Töküb içimi qurtaran vəbaldan¹,
İgidlər, igidlər, aman, igidlər,
Elim, günüm, halım yaman igidlər...

Fələk büsatını qurdu quralı,
Ömrüm keçdi fırtınalı, boralı,
Yaralıyam, dostlar, içdən yaralı,
İgidlər, igidlər, canım igidlər.
Qurumuş damarda qanım igidlər.

II

Yenə bürünmüş al qana üfüqlər,
Bir qorxu verir mənə üfüqlər,
Gebədir² çətin bir ana üfüqlər,
Bu qorxunc sükutu nədir boğacaq?
Yoxsa bir qanlı günəşmi doğacaq?

İgidlər, qorxum var “yaxın”dan, “dost”dan,
Xain bir zor edər igidi postdan³
İçin ürpəşməzmi o çılğın səsdən,
Kimdir əcəb yenə bir qan qusacaq,
Omu, yoxsa tariximmi susacaq?

---

¹ Vəbal – məsuliyyət, əzab.

² Gebə – hamilə

³ Post – ad, san, vəzifə

Dostlar, diqqət o dikilən gözlərə,
Kim qanacaq zəhər saçan sözlərə?
Bir ölüm sunmaqda dövrən sizlərə,
Sipərmi istərsən, tunc köksün bir dağ,
İnanmaq istərsən, bağrını sök, bax.

III

Aman, dostum, nədən qaşlar çatıldı?
Yoxsa gücüm yabanamı¹ atıldı?
Təmiz qana bir afyonmu² qatıldı?
Nədən, böylə bu miskincə susduğun?
Nədən, söylə keçmişinə küsdüğün?!

Bax hirsdən çatlıyor qəbrində atan,
Əcəb orda bir skletmi yatan?
Sığınmış o ruha bu böyük vatan,
Vətən topraq deyil, damarda qandır,
Ondan qeyri tapacaq yer, yalandır.

Hansı məlun ona uzadacaq əl,
Könüldə çarparkən bu ölməz əməl.
Gəl ey keçmiş, keçmişdəki şanımlı gəl.
Kimdir əcəb yollarımı bağlayan?
Yadınımı içimdə böylə ağlayan?

IV

Baxıb uca Qafqazlardan uzağa,
Kim meydan oxurdu rusa, kazağa,
Salıb böyük orduları tuzağa,
Kimdir yapan dörd bucağa axınlar,
Siz söyləyin, siz ey bizə yaxınlar?

O kim, bir vuruşda yıxan hər bürcü,
Önündə diz çökdü erməni, gürcü,

---

² Yaban – çöl

³ Afyon – tiryək

Hər igid qoca bir ordunun harcı¹,
Söylə, dostum, söylə, bunlar yalanmı?
Bir masaldan xatirəmdə qalanmı?

Nerdə sənin zirhin², çəlik quşağın,
Qapında serb, yunan, bolqar uşağın?
Söylə, indi çox rahatmı döşəyin?
İgidim, igidim, miskin igidim,
Eşqinə, baxtına küsgün igidim.

V

İgidlər, atılın köhlən atlara,
Sarıln çəlikdən göy qanadlara,
Qoymayın yas çökə bizim yurdlara,
İgidlər, igidlər, yaman igidlər,
Yenə dağlar başı duman igidlər.

Aç, tarix söyləsin yenə bir dastan,
Silinsin o əski qılınclar pasdan,
Yaşıl bozkırların sıyrılısın yasadan,
İgidlər, igidlər, mətin igidlər,
Düşmənlə döyüşüm çətin, igidlər.

Silkin, gözüm, silkin mənim qoçağım,
Yenə çiçəklənsin yurdun, ocağım,
Yolunda ilk qurban mən olacağım,
İgidlər, igidlər, şanlı igidlər,
İntiqamı müdhiş, qanlı igidlər.

Ey gözümdə nurum, qəlbimdə qanım,
Tarixdə sözləri dinim, Quranım,
Çarpışdığım topraq, qutlu Turanım...
İgidlər, bu yanıq kəlam, igidlər,
Könlümdə sizlərə salam, igidlər.

---

¹ Harc – burada ordunun əsası, orduya bərabər

² Zirh – zireh

YURD HƏSRƏTİ

Mən yurdumu andıqca dərindən,
Qəlbim qopuyor sanki yerindən.
Yurdum, o ilahi uca Qafqaz,
Vermiş mənə ilhamı əvvəldən.
Sundum onun eşqiylə ürəkdən,
Atəş dolu bir camı əzəldən.
Mən ruh alamam başqa gözəldən,
Eşqim, o ilahi uca Qafqaz.

Qafqaz, o yaşıl sinəli dağlar,
Hicran duyaraq düşdüyü yasdan,
Kaç yüz sənəlik matəmi saxlar,
Bir rəmz olaraq Kürdən, Arazdan,
Quzğun onu həsrətlə qucaqlar,
Dərdiylə coşan dalğalar ağlar.

Heyhat! Nə yazıq, bir qanadım yox,
Bir ləhzə uçub dağları aşsam;
Tərən kimi Göygöldə dolaşsam...
Azğın pusudan atılan bir ox,
Qəlbimdən vurulub yerlərə düşsəm,
Bir ləhzə o topraqla öpüşsəm.

Topraq, o yaşıl kölgəli topraq,
Qoynumda məzarım da sərینlər.
Rüzgarla düşən hər sarı yapraq,
Ruhumda coşan şərqiini dinlər...

AXSAMLAR,
AY AXSAMLAR ...

A.İLDRİMİN TOPLADIĞI BAYATILAR

I

Ağ alma, qızıl alma,
Gəl yola düzül, alma,
Biləydim yar göndərmiş,
Saxlardım yüz il alma.

2

Ağ dəvə düzdə qaldı,
Yükü Təbrizdə qaldı,
Oğlanı dərd apardı,
Dərmanı qızda qaldı.

3

Ağacın başı mənim,
Topraqı-daşı mənim,
Vətənə kim ağlarsa,
Gözünün yaşı mənim.

4

Ağaçda xəzəl ağlar,
Altında gözəl ağlar,
Oğlu ölən analar,
Sərgərdan gəzər ağlar.

5

Ağlaram ağlar kimi,
Dərdim var dağlar kimi,
Xəzan olup tökülləm,
Viranə bağlar kimi.

6

Axşamlar, ay axşamlar,
Şamlar yanar akşamlar,
Evli evinə gedər,
Qərrib harda axşamlar?

7

Alma atdım nar gəldi,
Kətən köynək dar gəldi,
Qarıya kölgə düşdü,
Elə bildim yar gəldi.

8

Araqçının dar-darı,
Gəl başımın sərdarı.
Evimizə gəlmirsən,
Qonşumuza gəl barı.

9

Araqçının məndədir,
Yumuşaq çəməndədir.
Dünya gözələ dönsə,
Mənim gözüm səndədir.

10

Araz gəlir qıyqacı,
Bu gələn iki bacı,
Biri mənim öz yarım,
Biri başımın tacı.

11

Araz üstə, buz üstə,
Kabab yanar köz üstə,
Qoy məni öldürsünlər,
Bir alagöz qız üstə.

12

Araz üstə milçəyəm,
Əl vurma köynəkçəyəm,
Özgəyə çirkin olsam,
Öz yarım göyçəyəm.

13

Araz, Araz, xan Araz,
Sənə qurban can, Araz,
Sevgilim gəmidədir,
Gəl eyləmə qan, Araz.

14

Araza gəmi gəldi,
Kür keçdi, gəmi gəldi,
Qan ağlasın gözlərim,
Ayrılıq dəmi gəldi.

15

Aşiq, aşın bişdi gəl,
Bişib yerə düşdü gəl,
Yaxşı günün aşnası,
Yaman günə düşdü gəl.

16

Aşiq dərdə nə bağlar?
Zülfün gərdənə bağlar,
Gedək dərqli yanına,
Görək dərdə nə bağlar.

17

Aşiq eldən yuxarı,
Şana teldən yuxarı,
Aşiq bir şey görmüşdür,
Dizi beldən yuxarı.

18

Aşiq ellər ayrısı,
Şana tellər ayrısı,
Bir gününə dözmədim,
Qaldım illər ayrısı.

19

Aşiq Qarabağlıdır,
Sinəm çarpaz dağlıdır,
Nə gələn var, nə gedən,
Bəlli yollar bağlıdır.

20

Aşiq, naçar ağlama,
Gündür keçər ağlama,
Fələk bağlı qapını,
Bir gün açar, ağlama.

21

Aşiqin gözü qandır,
Dərdbilməzə söz qandır,
Kəbə yapmak bir evdir,
Könül yıxmaq yüz qandır.

22

Ay doğar yanı-yanı,
Hamı ayın bir yanı?
Hamının dayısı gəldi,
Bəs mənim dayım hanı?

23

Ay doğdu qəlbiləndi,
Doğduqca qəlbiləndi,
Quran gətir and içim,
Bu qəlb o qəlbiləndi.

24

Əzizim, ağlamazdım
Gülərdim, ağlamazdım,
Bilsəydim vəfan budur,
Sənə bel bağlamazdım.

25

Əzizinəm, al məndən,
Yaşıl səndən, al məndən,
Ya mənim muradım ver,
Ya bu canı al məndən.

26

Əzizim, arxa haray,
Su gəlir arxa haray,
Qərrib igid, yad ölkə,
Çağırram arxa haray.

27

Əzizim, atar məni,
Kül edib satar məni,
Vəfalı yarım olsa,
Axtarib tapar məni.

28

Əzizinəm, ay batmaz,
Dərdlilər gecə yatmaz,
Sənin kimi cananı,
Tanrı bir də yaratmaz.

29

Əzizinəm, ay düşsün,
Günəş batsın, ay düşsün,
Məni yardan edənin,
Evinə də vay düşsün.

30

Əzizim, ay incələr,
Gün gedər, ay incələr,
Yara həsrət gözlərim,
Nə durar, nə dincələr.

31

Əzizinəm, ay mədət,
Ülkər mədət, ay mədət,
Dan ulduzu baş vermiş,
Ayrılıqdır ay mədət.

32

Əzizim, aydın olsun,
Ay doğsun, aydın olsun,
Eşitdim oğlun gəlir,
Gözlərin aydın olsun.

33

Əzizim, bağda dara,
Zülfünü bağda dara,
Bülbülü güldən ötrü,
Çəkdilər bağda dara.

34

Əzizim, bəxti yarım,
Könlümün taxtı yarım,
Üzündə göz izi var,
Sənə kim baxdı yarım?

35

Əzizim, balabanı,
Asta çal balabalanı,
Hamının balası gəldi,
Bəs mənim balam hanı?

36

Əzizim, belə bağlar,
Kəmərən belə bağlar,
Bülbül ötməz, quş uçmaz,
Talansın belə bağlar.

37

Əzizim, binə qaldı,
El getdi, binə qaldı,
Sənlə mənim görüşüm,
Qiyamət günə qaldı.

38

Əzizim, bir dənəsən,
Sədəfsən, dürdanəsən,
Mən ölsəm sənə qurban,
Sən ölmə, bir dənəsən.

39

Əzizinəm, bir də mən,
Doldur içim bir də mən,
Ömür getdi, gün getdi,
Cavan olmam bir də mən.

40

Əzizim, birəm məni,
Oxu dərsin bir əmməni,
Fələyə mən yalvardım,
Öldürə birəm məni.

41

Əzizim, bu dağ ilən,
El gedər bu dağ ilən,
Sənə yaxşı deməzlər,
Mən ölsəm bu dağ ilən.

42

Əzizim, bu tağından
Gül bitər budağından,
Mərdin tövləsi yaxşı,
Namərdin otağından.

43

Əzizim, buda məni,
Xəncər al buda məni,
Gör nə günə qalmışam,
Bəyənmez bu da məni.

44

Əzizim, bular imiş,
Nə axar sular imiş,
Əzrayil yalan oldu,
Can alan bular imiş.

45

Əzizim, dağda nə var?
El köçmüş, dağda nə var?
Məcnun xəyallı könlüm,
Leylisiz dağda nə var?

46

Əzizim, dağlar, səni,
Qar yağar, bağlar səni,
Yarın yadigarısan,
Göz görüb ağlar səni.

47

Əzizim, daş bulağa,
Gəl gədək Daşbulağa,
Sən dərdli, mən yaralı,
Tökək qan-yaş bulağa.

48

Əzizim, dərd əkərəm,
Doldurmuş dərdə Kərəm,
Qoşmuşam dərd kötanın,
Özümə dərd əkərəm.

49

Əzizim, tikan gülə,
Sarmaşıb tikan gülə,
Dünya gözün tikibdir,
Mən gözüm dikən gülə.

50

Əzizim, dolu gözlər,
Dağ başı dolu gözlər.
Məndə iman qoymadı,
Səndəki dolu gözlər.

51

Əzizim, düşən ağlar,
Atlanıb-düşən ağlar,
Kasıbın nə işinə,
Dövlətdən düşən ağlar.

52

Əzizim, ələ qaldı,
Tikanlar gülə qaldı,
Əmək çəkdim, yurd yaptım,
O da bir elə qaldı.

53

Əzizim, ələmim var,
Gümüşdən qələmim var,
Yaxından əlim çatmaz,
Uzaqdan salamım var.

54

Əzizim, Ərzuruma,
Ərzə yaz Ərzuruma,
Səni mənə versələr,
Dözərəm hər zuluma.

55

Əzizim, əsən yellər,
Əhdimi kəsən yellər,
Əsirsən sinəmə əs,
Başımdan əsən yellər.

56

Əzizim, əsdi fələk,
Səbrimi kəsdi fələk,
Harda bir çadır qurdum,
İpini kəsdi fələk.

57

Əzizim, Fərəndüzə,
Yol gedər Fərəndüzə,
Vuruldu anac kəklik,
Dağıldı fərən düzə.

58

Əzizinəm, gərənlər,
Qoyun otlar, gərənlər.
Yapalaq kəklik almış,
Tər lan görsə vərəmlər

59

Əzizinəm, göy bağlar,
Göy bağçalar, göy bağlar,
Gözəllərdə qaydadır,
Ağ gərdənə göy bağlar.

60

Əzizim, gözə ceyran,
Sürmə çək gözə, ceyran,
Tər lanı çox ovladım,
Görünməz gözə ceyran.

61

Əzizim, gül ambarı,
Bu yerlər gül ambarı,
Zalım fələk qoymadı,
Doyunca güləm barı.

62

Əzizim, gül azardan,
Köç edər Gülazardan,
Qarğaram harın ölsün,
Qurtarsın gül azardan.

63

Əzizim, gülə bəndəm,
Bülbüləm gülə bəndəm,
Dindirmə qan ağlaram,
Bir şerin dilə bəndəm.

64

Əzizinəm, gündə mən,
Kölgədə sən, gündə mən,
İldə qurban bir olur,
Sənə qurban gündə mən.

65

Əzizim, günə düşdüm,
Kölgədən günə düşdüm,
Səbəb evin yıxılsın,
Dediyin günə düşdüm.

66

Əzizinəm, güvən göz,
Çıx dağlara güvən göz,
Nə fələyə bel bağla,
Nə malına güvən göz.

67

Əzizinəm, ha səni,
Hax saxlasın Həsəni,
Elin könlü nar istər,
Mənim könlüm ha səni.

68

Əzizim, haray çəmən,
Göy çəmən, haray çəmən,
Məmələr döyüşəndə,
Olaydım harayçı mən.

69

Əzizinəm, haraylar,
Hər ulduzlar, hər aylar,
Başım cəllad əlində,
Dilim səni haraylar.

70

Əzizim, qar-qamışa,
Qar yağar, qar-qamışa,
Yüz min alqış neyləsin,
Bir fələk qarğamışa?

71

Əzizim, qala yerdə,
Çin yerdə, qala yerdə,
Qorxuram qərib öləm,
Cənazəm qala yerdə.

72

Əzizinəm, qalasız,
Şəhər olmaz qalasız,
Mən ki, gedəri oldum,
Siz sağlıqla qalasız.

73

Əzizim, qar qalandı,
Qar yağdı, qar qalandı,
Qarğalar laçınlaşdı,
Laçınlar qarğalandı.

74

Əzizinəm, qar daşı,
Qanlı dağdan qar daşı,
Bir cüt qurban kəsərəm,
Bir də görsəm qardaşı.

75

Əzizim, Qarabağı,
Gəncənin qara bağı,
İtirdim tülək tərnan,
Boynunda qara bağı.

76

Əzizim, kasa dolmaz,
Mərd əli kasad olmaz,
Yüz namərd çörəyini,
Doğrasan kasa dolmaz.

77

Əzizim, qazan ağlar,
Od yanar, qazan ağlar,
Qəriblikdə ölənün,
Qəbrini qazan ağlar.

78

Əzizim, kənar gedər,
Od tutar yanar gedər,
Bir igid kasıb düşsə,
Dost ondan kənar gedər.

79

Əzizim, kətan yaxşı,
Geyməyə kətan yaxşı,
Gəzməyə qürbət ellər,
Ölməyə vətən yaxşı.

80

Əzizim, qibləgahdır,
Qaşların qibləgahdır,
Dağlarda duman qalmış,
O da mən çəkən ahdır.

81

Əzizim qızaranda,
Qalmasın qız aranda,
Girəydim yar qoynuna,
Dan yeri qızaranda.

82

Əzizim, qoşa dağlar,
Verib baş-başa dağlar,
Yarımı göndərməzsən,
Dönəsən daşa, dağlar.

83

Əzizinəm, qüllədən,
Bir səs gəlir qüllədən,
O qaş, o göz deyilmi,
Məni sənə qul edən?

84

Əzizim, Kür kəməndə,
Evləri Kürkəməndə,
Qocaldım günüm keçdi,
Büründüm kürkə mən də.

85

Əzizim, lala dağı,
Gün görməz lala dağı,
Allah, bəndəyə vermə,
Cavan bir bala dağı.

86

Əzizim, məzə dağlar,
Çiçəyi təzə dağlar,
Yol verin üstünüzdə,
Yar gələb gəzə, dağlar.

87

Əzizim, məzə qanlı,
Mey qanlı, məzə qanlı,
Qorxuram düşüb öləm,
Yurdumda gəzə qanlı.

88

Əzizinəm, nə qaldı,
Nə qovğadır, nə qaldı,
Fələk başa açmamış,
Bu dünyada nə qaldı?

89

Əzizim, nərdivana,
Ayaq qoy nərdivana,
Zər qədrin zərgər bilər,
Nə bilər hər divana.

90

Əzizim, neylim sənə,
Düşübdü meylim sənə,
Mən dönsəm üzüm dönsün,
Sən dönsən neylim sənə?

91

Əzizim, o güneylər,
Gün tutmuş o güneylər,
Yar-yara qarşı gəlsə,
Bayramın o gün eylər.

92

Əzizim, odu keçdi,
Qəlyanın odu keçdi,
Gözün kor olsun, ovçu,
Ceyranın odu keçdi.

93

Əzizim, saxlı qalsın,
Ürəyi dağlı qalsın,
Məni yardan edənin,
Qapısı bağlı qalsın.

94

Əzizinəm, sal masa,
Bu yol gedər Salmasa,
Bəndə bəndəyə neylər,
Allah gözdən salmasa?

95

Əzizinəm, Salyana,
Dara zülfün sal yana,
Necəsən, bir ah çəkəm
Kür quruya, sal yana,

96

Əzizim, sənə dağlar,
Nur yağsın sənə dağlar,
Tutaydım yar əlindən,
Çıxaydım sənə dağlar.

97

Əzizinəm, sar oynar,
Qoyun otlar, sar oynar,
Kül başına, a Laçın,
Oylağında sar oynar.

98

Əzizim, sayad məni,
Apardı göy at məni,
Baş qoyum dizin üstə,
Çox yatsam oyat məni.

99

Əzizim, simi gözlər,
Tar çalan simi gözlər,
Qaşın kimi qaş olmaz,
Gözlərin kimi gözlər.

100

Əzizim, sini-sini,
İçdim, ver məzəsini,
Mən öz yarım istərim,
Neylərim özgəsini.

101

Əzizim, uca dağ var,
Aşmağa uca dağ var,
Bivəfa dost əlindən,
Sinəmdə neçə dağ var.

102

Əzizim, oyan dağlar,
Al-qana boyan dağlar,
Bu yan zülmet içində,
Necedir o yan dağlar?

103

Əzizinəm, vay dərdim,
Vay dərmanım, vay dərdim,
El vay əkdi, gül dərdi,
Mən gül əkdim vay dərdim.

104

Əzizim, yar içərdən,
Aç bağrım, yar içərdən.
Göz dikdim qapısına,
Çıxmaz o yar içərdən.

105

Əzizim, yaralandım,
Ox dəydi, yaralandım,
Mən səndən ayrılmazdım,
Zülmiylə aralandım.

106

Əzizim, yatan qarı,
Dağların yatan qarı,
Kişinin evin yıxar,
Axşamdan yatan qarı.

107

Əzizim, yatan yerə,
Ay gedər batan yerə,
Sinəmi nişan qoydum,
Yar oxun atan yerə.

108

Ağac başında kora,
Bilmədim düşdüm tora,
Məni yardan eyləyən,
İmansız getsin görə.

109

Əzizinəm, nar düşə,
Heyva düşə, nar düşə,
Məni eldən ayranın,
Yuvasına nar düşə.

110

Bağça məndə, bar məndə,
Heyva məndə, nar məndə,
Sınəm əttar dükkanı,
Hər nə desən var məndə.

111

Bağçamızda sarı gül,
Yarı gönçə, yarı gül,
Tez açılıb, tez solan,
Olmayaydı barı gül.

112

Bakının təpələri,
Dənizin ləpələri,
Əsdi bir zalım xəzri,
Apardı körpələri.

113

Birçəklərin çətiri,
Gətir töküm ətiri,
Səndə o qaş-göz varkən,
Gündə bir qız gətiri.

114

Bozat, minərəm səni,
Yorğa sürərəm səni,
Məni yara yetirsən,
Məxmər çullaram səni.

115

Bu dağda quzu gördüm,
Tükün qırmızı gördüm,
Açdım cənnət qapısını,
Sevdiyim qızı gördüm.

116

Bu dağda maral azdır,
Ovçu çox, maral azdır,
Ağlama xumar gözlüm,
Ölmərəm yaram azdır.

117

Bu dağdan aşmaq olmaz,
Şüşədən başmaq olmaz,
Təqdirə tədbir gərək,
Qəzadan qaçmaq olmaz.

118

Bu dağlar daşdı dağlar,
Səndən kim aşdı, dağlar,
Yatdım yuxuya qaldım,
Maralım qaçdı dağlar.

119

Bu dağlar haram dağlar,
Təbiblər yaram bağlar,
Könül istər əl çatmaz,
Kəsibdi aram dağlar.

120

Bu dağlar uca dağlar,
Yolları duman bağlar,
Düşüb qoca bülbülün
Yadına yenə bağlar.

121

Bu dağlar ulu dağlar,
Çeşməli, sulu dağlar,
Burda bir qərib ölmüş
Göy kişnər, bulud ağlar.

122

Bu dağlar yaman dağlar,
Hər tərəf duman dağlar,
Qürbət eldə gün keçməz,
Gün keçsə zaman ağlar.

123

Bu dağların özündə,
Ceyran otlar düzündə,
Mən yarımı tanıram,
Qoşa xal var üzündə.

124

Bu dərə uzun dərə,
Getdikcə uzun dərə,
Burada bir bağ salam,
Yar gülə üzüm dərə.

125

Bu dərd məni ləng eylər,
Vurar başa dəng eylər,
Dərd adamı öldürməz,
Saraldıb bədrəng eylər.

126

Bu gelən haralıdır?
Gəncənin maralıdır,
Marala söz deməyin,
Qəlbindən yaralıdır.

127

Bu gələn özün bilməz,
Danışar, sözün bilməz,
Hər gələn su doldurar,
Çeşmənin gözün bilməz.

128

Bu gələn yar olaydı,
Əlində nar olaydı,
İkimiz bir köynəkdə,
Yaxası dar olaydı.

129

Bu qala nə qaladır?
Toprağı Kərbəladır,
Ölüm Allah işidir,
Ayrılıq bir bəladır.

130

Corabın ağına bax,
Dəstələ bağına bax,
Vətən yada düşəndə,
Yasavul dağına bax.

131

Çağırırım, ağam, gəl,
Ölməmişəm, sağam, gəl,
Boynumda qəm zənciri,
Yolunda dustağam, gəl.

132

Çoban qoyuna gedər,
Baxar boyuna gedər,
Çobanın hax toğlusu,
Nişan toyuna qədər.

133

Dağ ayrı, duman ayrı,
Qaş ayrı, kaman ayrı,
Bir yerdə çox gəzmişdik,
Gəzək bir zaman ayrı.

134

Dağlar başı tütündür,
Kimin qəlbi bütündür?
Əyil üzündən öpüm,
Dünya ölüm-itimdir.

135

Dağlar marala qaldı,
Otu sarala qaldı,
Soyuq bulaq, göy çəmən,
O da marala qaldı.

136

Dağlara çiskin düşdü,
Dərd mənə üskün düşdü,
Aləmə bahar gəldi,
Bir mənə pis gün düşdü.

137

Dağlarda binə gəlləm,
Gedərəm yenə gəlləm,
Yar qapıdan girərsə,
İmana-dinə gəlləm.

138

Dağları gəzdim gəldim,
Daşımı dizdim gəldim,
Yarımı ellər aldı,
Mən əlim üzüm gəldim.

139

Dağların qarı mənəm,
Gün vursa ərimənəm,
Məni quzeydə gömün,
Cavanam çürümənəm.

140

Dar ağacı quruldu,
Dibində qan duruldu,
Anama xəbər verin,
Cavan oğlun vuruldu.

141

Dəryada fanaram mən,
Od tutub yanaram mən,
Qaş altından göz etmə,
Arifəm qanaram mən.

142

Eləmi yasdı dağlar,
Qar yağdı basdı dağlar,
Can atdım sənə gələm,
Yolumu kəsdi dağlar.

143

Enişdən gəl, enişdən,
Sinəbəndi gümüşdən,
Allah mənə də versin,
Xeybəndəki yemişdən.

144

Evmizdə yatan oğlan,
Köynəyi kətan oğlan,
Yarını el götürdü,
Bixəbər yatan oğlan.

145

Fələyin qəhri bizə,
Qəzəbi, qəhri bizə,
Doldurur qəm badəsin,
İçirir zəhri bizə.

146

Qəlyanı çəkənə ver,
Doldur da çəkənə ver,
Mən bu dərdi çəkmərəm,
Götür bir çəkənə ver.

147

Qəribəm ağrır başım,
Yastığa damlar yaşım,
Qürbət eldə xəstəyəm,
Çağır gəlsin qardaşım.

148

Qəribəm bu vətəndə,
Qərib quşlar ötəndə,
Qəriblik çox zor olur,
Baş yastığa yetəndə.

149

Qərib öldü götürün,
Dar küçədən ötürün,
Qəribin vay xəbərini,
Kimsəsinə yetirin.

150

Gedən getmə, dayan, dur,
Sırrım sənə ayandır,
Gəlişinə qurbanam,
Gedişin ne yamandır.

151

Gənim dəryada qaldı,
İşim fəryada qaldı,
Öldüyümə yanmıram,
Nazlı yar yada qaldı.

152

Gəncədən külək əsdi,
Əsib, əhdimi kəsdi.
Sağ gözüm sənə qurban,
Sol gözüm mənə bəsdi.

153

Gəncənin küçələri,
Banlayır beçələri.
Mən öz yarım səslərəm,
Səs verir neçələri.

154

Getmə, getmə dur, dağlar,
Sənə yağsın nur, dağlar,
Gəldim ki, xəstə görəəm,
Xəstə köçmüş, yurd ağlar.

155

Göyər, bostanım, göyər,
Su gələr bəndi döyər,
Uşaqkən yetim qaldım,
Hər gələn məni döyər.

156

Göyərçinim uçdum, gəl,
Dost bağına düşdüm gəl,
Yaxşı günün yaxşısı,
Yaman günə düşdüm, gəl.

157

Göyərçin havadadır,
Əl yetməz yuvadadır,
Bir əlim yar qoynunda,
Bir əlim duadadır.

158

Göydə gedən qışa bax,
Qanadı sınımışa bax,
Aləmə bahar gəldi,
Bizə gələn qışa bax.

159

Göydə ulduz gah gedər,
Gah əylənər, gah gedər,
Qəm çəkmə dəli könlüm
Üstüncə Allah gedər.

160

Göy üzü damar-damar,
Göydən yerə nur damar,
Könül ki var şüşədir,
Sən qırarsan kim yamar?

161

İynənin sarı sapı,
Göründü bizim qapı,
Məni yardan eyləyən,
Dilənsin qapı-qapı.

162

Qapısında var çinar,
Yarpağı dinar-dinar,
Mənim yarım göyçəkdir,
Saxlasın Pərvərdigar.

163

Qarabağda bağ olmaz,
Qara salxım ağ olmaz,
Qonşuda yar sevənin,
Ürəyində yağ olmaz.

164

Qarabağda quş durmaz,
Yaz əylənər, qış durmaz,
Qız məmən çox bəyazdır,
Oğlan əli dinc durmaz.

165

Qarabağda talan var,
Zülf üzünə salan var,
Mən qürbətdə əyləndim,
Gözü yolda qalan var.

166

Qarabağın üzümü,
Ölürəm bas gözümü,
Əzrayıl, bir aman ver,
Yara deyim sözümü.

167

Qarpızı bıçaqladım,
Dilimin saçaqladım,
Yarı yuxuda gördüm,
Yastığı qucaqladım.

168

Qarşımızda Qarabağ,
Qara salxım, qara bağ,
Tehran cənnətə dönsə,
Yaddan çıxmaz Qarabağ.

169

Kəklik gördüm boz-ala,
Qaş qara, göz ala,
İgid ona demişəm,
Sevdiyini tez ala.

170

Kəmənd atdım dala mən,
Düşdüm haldan-hala mən,
Çöp yıgıdım, yuva yaptım,
Uçurmadım bala mən.

171

Qızılgül haça bənddir,
Sana gör neçə bənddir,
Dindirmə qan ağlaram,
Könlüm bir heçə bənddir.

172

Qızılgül həşəm oldu,
Dərmədəm həşəm oldu.
Yardan ayrı düşəli,
Ağlamaq peşəm oldu.

173

Qızılgül olmayaydı,
Sarıb solmayaydı,
Bir ayrılıq, bir ölüm,
Heç biri olmayaydı.

174

Qızılgül oyum-oyum,
Dərib qoynuma qoyum,
Yağış yağar yer doymaz,
Mən səndən necə doyum.

175

Qızılıgül vağam oldu,
Dərmədim vağam oldu,
Fələyin işinə bax,
Nökərim ağam oldu.

176

Qızılıgül dən-dən oldu,
Dərmədim dən-dən oldu,
Mən səndən ayrılmazdım,
Ayrılıq səndən oldu.

177

Mən aşiq gözəl alma,
Ağ alma gözəl alma,
Əsil al, çirkin olsun,
Bədəsil gözəl alma.

178

Mən aşiqəm, gül əllər,
Gül yanaqlar, gül əllər,
Dəryaca ağlın olsa,
Yoxsul olsan güləllər.

179

Mən aşiq eşim qərib,
Eşim, yoldaşım qərib.
Öldüyümə yanmıram,
Məzarda daşım qərib.

180

Mən aşiq tikə-tikə,
Yar bağrım tikə-tikə,
Ölərsəm yar ağlasın,
Kəfənim tikə-tikə.

181

Mən aşiqəm, gülə naz,
Bülbül eylər gülə naz,
Xaraba qalsın dünya,
Ağlayan çox, gülən az.

182

Mən öldüm, anam qaldı,
Oduma yanan qaldı,
Nə dünyadan kam aldım,
Nə bir nişanam qaldı.

183

Mixək əkdim ləyəndə,
Mixək boynum əyəndə,
On iki qurban demişəm,
Əlim əlinə dəyəndə.

184

Otağında birə var,
Yatmağ olmaz birə var,
Az ağla dəli könlüm,
Fələk səni bir ovar.

185

Saçın ucun hörməzlər,
Səni mənə verməzlər,
Əyil üzündən öpüm,
Qaranlıqdır görməzlər.

186

Sandıq üstə sandığım,
Sandığa dayandığım,
Mənim bu əbləh canım,
El oğluna yandığım.

187

Sandıq üstə üzüm var,
Üzüm səndə gözüm var,
Əzrayıl, sən aman ver,
Yara bir çift sözüm var.

188

Sayada bax, sayada,
Torun qurmuş qayada,
Toruna tərən düşmüş,
Kimsə yok ki, oyada.

189

Səmaya bax səmaya,
Nur sərper baxsan aya,
Zərrəcə üzün görsəm,
Namərdəm baxsam aya.

190

Sən mənim ağa dostum,
Sallan gir bağa, dostum,
İstəməz qurban kəsəm,
Ömrüm sadağa dostum.

191

Su axar daşa dəyər,
Kipriklər qaşa dəyər,
Yarın bir çift öpüşü,
Gohum-qardaşa dəgər.

192

Su gələr axar keçər,
Ətrafın yıxar keçər,
Dünya bir pəncərədir,
Hər gələn baxar keçər.

193

Su gəlir milləndirir,
Bağcanı gülləndirir,
Dərdlini dindirməyin,
Dərd özü dilləndirir.

194

Şirvanın şirin narı,
Yeməyə şirin narı,
Sovqatı sizin olsun,
Göndərin bizim yarı.

195

Şirvanın yastı yolu,
Su gəldi basdı yolu,
Gədirdim yar səvməyə,
Azrayil kəsdi yolu.

196

Təbriz üstü Miyana,
Zülfünü salmış yana,
Oxu, bülbülüm, oxu,
Bəlkə yarım oyana.

197

Tehran üstü Gilandır,
Boynundakı ılandır,
Mən sənin öz yarınam,
Al başına dolandır.

198

Təvək başında gora,
Bilmədim düştüm tora,
Məni yardan eyləyəm,
İmansız getsin gora.

199

Yaralıyam yaralı,
Ovçu arar maralı,
Mən fələyə neylədim?
Saldı eldən aralı.

200

Yatmış idim, oyandım,
Dərdə, qəmə boyandım,
Daş olsaydım, ərirdim,
Topraq idim dayandım.

201

Yürü-yürü dur, dağlar,
Yağsın sana nur, dağlar,
Mən özüm ağlamasam,
Məni görcək yurd ağlar.

202

Zamana bax, zamana,
Baxmaz yaxşı yamana,
Eşşöklər arpa qırpar,
Atlar qalmış samana.

Almas İldırım
Boğulmayan bir səs

Buraxılışa məsul	<i>Vaqif Bəhmənli</i>
Redaktor	<i>Umud Rəhimoğlu</i>
Texniki redaktor	<i>Mübariz Piri</i>
Kompyuter səhifələyicisi	<i>Allahverdi Kərimov</i>
Kompyuter operatorları	<i>Maral Rəisqızı</i> <i>Asifə Əfəndi</i>
Korrektor	<i>Tofiq Qaraqaya</i>

“Avrasiya press” nəşriyyatı
Bakı, Mehdi Hüseyn küçəsi 1^a
Tel: (994 12) 439 76 97

Yığılmağa verilmişdir 30.07.2007. Çapa imzalanmışdır 31.08.2007
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 24,5. Ofset çap üsulu.
Tirajı 1000. Sifariş __.

*Kitab “E.L.” Nəşriyyat və Poliqrafiya
mətbəəsində çap olunmuşdur.*